

40

სსს კანონების მეცნიერებათა აკადემიის საჯარო ბიბლიოთეკა
სსს კანონების მეცნიერებათა აკადემიის საჯარო ბიბლიოთეკის
სსს კანონების მეცნიერებათა აკადემიის საჯარო ბიბლიოთეკის

კ. 74
1940

მ ა ს ა რ ე ბ ი

საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის

III

სსს კანონების მეცნიერებათა აკად. სსს კანონების მეცნიერებათა
თბილისი 1940

Институт языка, истории и матер. культуры им. акад. Марра
N. I. Marrs Institut d. Sprache, d. Gesch. u. d. materiell. Kultur

МАТЕРИАЛЫ

ПО

ЭТНОГРАФИИ ГРУЗИИ

III

MATERIALIEN

für die Ethnographje Georgiens

III

სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის
ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი აკად. ნ. მარცხიშვილის
სახეზე

მ ა ს ა დ ე ბ ი

საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის

III

19/11
— 5 დღი
202

დაიბეჭდა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე აკად. ნ. მუსხელიშვილი

რედაქტორი გ. ჩიტაია

გადაეცა წარმ. 9/I—40
ტირაჟი 800
ქალ. ზომა 70×94
ანაწყ. ზომა 7×11

ფორმათა რაოდ. 17
სტ. შეკვ № 26
ხელმ. დასაბ. 13/XI—40
უე 3568

ზ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	VII — XV
მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში	1 — 158
მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში—მ. ბალიაურისა და ნ. მაკალათიასი	1 — 64
მიცვალებულის კულტი ბარისახოს თემში—მ. ბალიაური- სა და ნ. მაკალათიასი	65 — 70
მიცვალებულის კულტი რომკასა და უკენახადუს თემებში— აღ. ოჩიაურისა	71 — 78
სულის ხუცობის ნიმუშები	79 — 86
ძახილით ტირილის ნიმუშები	87 — 90
ხმით ნატირალის ნიმუშები	91 — 132
შენიშვნები ხმით ნატირალეზზე	133 — 158
მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში—თედო სახოკიასი	159 — 188
მთწრობელთა სია	189 — 190
საძიებელი	191 — 220
კარტოგრაფია	
ტაბულები	I — XVI
ვეგმები, კრილები, ხედები	I — V
ფოტოსურათები	VI — X
ნოტები	XI — XVI

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Предисловие	VII — XV
Кульг мертвых у хевсур	1 — 158
Кульг мертвых в Архотском обществе — М. Балиаури и Н. Макалатиа	1 — 64
Кульг мертвых в Барисахойском обществе — М. Балиаури и Н. Макалатиа	65 — 70
Кульг мертвых в Рошиском и Укенахадуйском обществах — А. Очиаури	71 — 78
Образцы поминальных текстов	79 — 86
Образцы причитаний <i>zaxilit</i>	87 — 90
Образцы причитаний <i>xmit</i>	91 — 132
Примечания к причитаниям <i>xmit</i>	133 — 158
Кульг мертвых у мегрелов — Ф. Сахокиа	159 — 188
Список информаторов	189 — 190
Указатель	191 — 220
Картограмма	
Таблицы	I — XVI
Планы, разрезы, фасады	I — V
Фотоснимки	VI — X
Ноты	XI — XVI

წინასიტყვაობა

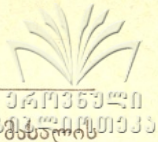
წინამდებარე ნაშრომი — «მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის», ტ. III — ორი ძირითადი ნაწილისგან შედგება. პირველი ნაწილია „მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში“, ხოლო მეორე — „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“.

პირველ ნაწილში მოცემულია როგორც გარდაცვალებასა და მიცვალებულის დამარხვასთან დაკავშირებული წესჩვეულებები, ისევე „სულის ხუცობისა“, „ძახილით ტირილისა“ და „ხმით ნატირალის“ ტექსტები.

მასალა შეგროვებულია ენიმქი-ს ეთნოგრაფიული განყოფილების მიერ განხილული და დადასტურებული პროგრამის მიხედვით. პროგრამის მოთხოვნის საფუძველზე შეგროვილი მასალა ხევსურეთის ოთხი თემის (არხოტი, ბარისახო, რომკა და უკენახადუ) მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელ წესჩვეულებებს შეიცავს. განსაკუთრებით მდიდრადაა მოცემული არხოტის თემის მასალები. თემობრივად, სოფლობრივად და უბნობრივად მასალის შეგროვებას, ეთნოგრაფიული საველე მუშაობის ეგრეთ წოდებულ ინტენსიურ მეთოდს, ეთნოგრაფიული ფაქტის ზუსტი მეცნიერული ფიქსაციისათვის ჩვენი ეთნოგრაფია აუცილებელ წინაპირობად სთვლის.

აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ თემასთან დაკავშირებული მასალა შემგროვებლებისათვის ხელმისაწვდომი სისავსით არის წარმოდგენილი. გათვალისწინებულია მიცვალებულის კულტის უმეტესი შემადგენელი ელემენტი და თითოეულ მათგანზე ამომწურავი მასალის შეკრება მიზნადაა დასახული. გარდა ამისა მხედველობაში მიღებულია მიცვალებულის კულტში მოცემული წესჩვეულებების სხვაობანი დაკავშირებული მიცვალებულის სქესსა, ჰასაკსა, შეძლებულებასა, გარდაცვალების სახესა (ზვავით სიკვდილი, მეხნაკრავი, სამრეველოში გარდაცვალებული) და სხვასთან.

დაბეჭდილი მასალები — „მიცვალებულის კულტი არხოტის თემში“ (გვ. 1 — 64) და „მიცვალებულის კულტი ბარისახოს თემში“ (გვ. 65 — 70) ჩაწერილია მელანო ბალიაურისა და ნიკო მაკალათიას მიერ ლელა და გაგა წიკლაურისაგან (65 წ. და 78 წ.) ს. ახიელში 1937 წლის ივნისში, ლუკა ჯაბუშანურისაგან (55 წ.) ს. ახიელში 1936 წლის მაისში და ნათულა არაბულისაგან (75 წ.) ს. მაწმაოში 1936 წლის აგვისტოში. „მიცვალებულის კულტი რომკასა და უკენახადუს თემებში“ ჩაწერილია ალექსი ოჩიაურის მიერ შინშია არაბულისაგან (60 წ.) ს. რომკაში 1938 წლის ივლისში.

როგორც ვიცით, ხევსურული მიცვალებულის კულტის საკითხებს მასალის შეგროვებისა თუ მასთან დაკავშირებული თეორიული ინტერესის თვალსაზრისით არა ერთი და ორი ავტორი შეხება. ყველაზე უკეთ ამ კულტთან დაკავშირებული მასალები თავის დროზე შეაგროვა კარგად ცნობილმა, გამჭრიახმა დამკვირვებელმა ნ. ხიზანაშვილმა (ურბნელმა)¹. მან ამ კულტის საყურადღებო მასალები გამოაქვეყნა თავის ნაშრომში, რომელსაც თუმცა „ფშავ-ხევსურეთი“ ეწოდება, მაგრამ უმთავრესად ხევსურეთის წესჩვეულებებს მოიცავს.

მაგრამ ნ. ხიზანაშვილი საგანგებოდ ხევსურული მიცვალებულის კულტით არ დაინტერესებულა. ამიტომ ჩვენ მას ამ საკითხთან დაკავშირებული მასალის სისრულეს ვერ მოვკითხავთ. სამაგიეროდ ისინი ვინც ამ საკითხს თითქოს მონოგრაფიულად სწავლობდნენ და საგანგებოდ იკვლევდნენ (მ. კოვალევსკი², ვ. გურკო-კრიაჟინი³, გ. ნიორაძე⁴ და სხვები) ბევრით არ დაწინაურებულან ნ. ხიზანაშვილის მონაცემებთან შედარებით. მკვლევარები მეტ წილად ამოდიოდნენ ხიზანაშვილის მასალებიდან და ახალს (გარდა შეუწყნარებელი თეორიებისა) თითქმის არაფერს ჰმატებდნენ მეცნიერებას თუნდაც მასალების შემოწმებისა, დადგენისა და შეგროვების დარგში. შესამოწმებელი, დასადგენი და შესაგროვებელი კი ხევსურეთში აღძრულ საკითხის შესახებ ბევრი რამ იყო. სათანადო მასალა ღვსაც მოიპოება, რომლის გამოვლინება გამჭრიახ თვალს, ბევრით შრომას და სტაციონარულ მუშაობას საჭიროებს.

ამ მხრივ აქ გამოქვეყნებულ ნაშრომში ბევრი ახალი, მნიშვნელოვანი და ლიტერატურაში ღვმდე უცნობი მასალა მოცემული. დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს: „მესულთანე-მეჭადაგე“, „გარენგარ გადაბრუნებული ტალავარი“, „მუნჯად“ და ხმით ტირილი („მოთვლით“, „ძახილით“ და „წმით“), „წყალწილა“, „ფანდურის გატეხა“, „ნაცივარი“ სახლის დანათვლა“, „წყალთ დალოცვა“, „საქნარები“, „სულის სახლი“, „სულამაის ღვე“, „თიბის შამშაბათი“, „მიცვალებულის ქვრივი“, „სხვისი ველით სიკვდილი“, „თავის მოკვლა“, „ზვავის დაღვია“, „სამრევლოში გარდაცვალებული“, „მეხნაკრავი“, „ქოხში გარდაცვლილი ბავშვი“, „ურჯულოსად სახელის დაღვია“, „მკვდართ წირვა“, „ძალთ-ციცათად ცემა“, „ყურის მოჭრა“, „ახედით ხელის დაწვა“, „სახელის დაღვია ქერ-თივისად, ნაწველ-ნადღვებისად, მარილისად“, „მიცვალებულის ზებერ დარჩენა“, „საიქიოს გახილვა“, რკინეულის საფლავში ჩატანების აღკვეთა, წინაპართ ხსოვნა: ალიათ მგელა, ბერდიათ გაგა და სხვა.

აქ დასახელებული და ნაშრომში მოცემული ძველი ხევსურეთის მახასიათებელი ბევრი სხვა მასალაც მრავალმხრივ არის საყურადღებო. მაგალითისა-

¹ ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი), ეთნოგრაფიული ნაწერები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, თბილისი 1940 წ., გვ. 76 და შმდ.

² М. Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе, Москва 1890, ტ. I

³ В. Гурко-Кряжин, Хевсурь, ჟურნალი „Новый Восток“, Москва 1928, წიგნი 20—21. ეს ნაშრომი აღრე ფელეტონებად იბეჭდებოდა გაზ. „Заря Востока“-ში, 1927 წ., №№ 1555, 1557, 1583, 1585.

⁴ G. Nioradze, Begräbnis und Totenkultus bei den Chewssuren, Stuttgart 1931.

⁵ ცივი — ხევსურულად მიცვალებული.

თვის თუნდაც „სამრევლოში გარდაცვლილის დამარხვის წესი“ ავიღოთ. თუ „მექობე“ დიაცი მოკვდებოდა, მას „საფლავ-სამარეში“ (საერთო სასაფლაოზე) არ დამარხავდნენ. გარდაცვლილთან მხოლოდ მექობე ქალები მივიდოდნენ. ქობში გარდაცვლილს პირველად დასაფლავებდნენ „საჩეხებში“ (ქობის, სამრევლოს ახლო). დასაფლავებიდან შვიდი თვის ან ერთი წლის შემდეგ მიცვალებულის ძვლებს ამოიღებდნენ და საერთო სასაფლაოს ახლო დასაფლავებდნენ. მიცვალებულის მეორედ დამარხვის ადგილს „სარიოშო“ ეწოდებოდა (იხ. ბაკალიგოს სასაფლაოს გეგმა, ტაბ. IV). ამ წესჩვეულებაში დამოწმებული მეორედ დამარხვის ფაქტი, გარდა იმისა, რომ ის საყურადღებოა უძველესი სარწმუნოების თეალსაზრისით — მნიშვნელოვანია არქეოლოგიურადაც, რამდენადაც ამ წესის საფუძველზე ადვილად შეიძლება აიხსნას არქეოლოგიურ განათხარებში მოცემული მეორედ დამარხვის შემთხვევები.

ეს წესი მხედველობაში არ ყოფილა მიღებული იმ არქეოლოგების მიერ, რომლებიც ჩვენში მეორედ დამარხვის შემთხვევებს იკვლევდნენ¹. ამასთანავე „სარიოშოს“ არსებობის ფაქტი ჩვენს არქეოლოგებს ავალდებულებს მიაქციონ ყურადღება სასაფლაოს გათხრების დროს „სარიოშო“ უბნებს.

ასევე საყურადღებოა, რომ ხევსურეთში არსებული წესის მიხედვით მიცვალებულს საფლავში რკინისას არაფერს არ ჩაატანდნენ. იმ დროს, როდესაც ოქროსა და ვერცხლის სამკაულების თუ სხვა საგნების ჩატანება შეიძლებოდა, რკინის ყოველი საგანი ალკვეთილი იყო. თუ მიცვალებულის ტანსაცმელზე რაიმე რკინისა იყო მასაც ააჭრიდნენ. კიდევ მეტი. ჭირისპატრონი წინასწარ აფრთხილებდა სულარის ჩამცმელებს, რომ მიცვალებულს „რკინისი არაფერ წაყვეს მიწად“—ო (გვ. 10). ეს საგულისხმო წესჩვეულება სხვა შემხვედრ მოვლენების საფუძველზე უძველესი წესჩვეულება ჩანს. ამიტომ მას ენიჭება დიდი მნიშვნელობა სამარხების ზუსტად დათარიღების საქმეში. მართლაც, ისტორიკოს-არქეოლოგები იმის მიხედვით, რომ სამარხებში რკინის ნივთები არ მოიპოვება, ხშირად ასკენიან რკინის კულტურის შემოღების გვიან თარიღს. სინამდვილეში კი შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სამარხებში რკინის ნივთების არ არსებობა შეიძლება შემომოყვანილი წესჩვეულებით აიხსნას და არა რკინის კულტურის შემოღების გვიანი თარიღით. როგორც მოგეხსენებათ, ამ გარემოებას არა მცირედი მნიშვნელობა აქვს კულტურის ისტორიის საკითხების კვლევისათვის.

ცნობილია, რომ ყველა ხალხის მიცვალებულის კულტში უდიდესი ადგილი წინაპრის ხსოვნას აქვს დათმობილი. ხევსურულ მიცვალებულის კულტშიც წინაპრის საპატიო ადგილი უჭირავს.

ბერდიათ გავა გადმოცემით „რკინის ჯვარის“ ხელოსანი ყოფილა. მას სახელი ჰქონია გაეარდნილი როგორც გულად მეომარსა და ბედ-იღბლიან კაცს. გავას სახელს ჰმატებდა აგრეთვე ისიც, რომ მისი „შვილ-ბოლო“ მეტად გამრავლებული ყოფილა. რკინის ჯვარი თურმე მას დიდად ენმარებოდა და უმართავდა ხელს. მისი გარდაცვალების შემდეგ ბერდიათვილებს გავას სახელზე

¹ გ. ნიორაძე, მიცვალებულის ჰაერზე დამარხვა, ენიშკის მოამბე, V—VI, გვ. 57—81.

დღეობა დაუწყებიათ. ამ დღეობისათვის გაგას სახელზე იხდებოდა არაყი, იკვლოდა საკლავი და იღებოდა ტაბლა. ხალხი თურმე გაგას ევედრებოდა: „შენმა იბალმა გვიშველოს და გაგვამრავლოს შენი ჩამომავლობაო“ (გვ. 64). მეორე წინაპრის, ალიათ მგელას, საფლავი ხალხის მიერ წმინდა ადგილად ყოფილა მიჩნეული, მას დედაკაცები ახლოს ვერ ეკარებოდნენ. საფლავის გაღვანს შიგნით არც მამაკაცები შედიოდნენ. გამონაკლისს ხუცესი შეადგენდა (გვ. 63).

ხევსურეთში წინაპრის კულტის არსებობას პირველად ნ. ხიზანაშვილმა მიაქცია ყურადღება. მან ფიქსაცია უყო სახალხო გმირის მამუკა ქალუნდაურის საფლავს და ხალხში შემონახულს მამუკასთან დაკავშირებულ მოგონებებს.

ხიზანაშვილი სწერს: „როცა ხევსური, და ხშირად ფშაველიც, ბეგენ გორზედ აივლის, უთუოდ ცხენიდან ჩამოხტება, მოწიწებით მიეა და თაყვანსაცემს ხოლმე ქალუნდაურის საფლავს, იმ დიდს ლოდს, რომელსაც თავისუფლების წმინდა ძეგლად ჰხადიან. ბევრჯერ კიდევ ლოცულობდნენ ქალუნდაურის საფლავს, სანთელს უნთებდნენ იმისის საფლავის ქვას, რათა? — ქალუნდაური ღვთის კაცი, თვისი ვაჟკაცობითა და მხნეობით ხევსურეთი დაიხსნა მტარვალობისაგან, ზურაბის ჯარი დაამარცხა და ჩვენც თავისუფლება შეგვინახაო“¹.

ხალხი ქალუნდაურზე მღერის:

„თან მოჰყვეს ქალუნდაურსა
მამუკას შუქნი მზისანი;
ბეგენ-გორ ჩამოეწია
ჯარნი ჭრა ზურაბისანი...
ღულის ძირს წისქვილ დაბრუნდეს
ზურაბის სისხლის წყლისანი.
ხევსური კაცი უტია —
ქალუნდაურის ფრანგულმა
ხმალ შუქი გამაუტია“².

ნაშრომში მოტანილი მასალა მიუთითებს მასზე, რომ ხევსურული წინაპრის კულტში ერთი მხრით ეპონიმის კულტია მოცემული³, ხოლო მეორე მხრით მასში წინაპრის გაღმერთების ელემენტებია ჩაქსოვილი⁴.

ასევე საყურადღებოა ცნობები „სამზეოსა“ და „სულეთის“ ურთიერთობის შესახებ. ახლად გარდაცვლილ მამაკაცს „მეგობრებად“ „დედიძემები“ და მოგვარეები მოუვიდოდნენ, ხოლო დედაკაცს — „მამისახლი“. გარდაცვლილი მა-

¹ ნ. ხიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, თბილისი 1940, გვ. 134.

² ნ. ხიზანაშვილი, op cit., გვ. 134 — 135.

³ შდრ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ქართლოსის საფლავი არმაზში.

⁴ შდრ. ხევსურული ღვთისშვილინი: გიორგი, კობალე, იაკობი, პირქუში.

მაკაცი სულეთში ჯერ დედიძეებთან მიყავდათ, ხოლო შემდეგ თავის გვარში გადაყავდათ. გარდაცვლილ ქალსაც ჯერ დედიძეებთან წაიყვანდნენ, ხოლო შემდეგ მამიძეებთან და ამის შემდეგ ქმრეულებთან. საიქიოში თითოეული გვარი ცალ-ცალკე სუფევდა — „ანდაბ-ანდაბად“ (გვ. 58).

გვარების მიხედვით იყო აგრეთვე დაყოფილი ხევსურული სასაფლაო (იხ. ტაბ. IV და V). იგი გვარების მამათგანაყოფების მიხედვითაც კი ნაწილდებოდა. მაგ. ბარისახოში სასაფლაო არაბულების შემდეგი მამათგანაყოფების უბნებისაგან შედგება: „ხარნაულთა“, „ფიცხელაურთა“, „თინიბეგაურთა“, „ბულანაურთა“ და „სისაურთა“.

გარდაცვლილ ძუძუმწოვარ ბავშვს „სულეთში“ თავისი „ამბოკვარი“ (მოშვლელი) ყავს, რომელიც მას უფლის და „ადუმებს“. საერთოდ „სულეთში“ იციან, თუ სამზეოს ვის რა მოელის. იქ სამზეოს ბედ-იღბალს არჩევენ: ვის რა ბედი აქვს, ვაჟი ვის გაუჩნდება, თუ ქალი. როდესაც „სამზეოში“ მესისხლე მტრებს არიგებენ, ჯერ „სულეთში“ უნდა შერიგდნენ მესისხლე გვარები, რომ სამზეოს შერიგება მოხდეს. უნდა ითქვას, რომ ამ ნაშრომში მოტანილი მასალების მიხედვით „სულეთი“ ხევსურის წარმართული შეხედულებით სააქაო ცხოვრების მომწესრიგებელია, ღვთისა და კაცის შორის შუამავალი (გვ. 61).

ამავე ნაშრომში შედარებით სრული სახით ქვეყნდება „სულის ხუცობის“ ტექსტები. ჯვარის ხუცესისგან განსხვავებით მკვდრისათვის შენდობის მოქმელი „სულის ხუცესი“ იყო. სულის ხუცესის მოვალეობას შეადგენდა მიცვალებულის სახელზე განკუთვნილი საკლაგის დაკვლა, ტაბლისა, ლუდისა და არაყის დალოცვა. დალოცვის დროს სათქმელი ლოცვები იყო: „სახელსადები“, „პირის ქარი“ და „კურახევიანი“. ამ ტექსტების ნაწილს არქაულობის ნიშანი აზის და ამდენად ისინი ძველი, წარმართული ხანის ხევსურული რელიგიის შესწავლისათვის უაღრესად მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენენ.

ეს ტექსტები ჩვენამდე წარყვნილი სახითაა მოღწეული. ისინი ზეპირი გადაცემით გადადიოდნენ თაობიდან თაობაში და ამის გამო მათ დაუკარგავთ პირვანდელი სახე. დღეს ამ ტექსტების ფრაზების აზრი უმრავლეს შემთხვევაში გაუგებარია. ტექსტების აღდგენა ტექსტების ყველა ვარიანტების შეგროვებისა, შესწავლისა და ქართული სასულიერო შინაარსის ხელნაწერების მონაცემებთან შედარების გზით მოხერხდება. ეს ტექსტები, ხევსურული ხუცობანის მსგავსად¹, ხევსურული უძველესი რწმენა-წარმოდგენების გასაღებია. ისინი „მიცვალებულთა წიგნია“², სადაც წარმართობის უხვი მასალაა შემონახული.

სულის ხუცობის ტექსტებზე, როგორც ბოლო ჩანებში გაირკვა, ჯერ კიდევ ილ. ჭავჭავაძეს მიუქცევია ყურადღება. მას 1865 წელს ჩაუწერია, როგორც ეს ირკვევა მისივე უბის წიგნიდან, მოკლე «მკვდრის დალოცვა», რომელიც „ივერიის“ 1879 წლის 85 №-ში დაუბეჭდია. დაბეჭდილში ჩამწერი აღნიშნული არ არის. (ამ ტექსტის ჩაწერისა და დაბეჭდვის ვითარება გაარკვია

¹ ვ. ბარდაველიძე, აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ნაკვ. I, ტფ. 1938.

² შტრ. Flinders Petrie, Origin of the Book of the Dead, Ancient Egypte 1926 წ., იენისი, ნაწ. II, გვ. 41—45.

ლოც. ვ. ბარდაველიძემ). ეს ტექსტი ამ ნაშრომში მოთავსებულია 85 — 86 გვერდზე. აქვე მოგვყავს „ივერიის“ 1889 წლის № 9-ში დაბეჭდილი, უცნობის მიჭრ ჩაწერილი, «დეკანოზის დამწყალობება ხატში ახალი მკვდრის პატრონების სუტრაზე». „სახელის დადების“ (გვ. 82) ერთი ტექსტი ჩაწერილია ალ. ოჩი-აურის მიერ სოფ. როშკაში 1939 წ. სხვა „სახელის დადება“, „პირის ქარნი“ და „კურთხევანი“ კი ამ სტრიქონების ავტორის მიერ არის ჩაწერილი ს. ბარი-სახოში 1929 წლის აგვისტოში.

იშვიათ და დღემდე უცნობ მასალას წარმოადგენს „ხმით ნატირალებისა“ და „ძახილით ტირილის“ ჩანაწერები¹.

ხეცსურულ მიცვალებულის კულტში დატირება რთული სახის მოქმედებას წარმოადგენს. აქ მიცვალებულს სტიროდნენ „მუხჯად“ და ხმით. ხმით ტირი-ლი სამგვარი სახისა იყო: „მოთვლით“, „ძახილით“ და „წმით“. უკანასკნელე-ბიდან განსაკუთრებით, საყურადღებოა „წმით ნატირალები“. მისი შემსრულე-ბელი „აიტებს“ ტირილს არა თავისი ნებით, არამედ მას „მკვდარნი ატირე-ბენ“. სანამ მიცვალებული დაუმარხავი იყო ხმით ტირილის ახლად „ატეხა“ არ შეიძლებოდა. ხმით ტირილის პირველად ატეხა „ტალვართაზედ“ იცოდნენ. ქალს, რომელსაც პირველად ხმით ტირილის „ატეხა“ უნდოდა, დაიწყებდა ცახ-ცახ-კანკალს, თავის ქნევას, ბარბაცს, ხელების ფშვინეტას, წვალობდა და გასაქცევადაც დაეშურებოდა. მას ქალები დაიჭერდნენ და ეტყოდნენ: „ქალო, გამაილე ენა, ნუ აწვალებ, ნუ უჭერ კბილთ, ანაბრივ შენ უნდიხარ მიცვალე-ბულს თავის წეენედაო“. ასეთი სურათი რაძდენჯერმე გამეორდებოდა. შემდეგ მიცვალებულს სახელს დასდებდნენ (ლუდს, არაყს, პურ-სატანს შესწირავდნენ). სახელის მღები ქალი იყო, ის სახელის დადების დროს იტყოდა: „სადაც შენ (მიცვალებულის სახელი) ხარ, შენიმც საჯმარი ას, ნუ აღონებ, გამაატანი ენაი შენს მეენეს“. ამის შემდეგ ხმით მოტირალიც ამოიღებდა ხმას. ის მიცვალე-ბულის „ენით“ დაიწყებდა ლაბარაკს: „აძრახდი ჩემო მეენეო, ნუ დამაღონე სულეთიჩიო, ჩამიდევ წილი ტირილიჩიო, მე შენ მინდიხარ მეენედაო“ (გვ. 39). ამით ხმით მოტირალი „გაისარავდა“ ენას და დაიწყებდა ხმით ტირილს. ამ მა-სალის მიხედვით ირკვევა, რომ „აძრახება“ ისეთი აქტია, რომელიც ხმით მოტირალში მიცვალებულის დროებით დასადგურებას გულისხმობს. ამ ფაქტ-თან დაკავშირებით, თუ მოვიგონებთ, რომ „აქადაგების“ დროს ქადაგში ღვთაება სადგურდებოდა, — „აძრახებაში“ ახალი გარემოება მოცემული. სახელ-დობრ: მიცვალებულის სულის დასადგურება. თავისი წარმოშობით ეს მონაცემი ხმით მოტირალში მიცვალებულის დასადგურებას სცილდება და ცოცხლებში მიცვალებულის განსახიერების იდეას შეიცავს, რაც ქართველ ტომებისათვის დღემდე ცნობილი არ იყო.

ხმით მოტირალი ტირილის დროს თხზავდა ლექსებს და მათ ტირილის მსგავსად მღეროდა. მოტირალი მგრძნობიარე ლექსით აღწერდა მიცვალებუ-ლის წარსულ ცხოვრებას და ნამოქმედარს, ძველ მიცვალებულებსაც „შატი-რებდა“. ხმით მოტირალის ყოველ წინადადებას ყველა დამსწრე მოტირალი

¹ შდრ. ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, ხეცსურული, ტფილისი 1931 წ. მთიბლური, გვ. 288 და შმდ.

ქალების საერთო დაქვითინება მოყვებოდა. კარგ ნატირალებს ხალხი ზვირად სწავლობდა; ის თაობიდან თაობაში გადადიოდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მამაკაცები ქალების მიერ შეთხზულ ხმით ნატირალებს თიბვის დროს მღეროდნენ—„გვრინში“¹. „გვრინი“ მიცვალებულთ მოგონების ერთ-ერთი სახე იყო. შრომის პროცესში ამ სახით მიცვალებულის მოგონების წესჩვეულება ეთნოგრაფიულმა ლიტერატურამ არ იცის.

ხევსურული ხმით ნატირალები, სვანურ „ლიფანალთან“ ერთად, ქართველ ხალხის მიცვალებულის კულტის ორიგინალურ თავისებურებას წარმოადგენს. მათში მოცემულია მიცვალებულისადმი დამოკიდებულების თითქმის ყველა მხარეები, ისინი წინაპართა მოგონების ცხოველმყოფელი წყაროა. მათში წინაპართა თაყვანისცემა გამოსტევივის. ხმით ნატირალები იმდენად ორიგინალური და თავისებური მოვლენაა, რომ დასავლეთ ევროპის მეცნიერების მტკიცება თითქოს წინაპრის კულტი მხოლოდ ძველი ინდოევროპული ხალხების დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს² — ამ მასალის საფუძველზე ადვილად ირღვევა.

ხევსურეთში ხმით ნატირალი ქალების ინსტიტუტი არსებობდა. რამდენად კარგი იყო ხმით ნატირალი, იმდენად დიდი პატივი და ქება ჰქონდა მას ხალხში დამსახურებული. ყველა კდილობდა მისი მიცვალებული კარგი ხმით ნატირალს ეტირა. ხალხში მრავალი ხმით ნატირალები ტრიალებს. აქ გამოჩეყნებულია ხმით ნატირალების მხოლოდ ერთი ნაწილი. დაბეჭდილი მასალებიდან: 1—74 ჩაწერილია ალექსი ოჩიაურის მიერ, 75—121—ლადო ბალიაურის მიერ. ხოლო 122—130 არიან ვიკლაურის მიერ. შენიშვნები ხმით ნატირალებზე მათ ჩამწერთ კუთვნიან. ამავე ნაშრომს ერთვის ხმით ნატირალებისა, ძაბილით ტირილისა და დათვლით ტირილის ჰანგები ნოტებზე გადატანილი. ჰანგები ნოტებზე ვადტანა კომპოზიტორმა გრ. ჩხიკვაძემ. მანვე გადაიღო ეს ჰანგები ფირფიტებზე 1940 წ. ნოემბრის 30-ს მარო ვიკლაურის შესრულებით (იხ. ტაბ. VI—XVI). მ. ვიკლაურის მიერ შესრულებულ „ხმით ნატირალში“ მონაწილეობდნენ. ძელანო ბალიაური, დედია ოჩიაური და ლეილა ოჩიაური.

ხევსურულ მიცვალებულის კულტში სხვა თავისებურებათა შორის ცხენს სულეთსა და სამხეოში მნიშვნელოვანი როლი ჰქონია დაკისრებული. ის მონაწილეობდა მიცვალებულისადმი განკუთვნილ თითქმის ყველა წესჩვეულებებში. ხევსურულ მიცვალებულის კულტში მრავალადაა მოცემული სხვა მნიშვნელოვანი მასალაც, მაგრამ მათ ვეღარ გამოვეკიდებით. ჩვენი მიზანი იყო ერთ-ორ მაგალითზე გვეჩვენებია, თუ რამდენად ახალ და მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს „მიცვალებულის კულტი ხევსურეთში“.

არა ნაკლებ საყურადღებოა მონოგრაფიული ნაშრომი „მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში“, რომელიც კარგად ცნობილ მსცოვან ეთნოგრაფის თ. სახოკიას კალამს ეკუთვნის. ამ ნაშრომში არა ერთი და ორი ხევსურული წესჩვეულების პარალელი მოიპოება. დავასახელებთ თუნდაც „მოთვალარ“-ების

¹ შდრ. გ. ჩიტაია, ქვის კუბო ქვემო-ალმედან, ვნიშკის მოამბე, ტ. VIII, გვ. 2.

² W. Koopers, Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde Anthropos 1936, Bd I, გვ. 14.

ტირილს. „მცოდნე და ღირსეულ მოთვალარად ითვლება ის ქალი, ვისაც ემარჯვება მიცვალებულის დამახასიათებელი თვისებები აღნიშნოს ... და საერთოდ ესეთი სიტყვები იხმაროს და ხმას ისე შესაფერად აღუწ-დაუწიოს, რომ მაყურებელთ გული აუჩვილოს და ტირილის გუნებაზე დააყენოს. ერთგვარი ჰიმინი, საგალობელი გამოუდით. ყოველი ტაეპი მღერით თავდება და ხმამაღალი ვიშვიში და გულის ამოსკვნა მოჰყვება“ (გვ. 170)—შეადარე ხევსურულ „ხმით ნატირალებს“). აგრეთვე შეადარე სიცოცხლეში თავის თავის დატირება (გვ. 174) — და ხევსურული „თაოდ თავის დამარხვა“ (გვ. 48), ცხენის მონაწილეობა მიცვალებულის დამარხვის წესჩვეულებებში და სხვ. მაგრამ არა მარტო პარალელები და მსგავსებებია თ. სახოკიას შრომაში საყურადღებო. მასში ფიქსირებულია ის თავისებურებებიც, რომლებიც მეგრულ წესჩვეულებებს შემოუნახავს¹.

ხევსურულ და მეგრულ მიცვალებულის კულტში მოცემული წესჩვევების შეხვედრება და თავისებურებები კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი და მეტყველი იქნება, როდესაც შეგროვდება სხვა ქართველი ტომების მიცვალებულის კულტის მასალები. მათ საფუძველზე შეიძლება აღდგენილი იქნას ქართველი ტომების უძველესი რწმენები და მათთან დაკავშირებული სოფლმხედველობა.

თ. სახოკიას ნაშრომთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ ავტორს მოცემულ მასალების კვლევა-ძიების საფუძველზე საკუთარი შეხედულებებიც აქვს მოყვანილი. მაგრამ ავტორის ზოგიერთი მტკიცება დამაჯერებლობას მოკლებულია. მაგალითად, ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მეგრელს მიცვალებულსა და საფლავის შიში ჰქონდა და რომ ეს შიში მეგრელის იმ რწმენის საფუძველზე იყო დამყარებული, რომელიც მიცვალებულს ბოროტ არსებად მიიჩნედა (გვ. 186). ავტორის ამ შეხედულებას არ ეთანხმება მისივე ნაშრომის სხვა მონაცემები. იმავე 186 გვერდზე ის სწერს: „მიცვალებულთა სულები და მათი საფლავები მეგრელებისათვის საფიცარია“ და ცოტა ქვემოთ — მიცვალებულის ძელებს სამკურნალო თვისებებს მიაკუთვნებდნენ და მაგიურ საშუალებად იყენებდნენ (გვ. 187). ეს მონაცემები ისევე, როგორც მეგრულ მიცვალებულის კულტში დამოწმებული სხვა დეტალები (დატირება, ზრუნვა და სხვა) ეწინააღმდეგება იმ შეხედულებას, რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი. მაგრამ ეს წინააღმდეგობა ადვილად გაქარწყლდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მეგრელს შიშსა ჰგვრიდა არა თვით მიცვალებული, არამედ მიცვალებულში დასაადგურებული ბოროტი ძალა, მიცვალებული კი მეგრელისათვის კულტის საგანი იყო. მაგრამ, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, წინამდებარე ნაშრომში მთავარი ის ეთნოგრაფიული ფაქტებია, რომლებიც აქ ასე უხვად არის მოცემული.

¹ შდრ. ადრინდელი ჩანაწერები: А. Хаханов, Странный обычай (Проклинация чудотворными иконами в Мингрелии), Этнографическое обозрение, в. I, 1901, გვ. 162; მისივე, Пережиток старины в похоронном обряде грузинского князя, Этнографическое обозрение, в. IV, 1896, გვ. 157—160, (შდრ. „Новое обозрение“, № 4298, 1896 წ.).

* * *

ნაშრომი „მიცვალეხულის კულტი ხევსურეთში“ დაბეჭდილია იმ დედნე-ბის მიხედვით, რომლებიც დატულია ენიმკი-ს ეთნოგრაფიის განყ. არქივში (საქ. №№ 5 და 7). მთხრობლების ინდივიდუალური გამოთქმები, ზოგჯერ ოდნავ დაშორებული საზოგადოდ მიღებულისაგან, დატოვებულია უცვლელად. დედნე-ბის მხოლოდ აშკარა კორექტურული შეცდომებია გასწორებული. უცვლელად დატოვებულია აგრეთვე მთხრობლების მოყოლის წესი მიუხედავად იმისა, რომ თხრობაში აქა-იქ უკუთქმებსა და განმეორებებს აქვთ ადგილი. რედაქციის ჩა-ნართები კვადრატულ ფრჩხილებშია მოთავსებული.

ნაშრომს დართული აქვს მთხრობელთა სია, საძიებელი, კარტოგრაფია და ტაბულები. ტაბულებზე მოცემული ფოტო-სურათები (ტაბ. VII—X) გადაღებუ-ლია დოკ. ქ. ძიძიშვილის მიერ, ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშა-ობის დროს ხევსურეთში 1939 წელს. დანარჩენი ფოტო-სურათები (ტაბ. VI) გადაღებულია არქ. ირ. ქავთარაძის მიერ ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპე-დიციის მუშაობის დროს ხევსურეთში 1940 წელს. ენიმკი-ს ორივე ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა ამავე ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი რ. ხარაძე. საფლავის კოშკების განაშენებები და სასაფლაოს გეგმები (ტაბ. I—V) შესრულებულია იმავე არქ. ირ. ქავთარაძის მიერ.

როგორც ზემოხსენებულ პირებს ისევე ყველა იმათ, რომელთაც დახმარება აღმოგვიჩინეს ამ ტომის გამოცემაში გულითად მადლობას მოვასხენებთ.

გ. ჩიჭაია

მიცვალებულის კუდტი არხოტის თემში

I. მკიმე ავადმყოფი

როცა ვინმე მკიმე ავად გახდებოდა, ავადმყოფის პატრონები მაშინვე მკითხავთან წავიდოდნენ და თან წაიღებდნენ „სახელსადებებს“ — „ხმიადებს“ და სანთელს.

ხმიადებს მიიტანდნენ და დაალოცვინებდნენ იმ სულისათვის, რომლის ენითაც უნდა ელაპარაკა „მესულთანეს“. ქადაგისათვის კი მიჰქონდათ სამი ღერი სანთელი და ანთებდნენ იმ სალოცავისათვის, რომლის ენითაც უნდა ელაპარაკა მკითხავს და რომელსაც ავადმყოფობის მიზეზად სთვლიდნენ. მკითხავი ან „მესულთანეა“ (სულის მკითხავი) ან „მექადაგე“ (ხატის მკითხავი)¹. თუ მკითხავი ორივენიარად მკითხაობდა — ე. ი. „მესულთანეც“ იყო და „მექადაგეც“, მაშინ ავადმყოფის პატრონი მასთან მივიდოდა როგორც „ქადაგთან“.

მკითხავის თქმით ავადმყოფს „ჯვარი“ (ხატი) „მამამიზეზებდა“; მკითხავი ეტყოდა ავადმყოფის პატრონს, თუ რას თხოულობს „ჯვარი“ და რატომ გახდა ავად მისი ოჯახის წევრი. როცა ამგვარად მკითხავი „ჯვარით“ მკითხაობას გაათავებდა, მხოლოდ ამის შემდეგ „დაზღებდა სახელს“ მკვდრის სულის მოსახსენებლად დამზადებულ „ხმიადებს“; ეს იმიტომ, რომ „ჯვარი“ ბაღს სდგას სულზე და უპირველესი ხსენება მას ეკუთვნის; როცა „ჯვარი“ შეატყობინებდა მკითხავს თავის ნებას ანუ როცა მკითხავს „ჯვარი მოუვა“, მხოლოდ ამის შემდეგ „მოუვლენ სულნი“.

ისიც ხდებოდა, რომ მკითხავს ჯვარიც და სულიც ორივე ერთად მოუვიდოდა, მაგრამ ამ დროსაც ჯერ ჯვარი უნდა მოუვიდეს და მერე სული. შესაძლებელია მკითხავსა სანთელი ანთოს და ჯვარი მაინც არ მოუვიდეს; ან და მარტო „ჯვარს მაუვიდან“ და „სულს არ მაუვიდან“ — ე. ი. „იქადაგოს“ და არ „ისულეთოს“. ჯვარი რომ მოამიზეზებდა, მერე სული სთხოვდა „ხთიშვილთ“: „მამეკით ნება რა მე გამავესაუბრო მეენეთ“ — ო.

„ხთიშვილნი“ როცა სულს ნებას მისცემდნენ, რომ თარჯიმანის (მესულთანის) საშუალებით თავის ცოცხალ შინაურს გამოეხაუბროს, — მკითხავი — მესულთანე იტირებდა და სული მისი პირით უფრო შინაურულად ესაუბრებოდა თავის ცოცხალ ნათესავს იმის შესახებ, თუ სად უნდა დაკლას საკლავი ავადმყოფის პატრონმა, სად ქნას „სახმოთ“ ან ღამისთევადი და იმასაც იტყოდა თუ

¹ როცა ქალია ქადაგი („მექადაგე“) ის მხოლოდ შინ, სახლშია ხატის სახელით მოლაპარაკე და არა „ჯვარში“.

რა მიზეზით არის ავადმყოფი ავად და რა სწყინთ „ხთიშვილთ“. თუ მკითხავს სულმა ათქმევინა, (თუ „სულთ მათანების“): „ძალიან ვშიშობ... ხთის კარზე დაოლა-დ ვსთხოვ იხვამინას (შეინდოს) თავის ყმაი, მუკლითა-დ, ქუდით ვეხვე-წები-დ ვერას ვკლები, თქვენ შეეცადებით რო ხთიშვილთ ყელ მასტეხათ (მო-ალბოთ)... აქით ყველის თქმის ნება არ გვოქვ, მიაც თვალ-ცრემლიან გამავ-ბრუნდები ხთიშვილთ კარზეით“ და სხვა,—ეს იმას ნიშნავდა, რომ ხთიშვილნი ძალიან გამწყრალნი არიან და ავადმყოფის მორჩენა საეჭვოა.

ამის გამო ავადმყოფის პატრონი შეეცდებოდა ხთიშვილთ „ყელი მასტეხოს“ (მოალბოს) და შეუთქვამს (შეპირდება, ვალად დაიდებს) „სახმო-ლამისთევას“, საქლავებს: ცხვარს ან კურატს;—ჯვარის კარზე „მეხვეწურო“ (მახვეწვრებს—ვინც ავადმყოფის მორჩენას შეეხვეწებოდა ხატს) მოიყვანდა და არაფერს დაი-შურებდა ავადმყოფის მორჩენისათვის.

თუ ავადმყოფი „ზღვნობის“ (შესაწირავის შეწირვის) დროს დამშვიდდებოდა,—ეს კარგი ნიშანი იყო, მორჩენა საიმედო იყო; „ხთიშვილთ ნაზღვნობ-ნასანთლობი“—მიიღეს, ხოლო თუ ავადმყოფს არაფერი უკეთესობა არ დაეტ-ყობოდა, მაშინ კიდევ წავიდოდნენ „მექადაგე-მესულთანესთან“, კიდევ მიიღებ-დნენ რჩევა-დარიგებას საიქიოდან მოვლენილი სულისაგან, რომელიც მათ მე-სულთანის პირით ესაუბრებოდა. ამგვარად ავადმყოფის უკანასკნელ წუთებამდე პატრონები ჯვარში „ზღვნობას“ არ იშლიდნენ.

II. თავის ღლით სიკვდილი

მომაკვდავს ლამეს უთევდნენ მისი ახლო მოგვარეები და ტოლ-ამხანაგები¹. სალამოდან დილამდე ავადმყოფთან იყვნენ და დილით დაიშლებოდნენ. დღის განმავლობაში ავადმყოფთან რჩებოდნენ ახლო ნათესავები—უფრო ხშირად მონუცები. დღისითაც ავადმყოფთან გარდა ნათესავებისა სხვა პირიცუნდა ყო-ფილიყო, რათა მომაკვდავის სიკვდილის შემთხვევაში, რომელიმე ოჯახის წევრს არ დასჭირებოდა მისთვის პირზე ხელის დაფარება—„დაკრეფა“.

როცა შეატყობდნენ, რომ ავადმყოფი კვდებოდა, თაფლის სანთელს ჩამო-ქნიდნენ, ორ ცალს გააკეთებდნენ და ანთებულ სანთლებს მისცემდნენ მომაკვ-დავს ორივე ხელში. თუ ვაჟკაცი კვდებოდა, მაშინ მარჯვენა ხელში ხმაღს ან ხანჯალს მისცემდნენ და მარცხენაში სანთელს. მომაკვდავის ოჯახის წევრებს და ნათესავებს გარეთ გამოიყვანდნენ, მომაკვდავთან დარჩენილი მეზობელი ან გარეშე მოგვარეთაგანი— მომაკვდავს პირზე ხელს დააფარებდა — „დაჰკრეფ-და“; თვალებს დაუხუჭავდა, პირს მოუკუმავდა და ხელებს გულზე ჯვარედინად დაუწყობდა, ფეხებს გაუშვრობდა. ყოველივე ეს მიცვალებულის გაცივებამდე უნდა მომხდარიყო. ამის შემდეგ მიცვალებულს დაბანდნენ, ახალ ტანისამოსს ჩააცმევდნენ, (რომელიც მას საფლავში ჩაყვებოდა), სხვა ტანისამოსს ზედ და-აყრიდნენ და თუ ვაჟი იყო გულზე აბჯარსაც დააწყობდნენ.

¹ [ავადმყოფთან ლამის თევას ხევსურები უწოდებენ „ცვტხლო-გხება“-ს].

„დაკრეფის“ დროს, თუ მიცვალებული ვაჟი იყო, ამ სიტყვებს ეტყოდნენ: „იალიმც შახოლ იალი... გზაიმც კსნილი ვაქვე, სულიმც იალი. გზათამც ინათებ, უჩინჩიამც (ბნელში) ნუ დაშჩები, ნუმცარა დაგაშინებს, კმლითამც ილაღავ. მტერსამც იბრუნებ, გულმაგრადამც ხარ, თავისებსამც შაეყრები; ცნობა-ნდობით-განათლებით ერთადამც ხართ: ძმა, მამიძმა, შინშ-შინშიშვილები“. თუ ქალია ამასვე ეტყოდნენ მხოლოდ იარალზე არ იქნებოდა ლაპარაკი.

III. ტ ი რ ი ლ ი

გარდაიცვლებოდა თუ არა ადამიანი არხოტის თემში, მიცვალებულს ადგილს გამოუცვლიდნენ (პირაქეთ ხევსურეთში და შატლიში მიცვალებული გარეთ, დერეფანში ესვენა დასაფლავებამდე, — არხოტში კი მხოლოდ ადგილს და ლოგინს გამოუცვლიან), ქვეშაივებს („სალოგინეს“), „ჩალას“ გარეთ გამოიტანდნენ და ცეცხლს წაუკიდებდნენ. „სალოგინეს“ დაწვა ავადმყოფის გარდაცვალებას ნიშნავდა და მეზობლებიც დაინახავდნენ რა ამას, მაშინვე მიხვდებოდნენ ყველაფერს, ერთმანეთს ატყობინებდნენ ამ ამბავს და ყველანი „ჭირისპატრონის“ ოჯახში მიდიოდნენ. [მიცვალებულის ერთ-ერთი მოგვარე მიცვალებულის სახლის კარზე იდგა და მომსვლელ მამაკაცებს არ უშვებდა მიცვალებულთან ახლოს დასაქვითინებლად; მიუხედავად იმისა, რომ მამაკაცს „ხატი“ უკრძალავს მიცვალებულთან ახლოს მისვლას, ზოგი მათგანი მიცვალებულის პატრონის ხათრით მიიწვედა მიცვალებულისაკენ, კარზე მდგომი კი მას არ უშვებდა]. მამაკაცების უმრავლესობა გარეთ ბანზე ან ეზოში რჩებოდა, სადაც ოჯახის უფროსი მამაკაცი იჯდა¹. იგი მომსვლელ მამაკაცებს ფეხზე მდგომი შეხვდებოდა და თავდახრილი წინ გაუჩერდებოდა. მისულებიც აგრეთვე მწუხარების ნიშნად თავდახრილი „ჭირს უწყენდნენ“ (მიუსამძიმრებდნენ).

ჭირისწყენა შემდეგ დიალოგს შეიცავდა, რომელიც მთელ ხევსურეთში ძირითადად ერთნაირი იყო, მას უფრო ერთდროულად ამბობდნენ ორივე მხარის წარმომადგენელი:

ჭირისმწყენელი: ვერ გექნ ჩემ თავი, სანამ ეეგეთას გნახევილი...

ჭირისუფალი: შენის მტრისაი-დ დუშმნისაი.

ჭირისმწყენელი: ბრალი ას, დიდის ღმერთის წყენაიას, რომ შენ გულ სწუხდებოდას—შენ ძმა (თუ შვილი მოუკვდა—შვილს ეტყვის და სხვა) გაკლდებოდას—ჩემ კვალ კაცი ძხეს იარებოდას, სიტყვას გეტყოდას.

ჭირისუფალი: ბრალ აისეთაისაი, რომ თქვენ დაგიტმავისთ, თქვენ მაგკვდომივათ. მავშჩებით შიმშილ-წყურვილს, ბეჩაობას...

¹ ხატი მიცვალებულთან მისვლას პირველ რიგში უკრძალავდა: „ჯვარის გამძლოთ“ (ხატონთ), ჯვარის დიასახლისს, „დაკოქვილთ“ (ხატის მინდობილთ, შევედრებულთ) და ზოგ სხვა მამაკაცს, რომელთაც ხატი არ „უხდენს“. ამ შემთხვევაში მიცვალებულთან არ მისვლა ნიშნავდა არ შესვლას იქ, სადაც ასვენია მიცვალებული, კარზე და ბანზე კი ყველანი მიდიოდნენ და სოფლის ბოლომდე ყველანი აცილებდნენ.

ჭირისმწყენელი: სიბეჩავე კი არაჩი გეკადრებისთა-დ არც გეჭირებისთ: დედან სადელუფლონი ხართ, მამან საბატონონი, კა მთა-ბარ დავცდებისთ, კა ცხენ-იარალი, კა მაკეთი.

ჭირისუფალი: მზე დავცდების კაცთ სწორი-დ კაის მაკეთის თავი. ჩვენ სიკვდილ მასალოცავი ას, დასამაღლები ას: მახვეითავ, მაისვენეთავ, გაჭირებას, სიღარიბეს, სიბეჩავეს მაშითავ.

ჭირისმწყენელი: ვისაც შენდ ვაესვენებოდას, ღმერთმ შინით ნუ დაუღივას თავისად, ვისაც თავის და-ძმისავით რო აისრ არ სწყინდას. ყველისად გამასადგენი ხართ: ძმისანი, მამიძმისანი, თემისანი, სოფლისანი; მტრისან გამჯავრენი ხართ, მაკეთისან გამალენი.

ჭირისუფალი: ღმერთმა საწყენ ნურა მიმიცას თქვენს თავს, ზიანი. თქვენ რო სიტყვას იტყვით, ჩვენ არც მთელნი ორთ იმის ფასნი-დ არც მკვდარნი.

ჭირისმწყენელი: ღმერთმა შენ გულ კაით გაკურნას. ღმერთმა მარკე ნულარა მაგცას; ავი-დ მარკეი, კაით დავაცილას. ზედამრჩით ღმერთმ ჯვარ დავწყერასთ.

ჭირისუფალი: რაის კაისად ორთ. მთელნაცად მკვდარნიც ბეჩაობისად ორთ. სრუაც არ ას ასატენ ჩვენ სიკვდილი.

ჭირს მხოლოდ მამაკაცები უწყენდნენ და ისიც აუცილებლად მამაკაცსავე — მიცვალეზულის პატრონს. ჭირის წყენის შემდეგ მოსული მამაკაცები ჭირისუფალს მოშორდებოდნენ და იქვე წინასწარ მომზადებულ ფიტრებზე და ძელეებზე დასხდებოდნენ.

დედაკაცები კი მიდიოდნენ მიცვალეზულთან. მათ არ ევალებოდათ ჭირისწყენა. ახლო ნათესავი დედაკაცები და მეზობლები ხმამაღალი ტირილით — „ძახილით“ მივიდოდნენ, გარეშე ქალები კი ჩუმი ტირილით. ხალხის თანდასწრებით მამაკაცების (მათ შორის ოჯახის წევრი მამაკაცებისაც) ტირილი არ იყო მიღებული, ყველანი ცდილობდნენ ცრემლები დაემაღათ. მამაკაცების ტირილი იშვიათ შემთხვევაში შეიძლებოდა, თუ თემის გამოსადეგი კარგი, სახელოვანი ვაჟკაცი კვდებოდა, ისიც გარდაცვალების წუთებში. რაც შეეხება ქალებს, ისინი ხმამაღლა ტიროდნენ გარდა დედისა და ცოლისა. ამ უკანასკნელთა საჯაროდ ტირილი სირცხვილად იყო მიჩნეული.

დედას ხანდახან მოტირალი ქალები სთხოვდნენ: „იტირე ქალო, გულ მაიფქი (მოიფხანე), შენს ტირილს ვინაც გაიკვირებს—ეგეთ დღეი იმის კარზე დამც მივას“, მაგრამ დედა მაინც არ ტიროდა და თავის მწუხარებას გულში იკლავდა. ცოლს კი არავინ მიმართავდა თხოვნით და არც თვითონ ტიროდა, — იღვა ჩუმიდ და თითქმის სახესაც მალავდა, რათა სახის ფერის ცვლა არავის შეემჩნია. ყოველთვის ბნელ ადგილს ირჩევდა დასადგომად თუ დასაჯდომად. დედა თუ ხმით მოტირალი იყო „ხმით ტიროდა“ და „დათვლითაც დაუთვლიდა“, მხოლოდ უცრემლოდ (ცრემლს იკავებდა). დათვლით მამაკაცები დაუთვლიდნენ, როცა სატირლად მივიდოდნენ „თავზე“ (მიცვალეზულის დასაფლავებაზე) და „ტალავართაზედ“.

მოსული სტუმარი, კარებზედ რომ მივიდოდა, ასე „დაუთვლიდა“: „სად ხარ (სახელს იტყობა), რად არ გამამეგებები, რას იმალები მანდ—ავჭუჭუ,“

კაც არ ხარა, არ გრცხვენისა,—ქვე მასულ სტუმარს ემალები?... გამეედი, გამა-
 მეგები, ჩამამართვი ცხენი-დ იარალი, თუ არა და მე იქავ წაოლ. სად ხარ, სად
 იმალები, შენ არ გეძახა“. შემდეგ სახლში შევიდოდა და იქ მიუთვლიდა: „ავ-
 ჰუჰ, არ გრცხვენისა, რას უწევხარ, სიკვდილმ დაგჯალდა, ვაჟკაც არ ხარა, სი-
 კვდილ რაკველალ მაირი. ადევრი, ეგ არ გააგონ კაცთ, რომ (სახელს იტყოდა) მა-
 კვდავ. შენ მამრევიც არა მეგონ; იმას რაილ მამაგონებდ, რომ შენ რა მაგკლვედ.
 ადე, აისხ იარალი, გამეედ ბანზე, მტერს მტრულად დაუხვდი, მაკეთეს მაკეთუ-
 რად“.

დედა ასე დაუთვლიდა: „დედოო, რაკელ დილა გამითენდ დღეს,
 დედოო, მზეიც წითლად მიდგების, დედოო, დღესსრუაც შენ დაგბრუნავა ერთ
 სიტყვაიც ვერ გათქმი, დედოო, რაკელ მაგარ დაგეძინ, დედო, რა ძალიან
 სწუხდიდ, დედოო, დედოო, ეხლა დასვენებულ-დაწყნარებულ მეჩვენებ, დედოო,
 მითხარი აღარაი გტკივა, დედოო, დედოო, დედოო, დედოო, რად დამეწერი,
 დედოო, ნუმც გამიზღიხარ, დედოო, ეხლა რას ღგონობ, დედოო, ჩვენ რასად
 გვიხამ, დედოო, ან დედ-მამათ გაოკრებულთ ვის მიგვაბარებ; დედოო, ან
 დებს რას უხამ გაღეგავებულებს, დედოო, უთმო-უძმოჩი ჩამსხდრებს, დედოო,
 დედოო, დედოო, დედოო, იარალზედ რას ხეიქრობ, დედოო, ვინ აისხას
 ტანზე შენ იარალი, დედოო, მე კი ვერ ვიჭერ თვალთ შენს იარალთ სხვის
 ტანზედ ასხმულთ, დედოო, დედოო, დედოო, ან შენს ტალავარს ვის უწირავ,
 დედოო, ვინ უნდა ჩაიცვას დედოო, ვინ უნდა გაგლიჯას დედოო,—ნუმც
 დამწერიხარ, დედოო, დედოო დედოო, დედოო, რათ არ ჯერ მე დამაყარენ
 მიწანი დედოო, ან მამას რას უხამ ყუნჭურას დედოო, იარალნიც მაწირულნი
 ბქონ, დედოო, ცელიცა-დ, საკვნიელიც, დედოო. არ გცხვენისა დედოო... იქავ
 კელჩი ააღებება ბებერს მამას იარალთ, დედოო, ან ცელს ან საკვნიელს დე-
 დოო, დედოო, დედოო... დედოო ან სახლთ რას უხამ, დედო, დედოო, ვინ
 მაუვლის, დედოო, ჩაგიკოვლდებიან, დედოო, სახლნ ნასახლარად გადაგექცე-
 ვიან დედოო, დედოო, დედო. ან მამულთ რას უხამ დედოო; ყანებ ყამირად
 მაგჩების, დედოო, ვაგიბორტედების, არვინ მაგიკნავს, დედოო, მამაშენს აღარ
 შაუძლავ, საკვნიელს ველარ ერევის დედოო. არცარა ძალი სტანავ დედოო,
 ვაჟკაც შვილი ხევიხარ, დედოო, შენ თად უნდა მაგვიარ დედოო. ყანაიც უნ-
 და მაგვიკნა-დ, თივაიც უნდა მაგვითიბ, დედოო, დედოო, დედოო. დედოო,
 შენს ცხენს რასად უქამ დედო, ქერს ვინ აქმევს დილა-წუხრ, დედოო. ვინ გა-
 გიწმენდს ცხენს, დედო, დედოო, ჩვენ კი არვინ მივხვლებთ კელს დედო, შენ
 რაკელაც გინდ აისრ მაუბრი თავის სახლ-ქონებას, შენთ დედ-მამათ, დედო,
 დედო, დედოო. დედოო, შენს სახლჩით გამასვლამდე მე გამაოლ დედოო.
 ჯერ მე გამისტუმრი, დედოო, მამეც წილ-ნამაშვრალი, დედო, მე ჩამაბარი მა-
 მისახლს, დედო, მე აღარ ვიქნებ შენს სახლჩი, დედო, მე არ დაგპურწყულავ
 დედოო, ტაბლას არ დავიღვამ, დედოო, იმად რო რამთვენ ხანი გეუბნები,
 გეხვეწები, კმას არ მცემ დედოო, რაი გწყინს ჩემი, დედოო, რად არას მეტ-
 ყვი, დედოო, დედო დედოო... დედო დღეს მიხევიხარ, გიზადებენ სამულმო
 სახლს, დედო, ადე წავიდათ სად მე და შენ, დავიმაღნათ სად, დედოო, ნუ
 გახყვებ, დედოო, არ მაგატყუენ დედოო, ნუ ვის დაუჯერებ დედოო, მე და-

მიჯერა, გავიქცნათ სად, დედი, დედაო, დედოო... დედოო, დედროვანო დაგვცენით სახლნი თავზედ დედაშვილთ ორთავ დედოო, აგებ ორნივე დაგვიტანნას დედაიცა შვილიც, დედო, დედაო, დედოო. ან მიაც შენთან წამაოლ, დედო, ზედ გაგებურები, დედო, დედაო დედო... დედოო, რო მიხოლ ან მტერს რას უზამა-დ ან მაკეთეს, დედოო, ვის ინაბარას სწირავ, დედო, მამაშენს. აღარ შაუძლავ, დედო, დედაო, დედოო, დედოო, დღეს რამთვევ სტუმარ მაგივიდ დედოო, რად არ აზღგები გამახოლ კარჩი, დედოო, რად არ მიეგებები, არ გცხვენისა, არც იყავ ევეგეთაი, დედო, დედაო, დედოო. დედოო, ცოლს რად ანებებ თავს, არც იყავ მწუნობარი, დედოო, ცოლეულთას ნუ წახვიდი, არამც არ დაგინდვან, დედოო, ჩვენს ქალსავ თავ დაანებავ, დედოო, დაგვიწუნნავ, დედოო, დედულთას იარიდი, დედოო, დედაო, დედოო“.

მიცვალებულ შვილს მამა ასე დაუთვლის: „ვის იმედს გვწირავ, ჩვენ არ გვინდა შანახვა-დამარხვაი, აღარა ვისა მაგდის განა, არც ავი, არც კაი; არც დედ-მამის ხათრი გაქვ. კაცნ თავს დაიციენი, შახყარი სოფელი“.

სოფლის ახალგაზრდა გოგოები ხმამალა „დახილით“ ტიროდნენ.

ამის შემდეგ თემში გაგზავნიდნენ „მტყობიეს“, —მეტწილად ახალგაზრდა ვაჟს „მტყობიე“ (შემტყობინებელი) წავიდოდა მეორე სოფელში და პირველად მივიდოდა მიცვალებულის ნათესავთან, თუ ამ სოფელში ასეთი ვინმე იყო, თუ არა და რომელიმე სახლში და იქიდან გაიგებდნენ სხვებიც. მიცვალებულის სოფელში თემიდან მიდიოდნენ ისინი, ვისაც რაიმე ნათესავური დამოკიდებულება ჰქონდა მიცვალებულის ოჯახთან, ახლობელი ნათესავი ქალები ხმამალა ტირილით („დახილით“) შემოვიდოდნენ სოფელში, გარეშე მოკეთე ქალები კი ჩუმად ტიროდნენ. მამაკაცები ჩუმად მოდიოდნენ და როცა მიცვალებულის სახლში მოვიდოდნენ ოჯახის უფროს კაცს ჭირს უწყენდნენ; დამხვდური ხალხი ყველა ფეხზე ადგებოდა შემდეგი სიტყვებით: „მახვეით მშვიდობით“; — „გიშველასთ ღმერთმ“, უბასუხებდნენ ერთხმად მოსულები და მერე ამ უკანასკნელთ სკამებზე დასვაძდნენ. სატირლად მოსულ მამაკაცს „გამარჯვება“-ს არვინ ეტყოდა, როგორც სხვა დროს ჩვეულებრივად ესალმებოდნენ ხოლმე. როცა თემიდან მოსული ქალები შინ მიცვალებულთან შევიდოდნენ და იტირებდნენ, დამხვდური ქალები მათ ადგილს უთმობდნენ; ტირილის მოთავების შემდეგ ერთმანეთს მიესალმებოდნენ.

ამის შემდეგ ხდებოდა სტუმრის „გაწევა“. მიცვალებულის მოგვარეები და მეზობლები თემიდან მოსულ ხალხს, ქალებს ქალები და მამაკაცებს მამაკაცები, შინ დაპატიყებდნენ—ყველს და პურს აჰმევენენ. მიცვალებული სანამ „მიწად არ მივიდოდა“ (სანამ არ დაასაფლავებდნენ) ხორცეულის ჰამა არ შეიძლებოდა. თუ ვინმეს არაყი ექნებოდა, არაყს კი დალევდნენ მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად. ჭირისუფლებს მეზობლები წაიყვანდნენ და თავიანთ სახლში აჰმევენდნენ პურს. საღამოზე თემიდან მოსული მოტირალი შინ დაბრუნდებოდა და იმავე სოფლის ხალხიც შინ წავიდოდა, რადგან მზის ჩასვლის შემდეგ ტი-

რილი არ შეიძლებოდა. ავადმყოფი თუ ღამით მოკვდებოდა, გათენებამდე არვის იტირებდა და „სალოგინესაც“ მეორე დილით დასწვავდნენ¹.

მართალია მიცვალებულზე დედა, ცოლი და სიდედრი არ სტიროდა საჯაროდ, მაგრამ თუ მათ იცოდნენ „კმით ტირილი“ შეეძლოთ ეტირათ. ამგვარად, „კმით“ ტიროდნენ: სიდედრი, დაი, ცოლი, დედა და „კმით ტირილის“ მცოდნე სხვა დედაკაცები. იყო იშვიათი შემთხვევები, როცა ხმით ტირილის დროს ძველ მიცვალებულს დაამცირებდნენ გარეშე დედაკაცები².

IV. „ნ ა რ ე ვ ე ნ ი“

როდესაც საღამოზე თემიდან მოსული მოტირლები და სოფლელები წავიდოდნენ, სოფლის ახალგაზრდები და შუახნის კაცები მოიყრიდნენ თავს მიცვალებულის ოჯახში და სადაც მიცვალებული ესვენა იქ ათევდნენ ღამეს³. სანთელს მთელი ღამის განმავლობაში არ ჩააქრობდნენ. აქ, მიცვალებულთან ახალგაზრდა ქალებიც მოდიოდნენ.

ამგვარად ღამის მთეველ ხალხს „ნარევნი“ ეწოდებოდა. „ნარევნი“ მიცვალებულის მეზობელი მამაკაცები იყვნენ, რიცხვით 7—15 კაცამდე. მათი საქმე იყო როგორც ღამის თევა, ისე მიცვალებულის „მოვლა“: მიცვალებულის დაბანა, ჩაცმა, სანთლის ანთება, ჭირისუფლის ნუგეში, საკაცეზე დაკვრა და დასაფლავება.

აგრეთვე ნარევად იწოდებოდა ისიც, ვინც (მამაკაცთაგან) მიცვალებულთან ახლოს მივიდოდა და დაიქვითინებდა. მოქვითინე მამაკაცი ჭირისწყენამდე მიცვალებულის წინ მუხლს მოიყრიდა, სახეზე ჭუღს ან ჩოხის კალთას მიიფარებდა და სამჯერ დაიქვითინებდა. მამაკაცთა ქვითინი მიცვალებულზე სამჯერ ხდებოდა: 1. მიცვალებულთან სახლში, 2. სოფლის ნაპირზე მიცვალებულის დასვენების დროს და 3. მიცვალებულის ხარჯში ტალავრის გაშლის დროს. ნარევები უწმინდურად ითვლებოდნენ ტანის დაბანამდე.

„ნარევნი“ მანამდე უთევდნენ ღამეს მიცვალებულს, სანამ შას არ დაასაფლავებდნენ, ხოლო დასაფლავების შემდეგ ერთ ღამეს კიდევ ათევდნენ იმავე გვარად მიცვალებულის ოჯახში. „ნარევთ“ ღამის თევის დროს შეეძლოთ გაეხსენებინათ სახუმრო ამბები და სიცილ-ოხუნჯობით გაეტარებინათ დრო. თუ მიცვალებული მოხუცი იყო უფრო მხიარულობდნენ, თუ ახალგაზრდა იყო თავს იკავებდნენ.

¹ მზის ჩასვლის შემდეგ ტირილი „ღმერთისად უკლოობის (უბედურების) თხოვაი“ — არის. ამიტომ ღამით არ ტიროდნენ; ეწინილათ მეორეც არ მოგვიკვდესო. გინდა ძალიან კარგი ვაჟკაცი მომკვდარიყო ღამით ხმამალა არავინ იტირებდა, თუ იტირებდა ისე, რომ ხმა გარეთ არ გასულიყო, რომ არავის გაეგონა. დილით კი, გათენდებოდა თუ არა, მაშინვე შეიძლებოდა ტირილი, მზის ამოსვლას მნიშვნელობა არა ჰქონდა.

² ხმით ნატირალების ნიმუშები იხ. ქვემოთ.

³ შდრ. ზემოთ, გვ. 4.

V. „ს უ დ ა რ ი“¹

მიცვალებულს სუდარად საუკეთესო ტანისამოსს ჩააცმევდნენ². ხშირად მომაკვდავი სიკვდილის წინ თვითონ ტოვებდა სიტყვას: ესა და ეს ტანისამოსი ჩამაცვითო; თუ ეს არ მოხდებოდა, მაშინ იმ ტანისამოსს ჩააცმევდნენ, რომელიც მიცვალებულს სიცოცხლეში უყვარდა. თუ ზამთარი იყო მიცვალებულს მისსავე ცხვრის ტყავის ქურქს ჩააყოლებდნენ, თუ ზაფხული—ჩოხას (მამაკაცს) და ქოქლოს (ქალს).

თუ მიცვალებული პატარა გოგონა იყო, რომელსაც ჯერ მანდილი არ უტარებია, მანდილს არ დაახურავდნენ, მას თავშალს და სათაურას ჩააყოლებდნენ. სამკაულებსაც ჩააყოლებდნენ, რაც მიცვალებულს სიცოცხლეში ჰქონდა და განსაკუთრებით უყვარდა. სამკაულები აუცილებლად ვერცხლისა ან ოქროსი უნდა ყოფილიყო. რკინის სამკაულის ჩაყოლება არ შეიძლებოდა და თუ ტანისამოსზე რამე იქნებოდა ასეთი (სუდარზე) იმასაც ააჭრიდნენ. სუდარის ჩამცემელს წინდაწინვე გააფრთხილებდნენ: „რკინისი არაფერ წაყვეს მიწადო“. არც ქალს და არც კაცს ხატის ნიშანს, თუ რამე გულზე ეკეთა, არ ჩააყოლებდნენ. „ჯვრის ლიშნის“ ჩაყოლება არ შეიძლებოდა; მას შესხნიდნენ და შეინახავდნენ.

მამაკაცს სუდარად აცმევდნენ პერანგს, შალვარს, პაიჭებს, თათ-ქალბანს (წინდებს და ქალამნებს) ან ჯღნებს. თავზე ქუდს დაახურავდნენ. სამკაულებიდან ჩააყოლებდნენ: ბეჭედს (თუ მიცვალებულს იგი თითზე ეკეთა), თუ მასრებიანი ჩოხა ეცვა თან ატანდნენ მასრებს და სხვა. იარაღიდან: ხანჯალს, თოქს, ხმალს. იარაღს ყველას არ აყოლებდნენ მაგ., ისეთ მოხუცს, რომელსაც შვილები რჩებოდა—იარაღი ამ უკანასკნელებს სჭირდებოდათ; ხოლო თუ შვილები არ რჩებოდა მაშინ ჩააყოლებდნენ იარაღს. ახალგაზრდას თან ჩააყოლებდნენ იმ ია-

¹ სუდარის ჩაცმის წინ მიცვალებულს წყლით გაბანდნენ, გაბობდნენ (კარაქს ან ერბოს წასცებდნენ). თუ დაჭრილი კვდებოდა მას წყლულს გაუპოხავდნენ და შეუხვევდნენ, გვერდითაც დაუწყობდნენ „სახელდადებულ“ (შელოცვილ) ჩვრებს, რათა საიქიოსაც ჰქონოდა „სახვიელი“ (შესახვევი). ამ სათადარიგო „სახვიელს“ უბეში უდებდნენ მიცვალებულს, რომ საიქიოს წაეღო.

² სუდარი ფარჩისაც იყო, რომელსაც საგანგებოდ ჰკვრავდნენ. ხშირად სიკვდილამდე დაიზადებდნენ თავის საკუთარ სუდარს. სუდარი სამნაირი უნდა ყოფილიყო: ერთი თეთრი, —შიგნით ჩასაცმელი, მეორე წითელი ან ჭრელი—თეთრის გარეთ ჩასაცმელი, ხოლო სულ გარეთ ჩასაცმელი მესამე ლურჯი „სკლატისაგან“ უნდა ყოფილიყო შეკერილი (სკლატი—მალდი)—ჩოხის მსგავსი. ქალებსაც ასევე აცმევდნენ, მხოლოდ ჩოხის მაგიერ მათთვის „ფაფანავი“-ს მსგავსი რამ იკვრებოდა. „სუდარი“ გარდაცვლილის ჩვეულებრივი საუკეთესო ტანისამოსი იყო. თუ მიცვალებულს ახალგაზრდობის ტანისამოსი ექნებოდა კარგი, იმასაც ჩააცმევდნენ.

[შდრ- ნ. ურბნელი, ეთნოგრ. ნაწერები, თბილისი 1939 წ., გვ. 78—79].

რალს, რაც მას ორი ცალი ჰქონდა, ხოლო რაც მხოლოდ ერთი იყო — „ტალავარში“ უნდა დარჩენილიყო¹.

მიცვალებულს თავთ წყალს დაუდგამდნენ ჭურჭლით, ზედ ამ ჭურჭელს („ნახელიტრას“) სანთელს დააკრავდნენ. ჭურჭელში წყალს სამჯერ გამოსცვლიდნენ: საღამოთი, შუალამისას და გათენებისას. სანთელი რომ დაიწვებოდა, ახალს მიაკრავდნენ.

რა წამს მოკვდებოდა ადამიანი მაშინვე „სახელსადებებს“ (ნამცხვრებს) გამოაცხობდნენ. თუ შინაურები ძალიან შეწუხებულნი იყვნენ, მაშინ მეზობლის დედაკაცები გამოაცხობდნენ, მხოლოდ ფქვილი ჭირისპატრონისა უნდა ყოფილიყო. გამოცხობის შემდეგ სამ ტაბლას დასდგამდნენ, თითო ტაბლაზე სამსამი ხშიაღი უნდა ყოფილიყო დადებული. თითოეულ ხშიაღზე თითო სანთელს დააკრავდნენ. პირველ ტაბლას „მგებრთად“² ეტყოდნენ შენდობას, მეორეს „დედულთად“, ხოლო მესამეს ახალი მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად. დედიძეების („დედულთ“) ტაბლას და „მგებრთ“ ტაბლას ასე ეტყოდნენ შენდობას: „ეეს ტაბლა თქვენიმც სავმარი, საგძლადამც მაიკმარებთ“-ო. მიცვალებულის ტაბლას ეტყოდნენ: „სულიმც იაღი გაქვე, გზაიმც ნათელი. შენიმ სავმარი საგძლიმც ას“.

მეორე დღეს კიდევ გამოაცხობდნენ ხშიაღებს³ და კიდევ სამ ტაბლას დასდგამდნენ. ერთ ტაბლას „ანდაბისად“ (გვარი საიქიოში) დალოცავდნენ, შენდობას ეტყოდნენ. მეორეს „უნაწილოებისად“ (რომელთაც მემკვიდრე ვაჟი არ დარჩენიათ), მესამე ტაბლას „მამყოლთად“ (შემოსწრებული სული საიქიოში, რომელსაც სააქაოს შენდობის მთქმელი არავინა ყავდა).

VI. დ ა ს ა ფ ლ ა ვ ე ბ ა⁴

მიცვალებულის დასაფლავება უნდა მომხდარიყო მზის ჩასვლადღე. ამიტომ „მესაფლავენი“ ადრე წავიდოდნენ სასაფლაოზე. საფლავის გამთხრელად ახლო ბიძაშვილი, ძმა ან მოგვარე არ უნდა ყოფილიყო. სოფელი მათ არ გაათხრევენებდა საფლავს.

საფლავის სიგრძე მიცვალებულის ზომის მიხედვით ივარაუდებოდა, სიღრმე კი კაცის სიმაღლეს ეთანაბრებოდა. გათხრილ საფლავში ფეხზე მდგომს კაცს თავი არ უნდა გამოსჩენოდა. საფლავის გათხრის შემდეგ გვერდებზე ბრტყელ და გრძელ სიპებს ჩააწყობდნენ. თავისა და ფეხებისაკენაც სიპებს დაუწყობდნენ. გარდა ამისა ზედ დასადებადაც ერთ გრძელ და ბრტყელ

¹ სუდარს მამაკაცს მამაკაცი ჩააცმევდა და ქალს ქალი. სუდარის ჩამცემლ მამაკაცს საჩუქრად მიცვალებულის ერთი ზელი „ტალავარი“ მიეცემოდა. ასევე იქცოდნენ სუდარის ჩამცემელი ქალის მიმართაც.

² სულეები საიქიოდან, ახალი გარდაცვლილის წამყვანნი საიქოს.

³ ხშიაღი უმარილო და ვრობთი ჯაუბოზავი პურია.

⁴ სასაფლაო ყოველ გვარს თავისი ჰქონდა და აქ მხოლოდ ამ გვარის მიცვალებულები იმარხებოდნენ. სასაფლაოები მოზომილი იყო გვარების მიხედვით. სასაფლაო სოფელს (და ხშირად რამდენიმე სოფელსაც) ერთი ჰქონდა.

სიძს მონახავდნენ რიყეზე ან დანგრეულ ნასახლარიდან ამოარჩევდნენ. გათხრის დროს შეიძლებოდა ძველ საფლავთ წასწყდომოდნენ, მაშინ ამ საფლავის სიპებს გამოიყენებდნენ. როცა „მესაფლავენი“ საფლავის თხრას დაიწყებდნენ, იმავე დროს მიცვალებულის ოჯახში საკაცის კეთებას შეუდგებოდნენ.

საკაცეს ასე აკეთებდნენ: ორ გრძელ ჭერს (წვრილი ხე) გვერდებზე, და ორ მოკლეს თავით და ფეხით—წნელებით (ან თოკებით) ერთმანეთზე მიამაგრებდნენ. საკაცის გაკეთების დროს მხედველობაში მიიღებოდა მიცვალებულის სიგრძე, რაც გრძელი ჯოხით იზომებოდა. ამ დროს დედაკაცები ყველანი ერთხმად ტიროდნენ. როცა საფლავი მზად იქნებოდა, ერთ-ერთი მესაფლავეთაგანი წამოვიდოდა მიცვალებულის ოჯახში; აქ მიცვალებულს თავის ნაბადში შეახვევდნენ (ან ფარდაში, ხალიჩაში) და საკაცეზე დაასვენებდნენ. საკაცეს ორი მამაკაცი ასწევდა¹ და სახლთან გარეთ დაასვენებდნენ. პროცესიაში წინ მიცვალებულს დაასვენებდნენ, მერე მამაკაცები მიდიოდნენ, ბოლოს ქალები მიყვებოდნენ ტირილით. როცა სოფელს გასცილდებოდნენ, იქ მიცვალებულს დაასვენებდნენ, სადაც მას მშობლები და ნათესავები უკანასკნელად ეთხოვებოდნენ: ქალები „ძახილით“ ტიროდნენ. ხმით მოტირლებიც იტირებდნენ, დედა თუ ყავდა იგიც გამოემშვიდობებოდა „დათვლით“. მიცვალებულს სიკვდილის დღიდან პირისახე გადაფარებული ჰქონდა და მხოლოდ ზოგჯერ გადახდიდნენ. ამ დროსაც ხდიდნენ საფარს პირისახიდან. ემშვიდობებოდნენ, ტირილით უკოცნიდნენ სახეს. შემდეგ საკაცეს მამაკაცები ასწევდნენ და სასაფლაოზე წაასვენებდნენ. სასაფლაო ჩვეულებრივად ხატის ახლოს იყო, ამიტომ იქ ქალები არ მიდიოდნენ, ხოლო სადაც სასაფლაო ხატის ახლოს არ იყო, იქ ქალებიც სასაფლაომდე აცილებდნენ მიცვალებულს. ცხენს „თავზედაც“ (დასაფლავებამდე) „უკურთხევენ“². შეკმაზავდნენ, ძუა-ფაფარს დაუწნავდნენ, ხურჯინს გადაჰკიდებდნენ, ხურჯინში პურებს ჩააწყობდნენ და მიცვალებულის გვერდით დაყენებდნენ. მიცვალებულის ცოლი ან დედა ცხენს ხელში დაიჭერდა და სულის ხუცესი „დააკურთხეებდა“. ამის შემდეგ ცოლი ან დედა ცხენს მათრახს დაჰკრავდა სამჯერ და იტყოდა: „შენიმც საკმარი ას, შენამც გემსახურების, სწორებსამც ნუ ჩამორჩები“-ო.

თუ მიცვალებული ახალგაზრდა იყო—ძმას, შვილს და ბიძაშვილებს მიცვალებულისას სხვა მამაკაცები სასაფლაოზე არ წაიყვანდნენ, დაიჭერდნენ და ძალად დააბრუნებდნენ უკან.

გზაზე საკაცეს რომ ასწევდნენ და გამოემშვიდებოდნენ, დედა ან და, თუ ასეთები არ ყავდა მიცვალებულს, მაშინ ვინმე მისი ნათესავი ქალთაგანი, მიწას აიღებდა და სამჯერ მიყურდა მიცვალებულს. ამ დროს დედა ასე იტყოდა: „ალალიმც ას შენზე ჩემ ამაგი, მიწანიმც კსნილნ გქონ, გზანიმც იალნი. ნუმკარა შავაშინ—დაგაღონებს, ჯვარიმც გწერავ“ („მიწანიმც კსნილნი გქონ გზანიმც იალნი“, —ამას სამჯერ გაიმეორებს). თუ ძუძუმწოვარი იყო მიცვალებული, დედა ასე დაემშვიდობებოდა: „ალალიმც ას შენზე ჩემ უბე-კალთაი“. პირზე თავის რძეს მიაწვეთებდა და ბამბას დაადებდა.

¹ როდესაც მიცვალებულს ასწევდნენ—ამწევები მას სამჯერ „მიწას ჩააღონებდნენ“ (სამჯერ ასწევდნენ და ისევ დაუშვებდნენ). [ეს ხდებოდა დასაფლავებისას, საფლავის თავზე].

როდესაც სასაფლაოზე მივიდოდნენ, მიცვალებულს საფლავთან დაასვენებდნენ, შემდეგ საკაცეს მოაშორებდნენ. ზოგჯერ მიცვალებულს იარაღს თან არ ჩაატანებდნენ, შეხსნიდნენ და პატრონს დაუბრუნებდნენ. ზოგჯერ სხვა სამკაულებსაც შეხსნიდნენ, თუმცა ჭირისუფალს ეწყინებოდა, მაგრამ ხალხი ამშვიდებდა. მერე მიცვალებულს ჩაუშვებდნენ¹ საფლავში, ეს უკანასკნელი ისე უნდა ყოფილიყო გათხრილი, რომ მიცვალებულს თავი დასაველეთისკენ ქონოდა. ამგვარად ჩაუშვებდნენ² მიცვალებულს საფლავში და ჩაყუდებულ სიპებზე დააწყობდნენ სიპებს³. შემდეგ საფლავს მიწით ამოავსებდნენ და საფლავის ზეგით საკაცის ქერებს დააწყობდნენ. ამის შემდეგ მესაფლავენი შინ წამოვიდოდნენ⁴.

მესაფლავენი, როცა სასაფლაოდან დაბრუნდებოდნენ, „თოფს ვასტებდნენ“. წინასწარ გამოცხობილ მოზრილ პურის კვერს, რომელსაც ზოლად ქსოვილის ნაჭერი ჰქონდა შემოხვეული და რომელსაც „სათოფე“ ეწოდებოდა, ნიშანში დადებდნენ და ვინმე თოფს ესვროდა, ეს იყო „თოფის გატეხა“. სანამ ამას არ შესარულებდნენ მიცვალებულის გარდაცვალების დღიდან სოფელში არავის უფლება არ ჰქონდა, ყოველგვარი გაჭირვების მიუხედავად, რომ თოფი გაესროლა. „თოფის გატეხის“ შემდეგ კი ყველას უფლება ჰქონდა თოფის სროლისა. „სათოფეს“ თოფს რომელიმე ახალგაზრდა ესროდა, მნიშვნელობა არა ჰქონდა, თუ ვინ იქნებოდა ის. დასაფლავების შემდეგ „ნარვენი“ ერთ ღამეს კიდევ გაათევდნენ მიცვალებულის სახლში.

მიცვალებულის დასაფლავება პირაქეთ ხევსურეთში, სადაც მიცვალებულის ხარჯებს „თავზედ“ იხდიდნენ, მესამე დღეს ხდებოდა. დასაფლავებდნენ თუ არა, იმავე დღეს ხარჯს გადაიხდიდნენ. რაც შეეხება არხოტის თემს, აქ მესამე დღეს იშვიათად ასაფლავებდნენ, ასაფლავებდნენ მეორე დღეს. აქ არც ხარჯი იცოდნენ „თავზე“, როგორც პირაქეთ ხევსურეთში.

¹ როცა მიცვალებულს სახლიდან სასაფლაოსაკენ წამასვენებდნენ გულში („სასაგძლეში“) სამს დაჭრელებულ („მაჭრეხილხ“) კვერს ჩაუდებდნენ, რომელთაც ზედ კარაქი ჰქონდა წასმული. „ნარვენი“ ამ კვერებს წამოიღებდნენ და თუ საფლავის გათხრის დროს ძველი მიცვალებულის ძვლები აღმოჩნდებოდა ამ ძვლებს კვერებზე დადებული კარაქით „გაპოხავდნენ“ (კარაქს წაუსვამდნენ) და მერე ამ გაპოხილ ძვლებს ისევ საფლავში ჩააწყობდნენ. კვერებს კი იქვე „ნარვენი“ დასტებდნენ, ზოგს შესჭამდნენ და თუ დარჩებოდათ, იქვე საფლავთან დასტოვებდნენ. თუ მოხუცი იყო მიცვალებული და მისი სიკვდილით სოფელი მაინც და მაინც დაოსნებული არ იყო, ამ პურებს „ნარვენი“ წამოსვლისას ურთიერთს ესროდნენ გზაში ხუმრობით.

² საფლავში მიცვალებულის ჩაშვება ხდებოდა ასე: ერთი ვინმე „ნარვეთავანი“ ჩავიდოდა საფლავში და ზევიდან მოაწვდიდნენ ცხედარს.

³ საფლავზე დიდ ქვებსაც, უფრო კი ბრალის ქვებს, დააწყობდნენ, ოთხკუთხ კოშკსაც აშენებდნენ ერთი მეტრის სიმაღლისას.

⁴ საფლავის თხრის დროს თუ მესაფლავებთან ვინმე მივიდოდა და ეტყოდა: „ცუდად შრომა“-ო,—მესაფლავენი უპასუხებდნენ „ცუდად შრომა-იდ ცალედ“ (ცალიერად). როცა მიცვალებულს საფლავიდან მიასვენებდნენ,—მიცვალებულს მიყოლილი ხალხიც კი ამასვე ეტყოდა მესაფლავებს, ეს უკანასკნელნიც ზემოთ მოხსენებულ პასუხს ეტყოდნენ. როცა მიცვალებულს საფლავში ჩაასვენებდნენ და მიწას მიაყრიდნენ, ხალხი ერთხმად ეტყოდა „გზანიმც იაღნი გქონ, ნუმცარიამც შაგაწუხ-დაგაღონებს, წინამც ნურა მეგვეგებებს, უკვენამც ნურა მაგვეყვის, კელით ნაქნარი, ვნით ნათქვამი, თვალით ნანახი, ნუმცარა დაგაღონებს, ცოლიმც ნურა გადაკედებს“.

VII. „პ ი რ ი ქ ს ნ ა ი“

როცა „ნარევი“ სასაფლაოდან დაბრუნდებოდნენ და „თოფს გასტეხდნენ“, მერე ჭირისუფალი „საპირიქსნოს“ დააკვლევინებდა, რომელიც მას წინასწარ ჰყავდა მომზადებული. „საპირიქსნოდ“ შეიძლებოდა დაკლულიყო: ცხვარი, ბატყანი ან ხბო (თხა არ შეიძლებოდა). „საპირიქსნოს“ სულის ხუცესი¹ „მაკსენებდა“ (იხუცებდა) და თავსაც ის მოსჭრიდა. საკლავს იმავე საღამოს გაატყავებდნენ, ხორცს კი მეორე დღეს მოხარშავდნენ. (მხოლოდ ახლო ნათესავეები, რომლებიც იქ იყვნენ, საღამოზედვე საკლავს ღვიძლს ამოარიდებდნენ, შესწავდნენ და სამ-სამ ჯღრ მოკებდნენ და სამჯერვე გადმოაფურობებდნენ. ნათესავეები ღვიძლით გაიხსნიდნენ პირს.

როცა საპირიქსნო „დაიკვლოდა“ ყველა შორეულ და ახლობელ ნათესავს ნება ჰქონდა ხორცი ეჭამა. „საპირიქსნოს“ დაკვლას იმავე საღამოს იმიტომ აჩქარებდნენ, რომ „ხორცს არავინ წაერივას“² (ხორცი არავინ სჭამოს) საპირიქსნოს დაკვლამდე.

როგორც ვთქვით „ნარევი“ მიცვალებულის დასაფლავების შემდეგ ერთ ღამეს კიდევ სტეხდნენ მიცვალებულის ოჯახში. „ნარევეს“ შეიძლებოდა სხვა გარეშე ხალხიც შემომატებოდა. აქ მოდიოდნენ გარდა მოგვარებისა და ნათესავეებისა, სოფლელებიც. „ნარევეთათვის“ ვახშამი გარეშე ხალხს მოჰქონდა, მეზობლებს და მოგვარეებს იმავე სოფლიდან. ამას „ნარევეთ ოკშამს“ ეძახოდნენ. ვახშამად მოქონდათ: „ქადის კვერები, ხინკალი, ყაურმა“ და სხვა. მოტანილ ვახშამს ნარევი დალოცავდნენ ახალი მიცვალებულისა და ვახშმის მომტანის მიცვალებულთა სულების მოსახსენებლად—„შანდობას ეტყოდნენ“. „ნარევეთ ოკშამს“, თუ ეშოვებოდათ არაყსაც მოაყოლებდნენ.

ღამის ტეხის დროს სანთელი არ ქრებოდა, სადაც წინათ მიცვალებული ესვენა ჭურჭლით წყალი იდგა. ამ ჭურჭელზე მიკრული იყო სანთელი; წყლის გარდა იქვე სამი ან ხუთი ხმიანი (პატარა კვერები) ეწყო, რომლებიც მიცვალებულისათვის „სახელ დადებული“ იყო (შენდობა ნათქვამი).

ღილით „ნარევი“ შინ წავიდოდნენ. დარჩებოდნენ მხოლოდ ახლო ბიძაშვილები, რომელთაც „საპირიქსნო ტაბლა“ უნდა დაედგათ. ხორცს მოხარშავდნენ, ამოიღებდნენ და დაანაწილებდნენ. სატაბლე პურებს წინასწარვე გამოაცხობდნენ მცოდნე ქალები, რომელთაც იცოდნენ, რამდენი პური უნდა ყოფილიყო გამომცხვარი, რადარა გვარი და სხვა. პურის გამომცხობელი მიცვალებულის მოგვარე უნდა ყოფილიყო. მას თავის საქმეში სხვა ქალებიც ეხმარებოდნენ. სატაბლე პური მრგვალი იყო. გამომცხობი, როცა ამ პურებს ფორმას მისცემდა, მერე ზევიდან თითით ჩაჩხვლევდა ჯვარედინად ან სამ ალაგას. პურს გვერდიდან „მასჭრება“ (ნაპირებზე მოაჩუქურთმებდა). ასეთი ფორმის პუ-

¹ სულის ხუცესად განდობა ყველას შეეძლო, ვინც ისწავლიდა. სულის ხუცი ხატში მიდიოდა სხვა მამაკაცებთან ერთად.

² ძუძუმწოვარი ბავშვის „საპირიქსნოდ“ მტრედის დაკვლა იცოდნენ და იმით გაიხსნიდნენ პირს.

რები ტაბლაზე სამ-სამი ეწყო ერთად. ერთიმეორეზე დაწყობილი პური უნდა ყოფილიყო: შვიდი, ცხრა ან ხუთმეტი (კენტი უნდა ყოფილიყო აუცილებლად). ეს რიცხვი ჭირისუფალზე იყო დამოკიდებული. მაგ. თუ ცხრას დააწყობდა ტაბლაზე, მაშინ სამ-სამი პური ერთიმეორეზე დაეწყობოდა და 27 სატაბლე პური უნდა გამოეცხო და ა. შ. ამ პურების გარდა კიდევ აცხოზდნენ სხვა პურებსაც. როცა ხალხს ტაბლას (სუფრას) დაუდგამდნენ, სატაბლე პურებთან დამატებით ამ პურებსაც დასდებდნენ სუფრაზე. სუფრას („ტაბლას“) ხისგან გაკეთებულს დაადგამდნენ რამდენიმეს (მეზობლებიდან თხოულობდნენ დანაკლისს). „ტაბლეზად“ შესაძლებელი იყო გრძელი ხის ფიცრებიც გამოეყენებიათ. ასეთ ტაბლეზს უფრო დედაკაცებს უდგამდნენ.

ტაბლას მცოდნე მამაკაცი „დააგებდა“, განარიგებდა, გაანაწილებდა, დააწყობდა. იგი ჯერ სატაბლე პურებს დააწყობდა სამ-სამს ერთად, ერთიმეორეზე, მერე ზედ ხორცის რამდენიმე ნაჭერს დასდებდნენ ამ სამ პურზე. ხორცი სამ „წილობაზედ“ (ნაჭერზე) ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. ხორცის შემდეგ ყველის („სატნის“) ნაჭრებს დააწყობდნენ. ამის შემდეგ „ტაბლის დამგები“ სატაბლე პურებზე სანთლებს დააკრავდა, ყოველ სამეულ სატაბლე პურს თითო „სანთლის ფეკს“. „ტაბლის დაგებას“ რომ მორჩებოდნენ, მერე მკვდრის ტალავარი (ტანისამოსი) და იარაღი გამოჰქონდათ. ყველა ამას ტაბლის გვერდით დააწყობდნენ. როცა ტაბლა მთლიანად გამზადდებოდა, „სულის ხუცესი“ შენდობას ეტყოდა¹ ტაბლას, ტალავარს და იარაღს². როცა ამასაც მოითავებდნენ შემდეგ მამაკაცები გარეთ გამოვიდოდნენ, დედაკაცები კი „ტალავართ“ (მიცვალეზულის ტანისამოსი, იარაღი და სამკაულები, რაც დარჩა) გაშლიდნენ და ტიროდნენ, ტირილის შემდეგ მათ ტაბლას დაუდგამდნენ და პურს აჭმევდნენ. ამის შემდეგ დედაკაცები გამოვიდოდნენ და ახლა „ნარევთ“ აჭმევდნენ პურს. პურის ჭამის შემდეგ „ნარევნი“ წავიდოდნენ და ამით მოთავდებოდა „პირიკსნა“.

VIII. „ტალავართ“ ღასხმა“

მიცვალეზულის დასაფლავების შემდეგ „პირიკსნასთან“ ერთად მიცვალეზულის ტანისამოსს დალოცავდნენ. დალოცვილ ტანისამოსს დააწყობდნენ ფარდაზე ან ხალიჩაზე. ეს ტანისამოსი ასე იყო დაწყობილი ვიდრე მიცვალეზულის პატრონი ყველა ხარჯს არ გადაიხდიდა. ბოლოს როცა „სანთელ-წელთავებას“ მორჩებოდნენ ტალავარს აიღებდნენ³. მამაკაცის „ტალავარში“ იღებოდა: პე-

¹ სულის ხუცესი არ „ხუცობს“. „ხუცობს“ მხოლოდ ხატის ხუცესი. სულის ხუცესის შენდობის ტექსტი (იხ. ქვემოთ).

² შემდეგი სიტყვებით: „ეს ტაბლაი, ეს იარაღი, ეს ტალავარი, შენამც გვემარების საიქიოს...“

³ „სანთელ დღე“ და უფრო მეტად „წელთავება“ შეიძლება გაგრძელებულიყო და ორი წლის შემდეგაც გადაეხადა ჭირისუფალს შეძლების მიხედვით. მხოლოდ არ შეიძლება, რომ ტალავარი წლის თავებაზე ორი-სამი დღით ადრე არ აეღოთ. ტალავარს თუ წელიწადი შეუსრულდებოდა და ვერ აიღებდნენ—ეს მეორე სიკვდილიანობის გამოწვევას ნიშნავდა. ტალავართ აღების („ტალავარ აბერტყა“) ერთ წელზე ზევით გადაცილებას „სანაწყევროს“ ეძახდნენ.

რანგები, ქულები, პაიჭები, საწვიეები (წვიესაკრავები), საფუკრეები (ხელთაფუკრეები), სათამბაქონი და საარაყე „გაკეთებულ მინაი“ (შემკული ბოთლი), იარაღი—თოფი, ხმალი, ხანჯალი, ფარი და სხვა. რაც ბევრი იყო ტანისამოსი მით უკეთესი იყო. „ტალავართაში“ დებდნენ აგრეთვე თათებს (წინდებს), საქალამნებს და „შიბაიან“ შემკულებას. მამაკაცის „ტალავართაში“ შარვალის გარდა ყველაფრის ჩადება შეიძლებოდა. შარვალის ჩადება კი წესი არ იყო.

ქალის „ტალავართაში“ იდებოდა: სათაურა, მანდილი, ქოქლო, საღიაცო, ფაფანაგი, ქათიბი, საღიაცოს სარტყელი, თათ-ბაჭიჭი, საქალამნე თათები შიბაიანი თათები, ყელსადები (ყელის სამკაული—ვერცხლის ჯაჭვის და ფულები-საგან გაკეთებული), ქოქა (ყელის სამკაული ქსოვილისგან გაკეთებული მძივები, ფულებით და ყაწიმებით მორთული), ბუჭები, ხალტეები (სამაჯურები) და სხვა. „ტალავართაში“ ძველი ტანისამოსი არ ჩაიდებოდა, სდებდნენ ისეთს, რაც ახალი და კარგი იყო, ხოლო თუ მიცვალებული ღარიბი იყო და ახალი ტანისამოსი არ ჰქონდა, მაშინ ძველსაც ჩასდებდნენ.

„ტალავარი“ ისე იყო დაწყობილი, როგორც ცოცხალს ტანზე ჩაცმული ჰქონდა (პერანგი ჩოხის შიგნით იყო ჩადებული, ქუდი ჩოხის საყელოსთან იდგა, სათ-ბაჭიჭი ჩოხის ბოლოზედ და სხვა). იარაღი და სამკაული „ტალავარზედ იყო დაწყობილი. ქალის „ტალავარში“ საღიაცოს გარედან ქოქლო ან ფაფანაგი იყო წამოცმული. დანარჩენი: მანდილი, თათ-ბაჭიჭი და სხვა ზედ ეწყო. „ტალავარში“ სდებდნენ ქსოვილშემოკერებულ და დაქარგულ ბოთლებს, მძივ-ლილებით შემკობილთ. ასეთ ბოთლს ეწოდებოდა „გაკეთებულ მინანი“. ამ ბოთლებს ახალგაზრდა ქალები აკეთებდნენ: მიცვალებულის ბიძაშვილი, და, რძალი ან სწორფერი. რაც მეტი იყო ასეთი ბოთლები მით უკეთესი იყო. ბოთლებში არაყს ასხამდნენ და როცა „ტალავართ გაშლიდნენ“ („ტალავართ“ გაშლიდნენ მაშინ, როცა კარგი ახალი მოტირალი მოვიდოდა), მიცვალებულისთვის შენდობას იტყოდნენ და იქ მყოფ ქალებს დააღვინებდნენ არაყს. „გაკეთებულ მინაი“ მხოლოდ ახალგაზრდის „ტალავარში“ იდებოდა, მოხუცების „ტალავარში“ უბრალო ბოთლით დგამდნენ არაყს. ფარდაგზე ან ხალიჩაზე დაწყობილი ტალავარი გაშლილად იდებოდა „ტახტიში“ (ეს მაშინ როცა აღარ სტიროდნენ—ტირილის დროს ტახტიდან გადმოიღებდნენ და იატაკზე გაფენდნენ ხალიჩითურთ). „ტალავართაზე“ ტიროდა ის მოტირალი, რომელიც გვიან მოდიოდა და „მკვდარ-ზედებს“ ვერ მოუსწრებდა. როდესაც სხვა სოფლიდან მოდიოდა ვინმე მოტირალი, ჭირისუფალი სოფლის დედაკაცებს დაუძახებდა—შეატყობინებდა—„ტალავართ ვშლიო“.

მეზობლის ქალები და მოგვარეები მოვიდოდნენ, აგრეთვე ხმით მტირალეებსაც „აწვედნენ“ (მოიყვანდნენ). როცა დედაკაცები მოგროვდებოდნენ და ხმით მოტირალიც მოვიდოდა—„ტალავართ გაშლიდნენ“. ტახტიდან ფარდაგს გადმოიღებდა ორი ქალი და დაბლა „ქაზდარზედ (მიწის იატაკზე) დასდებდა. „ტალავართ“ გარშემო დიაცები შემოეხვევოდნენ და დაიწყებდნენ ტირილს—ზოგი ხმამაღლა („ძახილით“), ზოგი ჩუმად. მერე ხმით მოტირალს ეტყოდნენ „კმით იტირეო“. ხმით მოტირალის ტირილის დროს ყველა გაჩუმდებოდა,

ხოლო როცა პირველი დაიქვეითინებდა, მაშინ ყველა დაიქვეითინებდა. ტირილის დამთავრების შემდეგ „ტალავართ ახვევდნენ“ და ისევ ტახტში ჩასდებდნენ. რამდენიც მოტირალი მოვიდოდა მიცვალებულის სახლში, მუდამ ასე მეორდებოდა. მოტირლები უფრო ხშირად შორი სოფლიდან მოდიოდნენ. „სატირლად მასვლის“ დროს არაყის მოტანა აუცილებელი იყო. „ტალავართ გაშლის“ დროს მამაკაცებს არ „აწვევდნენ“ (არ დაპატიჟებდნენ), რადგან წესით ისინი არ სტიროდნენ და არც ესწრებოდნენ „ტალავართაზე“ ტირილს.

IX. „გვლევა“ (გლოვა)

როცა ავადმყოფი მოკვდებოდა და სალოგინეს დასწვავდნენ, მთელი სოფელი სამუშაოს თავს ანებებდა და ჭირისპატრონთან მიდიოდა. როგორც კი დაინახავდნენ, რომ სალოგინე იწვის, ქალები—ხელსაქმეს და კაცები—გარეშე სამუშაოს სტოვებდნენ. იმას, ვინც სალოგინეს წვას დაინახავდა და „საველო საქმეს“ არ მიატოვებდა, სამღურავს ეტყოდნენ. სანამ მიცვალებულს მიწას არ მიაბარებდნენ, სოფელს არ უნდა ემუშავნა: არც გარეთ, ველზე სამუშაო და არც შინ, „ხელსაქმე“. ასე „იგვლევა“ მთელი სოფელი მიცვალებულს: მხოლოდ დასაფლავების შემდეგ, როცა „საპირიგნოს“ დაკლავდნენ, ყველას ეძლეოდა საქმის კეთების უფლება.

მიცვალებულს ყველა ნათესავ-მოკეთე გლოვობდა, მხოლოდ სიძეს არ „იგლოვდნენ“ სიდედრი და სიმამრი. რძალს გლოვობდა როგორც დედამთილი ისე მამამთილი. „მგლოვიარე“ ყველა სხვადასხვა ნაირად გლოვობდა მიცვალებულს, იმის-და მიხედვით, თუ რომელი ნათესავი იყო ან მიცვალებული ვინ იყო: მოხუცი, ახალგაზრდა, ღიაცი თუ მამაკაცი. მაგალითად დის „გვლევა“ ასეთი იყო: თუ „უნაწილო“ ძმა მოუკვდებოდა (ისეთი ვისაც სახლში მამაკაცი: ძმა, ბიძაშვილი და სხვა არ დარჩებოდა), იგი თავის თავს „გაოჯრებულს“ უწოდებდა. თუ დას გრძელი თმა ჰქონდა, დასაფლავების წინ თმებს მოიჭრიდა და ძმას სარტყელში „ამოატანებდა“ (ჩაუდებდა), თან ტირილით ეტყოდა: „ძმავო უთმოუძმოთაჩი ჩამაყენი“, მთელ თავის ტანისამოსს „საშავეში ამოავლებდა“ (შავად შედებავდა), მურყნის წვენიში. თუ ყვითელი თმა ექნებოდა იმასაც გაიშავებდა. ტანისამოსზე რაც მძივი ან სამკაული ექნებოდა შეიხსნიდა და შეიჭრიდა. მანდილს „ფევსვით“ (შებრუნებით, —ფოჩების ჩამოყრით) დაიხურავდა თუ მანდილი ჩვეულებრივად „ფევსვით“ ეხურა, მერე „კანჭით“ დაიხურავდა; არც მღეროდა და არც თამაშობდა მთელ თავის სიცოცხლეში. არც ლხინში და არც ქორწილში მიიღებდა მონაწილეობას. ის ყოველთვის თავისი ბედის მოტირალი იყო. გინდ თავისი ვაჟები ყოლოდა, თავს მაინც „გაოჯრებულს“ უწოდებდა.

თუ დას ისეთი ძმა მოუკვდებოდა, რომელსაც დარჩებოდა მეგვიდრე ან ძმები, მაშინ იგი გარდაცვლილ ძმას ასე მძიმედ არ იგლოვდა. ტანისამოსის სამკაულს: მძივს, ღილს, ფარავს (გულისპირს) „ჩვარს“ დააკვრებდა და მოქარგულ გულისპირს ღროებით იმით დაიფარავდა. „სათაურასაც“ (მძივიანს) ასევე

ქართული
ლიტერატურის
სამეცნიერო
ცენტრი

დააკერებდა ჩვარს, მანდილს „ფევესით“ დაიხურავდა, ქოქლოს გადმოაბრუნებდა და ისე ჩაიცივამდა. ასე გლოვობდა იგი ძმას ერთი წლის განმავლობაში. ხოლო როცა წელი შესრულდებოდა და „ტალავართაც“ აიღებდნენ, მერე აღარ გლოვობდა: სათაურადან და ფარავიდან ჩვრებს ააგლეჯდა და ცეცხლში დასწვავდა.

„შინში“ (ბიძაშვილი)¹ ქალიც ძალიან გლოვობდა „უნაწილო „შინშს“. თუ მას თმა ჰქონდა გრძელი, ისიც დასავით თმას იჭრიდა და მიცვალებულს სარტყელში ამოუდებდა დასაფლავების წინ². მხოლოდ ტანისამოსს არ „გაავლებდა საშავეში“. დანარჩენში როგორც და ისე იგლოვდა: სათაურას და სადიაცოს ფარავს ჩვარს დააკერებდა და სხვა. „შინში“ ქალი მიცვალებულ შინშს ერთ წელიწადს იგლოვდა, სანამ „ტალავართ“ არ აიღებდნენ. ამის შემდეგ დაკერებულ ჩვრებს ცეცხლში დასწვავდა. მანდილს „კანჭით“ დაიხურავდა, ქოქლოს „გარენგარ“ გადმოაბრუნებდა, თუ მძივით მორთულ „ტყავს“ გადაკრებული ჰქონდა ქსოვილი, მასაც ააძრობდა და ცეცხლში დასწვავდა.

მოგვარე ქალებიც იგლოვდნენ „სახლის კაცს“ (მოგვარეს), ისე როგორც შინში, მხოლოდ თმას არ მოიჭრიდნენ. ეს გლოვაც ერთი წელი გრძელდებოდა, „ტალავართ ალებამდე“. რძალი მაზლს რსევე იგლოვდა, როგორც მოგვარე ქალები. ძმები და ბიძაშვილები მიცვალებულს ერთნაირად გლოვობდნენ: თმაწვევს გამოუშვებდნენ, მოქარგულ პერანგებს გულზე მჩვარს დააკერებდნენ ან პერანგებს გადმოაბრუნებდნენ, ჩოხას და პაიჭებსაც გადაბრუნებულად ჩაიცივამდნენ (თუ მოქარგულია). იარაღს, გარდა ხანჯლისა, ერთი წლის განმავლობაში არ ატარებდნენ³. სანამ ტალავართ აიღებდნენ, თანდურზე არ იმღერებდნენ, სანადიროდ არ წავიდოდნენ.

ერთი წლის შემდეგ, „ტალავართ ატანის“ შემდეგ, ყველაფერი ჩვეულებრივად მიმდინარეობდა. მოხუც კაცს, რომელსაც დარჩებოდა ვაჟიშვილები, დაც შვილებიც ძალიან მსუბუქად გლოვობდნენ. ცოლი ახალგაზრდა ქმარს არ გლოვობდა იმგვარადვე, როგორც და ბიძაშვილი ქალები გლოვობდნენ. დედა და მამა არ გლოვობდნენ შვილს. დედა ტანისამოსს არ იცვლიდა, არც მამა უშვებდა წვევს. მხოლოდ მოხუცი მამა გამოუშვებდა შვილის სიკვდილზე თმაწვევს ტალავართ ალებამდე, მოხუცი დედა კი არ გლოვობდა შვილს. გაუთხოვარ ქალს გლოვობდნენ ახალგაზრდები და ბიძაშვილი ქალები. ძმა გლოვობდა დას. მიცვალებულ დედაკაცს, რომელსაც შვილები (ვაჟიშვილები) რჩებოდა, ნაკლებად გლოვობდნენ, რაც იმაში იხატებოდა, რომ ოჯახში ცეკვა-

¹ [შინში—დედის ძმიშვილი და დედის დისშვილი].

² სულ ძველად როდესაც ვინმე მოკვდებოდა მოტირალე ქალები „კიკიმოებს“ (საფეთქლიდან ხორცს) გამოიგლეჯდნენ თურმე და სისხლს გამოიღენდნენ. იცოდნენ კიდევ „თავზე ტირილის“ დროს „პირის ტეხა“: როცა პირველი ხმით მოტირალი ტირილს გაათავებდა, მაშინ სხვა მოტირალი ქალები „პირს გაიტეხდეს“. მეორე ხმით მოტირალის შემდეგ—გულს იცემდნენ.

³ მგლოვიარე მარტო ხანჯალს ატარებს. თუ დიდია მწუხარება, არც ხანჯალს. მგლოვიარე შარს ერიდება და მოსისხლევ ერიდება მას. თუ აუცილებელი გახდა ხანჯალს და სხვა იარაღსაც იხმარს.

თამაშს აღარ მართავდნენ; აგრეთვე მოგვარე ბიძაშვილებიც არ მხიარულობდნენ „ფანდურის გატეხამდე“¹.

ღედას შვილები გლოვობდნენ — ქალებიც და ვაჟებიც. ქალები მანდილს „ფევესვით“ არ დაიხურავდნენ და შეიძლებოდა „ფარაგზედაც“ ჩვარი დაეკრებინათ. ვაჟები თმა-წვერს გამოუშვებდნენ და შეიძლება ტანისამოსი გადაბრუნებული ჩაეცვათ — ცოტა ხანს — ორი ან სამი თვე. ვაჟები ხატის დღეობაში „მგლოვიარები“ — თმა-წვერიანები არ მივიდოდნენ, დღეობის წინ თმა-წვერს გაიპარსავდნენ. მაშინ თავდებოდა შვილების მიერ დედის გლოვა.

თუ „უბედო“ (უშვილო, ხნიერი) კაცი მოკვდებოდა, მას გლოვობდნენ ძმა და ბიძაშვილები („ზედამრჩობები“ — ვინც დარჩა) და მათი ცოლები: ეს უკანასკნელნი ფარაგზე ჩვრებს დაიკრებდნენ, მანდილს „ფევესვით“ დაიხურავდნენ და სათაურასაც ჩვარს დააკრებდნენ; ძმა და „შინში“ თმა-წვერს გამოუშვებდნენ. თუ „უბედო“ კაცს ქალიშვილი დარჩებოდა (უბედო — უფაჟიშვილო, ქალი ზედად არ ითვლებოდა), ისიც ზემოთ დასახელებულ უბედოს ბიძაშვილთა ცოლებივით გლოვობდა ერთი წლის განმავლობაში — „ტალავართ აღაბემდე“.

X. „ფანდურის გატეხა“

სოფელში როცა ახალი მიცვალებული იყო, მას მთელი სოფელი გლოვობდა, სანამ „ფანდურს არ გასტეხდნენ“. ამ დრომდე სოფელში არ შეიძლებოდა სიმღერა, ფანდურზე დაკვრა, თამაში და სხვა რაიმე გასართობებით ვართობა. ამით ჭირისუფალს სცემდნენ პატივს, ხათრს უნახავდნენ და თანაუგრძობდნენ.

როცა ხატში რაიმე დღეობა იქნებოდა, სადაც (ხატში) აუცილებელი იყო მხიარულება და სიმღერა, ან სოფელში რომელიმე ოჯახს უნდა ქორწილი გადაეხადა, მაგრამ ჭირისუფლის ხათრით ვერ იხდიდა ქორწილს, მაშინ თვითონ ჭირისუფალი „გასტეხდა ფანდურს“: ხალხში მივიდოდა, ფანდურს მიიტანდა (ან მოატანინებდა), დაუკრავდა და იმღერებდა ან ითამაშებდა. შემდეგ სხვებსაც შეაძლეოდა ფანდურს დასაკრავად. დიდი შებატიჟების შემდეგ ჩამოართმევდნენ ფანდურს და სხვებიც დაუკრავდნენ და დაიწყებდნენ სიმღერათამაშს. ასე „გატყუებოდა ფანდური“ სოფელელთათვის, ახლობლები კი „გვლუვას“ განავრძობდნენ.

XI. „ნაცივარი სახლის დანათვლა“

მიცვალებულის დასაფლავებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, როგორც-კი ოჯახს მოუხერხდებოდა, ჭირისპატრონი დაკლავდა ცხვარს, ბატკანს ან ხბოს და საკლავის სისხლით „სახლს დანათლავდა“ („ბალახით“ მთელს სახლს და იმ

¹ საერთოდ დედაკაცის სიკვდილს — ახალგაზრდა იყო ის თუ მოხუცი, დიდ უბედურებად არ თვლიდნენ. არ ტირილდნენ და არც გლოვობდნენ ისე როგორც მამაკაცს; ეშინოდათ „ღიატზე ტირილით და გლოვით მამაკაცებს არაფერი მოვსწიოთო“, — ე. ი. კაცებს რაიმე ხიფათი არ შეეშინებოდა. როცა დედაკაცი კვდებოდა ასე იტყოდნენ: „მამროვანს ეწერას ჯგარი დიაც მასაკვდაოდ გაჩენილი ას“-ო.

ადგილს, სადაც „ცივი“¹ ესვენა სისხლს მოასხამდა). სანამ „სახლის სანათ-
 ლაეს“ არ დაკლავდა ჭირისპატრონი და სახლს არ დანათლავდა, მანამდე მის
 სახლში ხატის მსახური კაცი ვერ შევიდოდა. ხევსურების რწმენით დანათვლამ-
 დე სახლს ანგელოზი აღარ პატრონობდა, რადგან სახლი „ნაცივარი“ იყო. და-
 ნათვლამდე სახლში ხატისთვის არაფერი გაკეთდებოდა, არც საკლავი დაიკლავ-
 ლებოდა და არც „საჯვარო“ (სახატო) ქადა გამოცხვებოდა.

XII. „წყალთ დალოცვა“

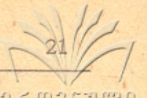
მიცვალებულის დასაფლავების შემდეგ, სანამ მკვდრის ხარჯებს გადაიხ-
 დიდნენ („საქნარს იქმენ“), მკვდარს „წყალთ დაულოცვდნენ“.

ჭირისუფალი ამოირჩევედა სადმე წყაროს, — უფრო კი გზის პირას, სადაც
 მეტი მგზავრი ხალხი დადიოდა, იქ ქვებისგან „ააგებდა წყარუთ“ (წყაროს).
 წყაროზე ქვის კოშკს ააშენებდა და კოშკის თავზე თეორ ბროლებს დააწყობდა.
 წყაროს ღარს დაუდებდნენ, საიდანაც წყალი გადმოსჩქედდა. აშენების დროს
 ღარის თავში კოშკს „შუკუნთ“ (კედლის განჯინასავით) გაუკეთებდნენ, სადაც
 საწყლე „ქიტს“ — (ხის ჩამჩა) შედგამდნენ. როცა წყარო მზად იქნებოდა, არაყს
 გამოხდიდნენ, „სახელსადებებს“ გამოაცხობდნენ: გულიან ქადებს, კვერებს და
 კუბატებს (კვერებს ხორცის ან ყველის გულიანს). სუფრაზე („ტაბლაზე“) ერბოს
 და ყველს დაალაგებდნენ და იქ წაიღებდნენ, სადაც წყარო იყო. აქ სულის
 ხუცესი არაყს, ყველს, ერბოს, ნამცხვრებს და წყალს დალოცავდა მიცვალებუ-
 ლისათვის. აქვე ხალხი მოვიდოდა. არაყს დალევდნენ და ქადა-პურებს შესჭამ-
 დნენ. დაბრუნებისას ხია „ქიტს“ „წყარუთ შუკუნში“ შედგამდნენ და იქ და-
 სტოვებდნენ. აქვე შეაწყობდნენ ქადების და კუბატების ნაჭრებს. გამვლელ-გა-
 მოვლელი ხალხი წყაროსთან ისვენებდა, წყალს დალევდა და მიცვალებულისა-
 თვის შენდობას იტყოდა. შეწყობილი ქადა-კუბატების ნაჭრებიც, ვისაც შეხვდე-
 ბოდა ის შეჭამდა. ხალხის აზრით „წყალთ ულოცავდნენ“ იმიტომ, რომ თუ სა-
 აქაოს წყალი არ დაელოცათ, საიქიოს მიცვალებული „წყალჩი წილუდები“ (ნა-
 წილის არ მქონე) იქნებოდა და წყალს არავინ დაალევინებდა, საიქიოს ყველას
 თავისი წყალი ექნებოდა (სააქაოს რომ დაულოცეს) და სხვას არ ასმევდა თა-
 ვის წყალს.

XIII. სამგაღისი საქნართათვის (მიცვალებულის ხარჯვაში)

მიცვალებულის დასაფლავების შემდეგ ჭირისუფალი „საქნარებისად—ხარ-
 ჯებისად“ ემზადებოდა. უპირველესად ყოვლისა კახეთიდან სვეს მოიტანდნენ
 (ხევსურეთში არ იყო, კახეთიდან მოჰქონდათ) საჭირო რაოდენობით. ეს დამო-
 კიდებული იყო მასზე, თუ რა რაოდენობის ლუდის მოხარშვას აპირებდნენ. ამის
 შემდეგ პურს მოიმარაგებდნენ (ქერს და სვილს—ჭევას). თუ შინ არ ემოვებო-
 დათ მეზობლისაგან იყიდდნენ ან ისესხებდნენ. მერე „ფორებს“ (ალაოს) ჩას-

¹ მიცვალებულს ხევსურეთში—„ცივისაც“ უწოდებენ და „მკვდარსაც“.

დებდნენ წყალში (ქერს და სვილს ტომრებით ჩადებდნენ წყალში, რომელიც წყლიდან და თბილად დახურავდნენ, რის შემდეგ ხორბალი დაჯეჯილდებოდა. დაჯეჯილდებულს გაახმობდნენ და დაფქვავდნენ, გამოდიოდა დამტკბარი ფქვილი და ამისაგან ხარშავდნენ ლუდს და ხდიდნენ არაყს. სწორედ ამას უწოდებდნენ ფორს. მას გარკვეული რაოდენობით, საწყაოთი ზომავდნენ, წყალზე წილდებდნენ და სამი დღე ფორი წყალში ღებოდა. შინ მოიტანდნენ და იატაკზე დაყრიდნენ დამბალ მარცვალს. თუ ზამთარი იყო ზედ ფარდაგებს და ჩალას დახურავდნენ, რომ თბილად ყოფილიყო და ჩქარა „გამოსულიყო“. ზაფხულში მარტო ფარდაგებს ახურავდნენ. როცა მარცვალი ოდნავ თეთრად „აჯეჯილდებოდა“ გარეთ, მწეზე გამოიტანდნენ და გააშრობდნენ. ფორებს გახმობის შემდეგ წისქვილში წაიღებდნენ დასაფქვავად. ამასთან ერთად იფქვებოდა „მშრალი“ (ქერი და სვილი, რომლებიც წყალში არ ღებოდა).

ამას ქალები აკეთებდნენ. მამაკაცები კი ამ დროს ლუდის მოსახარშად საჭირო შეშას—„სასადღურეს“ ამზადებდნენ, მოჭკონდათ მუშა-ცხენებით და ჯორებით და იქ აწყობდნენ, სადაც ლუდის მოსახარში ქვაბები დაიდგებოდა და იქაც, სადაც „სასაქნარო პური“ უნდა გამოეცხოთ. მსხვილ შეშას ლუდის მოსახარშად იყენებდნენ, წვრილს-კი პურის გამოსაცხობად „ჩიქროში“ (ღუმელი სპეციალურად „სასაქნარო“ პურის გამოსაცხობი, აკეთებდნენ ცეცხლგამძლე სიბებისაგან).

როცა ამრიგად შეშას, ფორს, სვეს და „მშრალს“ დაამზადებდნენ, „სასაქნარო“ „ქვაბებს დააყრიდნენ“. ლუდის ხარშვაში ჭირისუფალს აუცილებლად მეზობლები და მოგვარე-მოკეთე მამაკაცები შეველოდნენ: ლუდის მოსახარშ ქვაბებს წყლით გაავსებდნენ, ფორის ფქვილს და „მშრალს“ ზომიერად ჩაყრიდნენ ქვაბში და მერე ცეცხლს შეუთებდნენ. ამას ეწოდებოდა „ქვაბების დაყრა“.

ამის შემდეგ შორეულ სოფლებში თავის მოკეთებებს შეუთვლიდა ჭირისპატრონი, რათა ისინი მომზადებულიყვნენ „საქნარში“ მოსასვლელად. „მექვაბეთ“—იმ ხალხს, ვინც ჭირისუფალს ლუდის ხარშვაში ეხმარებოდა, სადილს და ვახშამს ჭირისპატრონი იქვე უგზავნიდა. როცა ფორისა და „მშრალის“ ხარშვას მოათავებდნენ და ნახარშს ტომრებით გასწურავდნენ, გაწურულ ქერის წვეწვს ისევ სალუდე ქვაბში ჩაასხამდნენ და ზედ სვეს დააყრიდნენ. ლუდი კიდევ დიდხანს იხარშებოდა სვეში—და ამას „სისწვენი“ (სვის წვენი) ეწოდებოდა. როცა „სისწვენიც“ მოიხარშებოდა, მას მექვაბენი ჭირისუფლის სახლში შეზიდავდნენ და იქ დასდგამდნენ გასაგრილებლად.

გავრილებულ „სისწვეწს“ მოხუცი მცოდნე მამაკაცი—„მეკოდედ“ ამორჩეული ჭირისპატრონის მიერ, რომელმაც კარგად იცოდა „ლუდის შეყრა“ და მოვლა, „ლუდს შეყრიდა“—გარკვეულ და საჭირო ტემპერატურის მქონე სისწვეწს კოდებში გადაასხამდა და „საფუარს“¹ მისცემდა, რათა „აფუვებულიყო“

¹ საფუარად ხმარობდნენ ბალახზე გამწმარი ლუდის „პიკს“ (ქაფს) ან თხლეს (ქვაბის ძირში დარჩენილ ფქვილს).

(ადრეულბულიყო). „მეკოდის“ მოვალეობა იყო ლუდისთვის ყური ეგდო „ფუილის“ დროს; იგივე ხარჯების დროს გეგმაშეწონილად ხარჯავდა ლუდს (გასცემდა მას); მასვე ჰქონდა ჩაბარებული მთელი ლუდი. „მეკოდემ“ იცოდა, რამდენი „ჩხუტი“ (სალუდე, ლუდის საზომი კასრი) უნდა დაეხარჯა, სტუმრების მოსვლის დროს თავდარიგიანად ასხამდა კოდიდან ქვაბებში ლუდს და აძლევდა ხალხის მომვლელ „ხედამდეგ“ (მერიქიფისდაგვარი) ახალგაზრდებს. იგი ანგარიშს უწყევდა შესასმელის (ლუდის) და შემსმელთა რაოდენობას. რა ხნის განმავლობაშიაც ხარჯები გაგრძელდებოდა, ლუდი უნდა ყოფნოდა და მასპინძელი არ შეერცხვინა. ამიტომ მეკოდე საჭირო დროს მომჭირნეც იყო და ხელგაშლილიც. „მეკოდედ“ ქალი არ შეიძლებოდა, — კაცს ირჩევდნენ მხოლოდ და არა იშვიათად „მეკოდეებად“ ორი კაციც ყოფილა. ლუდს „საქნარამდე“ ერთი კვირით წინ ხარშავდნენ, რადგან ლუდების აფუფება ერთი კვირის შემდეგ უნდა მოთავებულყო და კოდიც მაშინ „გაიხსნებოდა“, ე. ი. „საქნარ დღეს“.

როცა ლუდის დუღებას მოათავებდნენ, არაყის გამოხდას („გამოწურვას“) შეუდგებოდნენ. არაყისათვის სალუდე ფორებიდან და მშრალიდან მორჩენილ ფქვილს გამოიყენებდნენ. თუ ეს არ ეყოფოდა — ახალს დაუმატებდნენ. თუ რამდენ ქვაბ არაყს გამოხდიდნენ ეს ჭირისპატრონის ნება-სურვილზე და შეძლებაზე იყო დამოკიდებული — ორს, სამს, ოთხს თუ მეტს. არაყიც „სასაქნაროდ“ ინახებოდა.

შემდეგ იწყებოდა „სასაქნარო პურის“ გამოცხოვა. ჭირისუფალი სალუდე ფქვილების დამზადების დროს — საპურე ფქვილებსაც ამზადებდა: ნახევარს ქერისას და ნახევარს ჭვავის („სვილის“) ფქვილს. პურის რაოდენობა დამოკიდებული იყო ჭირისუფლის სურვილზე, შეძლებაზე და უმთავრესად იმის ვარაუდზე, თუ რამდენი მოკეთე მოუფიდიოდა, ხარჯების დროს ბევრი ხალხი ეყოლებოდა თუ არა. ლუდის დუღებიდან მეოთხე დღეს იწყებდნენ პურის ცხობას. პურის ცხობაში ჭირისუფალს მოგვარეები და მეზობლები ეხმარებოდნენ.

პურის გამოცხოვის დაწყების წინა დღით ჭირისუფალი პურის გამოსაცხობ ღუმელს — „ჩიქროს“ დაამზადებდა — (თვითონ ამზადებდა ან სხვას აკეთებინებდა)¹. „ჩიქრო“ ჭერხოში უნდა ყოფილიყო „დადებული“; ჭირისუფლისა იქნებოდა ჭერხო თუ მეზობლისა ამას მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ჩიქროს ქვის კედლები ჰქონდა ამოშენებული; შუაში სიბრტყეზე დიდ სიპს (ბრტყელ სიპის ქვას) დასდებდნენ ისე, რომ სიპს ქვემოდან ცეცხლი ყოფილიყო; ზემოდანაც სიპს დაადებდნენ და შუაში მოქცეულ სიპზე პური ცხვებოდა. „ჩიქროში“ მხოლოდ სასაქნარო პურს აცხობდნენ. როდესაც ჩიქროს გააკეთებდნენ წინა დღით ცეცხლს შეუთებდნენ — სიპს გამოცდიდნენ — გაუძლებდა თუარა ცეცხლს, თუ იგი არ გამოდგებოდა სხვა სიპს მოიტანდნენ და იმას გააკეთებდნენ. ამის შემდეგ იწყებოდა პურის გამოცხოვა.

¹ „ჩიქროს“ აკეთებდნენ მაშინ, როდესაც ძალიან ბევრი პური იყო გამოსაცხობი — „საქნარი“ თუ „საჯვარო“.

ჭირისუფალი, როცა პურის გამოცხოვას დააპირებდა, მოგვარებს და შეზობლებს შეატყობინებდა — „აწვედა“ (დაპატიყებდა), რომ პურის გამოცხოვასში ეშველათ. „მეპურეთაჲ“ — უფრო ახალგაზოდა ქალები და ვაჟები მოდიოდნენ¹.

ქალები პურს აკეთებდნენ ვაჟები კი „ჩიქროსთან“ პურს აცხოვდნენ და რიგ-რიგობით ერთმანეთს სცვლიდნენ. ასევე იქცეოდნენ პურების კეთების დროს ქალებიც.

„მეპურენი“ ცომის მზეღელ ქალს ამოირჩევდნენ, მას უნდა სცოდნოდა ცომის კარგად „მოხელა“, რომ ცომი არც ზომაზე მეტად რბილი ყოფილიყო და არც ძალიან მშრალი, ცომი თუ რბილი იქნებოდა, მაშინ პური „ჩიქროთი“ დატყდებოდა და „მეჩიქროე“ ვაჟს აბრალედნენ პურის გაფუჭებას; თუ ცომი „მშრალი იყო, მაშინ პურის მკეთებელი ქალი ჩქარა ვერ დააკეთებდა პურებს“ და „ჩიქრო“ მოცდებოდა, — შემოაკლდებოდა პური. ამიტომ თუ კარგი „მეცომე“ არ გამოდგებოდა, „მეპურეს“ — ცომის მზეღელს გამოცვლიდნენ და სხვას აირჩევდნენ². მეპურენი ღლეცა და ღამეც პურს აცხოვდნენ; სანამ გამოცხოვას არ მოათავებდნენ, არც „ჩიქროს“ „გამოუწელებდნენ“ (ცეცხლს არ გააქრობდნენ). ჩიქროს ახლო ჩალას დაყრიდნენ და გამომცხვარ პურებს მასზე აწყობდნენ. როცა ამგვარად ჩალაზე ბევრი პური დაგროვდებოდა, ერთერთი მეპურეთავანი პურს დაითვლიდა და სხვა ადგილას დააწყობდა. თუ „ჩიქრო“ მეზობლის ქერხოში იყო, მაშინ დათვლილ პურს ჭირისუფლის სახლში გადაიტანდნენ გოდრებით. პურის სათვალავი რომ არ არეოდათ, „მეჩიქროენი“ ერთ გრძელ ჯოხზე ყოველი ოცი პურის აღსანიშნავად თითოჯერ დაუჭდევდნენ („ჭკდით დალიწინავდეს“). ჭირისუფალი ეტყოდა მეპურეებს თუ რამდენი ოცი პური გამოეცხოთ. მეპურეები იქვე პურის ცხობის დროს სჭამდნენ პურს და ყველს „ჩიქროსთან“. სასაქნარო პურის გატეხა და ჭამა არ შეიძლებოდა, თუ პურს შენდობა არ ჰქონდა ნათქვამი.

როდესაც მეპურენი პურის ცხობას მორჩებოდნენ თავთავიანთ სახლებში წავიდოდნენ. საღამოზე კი ჭირისპატრონი რომელიმე ქალს გულიან „ქადის-კერებს“ გამოაცხოვინებდა და „მეპურეთ ოჯშამს“ დაამზადებდა. ქადების რიცხვს („სახელსადებებისას“) პატრონი განსაზღვრავდა, იმის მიხედვით ბევრი იყვნენ თუ ცოტანი პურის მცხოვლები. საღამოზე ყველა პურის მცხოვრებს მოიწვევდნენ, ჭირისუფალი ტაბლას დაამზადებდა, მეკოდესაც დაუძახებდა, რომ „კოდი მოეჭიჭა“ (ლუდი ამოეღო). „მეპურეთ ოჯშმის“ ტაბლას ცხრას დასდგამდნენ: ცხრა ტაბლაზე ცხრა-ცხრა გულიან ქადებს („სახელსადებებს“) დააწყობდნენ და აგრეთვე სასაქნარო პურსაც მიუმატებდნენ. თითო ტაბლაზე ცხრა „სანთლის ფეკს“ აანთებდნენ (შეიძლებოდა ხუთიც, სამიც და სხვა).

¹ „მეპურენი“ მისული მამაკაცი ეტყოდა „ჩიქროსთან“ მსხდომ მეპურეებს: „კლოვამც სალხინოხედ გაისჯებით“-ო. ქალი კი — „კლოვამც სალხინოდ შეიყრებით“-ო.

² სადაც ცომს ზელდნენ, იქ მოიტანდნენ „ჩიქროში“ პირველად გამომცხვარ პურებს და „სახელს დაზდებდნენ“ — შენდობას ეტყოდნენ მიცვალებულისთვის, რათა ცომის ზელა და პურის ცხობა წაღმა წასვლოდათ და ამაში მიცვალებული დახმარებოდა, — ცომი და პური არ გაფუჭებოდათ. პურებს ეტყოდნენ შენდობას, ჩიქროსთვის და „შამამბრუნავი სულებისათვის“, იქნებ მოსვლა ეწადოთ და ვერ მოდიოდნენ“-ო.

მეკოდე ლუდიან კოდს თავსაფარს მოხდიდა და ერთ „საწდეს“ (ქვამსა) ლუდს დაასხამდა „მეპურეთ ოჯშამზე“ მოსატანად. ლუდის გარდა ტაბლაზე არაყსაც მოიტანდნენ „ერთ ჭურჭელს“ — ერთ კოკას. ყველა ამას ტაბლაზე დააწყობდნენ. სანთლებს აანთებდნენ: ერთ სანთელს ლუდიან ქვებს („საწდეს“), ერთს არაყიან კოკას მიაკრავდნენ. როცა ტაბლა მზად იქნებოდა მიცვალებულისათვის შენდობას იტყოდა — დალოცავდა სულის ხუცესი, რომელიც ამ დროს ხელში არაყიან ყანწს დაიჭერდა ან ლუდიან თასს. იქ მყოფი მამაკაცებიც ზოგი არაყიან ყანწებს და ზოგი ლუდიან თასებს დაიჭერდნენ ხელში. შენდობის თქმის დროს ყველა ფეხზე წამოდგებოდა. შენდობის მთქმელი დალოცავდა ტაბლას ამ სიტყვებით: „ეს ტაბლა, ეს საწდეს შენამც გვემარების (მიცვალებულის სახელს იტყვის), რადაც გინდ იმადამც მაიჭმარებ. უტაბლოობით, უსაწდოობითამც ნუ დალონდები; მოკეთე ვინ შამაგესწვრასა, სწორ-ამხანიგები, ამ ტაბლით, ამ საწდით იმათამც უძღვები“. იქ მყოფნიც ერთხმად იტყოდნენ: „ამინ, შაუნდნას ღმერთმ სულნაჯსენებს, იმ ქვეყანას გაანათლას ღმერთმ. ზედამრჩოთ ღმერთმ ლხინით გულ გაგიკურნასთ. ღმერთმ კლოვ სალხინო საქმეზე დაგხარჯნასთ“ და სხვა.

თასებს და ყანწებს გამოცლიდნენ, ვახშამს სჭამდნენ, თან ნელ-ნელა ლუდ-არაყს აყოლებდნენ. ასე დამთავრდებოდა „მეპურეთ ოჯშამი“.

XIV. „ს ა ჯ მ ი ტ მ ა ტ ი რ ლ ო“

„საჯმითმატიროსთვის“ მოხელილ ცომს გამომცხობი ქალი თანაბარი სი-დიდით გაანაწილებდა. მას „გულიანს“ არ აცხობდნენ. დიდი, ფართო პურები იყო ნეკი თითით დასურათებული. „საჯმითმატიროს“ იმდენს გამოაცხობდნენ, რამდენიც ჯმით მოტირალი იყო მათს სოფელში და ახლობელ სოფელში. „სა-ჯმითმატიროს“ იმ ჯმით მოტირალს აძლევდნენ, რომელმაც მკვდარი იტირა „თავ-ზედ-მკვდარზედ დებას“, ანდა „ტალაფართაზედ“. თუ რომელიმე ჯმით მოტირა-ლი არ მოვიდოდა და არ იტირებდა მკვდარს, მას „საჯმითმატიროს“ არ მი-სცემდნენ. „საჯმითმატიროს“, როგორც ვთქვით, აცხობდნენ იმდენს, რამდე-ნიც ჯმით მოტირალი იყო ახლო-მახლო სოფლებში. გარდა ამისა ზედმეტსაც გა-მოაცხობდნენ შემოსწრებულთათვის — იქნებ „საქნარჩი“ ვინმე უცხო ჯმით მო-ტირალი მოსულიყო და იმას მისცემდნენ.

ერთს „საჯმითმატიროს“, თუ ვაჟის „საქნარჩი“ იყო, ვაჟის ცოლეულთას წაიღებდნენ, თუ დანიშნული ქალი იყო ქმრეულთას და თუ გათხოვილი ქალი იყო „მამის სახლში“, აგრეთვე „დედულთასაც“ წაიღებდნენ ერთს „საჯმითმა-ტიროს“; ხოლო თუ დედულნი შორს იყვნენ, მაშინ დედის მხრივ ვინმე ახლო ნათესავს მისცემდნენ „დედულთ მაგიერ“, თუ არა და სახლში დარჩებოდა, გა-მოცხობით-კი აუცილებლად უნდა გამოეცხობთ.

„საჯმითმატიროს“ „ჯმით მატირლებს“ ურიგებდნენ „საქნარჩი“ და თუ ჯმით მატირალი არ მოვიდოდა „საქნარჩი“, მაშინ იქ გაუგზავნიდნენ, სადაც „ჯმით მატირალი“ იყო. საჯმითმატიროლო ფართო და სქელი პური იყო. ზედ

პურზედ ერთს „სატნის (ყველის) ნატესს“ დასდებდნენ, აგრეთვე ხავეწს ღა ერობოს¹.

XV. „ს ა ნ ე რ ბ ი ე ლ ო“

„სანერბიელოს“ ხავიწიანს² აცხოვდნენ. ხავიწს ჯამით ასწყავდნენ, რომ ყველას თანაბარი გული ჰქონოდა, ცომსაც თანაბრად გაანაწილებდნენ. „სანერბიელოს“ იმდენს გამოაცხოვდნენ, რამდენი ცხენიც იქნებოდა დოღში. ერთს კი ზედმეტს გამოაცხოვდნენ: იქნებ ზედმეტი ცხენი მოვიდესო. ყოველი „სანერბიელო“ ცხენსა და მის მხედარს ეძლეოდა. მხედარი „სანერბიელოს“ ორად გასჭრიდა, ნახევარს თითონ აიღებდა და ნახევარს ცხენის „გამკეთებელ“ ქალს მისცემდა. თუ მხედარს ცხენი სხვისი ყავდა, მაშინ მეოთხედი მხედარს რჩებოდა, მეოთხედი ცხენის პატრონს ეძლეოდა, „სანერბიელოს“ ნახევარი კი ცხენის „გამკეთებელს“ (ქალს, რომელმაც ცხენის ფაფარი ჩამოწნა და ფერადი ნაჭრებით შეამკო).

XVI. „ც ხ ე ნ - ღ ო ლ შ ი“

დოღს ყველას არ უმართავდნენ, არამედ ახალგაზრდა ვაჟს და ქალს, „უბედო“ (ვაჟი რომ არ ჰყავდა) კაცს, „უშვილობოლო“ დიაცს. ოჯახზედაც იყო დამოკიდებული: ზოგ ოჯახს არ ჰქონდა იმდენი შეძლება, რომ „ცხენ-დოღვი“ მოეწყო, „საქნარჩი“ ის „არ უბოლოვდა ცხენთ“ მიცვალეზულს. დოღში ცხენების რიცხვი კენტი უნდა ყოფილიყო: ხუთი, შვიდი, თხუთმეტი და ა. შ., ხუთზე ნაკლები არ შეიძლებოდა, რაც მეტი იყო მით უფრო სასახელო იყო.

„ცხენთაში“ შედიოდა: ერთი ცხენი „სულისა“ („დაკურთხეული იყო“ მიცვალეზულისათვის), ერთი „სახლისკაცებისა“, ერთი „ნარევთა“, ერთი „სუდრის ჩამცემლისა“, ერთი „ძმობილისა“ (თუ ვაჟი იყო), ერთი „დედულთა“, ერთი „ცოლეულთა“. ქალი თუ გათხოვილი იყო, ერთ ცხენს „მამისახლს“ გაურევდნენ და თუ დანიშნული იყო ერთ ცხენს „ქმრეულთ“ გაურევდნენ, ერთი ცხენი მამიდასი და ერთი ცხენი დედიდასი იყო. დოღში ყველა ეს ცხენები უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ ზოგიერთი ცხენის გამოკლება შეიძლებოდა. მაგალითად ძმობილის ცხენი შეიძლებოდა არ გაერიათ.

¹ „ს ა ძ მ ა ზ ლ ო ნ ი“. „საქნარჩის“ წინა დღესვე დალოცავდნენ „სამძაზლოთ“. „სამძაზლოთ“ ისეთი ქალი გამოაცხოვდა, ვინც იცოდა თუ რამდენი უნდოდა და ან რა ზომის პურები უნდა გამოეცხო: სამს დიდ, ფართო პურს გამოაცხოვდა, ექვს „წილთ“ (ეს პურებიც მოზრდილი იყო). ამ ექვს პურზე თითო გირვანქა ერობს დაადებდნენ, აგრეთვე ყველსაც. როდესაც სულის ხუცესი შენდობას ეტყოდა—მერე ამ პურებს „ძმა-ზღებს“ (მოგვარე ბიძაშვილებს) გაუწაწილებდნენ, ისე რომ ყველას უნდა შეხვედროდა „სამძაზლოთ“ ნაწილი. თუ ბევრი მოგვარე ყავდათ, მაშინ წვრილ-წვრილად დასტებდნენ პურებს და თითო ლუკმაც რომ შეხვედროდათ, —მაინც ყველას გაუნაწილებდნენ.

² ხავიწი—ერბოთი მოხელილი ფქვილი.

რადგან „ნარვეთ“ ცხენი ერთი იყო, ნარვეები თავს მოიყრიდნენ ერთად და ცხენში წილს ყრიდნენ: ვისაც წილი შეხვდებოდა, ის მიიღებდა დოღში მონაწილეობას. ვის ცხენსაც გაურევდნენ, იმას თუ სახლში არ ჰყავდა ცხენი — „ხვადი“, რომელიც დოღში გამოდგებოდა, სხვას სთხოვდა ცხენს; სამაგიეროდ „ნაღრღვევს“ გაუნაწილებდა ცხენის პატრონს. თუ ცხენის „გამრევს“ ცხენი ჰყავდა და მხედრობა არ შეეძლო, სხვა მხედარს შესვამდა ცხენზე და „ნაღრღვევის“ ნახევარს მისცემდა მხედარს.

„ცხენთაჩი“ ხვადი ცხენი უნდა ყოფილიყო, „ჯდალი“ არ შეიძლებოდა. „სადოღე“ ცხენი შეკაზმული არ იყო, შიშველი იყო. უნაგირით შეკაზმული მარტო „სულის ცხენი“ იყო „ცხენთაჩი“. მხედარნი „ცხენმჯედარჩი“ წასასვლელად სამი დღით ადრე ემზადებოდნენ. თუ ზაფხული იყო და ცხენები მთაში იყო, ცხენებს მთიდან ჩამოიყვანდნენ, ყოველ-დღე მდინარე წყალში აბანავებდნენ, ყოველ დილა-სალამოს აქენებდნენ, რომ „გამოიყარას“ (ვახდესო) და „რბოლაჩი გაისარას“ (შეეჩვიოს სირბილს); თანაც ყოველ დილა-სალამოს ქერს აქმევდნენ თითო „ცხენის თოფრას“ (თოფრა შეკერილი პარკია), „ცხენთაჩი გასარევ“ ცხენს ჭვავს არ აქმევდნენ — ცხენს გაბერავს და ვერ ირბენსო. თუ ზაფხული იყო ბალახზე არ გაუშვებდნენ: ახალი ბალახი მუხლს მოსჭრისო. თუ სადმე ძველ თივას იშოვნიდნენ იმას აქმევდნენ; თუ ზამთარი იყო ქერს და თივას აქმევდნენ. ამის შემდეგ ცხენის მხედარი ახალგაზრდა ქალს სთხოვდა, რომ ცხენი კარგად „გაუკეთოს“.

ქალი ცხენს ძუა-ფაფარს დაუწნავდა, ფერადი ძაფებით ბოლოებს შეუქრავდა, ფაფარზე წინასწარ დამზადებულ „საფაფრეს“ გაუკეთებდა. საფაფრე მძივით, დილებით და „სკლატ-აბრაშუნით“ იყო გაკეთებული. აგრეთვე „საშუბლურსაც“ ცხენის შუბლის ფაფარზე მიაკრავდა, ისიც მძივ-დილით დაკერილი იყო ოთხკუთხად. ცხენის „გამკეთებელი“ ქალები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, თუ ვინ უფრო მორთავდა ცხენს და კარგად დაუწნავდა ძუა-ფაფარს.

დოღის ცხენებს ძალიან უფროთხილდებოდნენ, ავმა თვალმა არ ავნოსო: ბოსლებში მალავდნენ, რომ თვალი არავინ „შაადგას“. თვალის მლოცავს მოიყვანდნენ და ალოცვინებდნენ. „ნალოცს“ — „ურძნის“ მძივებს და ნახშირს ჩვარში გამოხვეულს ცხენს ფაფარზე დაჰკიდებდნენ. თუ ცხენი „მეწინავე იყო“ ე. ი. ყველაზე წინ მიბოდა, მას ძალიან უფროთხილდებოდნენ, ყარაულობდნენ, რომ ჩუმად „ჯიბრით“ სვილი (ჭვავი) ან მარილი არავის შეეჭმია.

მიცვალებულის პატრონი „დოღვად“ იმას დააყენებდა, რაც იმას „ეჩქერებოდა“ (ემეტებოდა) მიცვალებულისათვის. „დოღვის“ რაოდენობა და სიკარგე ოჯახის შეძლებულებაზე იყო დამოკიდებული. „დოღვად“ დაყენება შეიძლებოდა: ძროხის, მოხვრის, დეკეულის, ცხვრის, ფარდავის, ხალიჩის, რვალის (სპილენძის) ქვაბების, ბაკნების, ტაფების და სხვა სპილენძიფულის. „დოღვად დაყენებულს“ ჭირისუფალი ერთად მოუყრიდა თავს და გამოცდილ მამაკაცებს დაავალებდა, რომ დაათასონ და კარგად გაანაწილონ წინა ცხენს რა ერგება, მეორეს, მესამეს და ა. შ. „დოღვს“ დამფასებლები შეათასებდნენ და გაანაწილებდნენ ღირებულების მიხედვით ცხენებზედ. როდესაც „ცხენ-მჯედარნი“ დოღიდან მოვიდოდნენ — ჭირისუფლის თანდასწრებით გაუნაწილებდნენ „დოღვს“.

„დაყენებულ დოდეს“ „შანდობას“ ეტყოდნენ, რაც ცოცხალი იყო — ცხვარი, ძროხა თუ მოზვერი — ყურს მოსჭრიდნენ, რომ სისხლი გამოედინათ და ეთქვათ „შანდობა“.

აქვე იყო „ცხენთ ტაბლა“. „ცხენთ ტაბლასაც“ ის დაუდგამდა „ცხენ-მგედართ“, ვისი ცხენიც იყო „ცხენ-დოღვი“. რამდენი ცხენიც იყო, იმდენი „ცხენთ ტაბლა“ იყო დადგმული.

ცხენის გამრევი გამოაცხობდა გულიან „ქადის-კვრებს“, — ზოგს დიდს და ზოგს პატარას, კუბატებს ხუთს ან სამს. როდესაც „ცხენთ ტაბლას“ დასდგამდნენ, ტაბლაზე ჯერ გულიან „სახელსადებებს“ დააწყობდნენ სამ-სამ ცალად, ზედ კუბატებს დასდებდნენ, ჯამით ერბოს დასდგამდნენ და ყველს დასდებდნენ. ბოთლით ან „ჩარქეთ“ (ხელადა) არაყს დასდგამდნენ. ადულებულ რძეს დასდგამდნენ „ერაწით“ (პატარა ქვაბით), შიგ რძეში „ყინულ“ ერბოს ჩაყრიდნენ, რომ კარგი ფერი მისცემოდა. სოფლის ცხენის „ცხენთ ტაბლას“ ტაბლის დამდგმელი დაუდგამდა იქ, სადაც „ტალავარნი იშლებოდა“. თუ მეთემე უდგამდა ცხენთ ტაბლას, ის იმ გზაზე დასდგამდა, საიდანაც ცხენები მოდიოდნენ. ცხენთ ტაბლას ქალიც დაუდგამდა და მამაკაციც, მნიშვნელობა არ ჰქონდა „მგედართ“ ვინ დახვდებოდა ტაბლასთან.

წინა დღით დიასახლისს მოიყვანდნენ. მისი მოვალეობა იყო, რომ „ხავიწი“ კარგად ედღუა: არ დაეწვა, თხელი არ მოსვლოდა ან ზედმეტად სქელი. ჭირისუფალი დიასახლისის თანდასწრებით ერბოს ასწყავდა რამდენიმე „საცხვარეს“ (ლიტრა) სამს ან ოთხს. ეს დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ ჭირისუფალი რამდენ „საცხვარის“ ხავიწს ადულებდა. თუ ბევრ მოკეთეს მოელოდა, ბევრს ადულებდა, თუ არა და იმდენს, რამდენიც ეყოფოდა.

როცა დიასახლისი ერბოს და ფქვილს ჩაიბარებდა, თუ ბევრი ხავიწი იყო სადულებელი მეორე ქალსაც დამხმარედ მოითხოვდა და თუ არა მარტო ადულებდა ხავიწს, მხოლოდ უნდა ედულებინა ისე, რომ როცა ხალხი სუფრაზე („ტაზლაზე“) დასხდებოდა ხავიწი თბილი ყოფილიყო და გათბობა არ დასჭირვებოდა.

ამის შემდეგ იწყებოდა „სოფლისად ძახება“ (სოფლისათვის შეტყობინება) წინა დღით — დილას მოგვარე და მეზობელი მამაკაცები დაუქახებლად მივიდოდნენ დასახმარებლად: ზოგი სკამებს დასდგამდა, ზოგი ფიცრებს და ხეებს გააწყობდა ბანზე. დედაკაცები ბანზე არ ავიდოდნენ, ქვემოთ — კარში („ეზოში“) მოიყრიდნენ თავს. როდესაც ჭირისუფალი საქმეებს მოათავებდა ხნიერ მამაკაცს სთხოვდა: „სოფელს უძახე“-ო. მამაკაცი მაღლა, ბანზე ავიდოდა და იქიდან დაიწყებდა ძახილს: „სოფელო, ყველას გეყურებოდასთ, (ჭირისუფლის სახელს იტყოდა) საქნარი აქვთ და ყველას ვაგებთ, რომ მახვიდათ. ვისაც არ გაუგონავის, გამონებ ერთი მეორეს ვააგებიეთ და მედით. ჭირისუფალს ჟამკარს ნუ აურევთ დაგვიანებით“-ო. სოფელი ერთხელ დაძახებაზე არ მოვიდოდა, მეორედაც იგივე უძახებდა, მესამედაც რომ უძახებდნენ მაშინ მივიდოდა სოფლის „მამროვანი და ქალ-დედროვანი“. „მამროვანი“ ბანზე დასხდებოდა, — დედროვანი კარში („ეზოში“) და ელოდნენ „მეთემეს“ (სტუმრებს ახლო სოფლებიდან). სანამ მეთემე არ მოვიდოდა, მანამ სოფლის ხალხი ზოგი ჭირისპატ-

რონს ეხმარებოდა, ზოგიც თემიდან მოსულ სტუმრებს უხვდებოდა. სანამ „მეთემე“ მოვიდოდა ჭირისუფალი დაალოცვინებდა სულის ხუცესს ყველაფერს, რაც კი გამოცხობილი იყო: „სატაბლო პურს“, სავმითმატიროლებს“, „სანერბიელოებს“, ხავიწს, ყველს და ყინულ-ერბოს. ყველა ამას ლუდის კოდებთან მიიტანდნენ, ლუდს ამოიღებდნენ, ტაბლაზე დასდგამდნენ, მოკეთის მოტანილ არაყსაც იქვე დასდგამდნენ და „შანდობას“ ეტყოდნენ, რის შემდეგაც ლუდს დალევდნენ.

ჭირისუფალი დილით ახალგაზრდა ვაჟებს გაგზავნიდა მახლობელ სოფლებში და შეატყობინებდა, რომ „თემი“ მოვიდეს „საქნარჩი“. აგრეთვე მაწევარს დაავალებდა, ვინც მას უნდოდა „მაკეთე“ ან კარგის „მენდობე“ პირადად დაეპატიჟნა საქნარში. მაწევარი თემში ვისმესთან მივიდოდა და ეტყოდა, რომ თემს შეატყობინოს მაწევრის მოსვლა. ვისაც მაწევარი დაავალებდა ის ბანზე ავიდოდა და სოფელს „უძახებდა“: „მაწევარ მაგიდ ყველას გთხოვსთ რო საქნარჩი წახვიდათ: ქალიც და კაციც, მაკეთეცა-დ უმაკეთეოიც“. შემდეგ მაწევარი იმ პირებთან მივიდოდა ვინც პირადად უნდა დაეპატიჟნა. შემდეგ ბრუნდებოდა უკან. ამის შემდეგ მეთემე მიდიოდა საქნარში. მოკეთეებს არაყი მიქონდათ „ქინთებით“ (ტიკტორებით); დანარჩენი ხალხი კი — ქალები და კაცები, ვისაც სურვილი ჰქონდა, მათ მიყვებოდა. როდესაც მეთემე ხალხი მოდიოდა, ჭირისუფლის მოგვარეები გზაში მიეგებებოდნენ — არაყიან „ქინთებს“ (ტიკტორებს) ჩამოართმევდნენ, წინ გაუძღვებოდნენ და ჭერხოში შეიყვანდნენ¹.

სანამ თემიდან ხალხი მოვიდოდა, ჭირისუფალი მეზობლის ორ გოგოს დაავალებდა, რომ სოფელში ჯამები მოეკრიბათ ხავიწისათვის. „მეჯამენი“ ჯერ მივიდოდნენ დიასახლისთან, ის გაატანდა წინასწარ დამზადებულ წვრილ-წვრილად დაჭრილ პურს და ყველს, რომელსაც ის მიცვალებულისათვის „სახელს დაზღებდა“ (შეულოცავდა), ცხავში ჩაუყრიდა და ისე წააღებინებდა. „მეჯამენი“ ჯამებს ტომარაში ჩაყრიდნენ, რამდენ ჯამსაც გამოართმევდნენ პატრონს, იმდენს წამოღებულ ყველს და პურს მისცემდნენ. ჯამის პატრონი „პურსატანთ“ გაოეთ შესჭამდა, „ზღუბლთ“ იქით არ შეიტანდა. ამ „პურსატანთ“ შეჭმა მამაკაცს არ შეეძლო. თუ ქალი არ დაუხვდებოდათ სახლში და ჯამს მამაკაცი მისცემდა, „პურ-სატანთ“ გამოართმევდა და კარის თავზე შესდებდა ქალებისათვის, ხოლო თუ „მეჯამენი“ თითონ გამოიტანდნენ ჯამს და პატრონი არ იყო სახლში, მაშინ „პურსატანთ“ კარისთავზე დასტოვებდნენ და როცა სახლის პატრონი ქალი მოვიდოდა ის შესჭამდა. „მეჯამენი“ ჯამებს წყალზე დარეცხდნენ და დიასახლისს ჩააბარებდნენ.

¹ „პირის მჭერნი: წინა დღით ჭირისპატრონი თავის მოგვარეებიდან სამ კაცს შეატყობინებდა, რომ „პურის ნაყრს არ წაერიონ“ (არაფერი შესჭამონ). თუ მამაკაცი იყო მკვდარი, ორი მამაკაცი უნდა ყოფილიყო და ერთი ქალი, თუ ქალი იყო, მაშინ ორი ქალი და ერთი მამაკაცი. როდესაც კოდების და პურის დალოცვას დააპირებდნენ, მაშინ „პირის მჭერნი“ იქ იყვნენ. როცა სულის ხუცესი დალოცვას მოათავებდა „პირის მჭერებს“ საკმელად მიუტანდნენ ყველაფრის ნაწილს, რაც კი რამ დაილოცებოდა: ლუდი, ყველი, პური თუ ხავიწი. „პირის მჭერნი“ შესჭამდნენ. ესენი მიცვალებულის „პირს იჭერდნენ“. ამიტომ, სანამ არ დაილოცებოდა და სანამ მკვდართ არაფერი მიუვიდოდათ, არაფერს სჭამდნენ და „პირის მჭერნიც“ მიცვალებულის მაგივრობას სწევდნენ.

პირველ დღეს, როდესაც „მეთემე“ და მოკეთებები მოვიდოდნენ, ქირისუფალი „ცხენს დააკურთხეებდა“.

თუ ცხენი სხვა მიცვალეზულზე იყო „დაკურთხვეული“ მას მეორედ აღარ დააკურთხებდნენ. ქირისუფალს თუ სახლში არა ყავდა ხვალი ცხენი—იყილდა სრულ ფასად ან ნახევარ ფასად. თუ ნახევარ ფასად იყილდა, ცხენი ისევ ცხენის პატრონს რჩებოდა, ქირისუფალი მხოლოდ მკედრისათვის „დააკურთხეებდა“. „დაკურთხვეულ“ ცხენს „სულის ცხენი“ ეწოდებოდა. სულის ცხენს იშვიათ შემთხვევაში გაყიდდნენ. თუ გაიყიდებოდა ნახევარ ფასად უნდა გაეყიდათ, რადგანაც მეორედ „დაკურთხევა“ არ შეიძლებოდა. თუ სახლში მხედარი იყო, სულის ცხენს დაიტოვებდნენ და არ გაყიდდნენ, თუ არა და მოგვარეს, დისშვილს ან სხვა მახლობელს გადასცემდნენ უფასოდ. ვისაც ამ ცხენს გადასცემდნენ, მას უფლება არ ჰქონდა ნაჩუქარი სულის ცხენი გაეყიდა; თუ გაყიდვას დააპირებდა, ან სულის ცხენს კარგად არ მოუვლიდა—მიმცემს ნება ჰქონდა ცხენი ჩამოერთვა და სხვისთვის გადაეცა. სულის ცხენს ზედმეტად უვლიდნენ და მეტად უყვარდათ.

სულის ცხენს „დაკურთხვევის“ წინ, როგორც სხვა „დოდვის“ ცხენებს, ძუა-ფაფარს დაუწნავდნენ, „საფაფრეს, საშუბლურს“ და „საყელთურს“ ძალიან კარგებს შეუკერავდნენ, თოფრას და ხურჯინსაც ახალს და კარგს გაუკეთებდნენ. სულის ცხენს უნავიროც ახალი და კარგი უნდა ედგასო.

საფაფრეს ფაფარზე გაუკეთებდნენ, საშუბლურს შუბლზე და საყელთურს მკერდზე ჩამოკიდებდნენ, თოფრით ქერს აჭმევდნენ, ხურჯინის ერთ თვალში არაყიან „ქინთს“ (ტიკჭორას) ჩაუღებდნენ, მეორეში საგზლად გამოცხობილ სატაბლე პურებს და ყველს ჩაუწყობდნენ. მიცვალეზულის ტანისამოსს უნავიროზე „დააყრიდნენ“ (დააწყობდნენ) და იარაღს ჩამოკიდებდნენ უნავიროზე. ცხენის წინ „ტაბლას“ დასდგამდნენ, ტაბლაზე პური, ყველი, არაყი, ლუდი და სხვა სალოცავები იყო დაწყობილი. თუ ვაჟი ცოლიანი იყო, — ცხენს ცოლს დააჭერიებდნენ, თუ უცოლო იყო — დედა დაიჭერდა. სულის ხუცესი ხელში არაყიან ყანწს დაიჭერდა და ცხენს შენდობას ეტყოდა, მიცვალეზულის სახელს ახსენებდა: „სადაც შენ ხარ (სახელს იტყოდა) შენიც საჭმარი ას, გულიმც ნუ დაგილონდების, უცხენოობითამც სწორ ამხანაგებს ნუ ჩამორჩები, ამ ცხენით, ამ საგძლით სწორ ამხანაგებჩიამც იქნები იალი-დ მხიარული“.

როდესაც სულის ხუცესი შენდობას მოათავებდა, ცხენს ხელში ნაქონი ყანწიდან ფაფარზე არაყს დაასხამდა და სამჯერ მათრახს დაჭკრავდა: იმის „საჭმარიმც ხარ, სადაც დაშვირდები, მგებრთაჩი იქნებისა, თუ ცხენთაჩი“-ო. ამ დროს ცხენი ცოლს უნდა სჭეროდა ხელში. ცოლიც სამჯერ მათრახს „დაუღირებდა“, დაჭკრავდა და ეტყოდა: „შენამც გეჭმარების ეს ცხენი, ეს ტაბლაი საიქიოს“-ო.

თუ მიცვალეზული ახალგაზრდა იყო და უშვილო ცოლი დარჩებოდა, ცხენის „დაკურთხვევის“ დროს, ვინც ცხენს „აკურთხეებდა“, სამჯერ ცოლსაც მათრახს „დააღირებდა“ და იტყოდა „ეს შენი ცოლი საიქიოსაც შენ ცოლ იქნების“.

როცა ცხენს „აკურთხეებდნენ“, მამაკაცები გაჩუმებული იყვნენ, დედაკაცები კი ტიროდნენ. მამაკაცები ქუდმოხდილი იდგნენ. „დაკურთხვევის“ შემდეგ ტალავარს ჩამოხსნიდნენ და ისევ ფარდაზე დააწყობდნენ, ხურჯინი კი ცხენს

ისევ ზედ ეკიდა. ტალავართ წაიღებდნენ სოფლის განაპირას და ყველა იქ წავიდოდა; თან მიჰქონდათ ლუდი, არაყი, ცხენთ ტაბლები და ცხენებისათვის ქერი ფარდაგებით. „დოღვის“ ცხენები მიყავდათ და მხედრებიც იქ მიდიოდნენ. „ტალავართ“ გაშლიდნენ; მას გარშემო დედაკაცები შემოაჯდებოდნენ და ტირილდნენ. ხმით მტირალი დიაცები ხმით ტირილდნენ და „მესულეთე“ (სულის მკითხავი) სულეთობდა (სულს გამოიძახებდა)¹. „მამროვანი“ (კაცები) მოშორებით დასხდებოდნენ და განაგრძობდნენ ლუდის და არყის სმას.

მხედრები თავ-თავიანთ ცხენებს უვლიდნენ, ძუას უკრავდნენ, მუცელზე ქალის სარტყლებს ახვევდნენ, რათა თავდაღმართში და ცუდ გზებზე მხედარს სარტყლისათვის ჩაეჭიდა ხელი, რადგან ცხენები უუნაგო — შიშველი იყვნენ. შემდეგ ცხენებს ქერზე მიუშვებდნენ და მხედრები ცხენ-ტაბლაზე მივიდოდნენ, ლუქმას „ახვლეჩენენ“ (შესჭამდნენ), ყველა ცხენთ ტაბლებს უნდა „დასწოდნენ“ (დაევლოთ), არაყს დალევდნენ და რაც ცხენ-ტაბლაზე „ქადის-კვრის“ (ქადის) „ნაწვრეთები (ნაჭრები) და კუბატები იყო ხალხისაკენ გაისვრიდნენ. ამას ბავშვები და ახალგაზრდები აკრეფდნენ და შესჭამდნენ.

მხედრები, როდესაც ტაბლებზე მისვლას გაათავებდნენ, ცხენებზე შესხდებოდნენ — წინ „სულისცხენი“ დაუდგებოდა (ამ ცხენს მიცვალებულის ცოლი, თუ ცოლი არ ჰყავდა დედა ხელში დაიჭერდა) — და „ტალავართ“ (მიცვალებულის გაშლილ ტანისამოსს) გარშემო მსხდომ დედაკაცებს სამჯერ შემოივლიდნენ და მერე იმ სოფლისკენ წავიდოდნენ, სადაც „ცხენთ ტაბლას“ უდგამდნენ². როდესაც „დოღვი“ სხვა სოფელში წავიდოდა, მამაკაცები ჭირისუფლის სახლში წავიდოდნენ და „ტაბლაზე“ დასხდებოდნენ; დედაკაცები კი ცოტახანს კიდევ სტიროდნენ. სანამ „ტალავართ“ აიღებდნენ ერთ „საწდე“ (ჭურჭელია) ლუდს „დედროვანთან“ მიიტანდნენ და დალოცავდნენ მიცვალებულისათვის. ლუდთან ერთად არაყსაც დალოცავდნენ. დალოცვილ ლუდ-არაყს იქვე დალევდნენ დედაკაცები. ამის შემდეგ „ტალავართ“ წაიღებდნენ სახლში. სოფლის „დედროვანი“ და მეთემე სტუმარი „დედროვანი“ ყველა ჭირისუფლის სახლში მივიდოდა.

მიცვალებულ ქალს ცხენს არ „უკურთხევიდეს“, ისე ცხენთ კი „ურბოლებდნენ“, სადაც „სულის ცხენის“ მაგიერ „სახლის ცხენი“ გაერეოდა³, როგორც „სულის ცხენი“ — „სახლის ცხენიც“ აგრეთვე შეკაზმული წავა „ცხენთაში“.

¹ სულის გამოძახება მხოლოდ სულის მკითხაობის დროს ხდება.

² როცა მხედრები ცხენ ტაბლაზე იყვნენ, ჭირისუფალი ან სხვა ვინმე ჭირისუფლის სახელით მათ ეტყოდა: „მედარო, ძალიან გთხოვთ, რომ ისრ წახვიდეთ, რომ არც მედარი არც ცოცხალი არცაით შეგვარცხვინათ, ან გზაჩი ერთმანეთ არა დააზიანათ“. ამასთანავე ჭირისუფალი ეტყოდა პირველად თუ ვის ტაბლაზე უნდა მისულეყვნენ. ეტყოდა კიდევ: „მედარო, ვინაც წესით არ ივლის და მედართ პირს გასტეხს, იმას დოღვს არ მივცემ, მე ისეთს არას ვაყენებ დოღვად რომ თქვენ სახლში არ გქონდასთა-დ ჩემ დოღვ ან გაგაკვირასთ, ან გაგამდიდრნასთ. მე გეხვეწებით, რომ ერთმანეთს უყურათ, გამამართვის დროსად წინ არავინ გამაიპარნათ“.

³ სახლის ცხენი — ეს ცხენი მიცვალებულის ოჯახიდან იყო, მაგრამ სულზე არ იყო დალოცვილი და დოღვი ისე მიდიოდა.

ჭირისუფლის სახლში მამაკაცები, სოფლელები და მეთემეები ყველანი იარაღით მოდიოდნენ. „საქნარჩი“ ყველას წელზე ხანჯალი მაინც ჰქონდა შემოტყეული. როდესაც ცხენ-მხედართ გასტუმრება ხდებოდა, მხედრებს იარაღს შემოუხსნიდნენ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი იმავე დღეს ბრუნდებოდნენ, ხოლო თუ მეორე სოფელში ღამეს ათევდნენ თან მიქონდათ თავისი იარაღი.

როდესაც მხედრები წავივლიდნენ, დარჩენილ ხალხს შემოხსნიდნენ იარაღს და ვინმე სანდოს, ქალი იქნებოდა თუ კაცი, ჩაბარებდნენ; ის-კი იარაღს ისეთ ადგილას შეინახავდა, რომ არავის სცოდნოდა, თუ სად ინახებოდა იარაღი.

„საქნარჩი“ ხშირად დათვრებოდნენ და ჩხუბობდნენ. იარაღის შემოხსნის შემდეგ ჭირისუფალი „მამროვანს“ ლუდით, არაყით და ტაბლით „უძღვებოდა“ (უმასპინძლებოდა). თუ „საქნარჩი“ მეტად „უშულობდნენ“ (ჩხუბობდნენ) — ჭირისუფალს და მოკეთებებს უხაროდათ: „— მიცვალებული რეეს ხალხსო“. თუ მამაკაცის „საქნარჩი“ იყო იტყოდნენ: „სიცოცხლის დროს მაშუღლარი-დ დაუსვენარ იყვა და საიქიოთაც არ ასვენებს ხალხს და რეეს“-ო. თუ ხალხმა ხანგრძლივად — გაბმით იჩხუბა, უფროსები „მკვდართად დალოცავდნენ“: მკვდრები არეულები არიან და ხალხსაც ისინი რევენო.

1. ტაბლის დაღვა დოღში

როდესაც ცხენთ გაისტუმრებდნენ და ხალხი ისევ ჭირისუფალთან წავიდოდა, ჭირისუფალს მოგვარებები და მეზობლები დაეხმარებოდნენ, ხალხს დასვამდნენ, წინ ტაბლას დაუდგამდნენ. ჯერ მამაკაცები დასხდებოდნენ და მერე ქალები. მამაკაცები ბანზე წინასწარ გამართული ფიცრის სკამებზე დასხდებოდნენ, წინ მათ დაუდგამდნენ ხის ტაბლებს და ფიცრებს, ზედ რამდენიც დაეტეოდა იმდენ პურს და ყველს დაყრიდნენ, შიგადაშიგ ხავიწიან ჯამებს დაუდგამდნენ — სამ კაცს თითო ჯამს.

„ზედამდგენი“ (ვინც ამ შემთხვევაში ხალხს ემსახურებოდა) ხავიწს თანდათან უმატებდნენ ჯამებში ქვაბებიდან კოვზებით, თანაც პური და ყველიც მოჰქონდათ. „ზედამდგენი“ ლუდსაც ასმევდნენ ხალხს. ვინც „მეარაყე“ იყო (ვინც არაყს მოიტანდა) — ის თავის მოტანილ არაყს ხალხს ასმევდა. „სახლის არაყს“ (ოჯახის არაყს) ხალხს მიცვალებულის ოჯახის წევრი დაალევიებდა. როცა „საწდგი“ ლუდი გამოილეოდა, ზედამდგენი წავიდოდა და ლუდს მეკოდეს გამოართმევდნენ. მეკოდეს ანგარიშიანად უნდა გაეცა ლუდი, რომ არ შემოჰკლებოდა. როდესაც ტაბლაზე ისხდნენ — ლუდი, არაყი და საჭმელი არ უნდა დაკლებოდათ. რამდენის დალევაც შეეძლოთ, ასმევდნენ.

„ზედამდგენი“ პირველ „ჩამოვლევაზე“ ვისიც ხარჯია იმის შესანდობარს დაალევიებდნენ ხალხს, მერე სხვა მიცვალებულებს გაიხსენებდნენ. მამაკაცებთან „ზედამდგვად“ ვაჟები იყვნენ, ქალებთან ქალები, მხოლოდ ლუდს ქალებსაც ვაჟები ასმევდნენ. როდესაც მამაკაცები ჭამა-სმას მორჩებოდნენ, ტაბლის აღე-

ბამდე „საყენოთ“ ჩამოატარებდნენ¹. „საყენოთ“ ყველა უნდა „დასწოდა“ (პირი დაედო), ისე არ შეიძლებოდა მიცვალებულის დალოცვა, მკვდარს დააკლდებოთ იტყოდნენ... „საყენოს“ რომ ჩამოატარებდნენ, სველას დააღვინებდნენ. ამ დროს ჭამასაც ყველა მოათავებდა, რის შემდეგ ტაბლასაც აიღებდნენ. მამაკაცები რომ აღგებოდნენ, ქალები დასხდებოდნენ, მაგრამ არა იქ, სადაც კაცები ისხდნენ, არამედ ქვედა სართულში — მიწაზე ფეხმოკეცილები. მათ წინ ფარდაგებს გაუშლიდნენ, რაზედაც დააწყობდნენ პურს, ყველს და ხავიწიან ჯამებს.

რაც მეტი იქნებოდა პური და ყველი მით უკეთესი იყო. ამიტომ რაც კი დაეტეოდა ფარდაგზე დაყრიდნენ პურს და ყველს. შემდეგ ხავიწიან ჯამებს ჩამოარიგებდნენ ისე, რომ ყველა მისწვდომოდა ჯამს. თითო ჯამი ორ-სამს ედგა წინ. როცა ხავიწს დაარიგებდნენ „ახვლეჩენ“ პურს. პურს და ხავიწს ჩამოარიგებდნენ ქალები, ხოლო ლუდს კა ვაჟები ასმევდნენ. „ზედამდეგები“ დაიძახებდნენ: „ეს ჩამავლეული (ჩამოატარებული სასმელი) დედულთ შაუნდნას“. მეორე — „მგებრთ“ შაუნდნას“-ო და ასე შემდეგ. ერთხელ „სულუქცევიარს“² ჩამოატარებდნენ თასით.

როდესაც ქალები („დედრევანი“) ჭამას მიატოვებდნენ, უფროსი დიაცი „შანდობას“ იძახებდა. ყოველ შანდობის თქმაზე ყველას პური უნდა „აეხვლიჩა“ (მოეტეხა) — თორემ მკვდარს დააკლდებოდა. შენდობის მთქმელი ფეხზე დადგებოდა და ხმამალა დაიძახებდა: „შეუნდნას მგებრთ“. ყველა თითო ლუქმას „ახვლეჩა“ და შესჭამდა. მეორე იტყოდნენ — „დედულთ“-ო, კიდევ თითო ლუქმას შესჭამდნენ; „ქალდისწულთ“-ო, „მამყოლთ“-ო, „უპატრონო მკვდრებს“-ო და სხვა.

თუ მამაკაცი იყო მიცვალებული, — დამატებით „ცოლეულთ“-ო, თუ ქალი — „ქმრეულთ“-ო, „მამისახლს“-ო, და ვინც კი გაახსენდებოდათ, ყველას შენდობას იტყოდნენ. როგორც ვთქვით, თვითეულ შენდობის თქმაზე ქალებიც ლუქმას „ახვლეჩენ“ (მოსტებდნენ) და შესჭამდნენ. შენდობის მთქმელი დიაცი ყოველ შენდობის თქმის შემდეგ დაყოლებდა: „ვინაც არ შეშკამთ ცოდოიმც ვეჭნებისტ“-ო. მეორე „საყენოთ“ ჩამოატარებდნენ და ყველას შეასმევდნენ. ქალები ჭამას და ლუდის დაღვას რომ მოათავებდნენ, — ვაჟები „ზედამდეგები“ კარებთან გაჩერდებოდნენ და გამსვლელ ქალს თითო თას ლუდს დააღვინებდნენ კარებთან. იმ პირთ, რომლებიც ქალებს ლუდს ასე ასმევდნენ „მეკრენი“ ეწოდებოდათ³. მეკრენი არც ერთ ქალს არ გაუშვებდნენ, რომ ერთი-ორი თასი ლუდი არ დაეღვინებინათ³.

¹ „საყენონი“ ეწოდებოდა ლუდიან დიდ ბაკანს, რომელშიაც ყინული (არა გამდნარი) ებო იყო ჩადებული.

² „სულუქცევიარს“ შესანდობარი ითქმის „უნაწილოსად“, ე. ი. ვინც ანაღვარდა მკვდარი იყო გვარში და რომელსაც შვილი არ დარჩენოდა; ყველას უნდა დაეღია „სულუქცევიარს“ (ე. ი. არ შეესვენა, არ ამოესუნთქა სმის დროს).

³ კარებთან ძალდატანებით იცოდნენ ქალებისთვის ლუდის სმევა. ამიტომ ზოგი ქალი სხვა კარებიდან გაიპარებოდა ან და „საკემისას აძვრებდა“. ამისათვის ზოგჯერ იცოდნენ „ზღურბლის ძირში“ ხმლის დადება (კარების ქვედა ჩარჩოს ძირში). ქალები გამოაცხადებდნენ

ამის შემდეგ მეთემე თემში წავიდოდა, ხოლო სოფელები თავიანთ სახლებში. ასე დაიშლებოდა ხალხი. ამ დროს ხმით მოტირალეზსაც დაურთებდნენ „საწმითმატირლოს“, ხოლო რომელი ხმით მოტირალიც არ მოვიდოდა — მას სახლში გაუგზავნიდნენ „საწმითმატირლოს“.

„მეარაყე“ ხალხს („მეთემე“) — წასვლისას სატაბლო პურზე ხაეიწს, სატანს და ერბოს დაუდებდნენ და თან გაატანდნენ.

როდესაც სტუმრებს გაისტუმრებდნენ, „მეკარე — მესამრელოე დიაცებს“ მიუტანდნენ ყველაფრის ნაწილს, რაც სუფრაზე იყო: პურს, ხაეიწს, ყველს და ლუღს. „მესამრელოე დიაცები“ (თვიშურიანი დედაკაცები, რომლებიც ცალკე „სამრელოში“ იყვნენ) ტაბლას ვერ მიეკარებოდნენ. ლუღს „მეკარე“ დიაცებს საწყლე „კოფეებში“ (წყლის ჭურჭლები ხისგან გაკეთებული) ჩაუსხამდნენ. აგრეთვე სოფელში თუ ვინმე ავადმყოფი მოხუცი იყო და ტაბლაზე ვერ მოვიდოდა, მასაც სახლში მიუტანდნენ ყველაფრის ნაწილს, რაც კი იყო სუფრაზე. საღამოზე, როდესაც მწყემსები დაბრუნდებოდნენ ნახირიდან, დაუძახებდნენ, მათ ტაბლას დაუდგამდნენ და ისევე გაუძღვებოდნენ, როგორც დანარჩენ ხალხს. სოფელში ასეთი არავინ უნდა დარჩენილიყო, რომ ტაბლას არ დასწეოდა, თორემ საიქიოში მკვდარს დააკლდებაო, ნალოცი არ მიუვაო. რამდენსაც მეტს შესჭამდა და დაღევდა ხალხი, მით უფრო მეტი საქმელ-სასმელი მიუვიდოდა მკვდარს საიქიოს. სტუმრებს რომ გაისტუმრებდნენ, მერე ზემდეგებს დასვამდნენ ტაბლაზე და მათაც აქმევდნენ და ასმევდნენ.

2. ცხენთ დაბარუნება

თუ „ცხენთ ტაბლა“ ახლო სოფელში იდგა, მაშინ მხედრები იმავე დღეს დაბრუნდებოდნენ ჭირისუფალთან, თუ არა და, მეორე დღეს. როცა მხედრები ღამე რჩებოდნენ „ცხენთ ტაბლის“ დამდგმელისას — „ცხენთ ტაბლის“ დამდგმელს ლუდი უნდა ჰქონოდა და პურიც. მასპინძელი მხედრებს ცხენებს ჩამოართმევდა, ყოველ ცხენს სანდო კაცს მიუჩენდა, რომ ცხენებისათვის „ჯაფრით“ (ჯიბრით) სვილი (ჭვავი) არავის დაეყარა. „ცხენნი“ რომ მივიდოდნენ ხალხი მიესალმებოდა: „გამარჯვებათ ცხენმვედარნო“. მასპინძელს მეზობელი და სხვა ხალხიც ჰყავდა დაბატიყებული. მასპინძელი დაბატიყებულ ხალხს გააფრთხილებდა: „მხედრებს არაფერი აწყენინოთო“. მხედრებს დიდი პატივით უვლიდნენ.

მეორე დღეს მხედარნი უკან გამოემართებოდნენ. წინასწარ მოილაპარაკებდნენ, რომ ყველანი ერთად წასულიყვნენ. წინ არავინ არ გაპარულიყო, თო-

„დიაცებო იცოდათ ზღუბლთ ძირში კმალი ძესა-დ ვინც კარისას არ გახლოთ, ის კუდიან იქნებით“-ო. თქმულბაა, თუ ზღუბლის ძირში ხმალი ძევს, ვინც კუდიანი დედაკაცია არ შეუძლია ხმალზე გადავიდესო და ის სხვა კარიდან გაიპარებაო. როცა ქალები გაიგებდნენ, რომ ხმალი ძევს „ზღუბლთ ძირში“, ყველა კარიდან გავიდოდა. ეშინოდათ კუდიანობა არავინ დაგვწამოსო. მასპინძელსაც ეს უნდოდა, რადგანაც რამდენადაც მეტს დააღვეინებდა ხალხს ლუღსა და არაყს, იმდენი მეტი სასმელ-საქმელი მიუვიდოდა მიცვალებულთ და მით უკეთესი იყო მისთვის.

რემ წინ გაპარულს დოღში წილს არ დაუდებდნენ. ხშირი შემთხვევა იყო, მხედარი სხევებს არ დაუტყდიდა და ჩუმად გაიპარებოდა, რათა „მიჯნაზე“ ადრე მისულიყო. თუ ამას გაუგებდნენ, მას ჩხუბს აუტყებდნენ და პირველობასაც არ აკუთვნებდნენ. იმ შემთხვევაში, როდესაც მახლობელ სოფელში წასული დოღი იმავე დამეს უნდა გამობრუნებულიყო, „ცხენნი“ ტაბლაზედ მივიდოდნენ; ტაბლის დამდგმელი მხედრებს ტაბლას დაალოცვინებდა. მხედრები ტაბლიდან „ნაწვრეთებს“ და კუბატებს აიღებდნენ, ზოგს იქვე მყოფ ბავშვებს გადაუყრიდნენ, ზოგს უბეში ჩაიწყობდნენ და გზაში ვინც შეხვდებოდათ გადაუყრიდნენ; ან თუ არა და, ჭირისუფალის სოფელში შემოგებებულ ხალხს გადაუყრიდნენ. ცხენ-ტაბლიდან მხედრები ერთად უნდა წამოსულიყვნენ. მხედრები გზაში ცხენებს რაც შეეძლოთ აჭენებდნენ, რომ ერთმანეთისთვის გაესწროთ. სოფლის პირას „მიჯნა“ იყო გაკეთებული ჯოხებით. მიჯნასთან ვინც წინ მივიდოდა, გამარჯვებული ის იყო და წინა „დოღიც“ მას რჩებოდა.

ცხენ-მხედართ თუ დიდი გზა ჰქონდათ, გზაში მხედრებს ამხანაგები მიეგებებოდნენ, რომ დაღლილი მხედრები შეეცვალათ. შემცვლელი სანდო უნდა ყოფილიყო მხედრისათვის, რომ მას არ ეღალატნა და ცხენი უკან არ დარჩენოდა.

როცა სოფელში მივიდოდნენ, მხედრებს ცხენებს ჩამოართმევდნენ, ხელით ატარებდნენ რაღენიმე ხანს. ამის შემდეგ ცხენებს საღმე დაბამდნენ, მხედრებს კი ჭირისუფალი შინ შეიყვანდა და ტაბლაზე გაუმასპინძლდებოდა. მხედრებს, თუ ერთმანეთში რაიმე უთანხმოება ჰქონდათ, აქვე გაარჩევდნენ და „დოღესაც“ გაინაწილებდნენ. „დოღის“ განაწილების შემდეგ მხედრებს „სანერბიელოებს“ დაურიგებდნენ. „სანერბიელოებს“ ორად გასჭირდნენ, ნახევარს ცხენის „გამკეთებელს“ მისცემდნენ და ნახევარს კი მხედარი აიღებდა.

XVII. „წყალ წილა“

საქნარის წინა დღის საღამოს „წყალ წილას“ იხდიდნენ. აღულებდნენ რძის ფაფას. ვახშობის დროს ჭირისუფალი დაპატიჟებდა თავის გვარეულებს. გარეშე გვარს არ დაპატიჟებდნენ. ჰპატიჟებდნენ აგრეთვე „მეშაბათესაც“ (ეს ის გვარია, რომელიც წინათ ამავე ჭირისუფლის გვარისა ყოფილა, მაგრამ შემდეგ სხვა გვარს მიუღია). როდესაც ყველა შეიკრიბებოდა, ფაფას ქვაბიდან ჯამებში ამოიღებდნენ, ჯამებში თითო კოვზ ერბოს ჩასდებდნენ, ჯამებზე თითო სანთელს დააკრავდნენ, რძესაც ჯამებით დასდგამდნენ, რძეში ერბოს ჩაჰყრიდნენ, ყველსაც დასდებდნენ. ტაბლაზე აგრეთვე ლუდს, არაყს და ცხრა „კვერ“-საც (პურებს) მოიტანდნენ. სულის ხუცესი ტაბლას დალოცავდა, შენდობას ეტყოდა.

სულის ხუცესი იტყოდა: „წყალწილი წილიმც გიძეს საიქიოს, წყალწი წილუდებლობითამც ნუ დაღონდები“. „წყალ წილას“ შემდეგ მკვდარს „სულეთ“ წყალში წილი ჩაედებაო.

როდესაც სულის ხუცესი ტაბლას შენდობას ეუბნებოდა, ყველა ფეხზე იდგა; შენდობის თქმის შემდეგ ყველანი დასხდებოდნენ: მამროვანი ცალკე, დედროვანი ცალკე, მათ წინ ტაბლას დაუდგამდნენ და ფაფასაც ჯამებით გაუნაწილებდნენ. რძე ყველას უნდა შეხვდებოდა. ფაფას კოვზებით სჭამდნენ და

არქსაც კოვზებით სვამდნენ. ლუდს და არაყსაც დალევდნენ. „წყალ წილაზე“ მოგვარე არ უნდა დაკლებოდა: არც ბავშვი და არც მოხუცი. ვინც „წყალ წილას“ არ დაეწეოდა, ის დანაკლისი საიჭიოს სულსაც დააკლდებოდა — ცოდვა არისო, ამბობდნენ.

XVIII. „ს ა ნ თ ე ლ დ ლ ე“

არხოტში „სანთელ დღე“ „საქნარის“ მეორე დღეს იმართებოდა, რადგანაც „თავზე“ არ იცოდნენ სამარხი¹ და გვიან იხდიდნენ ხარჯებს. „სანთელ-წელთა-ვებას“ წლის თავამდე არ დაუცდიდნენ. თუ წინა დღეს ხავიწით და პურ-ყველით უმასპინძლებოდნენ, ამ დღეს აუცილებლად ხორციტ ხვდებოდნენ. ხალხს პატივებდნენ იმავე წესით, როგორც წინა დღით — სოფელელებს, „მეთემეს“ და სხვა. სტუმრების მოსვლამდე საკლავეებს დაჰკლავდნენ² — ორს ან სამს. თუ ძველი ხორცი ჰქონდათ გამხმარი (ხვესურეთში ხორცს ახმობენ ძვლიანად — თოკებით ჩამოჰკიდებენ ჭერში), იმასაც გამოიყენებდნენ და მაშინ ნაკლებ საკლავს დაკლავდნენ. საკლავეებს სულის ხუცესი დახოცდა. საკლავს დაუჭერდა ვინმე დამსწრე (ვინც უნდა ყოფილიყო). ხუცესი „მოადიდებდა“ (დიდებას იტყოდა) და თავს მოსჭრიდა საკლავს, ახალგაზრდები გაატყავებდნენ და ხორცსაც ვინც გაატყავებდა ის მოხარშავდა. მოხარშულ ხორცს დაანაწილებდნენ და ტაბლებზე დააწყობდნენ ყველსა და პურთან ერთად. ზედ ანთებულ სანთლებს დააკრავდნენ. სულის ხუცესი ტაბლას და ლუდიან³ „საწდეებს“ შენდობას ეტყოდა. ტაბლის დალოცვის შემდეგ ხორცს გაანაწილებდნენ ისე, რომ თითო პურზე სამი „წილობა“ (ნაჭერი) ყოფილიყო ან მეტი. მამაკაცები ბანზე მოიყრიდნენ თავს; დედაკაცები მიცვალებულის „ტალავართ“ კარში გამოიტანდნენ, ხმით მოტიროლები და „მამახინარები“ „ტალავართაზე“ სტიროდნენ. მერე ტალა-

¹ არხოტის თემში მიცვალებულების ყველა „ხარჯებს“ „სამარხი“ ეწოდება.

² სანთელ დღეს აუცილებლად თხა უნდა დაეკლათ — „ბალნიანი“ და ცხვარი.

³ „სანთელ დღისათვის“ ერთ კოდ ლუდს სტოვებდნენ წინა დღით. „სანთელ დღეს“ იცოდნენ კიდევ „შამასაბრუნია“. გამოაცხოებდნენ სამ ცალ ხავიწთან ქადას, კუბატს და ერთ პატარა ქადის კვერს. დილითვე გააფრთხილებდნენ ვინმეს მიცვალებულის გვარიდან, თუ ქალის საქნარი იყო ქალს, თუ არა და კაცს, რომ ის „შამასაბრუნია“ უნდა ჩამჯდარიყო. ვინც „შამასაბრუნიაში“ ჯდებოდა მას დილიდან არაფერი არ უნდა ეჭამა. დასდებდნენ ქადაზე კუბატებს — ქადა ფიცაოზე იდვა. მერე ლუდს დასდგამდნენ „საწდეთი“ და ხის ჯამებით, ცხრა პურს დააწყობდნენ, აგრეთვე სამჯერ თექვსმეტ „პურის გორილებს“ დასდგამდნენ ბაკნით. თითო ჯამზე თითო სანთელს დააკრავდნენ და ერთ სანთელს ქვაბს დააკრავდნენ. ვინც „შამასაბრუნიაში“ იჯდა იქვე დაჯდებოდა და კალათში „შამასაბრუნის“ ქადა ედო. სულის ხუცესი „შენდობას“ ეტყოდა ყველაფერ ამას; როდესაც შენდობის თქმა გათავდებოდა, მერე ვინც „შამასაბრუნიაში“ იჯდა ის ქადას თავის სახლში წაიღებდა და არაფერს არ იტყოდა, რადგან არ შეიძლებოდა ლაპარაკი. გზაში ბავშვები დაუხვდებოდნენ და ქადაზე დაწყობილ კუბატებს მოსტაცებდნენ, ის კი გაიქცეოდა. თავის სახლში მიიტანდა ქადას და მერე ცალიერი ისევე ჭირისპატრონის სახლში დაბრუნდებოდა და ხელში ნაქონ ფიცარს კარებს ან „საკვამს“ მიაცულებდა და მას შემდეგ ჰქონდა „აძრახდომის“ ნება. მერე შევიდოდა შინ, პურს სჭამდა. „შამასაბრუნია“ იქ იდგებოდა, სადაც მიცვალებული ესვენა.

ვართ ახვევდნენ და დედროვანს ტაბლაზე დასვამდნენ. წინ ფარდაგებს ლიდნენ, პურსა და ყველს დაუწყობდნენ, პურზე ხორცის ნაჭრები ეწყო. თუ ბევრი ხორცი ჰქონდა ჭირისუფალს, გარდა სატაბლო ხორცისა, — კიდევ დააწყობდა ხორცის ნაჭრებს ფარდაგზე. ზემდეგნი უვლიდნენ და ლუდს ქალებს ასმევდნენ.

ტაბლის დადგმის შემდეგ ანთებულ სანთლებს დაურიგებდნენ ყველას თითო-თითოს. თუ ვინმე ორსული იყო მას ორს მისცემდნენ. ანთებული სანთელი ყველას ხელში ეჭირა და ისე იწოდა.

თუ ხელში გაუჭრებოდა ვინმეს სანთელი, ეს არ იყო კარგი — „დღენი შეუმოკლდენო“, ამბობდნენ. სანთლებს რომ დასწვავდნენ, ჭამას დაიწყებდნენ. ჭამის შემდეგ შენდობას დაიძახებდა უფროსი დიაცი. „შენდობის დაძახება“ იმავე წესით ხდებოდა, როგორც წინა დღით. დედროვანი ტაბლიდან რომ აიშლებოდა, კარებთან ისევე მეკარენი დაუხვდებოდნენ და ლუდს დაალევინებდნენ. ქალების შემდეგ მამაკაცებს დაუდგამდნენ ტაბლას, მხოლოდ მამაკაცებს სანთლებს არ დაურიგებდნენ. არც შენდობის ძახება იქნებოდა და მათ არც „მეკარენი“ დაუხვდებოდნენ. საღამოზე მასპინძელი იმავე წესით გააცილებდა სტუმრებს რა წესითაც წინა დღით.

XIX. „ტალავართ ალება“

როცა ყველა „ხარჯებს“ მოათავებდნენ, ტალავართ აილებდნენ. პირაქეთ ხევსურეთში ტალავართ წლის თავზე აილებდნენ და სანთელ-წელთავებასაც. „წლის თავზე“ იხდიდნენ, არხოტში კი ტალავარს ზოგი „ხარჯების“ შემდეგ აილებდა და ზოგი წლის თავამდე არ აილებდა. ეს მიცვალებულთან იყო დაკავშირებული: როცა მიცვალებული ახალგაზრდა იყო ან უნაწილო, მაშინ წლის თავამდე „სხენ ტალავარნი“.

როცა „სანთელ-დღეს“ გადაიხდიდნენ, ჭირისუფალი თემიდან დაიბარებდა მოკეთეებს და თავის სოფლიდანაც დაჰპატიჟებდა ხალხს. თავის სოფლის დიაცები ყველანი მივიდოდნენ — საბოლოოდ უნდა გამოეთირათ მიცვალებული. ხმით მოტიროლებიც მივიდოდნენ თემიდან და სოფლიდან. „სახელსადებებს“ გულიანს ან უგულოს გამოაცხობდნენ, ხავიწსაც ადუღებდნენ. ლუდს „საქნარიდან“ დარჩენილს გამოიყენებდნენ, არაყს გამოჰხდიდნენ და ტაბლას გააწყობდნენ. „ტაბლას და ტალავართ“ ერთად „სახელს დასდებდნენ“. დიაცები დასხდებოდნენ და წინ ფარდაგზე „ტალავართ“ გაშლიდნენ. დიაცები ტიროდნენ, მამაკაცები კი ლუდს და არაყს სვამდნენ. ხმით მოტიროლები რამდენჯერმე იტირებდნენ, „მადახინარი“ დიაცები „იძახებდნენ“. „მესულთანე“ დიაცები, თუ სულნი მოუვიდოდნენ — სულით იტირებდნენ.

დედაც და უთვლიდა ტალავართაზე: „დედო, დღეს გიმორებით, სახლჩით გამაგადებთ. სადაც გინდ იქ წევიდი. აღარ გვინდიხარ, აღარც ლოგინი-დ ტალავარნი გვინდან. შენს ტალავარსა-დ იარაღს სახლჩით ვადმაცხრით. რამთვენი ხანი გეფერებთა, გიცდით, მაგრამ შენ აღარ სჩინხარა-დ არ მაგვიხვედი, ეხლა საცა გინდ იქ იარი: თუ გინდ დედულთას, თუ გინდ ცოლეულთას, თუ გინდ

სწორამხანაგებში, ჩვენ კი არ შამაგიშობთ სახლში, მე და შენაც გავიყრებით დედა-შვილობით“ და სხვა.

მამაკაცებიც დათვლიდნენ: „ეს რა ამბავი, ქვე გიშორებენა სახლ-ჩიით, — აღარ გვინდისხარავ, — იმას გეუბნებიანა. ეხლა აღარ უნდისხარ განა, როსაც დასჯაბნდი. არა გინდ, ნუ დალონდიდი, ბევრი გყავ ამხანაგი, შენ თავ ნუ გგონავ მერჯულეი. თუ შინ არ მაგიტყვენ, დედულთას იარიდი“...

ამის შემდეგ ერთი ვინმე მოტირალი ქალთავანი ტალავართ „აღბერტყდა“ (დაბერტყავდა), ხელზე გადაიკიდებდა და მერე სახლში „ქანდარაზე“ (ტანისამოსის ჩამოსაკიდად გადებული ჯოხები) ჩამოკიდებდა. ტალავართ ამბერტყი ქალი ეტყოდა ჰირისუფალს და სხვებს: „გეყვათ, აღარა გინდათ. ეყოფის რაიც ცრემლნ დაღვარენით და ცრემლ გაატანენით. თქვენ ცრემლნ ზღვას შაუერთდეს. ამთვენ ტირილ ვის გაუგონავ, ღმერთს უკლოობას ნუ სთხოვთ. ზედამრჩოთ ჯვარ დასწერეთა-დ მკვდართ შანდობა უთხარიოთ. აღარა გიკლავთ მკვდართ. სამერჯულეოს ხო არ იქთ. ღმერთმა ავი-დ მარჯე ნულარა მაგცასთ. ღმერთმა ჰირის დღენ—ლხინის დღედ შაგიცვალნას, თქვენ გულ კაით გაკურნას“ და სხვა.

ტალავართ რომ აიღებდნენ, ტაბლით გაუმასპინძლდებოდნენ ქალებს და კაცებს. შემდეგ მიცვალებულის ტალავარს გაანაწილებდნენ: ერთი ხელი „დედულთას, მიდიოდა, ერთი ხელი „ცოლეულთას“, თუ ქალი გათხოვილი იყო, ერთი ხელი „მამისახლჩი მიდიოდა“, — თუ დანიშნული იყო — ქმრეულთას“. დანარჩენ ტანისამოსს ზოგს სახლში დასტოვებდნენ და ზოგს ძმა-ბიძაშვილებს მისცემდნენ. მამაკაცის ერთ-ხელ ტანისამოსს შეადგენდა: ჩოხა, პერანგი, ქუდი, „ბაჭიჭნი“, საქალამნე „თათნი“ (წინდები) და „ჯღანნი“ (ბანდულეები). შეიძლება იარალიც ყოფილიყო, ეს იმ შემთხვევაში თუ ოჯახში მამაკაცი არ დარჩებოდა, რომელსაც იარალის ტარება შეეძლო. თუ ოჯახში იარალის „მზიდავი“ იყო, მაშინ იარალი შინ რჩებოდა.

ტალავართ პირველად „დედულთას“ წაიღებდნენ. წაღების წინ ჰირისუფალი ერთ-ხელ ტალავარს, რომელიც საუკეთესო იყო, გადაარჩევდა დედულთას წასაღებად. არაყს გამოხდიდნენ, გულიან სახელსადებებს გამოაცხობდნენ. ტაბლას, ტალავარს და არაყს ერთად „სახელს დასდებდნენ“ (დალოცავდნენ).

თუ მიცვალებული თამბაქოს ეწეოდა, თამბაქოც მიჰქონდათ ერთი „წეკვა“ და თუ პაპიროსს ეწეოდა, — პაპიროსს წაიღებდნენ. ტალავართ წამლები, სულ ერთია ვინ იქნებოდა: ქალი თუ კაცი, მარტო წავიდოდა ან ვინმე მოგვარეს გაიყოლებდა. არაყსაც თან წაიღებდნენ. როცა დედულთას მივიდოდნენ, მასპინძელი ხალხს დაუძახებდა. თითონაც „სახელსადებებს“ გამოაცხობდა. ტაბლას და ტალავარს იქაც სახელს დასდებდნენ, არაყს დალევდნენ და ტალავარის მიმტანი სახლში დაბრუნდებოდა. „სულის ტალავარს“ მხოლოდ ლხინში ან გზაში იცვამდნენ, ისე ძალიან უფრთხილდებოდნენ. საპატიო ჩასაცემლად ხმარობდნენ „ცოლეულთას“ და სხვა. დანარჩენებთანაც ამგვარივე წესით მიჰქონდათ ტალავარი ქალის იქნებოდა თუ ვაჟის.

ქალის ტალავარს შეადგენდა: „სათაურა“, „მანდილი“, „ქოქლო“, „საღიაცო“, „სარტყელი“, „თათ-ბაჭიჭი“, შეიძლება მიცვალებულის ნაცვამი „ტყავიც“ წაეღოთ.

XX. „ს უ ლ ო ბ ა კ რ ე ზ ა“

„სულთაკრეფა“ გაზაფხულზე იცოდნენ და მის შესახვედრად ყველა ემზადებოდა. „კაპარს“ და „დოხანს“ ხარშავდნენ. „კაპარი“ პურისაგან მზადდებოდა და „დოხანი“ კი მოხარშულ სიმინდის მარცვალს წარმოადგენდა. მასში ცოტა ლობიოც იყო გარეული, რომ „დოხანი გააჭრელოს“; თუ ლობიო არ ჰქონდათ „ხიფხოლას“ დასთხრიდნენ (ხიფხოლა მცენარეა) და იმას გაურევდნენ. ერთ „სა-არაყეს“ (ერთი ქვაბი) გამოსწურავდნენ და პურსაც გამოაცხობდნენ. ახალი მიცვალეზულის პატრონი თემიდან და სოფლიდან მოიწვევდა ხალხს, სოფლის დედაქაალები კი თავისით მოვიდოდნენ „ტალავართაზედ“; „ტალავარს“ გაშლიდნენ და ტიროდნენ.

ჭირისუფალი ტაბლას გააწყობდა, პურებზე მარილს დაჰყრიდნენ და ჯამებით „დოხანს“ დასდგამდნენ. „კაპარიან“ ქვაბსაც ტაბლის ახლოს დასდგამდნენ. აქვე იყო არაყი ჭურჭლებით. ყველა ამას სულის ხუცესი შენდობას¹ ეტყოდა. ტაბლის გარდა მიცვალეზულის „ტალავარსაც“ სახელს დასდებდნენ, თუ „ლაბაჯს“ აყენებდნენ.

ტაბლას რომ დალოცავდნენ, ქალებს ცალკე დასვამდნენ და მამაკაცებს ცალკე. „დოხანს“ კოვზებით სჭამდნენ, „კაპარს“ „ქიტით“ (კოვზია) სვამდნენ და თან არაყსაც აყოლებდნენ. თუ „ლაბაჯს“ აყენებდნენ მამაკაცები „ლაბაჯის სათოფავად“ წავიდოდნენ, დედაქაალები კი შინისაკენ გაემართებოდნენ. „სულთაკრეფაზე“ ტაბლაზე სამარხვო საჭმელები იყო. ყველის და ერბოს მოტანა არ შეიძლებოდა.

ჭირისუფალი „ლაბაჯს“ იმას დააყენებდა, რაც მას „ექჩერებოდა“ (ემეჭებოდა), უფრო ხშირად მიცვალეზულის ტანისამოსს აყენებდნენ. „ლაბაჯის“ დაყენება ყველასთვის საფალდებულო არ იყო: ვისაც სურდა და შეეძლო ის დააყენებდა. უფრო ახალგაზრდა ვაჟისათვის აყენებდნენ. ქალის „ლაბაჯი“ იშვიათად დგებოდა და ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ დედისერთა ქალი იყო და თანაც გაუთხოვარი. „ლაბაჯის“ დაყენებისათვის ყველა „სულთაკრეფას“ არ მოუტყდიდა. ზოგი ხარჯებს რომ გაათავებდა, მეორე დღესვე დააყენებდა „ლაბაჯს“. უფრო ხშირად „სულთაკრეფას“ უცდიდნენ.

თუ მიცვალეზული ვაჟი იყო, მაშინ „ლაბაჯად“ დააყენებდნენ: „ნაბაღს“, „ბა-ქიჭებს“, „საფუჯართ“ (ხელთათმანებს), თუ თამბაქოს ეწეოდა — თამბაქოს, „ფაშ-ლაჯას“ (ყაბალახს), „საქალამნე თათებს“ (წინდებს). თუ ქალი იყო, ქალის ტანისამოსის ნაწილებს დააყენებდნენ „ლაბაჯად“: „სათაურას“, „თავშალს“ და სხვა.

ლაბაჯზედ შეკრებილი მამაკაცები დააყენებდნენ „ჯილდას“ (სამიზნეს: ფიცარს ან ბრტყელ თეთრ ქვას). ჭირისუფალი გამოაცხადებდა: ამასდაამას ვაყენებო. ხალხი წილს ჰყრიდა, თუ პირველად ვინ ესროდა. ვისაც წილით ერგებოდა პირველად ის ესროდა. თუ „ჯილდას“ მოარტყამდა, „ლაბაჯს“ აიღებდა.

„ლაბაჯს“ ძველ მკვდრებსაც დაუყენებდნენ — გასახსენებლად. სულთაკრეფას მთელი დღე სოფელში სროლა იყო, რადგან ბევრი აყენებდა „ლაბაჯს“.

¹ „შენდობა“ და „სახელის დადება“ ერთიდაიგივეა.

ქალის „ლაბანსაც“ კაცები ესროდნენ თოფს. თუ „ლაბანი“ პატარა ბავშვის იყო, მაშინ ბავშვები ესროდნენ მშვილდით ისარს „ჯილდას“. ვინც „ჯილდას“ ისარს მოარტყამდა „ლაბანიც“ მას დარჩებოდა. ბავშვის „ლაბანად“ აყენებდნენ ბავშვის ტანისამოსის ნაწილებს, საჭმელს (მაგალითად ჯამით მსხალს, ნიგოზს), დიდ „ვაცებს“¹, ავრეთვე ბავშვის მშვილდ-ისარს და „საქანათაც“².

XXI. ხ მ ი თ მ ო ტ ი რ ა ლ ი

ხმით მოტირალის ტირილი ძალიან განსხვავდებოდა სხვების ტირილისაგან. ხმით ტირილი ყველას არ შეეძლო. ქალს რომ ხმით ტირილი დაეწყო, — უნდა „ატეხა“ ტირილი ისე, რომ ვითომ მას ძალაუნებურად „მკვდარნი ატირებდნენ“. სანამ მკვდარი დაუმარხავი იყო, ხმით ტირილის ახლად „ატეხა“ არ შეიძლებოდა, მაშინ ძველი ხმით მოტირლები ტიროდნენ. ხმით ტირილის პირველად ატეხა „ტალავართახედ“ იცოდნენ, ტაბლის და სასმელების შემდეგ, განსაკუთრებით „საქანარაში“, რადგან ქალები ლუდით და არაყით ითვრებოდნენ. „ტალავართახედ“ ქალების ტირილის დროს ვისაც ხმით ტირილის „ატეხა“ უნდოდა, დაიწყებდა ცახცახ-კანკალს, თავს იქით-აქეთ აქნევდა, იწყებდა ბარბაცს, ხელების ფშვინეტას, კბილების ღრჭენას; ვითომ სიტყვებს ვერ ამბობდა, არ უნდოდა, ხან მოქანცული მიესვენებოდა. როცა მოტირალი ქალები ამას შეამჩნევდნენ, ყველანი განჟმდებოდნენ და ელოდნენ, თუ რას ათქმევინებდა მოტირალს მიცვალებულის სული. ტირილის ამტეხი კი მეტად წვალობდა, ღმუჯილს დაიწყებდა, ხან გასაქცევად დაემზადებოდა, ქალები დაიჭერდნენ და ეტყოდნენ: „ქალო გამაილე ენა, ნუ აწვალე, ნუ უჭერ კბილთ, ანაბრივ შენ უნდისხარ თავის მეენედ“. ასეთი სურათი რამდენჯერმე გამეორდებოდა, მიცვალებულისათვის სახელს დასდებდნენ ყანწით არაყს, ლუდს და თუ სასმელი არ იყო „პურსატანთ“. სახელის მღები ქალი იტყოდა: „სადაც შენ ხარ (მიცვალებულის სახელს იტყოდა), შენიმც საგმარი ას, ნუ აღონებ, გამაატანი ენაი შენს მეენეს“.

ამის შემდეგ ქალიც ამოიღებდა ხმას. პირველად მიცვალებულის ენით დაიწყებდა ლაპარაკს. მაგალითად: „აძრახდი ჩემო მეენეო, ნუ დამალონე სულეთ-ჩიაო, ჩამიდევ წილი ტირილჩიაო, მე შენ მიინდისხარ მეენედაო“...

ამის შემდეგ უკვე „გაისარავდა“ ხმით ტირილს. ხმით „მატირალს“ ძალიან მგრძნობიარე სიტყვები უნდა სცოდნოდა, რომ მის სიტყვებს ქალები აეტირებინა. კარგი ხმით „მატირლის“ „ნატირალთ“ ხალხი ზეპირად სწავლობდა ლექსივით და მერე მამაკაცები თიბვის დროს ცელზე მღეროდნენ და ამ სიმღერას „გვრინი“ ეწოდებოდა.

„გვრინში“ ხმით „მატირლის“ ნატირალის გარდა არაფერს იმღერებდნენ. რამდენადაც კარგია ხმით „მატირალი“, იმდენად დიდი პატივისცემა და ქება ჰქონდა მას. ყველა მიცვალებულის პატრონი ცდილობდა, რომ კარგი ხმით მატირალს ეტირა მისი მიცვალებული. ხმით მოტირალს ქალები ეპატიებოდნენ:

¹ „ვაცაი“ — გამომცხვარი სამკუთხედი სახის პური.

² „საქანა“ — ციგა.

იტრიო. დაუბატოებლად ხმით მატირალი არ იტირებდა და მხოლოდ რამდენ-ჯერმე შებატოების შემდეგ იტირებდა. ხმით მატირლები ტირილს სხვადასხვანაირად იწყებდნენ და სიტყვებსაც სხვადასხვას ამბობდნენ¹.

XXII. მესულთანე (სულის მატირალი)

მესულთანე დედაკაცი იყო, მამაკაცი მესულთანე არ იქნებოდა. ხშირად მესულთანე იგივე ხმით მოტირალი იყო. ტირილის ფორმა ორივესი ერთნაირი იყო, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ „სულეთობის“ დროს ხმით მოტირალი მიცვალებულის ენით ლაპარაკობდა: ჭირისუფალს, „ზედამროს“, არიგებდა საიქიოდან, წინასწარ ეუბნებოდა ზედამროსს, რა ზიანი მოელოდა ოჯახს და სოფელს. მაგალითად „მესულთანე“ მიცვალებულის პირით იტყოდა: „ჩემო მოჯალაფეო (ცოლს მოჯალაფეს ეძახოდა სული), დაგწირენით ობოლი, ობოლ-ქვრივები, ჩემზედ ნუ დალონდებით, მე ეს დაბადების დღეს მწერებო, თქვენ მაუარეთ თქვენს თავს, შვილებს გაუმთხილდით“ და სხვა. ასეთი ლაპარაკი იმის ნიშანი იყო, რომ მიცვალებული შვილების მოსალოდნელ უბედურებას ხედავდა.

მესულთანე თუ სოფელზე ილაპარაკებდა ასე იტყოდა: „სოფელ გამთხილდას, სოფელჩი სისხლ იღვრების“ ან და „სოფლის მიჯნას გაუმთხილდით“. პირველი თქმა იმის ნიშანი იყო, რომ სოფელში სისხლი დაიღვრებოდა, მეორე კი იმას ნიშნავდა, რომ სოფელს მტერი შემოესეოდა. აგრეთვე მიცვალებული მესულთნის პირით საიქიოდან მოითხოვდა სტუმრებისათვის ლუდს და ტაბლას: „მეჯალაფეო, გამიგონეო, მინდა საწდელი ლუდიანო“. ეს ნიშანი იყო, რომ მიცვალებულს საიქიოს სტუმრები ეწვიენ და ლუდი არა ჰქონდა, ამიტომ ლუდისათვის უნდა ეთქვათ შენდობა.

თუ მიცვალებული რაიმე ჭრილობისაგან იყო მკვდარი, საიქიოდან მოითხოვდა „სახეილს“ (შესახვევს) და წყლულის საპოხს: „მამეციო წყრულის შგ-სახევიო, საპოხ მამეციო წყრულისადაო“. მაშინ ჩერებს, კარაქს ან ნაღებს

¹ ხმით „მატირალს“ ტირილის დროს ჯოხი ან მიცვალებულის ხანჯალი ეჭირა ხელში. ტირილის დროს ის თვალებს ხუჭავდა და ჯოხს (თუ ხანჯალს) ორივე ხელით ებჯინებოდა. ჯოხს ან ხანჯალს შუბლზე მიიდებდა, დაიქვითინებდა, მერე თავს მაღლა ასწევდა, სიტყვას იტყოდა, ისევ შუბლზე მიიდებდა, რაც ხელში ეჭირა და ისევ დაიქვითინებდა. ხმით ტირილის დროს ყველა გაჩუმებული იყო, არავინ არ ტიროდა ხმამაღლა; ხოლო როდესაც ხმით „მატირალი“ ყოველი სიტყვის შემდეგ დაიქვითინებდა, მაშინ სხვა მოტირალი ქალებიც დაიქვითინებდნენ. ხმით მოტირალი მიცვალებულის წარსულ ცხოვრებას და ნამოქმედარს აღწერდა თავის სიტყვაში. ძველ მიცვალებულსაც გაიხსენებდა — „შატირებდა“, განსაკუთრებით იმ მიცვალებულს, ვისი პატრონებიც იქ უსმენდნენ. ხმით მოტირალი, როცა ტირილს გაათავებდა, თუ ხანჯალი ეკავა ხელში, იქ დადებდა, საიდანაც აიღო, თუ „მანდილის კანკი“ ეკავა ხელში მანდილს გაისწორებდა. ტირილის გათავების შემდეგ ქალები შეაქებდნენ: „შენი ჭირიმე, შენი. ხმით მატირალ რომ არ იყვას, მაშინ მკვდრის ტირილ რას დეეფერებოდ“. კმით „მატირალი“ ანებებდა თავს ტირილს და სხვები განაგრძობდნენ ძახლით ტირილს, „ბგვირი კმით მატირალი ამშვენებს მკვდარს“-ო.

შენდობას ეტყოდნენ. მოსულთანე დედაკაცი, თუ ნიორს შეკამდა, იმ დღეს სულით ვერ იტირებდა, ნიორის სუნი ძალიან სძულთ სულებს, ამიტომ მესულთანე ნიორს ნაკლებად სჭამდა და განსაკუთრებით იმ დღეს რა დღესაც „ტალავართაზე“ უნდა წასულიყო „საქნარში“.

გარდა „ტალავართაზედ“ „სულთანობისა“ სახლშიაც „მაუვიდოდა სულნი“ მესულთანეს. მაგალითად ჭირისუფალს უნდოდა გაეგო თავის მკვდრისაგან, ხომ არაფერი აწუხებდა მას ან ხომ არაფერი უნდოდა: ტაბლა ან სალოცავი. ან ჭირისუფალს თვითონ რაიმე უჭირდა, მაგალითად: სახლში ავადმყოფი ყავდა ან პირუტყვი ეხოცებოდა, ან რძის შედღვების დროს კარაქი ან ყველი უფუჭდებოდა. ამ შემთხვევაში მესულთანესთან წავიდოდნენ, თან წაიღებდნენ სამ „ხმიადს“ (კვერს) და ერთ სანთელს. და მას თავის გაჭირვებას ეტყოდნენ. თუ მესულთანეს იმ დღეს ნიორი ჰქონდა ნაჭამი, იტყოდა: „დღეს ნიორ ვჭამ და სულნი არ მამივლენ“. თუ არა და ხმიადებს რომელიმე იქ დამსწრე პირის სახელს დასდებდა და „დაჯდებოდა“¹. მესულთანე ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ მთქნარებას დაიწყებდა, თან ანთებულ სანთელს უცქეროდა, რომელიც მას ხელში ეჭირა; შემდეგ იწყებდა ცახცახს, ხელების სრესას, თავის ქნევას და სხვ. მერე დაიჭვითინებდა, ხელებს მუხლის თავზე მოიხვევდა და თავის ქნევით მიცვალებულის ენით დაიწყებდა ლაპარაკს.

მიცვალებული დაარიგებდა საიქიოდან. თუ ავადმყოფი იყო ოჯახში, სული ეტყოდა: „მე დღეს თაოდ დაოლ ხთისკარზედა—დ ვსთხოვ, რომ ნუ დამიღონებავ, დაადევივ ყალანივ², გადამირჩინევ!“ მერე ეტყოდა ამიდაამ ხატში საკლავი გინდათო და სხვა. თუ პირუტყვი ეხოცებოდათ, ამაზე სული ეტყოდა: სად და რომელ ხატში რა სჭირდებოდა დასაკლავი, რომ პირუტყვი გადაერჩინათ. თუ კარაქი და ყველი უფუჭდებოდათ, მაშინ სული ეტყოდა: ამიდაამ „დობილთაში“ გჭირდება „აშალი“ ანდა თიკან-ბატკნების დახოცვა და სხვა³. თუ თვითონ რამე აწუხებდა სულს, იმასაც მესულეთეს პირით ეტყოდა: „სახელსადებები მინდა საგძლადო“ ან „წყრულის შესახვევი“, „წყრულის საპოხი“, ან ტანისამოსის ნაწილი; მაგ., ფეხსაცმელები და სხვა. ერთი სიტყვით, მესულეთე

¹ როცა ტაბლის გარშემო სანთელს აანთებდნენ, ერთი რომელიმე იქ დამსწრეთაგანი (ჭირისუფალი თუ სხვა მოკეთე) სანთელს დაიჭერდა (ჭირისუფალი მეორე სანთელს დაიჭერდა) და ამბობდა: „საცა შენ ხარ (მიცვალებულის სახელს იტყოდა) შენ სადგურ-სამყოფი, როგორც ჩვენს კელთა ჩვენს წინ ას, ეს გამხადებულ სუფრავი სულსამც შენს მეგობარების, თუ რა გაღონებს, ჩვენ ვერ ვიცოდათ—გამაგვიცხადი, ათქმი მესულთანეს..“ შემდეგ მთქმელი სანთელს სუფრას მიკარავდა და „დაჯდებოდა“.

² ყალანი—გადასახადი ხარჯი ხატისათვის.

³ თუ „ნაწველ-ნადღვები“ უფუჭდებოდათ მესულთანესთან წავიდოდნენ, თავის გაჭირვებას ეტყოდნენ. მესულთანე ხმიადებს სახელს დასდებდა,—უმთავრესად იმის სახელს, ვინც ოჯახიდან „თავიანი“ (უფროსი) იყო გარდაცვალებული: ქალი თუ მამაკაცი. ამის შემდეგ, თუ მესულთანეს გაუძნელდებოდა სულის მოსვლა, იტყოდნენ: ორი სული ერთმანეთს ეცილებსო; „ორთავ“ უნდა საუბარიო. მერე დასდებდნენ სახელს ჯერ პურს და მარისს. სულები ერთიმეორეს შეეცვლებოდნენ: მესულთანეს ჯერ ერთი სული მოუვიდოდა, მერე მეორე. ერთიმეორის მაგივრადაც იცოდნენ სულებმა ლაპარაკი. თუ პატარა ვინმე იყო მიცვალებული, რომელსაც ლაპარაკი არ შეეძლო, არ ეხერხებოდა, მის მაგივრ უფროსი ილაპარაკებდა: მე უდგეორავ შენენდავ, ამას სჭირდების „საგძალი“, „სახეილი“, პირის გასალბობი ასახვრეტი (დასალევი) რძე და სხვა.

დედაკაცის დახმარებით ჭირისუფალი გაიგებდა მიცვალებულს რა სჭირდებოდა ან ცოცხალს რა მოელოდა; თუ უბედურება მოელოდა, როგორ აეცილებინა იგი თავიდან.

მესულთანე დედაკაცი გაბედული და სიტყვის ოსტატი უნდა ყოფილიყო, რომ ხალხის ყურადღება მიექცია, თორემ მასთან „სასულეთებლად“ არავინ მივიდოდა. მესულთანე დედაკაცს ყველა პატივისცემით ექცეოდა, მისი ლანძღვა არ შეიძლებოდა. თუ მესულთანეს ვინმე აწყენინებდა, მისი მიცვალებულის სულით მესულთანე არ იტირებდა.

მესულთანესთან ყოველთვის დედაკაცები დადიოდნენ. მამაკაცები მას იმდენად არ აქცევდნენ ყურადღებას. დედაკაცები სიზმარში ნახავდნენ თუ არა მიცვალებულს, მაშინვე მესულთანესთან წავიდოდნენ, რომ დანამდვილებით გაეგოთ, თუ რა უნდოდა, რა სჭირდებოდა მიცვალებულს და რასაც მესულთანის პირით შემოუთვლიდა სული, ჭირისუფალი „სახელს დაუდებდა“, „შენდობას“ ეტყოდა იმას, რასაც სული დაუსახელებდა და ამის შემდეგ ჭირისუფალი დარწმუნებული იყო, რომ ყველაფერი საიქიოს მიუვიდოდა მიცვალებულს.

მესულთანე დედაკაცი თუ „მესამრელოე იყო“ (თვითრი ჰქონდა), მაშინვერ ისულეთებდა.

XXIII. ს უ ლ ი ს ს ა ხ ე ლ ი

ხევისურეთში ყველა — ორს, სამს ან მეტს სახელს ატარებდა. ორი სახელი კი აუცილებლად უნდა ჰქონოდა ყველას. ერთი სახელი იყო ჯვარის, მეორე ნათლობის და მესამე სულისა. სულის სახელი აუცილებელი იყო და არც იყო შემთხვევა, რომ სულის სახელი არ რქმეოდა ვინმეს.

სულის სახელს არქმევდნენ ასე: მაგალითად, როცა ახალდაბადებული ბავშვი იყო სოფელში და ნახეს სიზმარში, რომ ეს თუ ის მიცვალებული ბავშვის პატრონის ოჯახში შევიდა ან მის კარშიდამოხე დადიოდა, ან ბავშვის აკვანს დაუჯდებოდა და რწევას დაუწყებდა — ეს იმის ნიშანი იყო, რომ ბავშვს იმ მიცვალებულის სახელი უნდა დარქმეოდა. კიდევ: ბავშვს თუ რამე აწუხებდა და ბევრს ტიროდა, ბავშვის პატრონი მესულთანესთან წავიდოდა. მესულთანე ეტყოდა მიცვალებულის პირით: ამადაამის სახელი დაარქვითო. სული ან თვითონ ან მეორე სულის ენით იტყოდა: მე მინდა ჩემი სახელი ეწოდოსო. რომელი სულიც მოითხოვდა სახელის დარქმევას, იმის სახელს დაარქმევდნენ. ვისი მიცვალებულის სახელსაც დაარქმევდნენ ბავშვს, იმ მიცვალებულის პატრონი ბავშვს მოსაკითხს მოუტანდა — არაყს და „ბედისკვერს“ და მიცვალებულის სახელის მატარებელს მიცვალებულის პატრონი მოკეთედ და მეგობრად გაიხდიდა. სულის სახელს ახლობელი მოკეთისას არქმევდნენ. უცხო სახელს არ დაარქმევდნენ. დარქმეული სახელის გამოცვლაც შეიძლებოდა. მაგალითად სიზმარში ვინმე ნახავდა, რომ ბავშვის აკვანთან მეორე მიცვალებული ზის ან ბავშვის სახლში შევიდა, ან კიდევ რაიმე მიიტანა მეორე მიცვალებულმა, ან სიზმარში ნახეს, რომ მიცვალებული, ვისი სახელიც ერქვა ბავშვს — სახლიდან გამოვიდა, მეორე მიცვალებული შევიდა, ეს საკმარისი იყო, რომ ბავშვის სახელი გამო-

ეცვალათ და მეორე მიცვალებულის სახელი ეწოდებინათ. ამას ასე ხსნიდნენ: საიქიოს ხდებოდა დათმობა: პირველ მესახელეს ალბად სთხოვა მეორემ, რომ ჩემი სახელი ერქვას-ო.

XXIV. ს უ ლ ი ს ხ უ ც ე ს ი

სულის ხუცესი მარტო მიცვალებულს ემსახურებოდა: ის „საქნარებში“ ტაბლას, ლუდს და არაყს დალოცავდა. სულის ხუცესობა ყველას არ შეეძლო. ყველამ არ იცოდა ტაბლის დალოცვის დროს სათქმელი „კურთხევანი“. „კურთხევანი“ სოფელში ან ერთმა კაცმა იცოდა ან ორმა, შეიძლებოდა სოფელში არავისაც არ სცოდნოდა „კურთხევანი“ და თემიდან მოეყვანათ სულის ხუცესი. ვისაც სურვილი ჰქონდა სულის ხუცესი ყოფილიყო ის „კურთხევით“ ზეპირად სწავლობდა. მარტივად ტაბლისთვის სახელის დადება, შენდობის თქმა ყველას შეეძლო, ქალი იქნებოდა თუ მამაკაცი.

სულის ხუცესი ტაბლასთან დადგებოდა, ხელში ლუდიან თასს ან არაყიან ყანწს დაიჭერდა და თუ სასმელი არაფერი იყო, ხელში სანთელს დაიჭერდა და დაიწყებდა ტაბლის დალოცვას. პირველად იტყოდა შესავალს, რომელსაც „პირის ქარს“ ეძახდნენ. „პირის ქარს“ რომ მოათავებდა, მერე ხალხიც და თვითონაც სასმელს შესვამდა, ხოლო ხალხი ერთხმად იტყოდა: „შაუნდნას ალაღმთავრად მიაწმარას ღმერთმა. საიქიოს ცოდვას ხვდიდას“-ო. მერე სულის ხუცესი დაიწყებდა „კურთხევით“.

„პირის ქარს“: „ღმერთო დიდება შენდა, ღმერთო მადლი შენდა. ღმერთო დიდებისა, მადლის მეტი შენ არა მაგეხვსენების. ღმერთო გეძახის (მიცვალებულის სახელს იტყოდა ქალი იქნებოდა თუ მამაკაცი). ღმერთო გეხვეწების, ღმერთო შეიხვეწე, ღმერთო იხვიაშნე, ნაცემ ნაცემად აკმაე, ნაცემისა აღდგინე. ატირდომისად გააცინე. ღმერთო, ნუ დაღლევ შენდა საჯსენებლად, სულის საგონებლად. ღმერთო ახვადე ველი და ჯმალი მტრისა, ჯმა სიკვდილისა. უზუბუქეთა წმიდა ხვთისმშობელნო, თაოდ მთავარნო, ცათა ნათელნო, სულთა ბორკვანო, სულთ წინამძღვარნო. თქვენ მაუთვალეთ, თქვენ მიუჩვენეთ მანდიური რიგით, მანდიური წესით, წირვა-მწირველთ ჟამით, იერუსალიმის ნათლით, ქრისტის გარიგებით, სადაც ქრისტენი პურობენ, ანგელოზნი ჟამობენ, ცოდვიანნი ნანობენ, მადლიანნი გაისვენებენ, სულწმიდა მაიჯსენების, სადაც შენ ხარ — შენ ანდაბი ას (მიცვალებულის სახელს იტყოდა), სული შენი მაიჯსენების, სულსამც შენს მეგმარების ეს დადგმულ ტაბლაი, დაკრულ სანთელი ხვთის წესით, ეს ყანწი-ჭურჭელი სააქაოს გამაქჩერებული, გამამეტებული, გამამზადებული სამანდაოს შენიმც საჯმარი, შენიმც საგძალი, ცოდვისასამც იაღად მქნელი. მჯელსად-მჯავრსამც გარიდებს, მძიმესამც გიმზუბუქებს, ცოდვას, წინ მაგებებულს, უკან დაწეულს, სიკვდილის დღეს დამწყვედულს, ველით ნაქნარს, ენით ნათქვამს, თვალთ ნანახს, ყურით გაგონილს. შამავიდა ანგელოზი, ფეჯითა ქრისტესითა, ქრისტეო ღმერთო, დასწერე ჯვარიო სულს იმასავ, სუფრას ამასავ, კერას იმასავ, სარკმელს ამასავ. შენ დედაო დიდის ღვთისაო, დიდის სახარებისაო, ცაო

ცისაო, სამართალო ღთისაო იყავ ბრძანებისაო. ალალი იყავ მრავლთა მოწყა-
ლეო“, ხალხი იტყოდა: „ამინ, შაუნდნას, ღმერთმა მათვმარას“.

მერე ხუცესი „კურთხევით“ დაიწყებდა: „ცის ღმერთო, თიკუნი კურთხევა
ჩვენი ღირსია მარადისადმი, კურთხევა ცეცხლის კრავისა აბრამისათა, ზეცით
მსხვერპლი მოდიოდა, პურუმთა და პურმატყველთა, დაუტოვნა სიონელმა ასი
კაცი, ასი ვერძი. წაიღეს და წამაიღეს აიმ მათათა თავისათა, სახარების მურ-
კოზითა, რომელიც გამიჩნდებოდა ქებითა შენითა მიხიელ საჩხიელისითა; ან
დედაკაცისითა ან მამაკაცისითა. გამიჩნდა შაბათს მარცხე მადანელია, იესო
კოროტმანელია. მაიკითხნა მოძებარნი ჩვენ და ჩვენი მწვერისანი. წავიდეს და
ქრისტეს უთხრეს: ეგი ას უფალო დიდება და ადგომა, რა ჟამთა მავწიენით,
კაცნი მდიდარნი, ცბრომალთა ამპარტიონთა. უფალო შენია ღლე და შენია
ღამე; შენ დაამკვიდრე ბნელი და ნათელი, შენ დაგიფარა ერმა ყოველმა. უფა-
ლო აკურთხე პური და მარილი, სკანი სკანალე, წყალს — იორდანე, ღვინო
გადმოსვალე. აკურთხე უფალო წინ დაგებულთა ხუთითა ხოდაბურითა, რო-
მელმც ას თორმეტი აავსო არ მისითა ნესტითა, ხუთათასნი დააძღნა. უფალო
წასვლით შენითა პავლე მოვიდა, მოკვდა ცოდვათა მისა წილთა, განაიზნა ას-
თორმეტი მოციქულთა, ხოლო ღმერთსა მადლი მისცა. ლოდნი ვინ გადაა-
გორნა, კარნი გადალახნა მისანი, შიგ ნაწილნი შააშინნა, უდენინი მგლოვია-
რენი სიხარული სიტყვა ურწისა, უკვდავისა მარიამისა. ქრისტემ თქვა — წმიდა
ორ, გამავედი გამარობული, გამოდი გამამეცხადენი, თუ ვინ ხარ ბნელეთში
ან ბერი ან უძღური ხორცი მოხედვენ უფლისენი, სისხლი მაცხოვრებისანი,
რომელიც ღლედა და გადმოდოდა გამაეცხებოდა თმასა და წვერსა. დავითი-
ნინი შენისა უფალო თესლი ეგია, რომელიც საში ყარამანნი მარმანი სმენ და
ჭამენ. მავათ ტაბლისაგან არას შეგვერგინებდა, მათი აღო ამაღლდებოდა, სული
წმინდა გადადაბლდებოდა. ამინ“. ხუცესი რომ „კურთხევით“ დაამთავრებდა,
ყველა იტყოდა: „შენ შაუნდენ მრავალთ მეწყალო ღმერთო“ და თას-ყანწებს
დასცლიდნენ.

XXV. მიცვალებულის გახსენება

მიცვალებულებს ხეცურეთში არასოდეს არ ივიწყებდნენ: ერთი წლის შემ-
დევაც გაიხსენებდნენ და რამდენიმე წლის შემდეგაც. მხოლოდ სანამ ერთი წელი
შესრულდებოდა, ხარჯების გარდა მიცვალებულს სამჯერ მაინც გაიხსენებდნენ:
„სულთაკრეთას“, „თიბის შამშაბათს“ და „წელწად დილას“.

1. სულამაის დღე და პირი-ახინის დღე

შინაურულად მიცვალებულის გახსენება ხდებოდა ყოველი კვირის იმ დღეს,
რა დღესაც ის გარდაიცვალა. ამ დღეს „სულამაის (სულის ამოსვლის) დღეს“
ეძახდნენ. მაგალითად, მიცვალებულის „სულამაის“ დღეა პარასკევი: მიცვალე-
ბულის პატრონი ყოველ პარასკევს სახელსადებებს გამოაცხობდა, ზოგს გული-
ანს და ზოგს უგულოს. ყველას შენდობას ეტყოდა. გულიანებს შესჭამდნენ და

ხშიადებს „ტალავართაჲი“ ჩასდებდნენ. ხშიადები სამი ან ხუთი უნდა ყოფილიყო. ტალავარში ნადებ ძველ ხშიადებს ამოიღებდნენ და შესჭამდნენ. ასე მეორედებოდა სანამ „ტალავარნი სხენ“. როდესაც ტალავართ აიღებდნენ, „სულ ამასი ღღეს“ მიცვალებულს აღარ უდგამდნენ ტაბლას.

„სულ ამასი ღღეს“ გარდა ტალავართ აღების შემდეგ ყოველ ჭირ-ლხინის ღღეს იცოდნენ მიცვალებულისათვის ტაბლის დადგმა, „სახელის დადება“, „შენდობის თქმა“. „სახელსადებებს გამოაცხობდნენ, უფრო გულთანებს („ქადისკვერებს“). ქადის-კვერებს გარეცხდნენ წყალში, მერე ერბოს წაუსვამდნენ, ტაბლაზე დააწყობდნენ, სამ-სამს ან ხუთ-ხუთს ერთმეორეზე. შემდეგ ჯამით ერბოს დასდგამდნენ, ყველის ნაჭერსაც დასდებდნენ, აგრეთვე აღუღებულ რძეში ერბოს ჩაყრიდნენ და ჯამებით დასდგამდნენ ტაბლაზე. თუ არაყი ჰქონდათ, ბოთლით არაყს დასდგამდნენ. თუნგი თყალს მოუდგამდნენ ტაბლას გვერდით, სანთელს აანთებდნენ და ტაბლაზე მიაკრავდნენ. „სახელსადების“ დროს სახლში კატა არ უნდა ყოფილიყო, კატას მოსძებნიდნენ და გარეთ გააგდებდნენ. კარს ცოტათი გააღებდნენ სულების შემოსასვლელად, რადგან თუ კარი დახურული დაუხვდებოდათ, ვერ შემოვიდოდნენ და ისევ უკან გაბრუნდებოდნენ. შენდობის მთქმელი, სულ ერთი იყო ქალი იქნებოდა თუ კაცი, და იქ დამსწრენი ყველანი ფეხზე ადგებოდნენ. შენდობის მთქმელი ხელში არაყიან ყანწს დაიჭერდა, ან ყველის ნაჭერს, ანდა ქადის-კვერს. ზოგი შენდობის მთქმელი ხელში „არცისკანათაც“ (მაშა) დაიჭერდა. ტაბლა სახლში ცეცხლის ახლოს უნდა მდგარიყო¹.

შენდობის მთქმელი დაიწყებდა: „დიდება შენდა, მადლი შენდა ღმერთო. სააქაოს ნათქვამ საიქიოს მიდიოდას, წესი მართებულ იყოს, ჩემის თქმით, ქრისტეს გარჩევით, იარუსალიმის მადლით — მაგანდნასთ ღმერთმ, მაგანმარასთ, სადაც თქვენ ხართ ჩემნო ღედ-მამანო: ეს ტაბლა, ეს სასმელი, ეს საპოხი, ეს ზისცვარი და ეს წყალი თქვენამც გერგებისთ. გელსამც გახკრავთ, კალთასამც გაიხვევთ. გელუხლებლად, ფერუქცეველად, წაუქცეველად იქამც მაგივასთ, სადაც თქვენ „ანდაბი“ ას. თქვენამც გაუნაწილებთ თქვენებს შვილებს, შვილისშვილებს, მაკეთებს, ქალ-ღისწულს, თქვენამც მისცემთა-დ გასცემთ; ისრ, რაველაც თქვენ გინდოდასთ, მე თუ ვერ ვიცნობდა-დ ჩემგან ტაბლას თხოულობდას, ვინაც იქნების „შამამწყვედეულ“ სტუმარი იქნებისა, სახლის შამამბრუნ ვინ, უპატრონო მკადარი, თუ უსახელო — თქვენამც მისცემთ, თქვენაც გასცემთ; ნუმცარავინ გაწუხებთ, ყმაწვილ იქნებისა; ასახვრეტს თხოულობდასა, — ეემ ზისცვარსამც გამაიყენებთ, ამითამც ულობთ პირს; უწყლო ვინ იქნებისა, ეემ წყალსაც ასმევთ; წყრულიან ვინ იქნებისა, ეემ სახვიელითამც უხვევთ წყრულს. უსაგდლო ვინ იქნებისა, ეემასამც გამაიყენებთ საგძლად და საპოხლად ერბოს. შავინდნასთ ღმერთმა, მაგანმარასთ. თქვენ შანდობა მაგდიოდასთ და ამით ცოდვასამც ივდით. ჩემს სახლს ბარაქა დაატნეთ. ავი გულითამც ნუ შამახოლთ ჩემს სახლში; თვალ-გულსამც ნუ ვისას მამრევთ. თქვენ შანდობაი, ჩვენ სიცოცხლეი კარგად ყოფაი—

¹ ტაბლაზე აგრეთვე ქსოვილის ნაჭერბსაც დასდებდნენ: საიქიოში წყლულის შესახვევად დასჭირდებო.

კაცისა, საქონისაი, საქონის ნაწველისაი და კაცის ნაწნავის ბარაქასამც მოგვცემთ“. შენდობის თქმას რომ გაათავებდა, მერე ყველაფერს, რაც ტაბლაზე რამ იყო, „დაეწვიოდა“, ცოტას წყალს დალევედა, კოვზით რძეს შეხვრებდა, პურს და ერბოს შესჭამდა და თუ არაყი იყო ყანწით დაილოცებოდა და დალევედა.

სახელსადებებს“ ყველა შეექცეოდა და ამით თავდებოდა ტაბლისათვის შენდობის თქმა ანუ სახელის დადება.

2. მიცვალებულის გახსენება „წილად დილას“

ჭირისპატრონი ახალწელ დილას, როცა ტაბლას შენდობას ეტყოდა, გამოვიდოდა გარეთ, ეზოში ცეცხლს დაანთებდა, ცეცხლის ახლოს დაჯდებოდა, ხელში არაყიან „ჭურჭელთ“ (კოკას ან ბოთლს) დაიჭერდა, მალე მეზობლები და მოკეთებები მოვიდოდნენ, ყველა თითო ბოთლ არაყს მოიტანდა და ცეცხლის ახლოს დასდგამდა. როდესაც ხალხი შეიკრიბებოდა, ყველა ბოთლს სულის ხუცესი შენდობას ეტყოდა იმ მიცვალებულის სახელზე, ვის კარზედაც იყვნენ. ამის შემდეგ ერთმანეთს ასმევდნენ არაყს. მერე მეორე ოჯახში მივიდოდნენ, სადაც ახალი გარდაცვალებული იყო. როდესაც „კარჩი მისვლას“ მოათავებდნენ, ჭირისუფლის კარიდან ჩააბამდნენ ფერჯისას (ჩადგებოდნენ ფერხულში) და წავიდოდნენ ხატის კარზე სამხიარულოდ და ლუდის სასმელად. სანამ ჭირისუფლის კარზე არ მოვიდოდა სოფელი, მანამდე მხიარულობა ხატში და სოფელში არ შეიძლებოდა.

3. „ხალარჯვება“ (მიცვალებულის გახსენება)

მიცვალებულთა გასახსენებელი დღეებიდან მთავარი „ხალარჯვება იყო“. ამ დღისათვის ყველა ოჯახი არაყს გამოხდიდა, ხოლო „ხალარჯვებას“ დილით სახელსადებებს გამოაცხობდა. ნაწილს სახლში დასდებდნენ სახელს და იქვე შესჭამდნენ, ხოლო ნაწილს სახელსადებებს, არაყს და ადუღებულ რძეს (ერბოს ჩაყრილს) წაიღებდნენ სასაფლაოზე. იქ ყველა თავის მიცვალებულის საფლაოზე დასდგამდა ტაბლას. სულის ხუცესი ტაბლებს შენდობას ეტყოდა და ხალხი იქვე სვამდა და სჭამდა. საფლაოზე ტაბლით წასვლის წესი ადრევე გადავარდნილა, რადგან სასაფლაოზე შეკრებილნი თურმე ერთმანეთში შუღლობდნენ და ხშირად ერთმანეთს ხანჯლებით სასიკვდილოდაც სჭრიდნენ. ამიტომ მოისპო სასაფლაოზე ტაბლით წასვლა.

ამ წესის ნაცვლად ვისაც ახალი მიცვალებული ყავდა, ერთი ან ორი წლის, ან და გაოხრებული ოჯახი იყო, ისინი გამოხდიდნენ არაყს. (ტაბლას კი ყველა დაუდგამდა და მკვდართა სახელსადებებსაც ყველა გამოაცხობდა). ვისაც არაყი ჰქონდა, ის დაბატიებდა სახლში მოგვარეებს და მეზობლებს, ხოლო სასაფლაოზე ერთ ბოთლ არაყს, სამ ან ხუთ ცალ ქადის-კვერს წაიღებდა, თან სულის

ხუცესს წაიყვანდა და იქ შენდობას ეტყოდნენ. არაყს იქვე დალევდნენ ან სახლში წამოიღებდნენ.

თუ ოჯახი სულ „გაოჯრდებოდა“, არაყინ დარჩებოდა მამაკაცი — ქუდიანი, მაშინ „წილ-ნაწილი“ გადაეცემოდა ახლობელ მოგვარეს. ვისაც მამული და სახლკარი ჩაბარდებოდა, ის ვალდებული იყო ყოველ ხალარჯევას მიცვალებულისათვის ხალარჯევა გადაეხადა. ლუღს ადუღებდა ხუთიდან შვიდ „ჩხუტამდე“ (სახომია), „საარაყეს გამოსწურავდა“ (არაყს გამოხდიდა) ორ ქვებს ან სამს, ხაეიწს ადუღებდა, საკაბლო პურებს გამოაცხობდა, აგრეთვე ქადის-კვერებს და რამდენიმე ცალ კუბატს; ამ უკანასკნელებს ქადის-კვერებზე დააწყობდა. ამას ეწოდებოდა „კოდ-სამკურთხეველონი“.

4. მიცვალებულის ბახსინება „თიბის შამშაბათს“

„თიბის შამშაბათს“ (როცა სოფელი პირველად გადის სათიბად) ჭირისუფალი არაყს გამოხდიდა, ფაფას ადუღებდა და პურებს გამოაცხობდა: ზოგს სატაბლეს და ზოგს გულიანებს (ქადის-კვერებს). ამ დღეს მთელ სოფელს დაჰატიებდა, თემიდანაც დაიბარებდა მოკეთილებს. როდესაც სოფელი და მეთენე მოვიდოდა, ჭირისუფალი ტაბლას დაამზადებდა, ფაფას ბაქნებით და ჯამებით დასდგამდა, არაყს ლიტრებით დაუდგამდა ტაბლას გვერდით, ადუღებულ რძეში ერბოს ჩაყრიდა, ტაბლაზე დასდგამდა ჯამებით (ერბოს იმიტომ ჩაყრიდნენ, რომ ფერი მიეცემა რძესა და მკვდართ მიიზიდავს). ტაბლაზე სამს ან ხუთ სანთელს დააკრავდნენ. მერე სულის ხუცესი ტაბლას შენდობას ეტყოდა. ტაბლის დილოცვის შემდეგ ქალები ტალავართ გაშლიდნენ და სტიროდნენ. ხმით მოტირალებიც იტირებდნენ. თემიდან მოსული ქალები თითო ბოთლ არაყს მოიტანდნენ და „ტალავართაჩი“ ჩასდგამდნენ. ტირილს რომ გაათავებდნენ, სანამ „ტალავართ“ ახვევდნენ, ერთი უფროსი ქალი არაყიან ბოთლებს („მინეებს“) შენდობას ეტყოდა და ჭირისუფალი ტაბლით გაუძღვებოდა, ტაბლას დაუდგამდა — ქალებს და მამაკაცებს ცალ-ცალკე. ჭირისუფალი „თიბის შამშაბათს“ რომ გადაიხდიდა, მერე სოფელს ნება ჰქონდა, რომ „ცელი ბალახში შეეტანა“, მანამდე კი არაყინ არ წაევიდოდა სათიბად, ჭირისუფლის ხათრით. იმ დღეს ჭირისუფალი თითონაც მოსთიბდა.

5. „აპვისების შაბათი“

„ავესებისა შაბათსაო, მკვდარნი ჩავლენ ტაბაკსაო, ვინაც მალე პური ჭამას, ვაი იმის ჯალაფთაო“. ავესების შაბათს (აღდგომის წინა დღე) მკვდრებს „სულეთში“ „ხთის ულუფა“ მიუდის — „სამზეოს ნალოცი არ სჭირდებათ“ დილითო. ამიტომაც მიცვალებულის პატრონები ამ დღეს დილით ტაბლას შენდობას არ ეტყოდნენ, რადგან მკვდრებს ღვთის ულუფა მიუდისთ და ჩვენს ნალოცი რომ მიუვიდეს, ღვთის ულუფას მოსცდებიანო. ამიტომ საღამომდე

ტაბლას არ დალოცავდნენ. სანამ მიცვალებულის ტაბლას შენდობას არ ეტყოდნენ, ოჯახში პურის ქამა არ შეიძლებოდა ყველა „პირნილაობდა“ — ყველა სიმშრეობდა.

XXVI. გარდაცვალებასთან დაკავშირებული სხვა წესები

1. „თაოდ თავის დაშარხვა“ (თავის დამარხვა)

თავს ისინი „იმარხავდნენ“, ცისაც თავისიანი არავინ ჰყავდა ისეთი, რომელიც მას სიკვდილის შემდეგ დამარხავდა. „თავის დამარხვა“ მამაკაცებმაც იცოდნენ და ქალებმაც. თავს უფრო მოხუცები იმარხავდნენ. თავის დასამარხავად მზადება იგივე იყო, რაც ჩვეულებრივად მიცვალებულის სამარხ-საქნარისათვის მზადება. თავის დამმარხავი ლუდს „ღუღებდა, არაყს გამოხდიდა, პურს გამოაცხობდა, „სანთელ წელთავებას“ გაღაიხდიდა, დოღსაც გამართავდა, ცხენს „დაიკურთხვიებდა“; ერთი სიტყვით, ყველა წესებს შეასრულებდა. მოკეთებებს და სოფლელებს დაჰპატიჟებდა, მხოლოდ ხარჯების დროს თვითონ მონაწილეობას არ ღებულობდა. როცა ყველაფერს მოამზადებდა, ხალხს სხვები მოიწვევდნენ და სტუმრებსაც სხვები მიეგებებოდნენ.

2. ჭვრივი (შერთვა და გათხოვება)

დაქვრივებული მამაკაცი ცოლს ერთი წელიწადი გლოვობდა და სანამ წელი არ შესრულდებოდა ცოლს არ შეერთავდა, თუნდაც წვრილი შვილები დარჩენოდა. მართალია, ცოლეულები ადრევე ეტყოდნენ: შენ ჩვენი ხათრი ნუ გექნება და შენს კილოზე მოიყვანე ცოლიო, მაგრამ ის მაინც არ ირთავდა ცოლს. წელიწადი რომ შესრულდებოდა, ცოლეულები და მოგვარეები ჩაერევოდნენ საქმეში და „გააბედვინებდნენ“ ცოლის შერთვას.

ქვრივი ქალის მდგომარეობა კი სულ სხვა იყო. ერთი წელიწადი ისიც გლოვობდა ქმარს; თუ უშვილო იყო და ახალი მოყვანილი, ისიც ერთი წელიწადი რჩებოდა ქმრის სახლში, გათხოვების ნება არა ჰქონდა და ვერც ვერავინ ითხოვდა სანამ ქმრის სახლში იყო. ერთი წელი რომ შესრულდებოდა, ქირისუფალი ქვრივ ქალს გაისტუმრებდა „მამისახლში“. რძალი ყველა თავის ტანისამოსს წაიღებდა, აგრეთვე ძროხას და ცხვრებს გაატანდნენ. თუ რამდენ სულს საქონელს გაატანდნენ ეს იმაზე იყო დამოკიდებული, თუ რძალმა რამდენი წელიწადი დაჰყო ქმრის ოჯახში. თითო წელი თითო ძროხას უდრიდა, მხოლოდ პირველი და ბოლო წელი ანგარიშში არ შედიოდა; თუ ქალი ქმრის ოჯახში სამს წელიწადს დაჰყოფდა, მაშინ ერთი ძროხა ერგებოდა.

ქვრივს „მამისახლში“ „ქმრეულთით“ გაყვებოდა მამამთილი — ქმრის მამა, მამული ან ქმრის შინში; ისინი თან წაიღებდნენ არაყს ტიკით და ერთს საკლავს წაიყვანდნენ. საკლავს მამისახლში დაკლავდნენ, ხორცს მოხარშავდნენ, ტაბლას დასდგამდნენ; ტაბლას და არაყს შენდობას ეტყოდნენ. მასპინძელი (ქალის ოჯახი) მეზობლებს და მოგვარეებს დაჰპატიჟებდა, დამსწრეთ ტაბლით

და არაყით გაუმასპინძლდებოდა. მეორე დღეს ქალის ქმრეულები სახლში ბრუნდებოდნენ. მხოლოდ ამის შემდეგ ჰქონდა ქვრივ ქალს ნება გათხოვებისა, თუმცა ხშირად უშვილო ქალები ქმრის პატივსაცემად გაუთხოვრები რჩებოდნენ: „საიქიოს მასთან ვიქნები და რომ გავთხოვდე მასთან პირი მექნება „განბილებულიო“ (შერცხვენილი).

თუ ქვრივ ქალს შვილები დარჩებოდა, ერთი წელი რომ შესრულდებოდა ქმრის სიკვდილიდან, „ქმრეულები“ ქალის მშობლებს დაიბარებდნენ და მათთან ერთად რძალს მოელაპარაკებოდნენ. თუ გაქვს გულში გათხოვების სურვილი ეხლავე გათხოვდიო, არ „იწარამაროო“ და მკვდარი არ შეარცხვინოო, ეხლა გირჩევნია „მძიმედ წახვიდეო“ („მძიმედ წასვლა“ — პატივისცემით, პატიოსნად წასვლას ნიშნავდა). თუ ქალს არ უნდოდა გათხოვება, ის მაშინვე იტყოდა: მე ობლებს გავზრდიო, თუ არა, წავიდოდა „მამისახლში“ იმავე წესით, რა წესითაც უშვილო ქალი. მასაც თან მიჰქონდა თავისი ტანისამოსი და წლებისდა მიხედვით თავისი „ნანაშვრალი“ პირუტყვი და სხვა ნივთები.

3. „სხვისი ჯელით სიკვდილი“

როცა ვინმე დაჭრილი იყო სხვისგან ცივი იარაღით ან თოფით, თუ დაჭრილი მაშინვე არ მოკვდებოდა, მაგრამ მოსარჩენი არ იყო, ისევე ემზადებოდა ოჯახი, როგორც ჩვეულებრივი ავადმყოფობის დროს და სიკვდილის პირობებში. მოგვარები, ახლო ბიძაშვილები და მეზობლები ისეთივე დახმარებას უწევდნენ მომაკვდავის ოჯახს მის მოვლაში, როგორც თავის დღით სიკვდილის დროს. ისეთნაირადვე ხდებოდა სოფლის შეტყობინება, სალოგინის დაწვა და სხვა. მხოლოდ თუ სხვის მიერ დაჭრილი უცბათ გარდაიცვლებოდა, მაშინ კი სხვანაირად შეხვდებოდნენ სიკვდილს. თუ იმავე სოფელში იყო მოკლული, სადაც სცხოვრობდა, მხოლოდ არა თავის სახლში, არამედ მეზობლის სახლში, მაშინ მიცვალებულს ოჯახის წევრები და მოგვარე მამაკაცები ყურადღებას არ აქცევდნენ და შეიარაღებულები მკვლელს დაედევნებოდნენ; მიცვალებულს მეზობელი მამაკაცები თავის სახლში წაასვენებდნენ. ქალები სტიროდნენ, მაგრამ მიცვალებულს წასასვენებლად ხელს არ მიაკარებდნენ, რადგან ჩვეულებისდა მიხედვით არ შეიძლებოდა, რომ ქალს საკაცე აეწია.

თუ მოკლული სხვა სოფელში იყო, მაშინ იმ სოფლიდან გამოგზავნიდნენ „შემტყობინებს“. შემტყობინები არ უნდა ყოფილიყო მკვლელის მოგვარე ან სისხლით მონათესავე, რადგანაც ისინიც მტრად ითვლებოდნენ. შემტყობინები უნდა ყოფილიყო სხვა გვარის კაცი და არც ძალიან ახალგაზრდა, რადგან შემტყობინებს თავისი იმედი უნდა ჰქონოდა. შემტყობინები შეატყობინებდა თუ არა გვარს მომხდარ ამბავს, მაშინვე უკან თავის სოფელში გაბრუნდებოდა. მიცვალებულის გვარი შეიარაღებული გაემგზავრებოდა იმ სოფელში, სადაც მათი მიცვალებული იყო. გვარის გარდა სოფლის სხვა მამაკაცებიც წავიდოდნენ, ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო. მისულებს წინ საკლავს დაახვედრებდნენ და დაკლავდნენ. მიცვალებულს წამოასვენებდნენ თავის სოფელში საკაცეთი.

საკაცეს ახლობლებს არ წაალებინებდნენ: გამყოლ სოფლებს მიჰქონდათ სოფლამდე და სახლშიც ისინი შეასვენებდნენ.

4. თ ა ვ ი ს მ ო კ მ ლ ა

თვითმკვლელობა სხვადასხვა საშუალებებით და მიზეზებით ხდებოდა. უფრო ხშირად თვითმკვლელობა თოფით ხდებოდა. მამაკაცის თვითმკვლელობა გამოწვეული იყო ავადმყოფობაში მძიმე ტკივილებით, რომელსაც ვერ უძლებდა ვაჟკაცი, ან მეტისმეტი მოხუცებულობით, როცა ოჯახში უსიამოვნო და უკმაყოფილო ცხოვრება ჰქონდა. თვითმკვლელობას მიმართავდნენ აგრეთვე იმ შემთხვევაშიც თუ ახალგაზრდა მამაკაცს რაიმე ბუნებრივი ნაკლი ჰქონდა: ხელს ვერ ხმარობდა ან ფეხს, ყურთასმენა აკლდა ან მხედველობა. და თუ მამაკაცი სხვა გაჭირვებაში, მაგალითად, როცა მტერი დაამარცხდება, ან ვინმეს მოუკლავდნენ და სხვა, თავს მოიკლავდა, სირცხვილად იყო მიჩნეული. მამაკაცი თავს იკლავდა თოფით, თავის ჩამოხრჩობა ან წყალში გადავარდნა არ იყო მიღებული; თუ მოხუცი მამაკაცი იყო, შეიძლება მას ჩამოეხრჩო თავი და წყალში კი მაინც არ გადავარდებოდა. ხეცსურების რწმენით თოფით თავმოკლული „იალში იდგა“, ცხონებულებთან იყო და ცხონდებოდა, სხვაგვარად თავის მკვლელი არ ცხონდებოდა.

თვითმკვლელობა ქალებში, განსაკუთრებით ახალგაზრდა ქალებში, უფრო იყო გავრცელებული. ახალგაზრდა ქალებში თვითმკვლელობა ხდებოდა შემდეგი მიზეზების გამო: ახალგაზრდა ქალს რომ მშობელი, დედა იქნებოდა თუ მამა, რაიმე ოდნავ სიტყვიერ შეურაცხყოფას მიაყენებდა ან და თუ დაუშლიდნენ ვაჟთან სიახლოვეს, ეს უკვე საკმარისი იყო, რომ ქალს თვითმკვლელობა ჩაედინა. აგრეთვე თუ მშობლები ისეთ ქმარზე გაათხოვებდნენ, რომელიც ქალს არ მოსწონდა, ან ქმარი თუ მოუკვდებოდა, თუნდაც შვილები დარჩენოდა, ხშირად ქალი თავს იკლავდა. ქალს თუ შვილები დარჩებოდა, განსაკუთრებით ვაჟიშვილები, იშვიათად მოიკლავდა თავს. უშვილო ახალგაზრდა ქალა და ახლად გათხოვილი ძალიან ხშირად დაქვრივების შემდეგ თავს იკლავდნენ. აგრეთვე ქალს თუ მოუკვდებოდა საყვარელი მამა, ძმა ან მკვიდრი მოგვარე ბიძაშვილი, ამ შემთხვევაშიაც თავს იკლავდა. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ დედას ან მამას შვილის სიკვდილის გამო თავი მოეკლა, ცოლი-კი სულ ადვილად იკლავდა თავს. შვილი არ იკლავდა თავს მშობლების სიკვდილის შემდეგ (ობლობის გამო).

თავის მოკვლა ქალებში, უფრო ხშირად თოფით ხდებოდა, ვიდრე წყალში გადავარდნით ან თავის ჩამოხრჩობით.

თავის ჩამოხრჩობას იმიტომ გაუბრუნდნენ, რომ დახრჩობის დროს ადამიანი ძალიან იტანჯებოდა და გვიან კვდებოდა და სიკვდილის შემდეგ სახე უმახინჯდებოდა: თვალები გადმოუცვივდებოდა, ენა გადმოუვარდებოდა, გაიბერებოდა და სხვა.

წყალში იმიტომაც არ იხრჩობდნენ თავს, რომ ჯერ ერთი, წყალში დამხრჩველი ადამიანის პოვნა ძნელი იყო, მეორეც, წყალი ტანისამოსს განდიდა,

სახეს „შეუშლიდა“ კლდეებზე მიჯახებით და სხვა. თვითმკვლელობის საშუალებად მიღებული იყო თოფი, რადგან იგი ადამიანს მალე უსპობდა სიცოცხლეს და სახესაც არ შეუშლიდა. რაიმე საწამლავით თავის მოწამლვა არ იყო მიღებული.

თვითმკვლელობა თოფით სახლის გარეთ არასოდეს არ ხდებოდა.

თოფის ხმაზე მივიდოდნენ ოჯახის წევრები და მეზობლები. და როცა ნახავდნენ თავმოკლულს, ხმამაღლა მოთქმა-ტირებით შეატყობინებდნენ მახლობლებს. თუ თვითმკვლელი თავს თოკით ჩამოიხრჩობდა, ესეც ყოველთვის სახლში ხდებოდა და არა გარეთ¹, ვინც მას პირველი იპოვნიდა, ქალი იქნებოდა თუ კაცი, ჩამოსჭრიდა თოკს და ტირილს ასტეხდა.

თუ თვითმკვლელი წყალში დაიხრჩობდა თავს და ვინმე წინასწარ დაინახავდა, წყალში გადავარდნას თვალს მოკრავდა, მთელ სოფელს შეყრიდა, ერთი აურზაური ატყდებოდა: დიდი, პატარა, ქალი თუ მამაკაცი ყველა იქითკენ გაიქცეოდა, სადაც თვითმკვლელი გადავარდა. წყალში ჩავარდნილს დაედევნებოდნენ და ყველა ცდილობდა მის გადარჩენას: წყალში შესტოპავდნენ და გამათრევდნენ. თუ მდინარე აღიდებულ იყო და წყალში გადავარდნილი უკვე მოეტაცა მდინარეს და ვერ ნახავდნენ, სოფლელი მამაკაცები და სხვა სოფლიდან დასახმარებლად მოსული პირები ეძებდნენ დამხრჩვალს, სანამ არ იპოვნიდნენ. თუ გაძნელებოდა მისი პოვნა, წყალში დამხრჩვალის საპოვნელად მიმართავდნენ კარატის ჯვარს (ლიქოქშია). მხოლოდ ამ ხატს, „ჯვარს“ მიმართავდნენ ასეთ შემთხვევაში.

მოიყვანდნენ ამ ჯვარის ხელოსანს, რომელსაც ჯვარის დროშა მხარზე ჰქონდა გადებული. ხელოსანი დაიწყებდა ძებნას წყალში: ხან სად შესტოპავდა დროშით და ხან სად, სადაც უფრო ღრმა იყო წყალი, იქ ეძებდა. ამ ჯვარს იმიტომ მიმართავდნენ, რომ წყალში დამხრჩვალს თითქოს ავი სული მფარველობდა და კარატის ჯვარი კი ავი სულების მტერი იყო. თუ გვამს ვერც ამ ხერხით იპოვნიდნენ, წყლის დაკლებას ელოდნენ და შემდეგ სძებნიდნენ. თუ წყალში მაშინაც ვერ იპოვნიდნენ, ხმელეთზე, რიყეებზე დაიწყებდნენ ძებნას; თუ დამხრჩვალის რაიმე ნიშანს იპოვნიდნენ: ხელს, ფეხს ან ტანისამოსის ნაგლეჯს წამოიღებდნენ სახლში და დაასაფლავებდნენ ისე, როგორც ჩვეულებრივ მიცვალებულს.

5. „ზვავის დაღვმა“ (ზვავით სიკვდილი)

ზვავით სიკვდილი უფრო გაზაფხულობით ხდებოდა, როცა მთებში თოვლი ღხვება, აგრეთვე ზამთარშიც, როდესაც ძალიან დიდი თოვლია და ზვავები ჩამოდის. მგზავრები (აგრეთვე მონადირეები და მწყემსები) ხდებოდნენ ზვავის მსხვერპლნი. ზვავით მოკლულის საძებნელად მთელი სოფელი წავიდოდა. წა-

¹ ყოფილა თავის ჩამოხრჩობის შემთხვევა ბოსელში და წისქვილშიც.

ვიდოდნენ გრძელი ჯოხებით, ნიჩბებით და ბარებით. იწყებდნენ თოვლის თხრას. მიცვალებულს გრძელი ჯოხებით თოვლის სიღრმეში ეძებდნენ. იმ ადგილს, სადაც მკვდარი იყო ზეავის ქვეშ მოყოლილი, თუ ჯოხით რაიმე ნიშანს იგრძნობდნენ, დაუწყებდნენ თხრას. თუ მიცვალებულს იპოვნიდნენ, ორ გრძელ ჭერს ერთმანეთს მიაკრავდნენ და წნელის საკაცეს გააკეთებდნენ. თან ჰქონდათ წაღებული ნაბადი ან ფარდაგი-ხალიჩა, შეახვევდნენ მასში და საკაცეზე დადებულს შინ წამოასვენებდნენ. მოტირალი ქალები გზაზე შეხვდებოდნენ. შემდეგ შეასვენებდნენ სახლში, დაასვენებდნენ გრძელ სკამზე და ტიროდნენ.

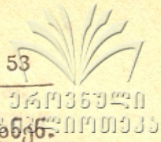
6. კლდიდან გადმოვარდნით სიკვდილი

კლდიდან უფრო ხშირად მონადირეები გადმოვარდებიან ხოლმე, განსაკუთრებით ზამთარში, როდესაც მთები ძალიან გაყინულია, წრიაპი ვეღარ ებმის კლდეს. ჩვეულებრივი მგზავრებიც, განსაკუთრებით მთვრალები, გადაიჩეხებიან ხოლმე ვიწრო და კლდიან ბილიკებზე. ამ შემთხვევაშიც იმავე სოფლის და ახლო მდებარე სოფლის მამაკაცები წავიდოდნენ საძებნელად: ეძებდნენ კლდე-ღრეებში, სანამ არ იპოვნიდნენ. შემდეგ სახლში მოასვენებდნენ და თავის „საფლავ-სამარეში“ დასაფლავებდნენ.

7. „ქოხში“ („სამრელოში“) ბარდაცვლილის დამარხვა

თუ „მექოხე“ დიაცი მოკვდებოდა, მას „საფლავ-სამარეში“ არ ასაფლავებდნენ (საერთო სასაფლაოზე არ დამარხავდნენ). არც ეკარებოდნენ ახლოს. მხოლოდ მესამრელოე ქალები მიდიოდნენ გარდაცვლილთან. ისინი ჩააცმევდნენ ტანისამოსს. საფლავს მამაკაცები გასთხრიდნენ და ქალები დასაფლავებდნენ. როცა „მექოხე“ კვდებოდა, ხალხი მივიდოდა ჭირისუფლის კარზე და ჭირს უწყენდა. დედაკაცები ქოხის კარზე მიდიოდნენ, სადაც მიცვალებული ესვენა. თემიდანაც მოვიდოდა მოტირალი და იმავე წესით ტიროდნენ, რა წესითაც სხვა მიცვალებულებს. მხოლოდ ქოხში მომკვდარს სახლში არ შეასვენებდნენ: ის უწმინდური იყო და მამაკაცები არც მიეკარებოდნენ. ქოხში მომკვდართვის იქვე ქოხის ახლოს იყო სასაფლაო გამოყოფილი. იმ შემთხვევაში, როდესაც საერთო სასაფლაო ხატის ახლოს არ იყო, მაშინ ამ სასაფლაოს ახლოს, ცალკე, მოშორებით დასაფლავებდნენ ქოხში გარდაცვალებულს.

პირველად „მექოხეს“ დასაფლავებდნენ „საჩეხებში“ (ქოხის, სამრელოს ახლო-მახლო). დასაფლავებიდან შვიდი თვის ან ერთი წლის შემდეგ მიცვალებულის ძვლებს ამოსთხრიდნენ ამ საფლავიდან და ნეშტს გადაიტანდნენ საერთო სასაფლაოს ახლოს და იქ დასაფლავებდნენ. ამბობდნენ: შვიდი თვის შემდეგ „სიწმიდეს გავაო“, უკვე გაიწმინდებაო. ზოგიერთი მიცვალებული კი რჩებოდა „საჩეხებში“, როდესაც „ძვალთ“ სასაფლაოზე გადაიტანდნენ, ჭირისუფალს დასაფლავების შემდეგ ერთი საკლავი უნდა დაეკლა და „გზანი და საფლავანი უნდა დაენათლა“. დაკლავდნენ ცხვარს ან ხბოს, სისხლს ჯამით შეინახავდნენ და რომელი გზითაც მიცვალებული გაატარეს სასაფლაოზე, იმ გზასა და

საფლავებს სისხლს მოასხურებდნენ. ამით „გზათ და საფლავთ“ დანათლავდნენ. ვინც მიცვალებული წაასვენა, მათ „ხელებზე ასასხმელს“ გამოუტყობდნენ და დანათლავდნენ, რადგან „მექობე“ ღიაცს „შეერივნენ“. ქობში მომკვდარ ღიაცს იმავე წესით უმზადებდნენ ყოველგვარ ხარჯებს, რა წესითაც სხვა მიცვალებულებს.

8. ბავშვის სიკვდილი „მოხში“

თუ ახალდაბადებული ბავშვი ქობში მოკვდებოდა, არც ის დაიმარხებოდა საერთო სასაფლაოზე. მასაც „მესამრელოე“ ქალები ქობის ახლო გაუთხრიდნენ საფლავს და ისინივე დასაფლავებდნენ. მოტირალი მიდიოდა ჭირისუფლის კარზე. ჭირს უწყენდნენ. თემშიაც შეატყობინებდნენ. დედაკაცები კი, სადაც ბავშვი და ბავშვის დედა იყო იქ მიდიოდნენ და ტიროდნენ. ხმით მოტირალიც ტიროდა. ახლობლები ძახილითაც ტიროდნენ. მიცვალებული ბავშვი შემდეგ არ გადაჰქონდათ საერთო სასაფლაოზე, იქვე რჩებოდა.

თუ ქობში დედას ძალიან ავად ყავდა ბავშვი და მისი მორჩენა საეჭვო იყო, ბავშვს გარდაცვალებამდე ქობიდან ოჯახში შემოიყვანდნენ, რომ სული სახლში ამოსვლოდა და საფლავ-სამარეში დამარხულიყო. ქობში მომკვდარ ბავშვს ქელესს არ უხდიდნენ. მხოლოდ „საპირიქნოს“ დააყენებდნენ მტრედით, და „წყალ-წილას“ გადაიხდიდნენ. ფაფას აღულებდნენ, არაყს გამოხდიდნენ, დაპატიებდნენ მოგვარე-მოკეთებებს და სოფლის ყველა ბავშვს. ფაფასა და აღულებულ რძეს ჩამოუდგამდნენ ყველას და რძეში ერბოს ჩაჰყრიდნენ. ამით თავდებოდა ქობში მომკვდარი ბავშვის ხარჯები.

9. „მეხნაკრავი“ (მეხით მოკლული)

მეხისგან მოკლული ყველა მიცვალებული საიქიოს ბედნიერიაო. მას ღმერთი აძლევსო სასუფეველს. არის თქმულება, როცა ღმერთმა მეხი გააჩინა ეშმაკების მტრად, საომრად, ღმერთს ჰკითხეს: როცა ეშმაკს მოკლავ მეხით, შემთხვევით რომ ადამიანი მოყვეს რა ვუყოთო, სად წავიყვანოთ მისი სულიო. მაშინ ღმერთს უთქვამს: მეხნაკრავი ჩვენს სასუფეველში დავაყენოთ და კარგი ადგილი მივცეთ სამყოფელადო. ვინც მეხნაკრავი მოკვდებოდა, ის „სულეთ“-ს ბედნიერი იყო.

10. „სულის ჯნა“ (კარატის ჯვარის მოქვანა)

კარატის ჯვარს (სალოცავია ლიქოქში) მაშინ მოიყვანდნენ, როდესაც მიცვალებული იყო წყალში დამხრჩვალი, ზვავის დალეული, ან თავდამხრჩვალი. კარატის ჯვარი ავი სულის მტერია და ხევსურების წარმოდგენით ასეთ მიცვალებულებს ავი სულელები, ეშმაკები, ეპატრონებიან. რათა მიცვალებულის სული ეშმაკებისაგან ეხსნათ, კარატის ჯვარს მოიყვანდნენ. კარატის ჯვარი, თუმცა პირაქეთ ხევსურეთში იყო, მაგრამ იგი ამ საქმეში მთელ ხევსურეთს ემსახურებოდა: პირაქეთაც და პირიქითაც. ჭირისუფალი მივიდოდა კარატის ჯვარის

„ხელოსან-მედროშესთან“ (ხატის მოსამსახურე იყო) და წამოიყვანდა. დროშა ძვითონ მედროშეს მოჰქონდა. სადაც მკედარს იპოვნინდნენ, მედროშე სულდანალევთან მივიდოდა, დროშას გადმოიღებდა მხრიდან და იმ ადგილას დაარქობდა. იქ ერთ ცხვარს დაკლავდნენ. წასვლისას ჭირისუფალი კარატის ჯვარის ხელოსანს ერთ ცოცხალ ცხვარს და ერთ სპილენძის ქვას მისცემდა.

11. „ს ა ფ ლ ა გ ი ს მ ო ზ ო მ ა ა“

იმ პირთ, რომელნიც თავის სამშობლოდან წასული იყვნენ და შორეულ კუთხეებში მიიკვალნენ, ხევსურები აუცილებლად თავის მიწა-წყალზე მოიტანდნენ, ყოველგვარი სიძნელისა და დიდი ხარჯის მიუხედავად. მაგრამ ისეთ შემთხვევაში, როცა მიცვალებულს ვერ იპოვნინდნენ: წყალში დამხრჩვალს, ან უცხო ქალაქში ან ომში მოკლულს და რომელსაც ვერ მოასვენებდნენ თავის სამშობლოში, ასეთ მიცვალებულს თავიანთ სასაფლაოზე საფლავს მოუზომავდნენ.

ეს ასე ხდებოდა: არაყს გამოხდიდნენ, სახელსადებებს გამოაცხობდნენ, ტაბლას დასდგამდნენ. სახელსადებებს, ზოგს გულიანს, ზოგს უგულოს, არაყს, ტაბლას და მიცვალებულის „ტალავარს“ წაიღებდნენ სასაფლაოზე, თან ხალხსაც წაიყვანდნენ. იქ ოთხკუთხედად მიწას მოზომავდნენ, არ ამოთხრიდნენ ისე შემოხაზავდნენ ბართ ან თოხით. ტაბლას დასდგამდნენ და ტალავარს დააწყობდნენ მოზომილ მიწაზე და დალოცავდნენ; დალოცავდა სულის ხუცესი. ამის შემდეგ მიცვალებულს თავის საფლავ-სამარეში წილი ედვა. თუ მიწას არ მოუზომავდნენ, საფლავ-სამარეში წილულები იყო და ეს ოჯახისათვის დიდ უბედურებად ითვლებოდა.

12. „ურჯულოსად სახელის დადება“

თუ ხევსური ქისტს მოკლავდა, რაც ხშირი მოვლენა იყო, მის სახელზე-დაც ტაბლას დასდგამდნენ: გამოაცხობდნენ სახელსადებებს, სატაბლო პურებს და გულიანებს, მხოლოდ „ურჯულოს“ სანთელს ტაბლაზე არ აუწებდნენ. რძესაც აადულებდნენ, რძეში ერბოს ჩაჰყრიდნენ. რაიმე ქსოვილის ნაჭერსაც დასდებდნენ ტაბლაზე, წყალსაც დასდგამდნენ ტაბლის გვერდით. ტაბლას კარების უკან დასდგამდნენ და იქ ეტყოდნენ შენდობას შემდეგი სიტყვებით: „სადაც შენ ხარ (იტყოდნენ ქისტის სახელს), თუ ჩვენგან რას იხედავად ჩვენგან რა მაგიდიოდას საგძალ იქნებისა თუ პირის გასაღობი ზისცვარი, წყრულის საპოხ გინდოდას თუ შესახვევი, ეს შენამც გვემარების, რაადაც გინდ იმადამც გამაიყენებ. ჩვენებს მკედრებსაც ნურაით დაალონება-დ შააწუხებ. შაგინდნას, მაგავმარას ღმერთმა“. ხელს სამჯერ უკუღმა შემოუქნევდნენ ტაბლას. თუ სიზმარში ნახავდნენ, რომ თავის მიცვალებულმა უთხრა: ესე მაწუხებს „სახვიელის“, ფეხსაცმელების ან ტანისამოსის თხოვნითო და ხელით უჩვენებდა „ურჯულოზე“, რომელიც მას მოჰყავდა, ურჯულოს“ „მამკლავის“ ოჯახი, რაც მიცვალებულმა უთხრა სიზმარში, მას სახელს დასდებდა, შენდობას ეტყოდა, „ურჯულოსათვის“ სახელდადებულს ღარიბებს აძლევდნენ.

13. „მ კ ვ დ ა რ თ ჟ ი რ ვ ა“

მკვდართ „წირვა“ იცოდნენ ჩხუბის დროს და თავის გასამართლებლად. ჩხუბის დროს ორი მოჩხუბარი მიცვალეზულის სულებს ულანძღავდნენ ერთმანეთს, რომ ამით უფრო გაებრაზებინათ ერთიმეორე. მაგალითად იტყოდნენ: „შე მკვდარ გადაძალღებულო“, „შე მკვდარ ჩაციცაულო“, „შე მიგიკლავ ვირს შენთ მიმრჩეალთ“, „ძალ იყვას შენის მკვდრისად“, „ძალ-ციცან გადაგიდნეს შენთ გულისუკეთიათ მკვდართ“, „ყველა შენის მკვდრისად იყოს, რაიც ქვეყანაზე უსურმაგ დადის“, „შენთ მკვდართ გადავასხამ ძაღლის სისხლს“, „შენთ მკვდართ გადავაკლავ თავჩაღმ ცხენ-ჯორებს, ძაღლ-ციცაებს“ და სხვ.

თავის გასამართლებლად „მკვდართ წირვა“ მაშინ სჭირდებოდათ, თუ ვინმე ცილს სწამებდა და თავი უნდოდათ გაემართლებინათ, მაგალითად ვისმეს თუ ქურდობას აბრალებდნენ, ან ენის მიტან-მოტანას, თავს ის „მკვდართად წირვის“ საშუალებით იმართლებდა. მაგალითად: „თუ მე მამებაროს (ეტყოდა რასაც აბრალებდნენ) მაშინ ჩემის მკვდრისად იყვას ქვეყანაზე რაიმე უსურმაგ დადის, მაშინ მკვდარ ჩაციცაულ, მკვდარ ჩაძაღლებულ ვიყვავ. მაშინ მე მივეყუდ ჩემთ მკვდართ საიქიოს ძაღლ-ციცაით, თუ მე შაგის მამპარავ ვიყვ, თუ არა და ვინც მე მამბრალებს იმის მკვდრისად იყვას ისე, რაიც მე ვთქვი ჩემის მკვდრისად“. თუ ენის მიტან-მოტანას აბრალებდნენ, მაშინაც ამ სიტყვებსავე ვაიმეორებდნენ. გარდა სიტყვიერი წირვისა კიდევ იცოდნენ „ძაღლ-ციცათად ცემა“.

14. „ძ ა ლ - ც ი ც ა თ ა დ ც ე მ ა“

თუ ცილს სწამებდნენ ქალს ან მამაკაცს, ის თავის გასამართლებლად რომელიმე სახლის ბანზე ავიდოდა, ძაღლს დარჭერდა ხელში ან კატას და ბანიდან ხმამაღლა იტყოდა: „ვინაც მე ქურდობას მამბრალებს (ან ენის მიტან-მოტანას), მაშინ იმის საყურებლად-დ სოფლის საყურებლად ვიძახ, თუ მე ამ საქმეში დამნაშავე ვიყვად-დ მართალ არ ვიყვ, მაშინ ეს ძაღლ იყვას ჩემის მკვდრისად, ამ ძაღლის სისხლ გადავასხი ჩემთ მკვდართ საფლაფზე და თუ არა და ვინაც მე მამბრალებს ტყუილად, მაშინ ძაღლ იმის მკვდრისად იყოსად ამის სისხლს გადავასხას იმის მკვდართ საფლაფზე“.

ძაღლს სამჯერ მაგრად ჯოხს დაჰკრავდა და ძაღლი რომ აწკმუტუნდებოდა, დაუმატებდა: „მტყუენის მკვდართ საფლაფზედამც აწკმუტუნდების ეეს ძაღლ ეესრ“; თუ კატა ეჭირა ხელში, კატას სამჯერ „დაჰკრავდა“ (დაანარცხებდა) მიწაზე და იტყოდა: „ციცა იყოს იმის მკვდრის საპირიჯსნო, ვინაც მტყუენი ას“. ხშირად თავის გამართლების დროს ძაღლს თოფსაც დაჰკრავდნენ (მოკლავდნენ თოფით) და იტყოდნენ: „ეემ ძაღლის სისხლითამ ეზიარებიანა, გადაინათლებიანა, მტყუენის მკვდრის სულნი“-ო.

თუ სოფელში რაიმე დაიკარგებოდა და ვერ იპოვნიდნენ, კატას მოკლავდნენ და ხალხის გასავლელ გზაზე ხეზე ჩამოკიდებდნენ. კატა ქურდის „მკვდართ საწირავად“ იყო მოკლული და ჩამოკიდებული.

15. კ ი ლ ე ვ „შ ა წ ი რ ვ ა“

ჩხუბის დროს თუ მოჩხუბარი იარაღით (ხანჯალი იქნებოდა თუ „ლაჯია“) მოპირდაპირეს სისხლს გამოადენდა, დამჭრელი დაჭრილს თავის „მკვდართ შა-სწირავდა“ და ეტყოდა: „უნცროსიმც ხარ (სახელს იტყოდა მკვდრისას), თუ რა ჩემის ველისა გვირს,—საიქიოსამც ეუნცროსები, იმის ველქვეითიმც ხარ: წყალ-სამც უზიდავ, ჯღანსამც უბანდავ, ცხენსამც უკაზმავ, იარაღთამც უწმედ. ძალ-ლო (სახელს ეტყოდა), არ ხარა კი ღირსი იმის უნცროსობისა. იმის ველქვეითიმც ხარ“.

შეწირული ძალიან იწყენდა და სანაცვლოდ დაუძახებდა: „ძაღლიმც ას შენის მკვდრის უნცროსი, ციკაი, ცხენ-ჯორები. ქვეყანაზე რაიცი უსურმაგები ას აიშეებმ გაუწვიან უნცროსობაი, მე არ მეკადრების შენის მკვდრის უნცროსობა საიქიოს“. ასე შეწირვა ძალიან იშვიათად ხდებოდა, რადგან შეწირული ძალიან ნაწყენი რჩებოდა და ამ ამბავს ღიდი ჩხუბი და აყალ-მაყალი მოყვებოდა. „შა-წირული“ მტრად გადაეკიდებოდა „შამწირავს“.

ქალის „შაწირვა“ და მიცვალეზული ქალის სახელზე მამაკაცის „შაწირვა“ არ შეიძლებოდა.

16. „შ უ რ ი ს მ ა ზ რ ა“

იყო კიდევ ასეთი შემთხვევები: მაგალითად ვინმემ მოუგონა რაიმე ჭორი რომელიმე ოჯახს. ვისაც ცილს დასწამებდნენ, ის ცილის დამწამებელს მტრად გადაეკიდებოდა. შეეცდებოდა თავი გაემართლებინა და შუაკაცების პირით შეუთვლიდა: „თუ მართალს ამბობ დამიმტკიცე საფლაგზე შანდომით და ყურის მაჭრით“-ო. ან კიდევ, როცა ოჯახი რამეს დაკარგავდა და ვისზედაც ეჭვს მიიტანდნენ, შეუთვლიდნენ შუაკაცების პირით: „საფლაგზე ყური მაიჭრას, რომ ის დამნაშავე არ არისო“.

ვისაც თავი უნდა ემართლებინა, ის იმის მიცვალეზულის საფლაგზე „მაი-ჭრიდა ყურს“, ვის წინაშეც თავი უნდა ემართლებინა. შუაკაცები ორივე მოპირდაპირეს წაიყვანდნენ საფლაგზე და თან ეკალს წაიღებდნენ. თავის გამმართლებელი საფლაგზე შედგებოდა: „თუ მე დამნაშავე ვიყუა-დ ამ საქმეში ბრალ-მედებოდას, მაშინ მე ამის (სახელს იტყოდა მიცვალეზულისას) ცოდვა მეკიდოს კისერზეა-დ ამის ყურმაჭრილ ყმა ვიყუ“. ამის შემდეგ შუაკაცები ყურს ეკლით „გამახკაწვრავდნენ“ (გამოტყუებდნენ), ისე რომ ყურის ბიბილოზე სისხლის წვეთებს ჩამოედინა. ამით ბრალდებული იმართლებდა თავს, ხოლო ცილის-მწამებელს ამის შემდეგ სათანადო პასუხს მოსთხოვდნენ. ყურს მარტო მამაკაცი იჭრიდა. ქალები საფლაგზე არ მიყავდათ და არც ყურს იჭრიდნენ. არც ქალის საფლაგზე შეიძლებოდა, რომ მამაკაცს ყური მოეჭრა.

17. აბადით ხელის დაწვა და ყურის გახვრება

ბავშვობაში აბედით ხელის (მკლავის) დაწვა იცოდნენ. ხევსურს საიქიოს შესვლისას კარზე დაუხვდებოდნენ კარის დარაჯები, ხელს გაუსინჯავდნენ და

თუ მკლავზე დაწვის ნიშანი არ აღმოაჩნდებოდა — ცეცხლზე „გააშანთებდნენ“ (გაახურებდნენ) სახნის-საკვეთს და მკლავს ამით დაუწვავდნენ. ამიტომ ბავშვები ყველანი იწვავდნენ მკლავს აბედით, საიქიოს სახნის-საკვეთით ხელის დაწვის შიშით. აბედს დაამრგვალებდნენ და მკლავზე დაიდებდნენ. შემდეგ აბედს ცეცხლს მოუკიდებდნენ და სანამ აბედი არ „დადაკვლდებოდა“ — არ დაიწვებოდა, არ აიღებდნენ. აბედი ხორცს დასწვავდა და დამწვარი ემჩნეოდა. ზოგიერთი ერთ ხელს დაიწვავდა, ზოგი ორივეს და ვისაც მეტი „დაწული“ ექნებოდა, მით უფრო კარგი იყო. ზოგი ჯვარედინად იწვავდა მკლავს, ზოგი ოთხკუთხად და სხვა. ყურებსაც ყველა იხვრეტდა. საიქიოში შესვლისას გზაში უსინჯავენ ყველას ყურებსო და თუ გახვრეტილი არა აქვთ, მათ გველი გაუხვრეტავს ორივე ყურსო. ყურებს ნემსით იხვრეტდნენ.

18. „სახელის დაღება ჭერ-თივისად, ნაწველ-ნაღვებვისად და მარილისად“

ჭირისუფალი ყოველთვის, როცა „დაკურთხეულ“ ცხენს ჭერს აკმევდა, — ჭერს შენდობას ეტყოდა. ის ჭერს ჯერ თოფრაში ჩაყრიდა და მერე სახელს დასდებდა: „სადაც შენ ხარ, შენიმც საგმარი ას, შენს ცხენსამც აკმევ. ცხენ უქერობითამც ნუ დაგაღონებსა-დ მგებრთაში იქნებისა თუ ცხენთაში უკენამც ნუ ჩამარჩები ამხანაგებს“. შემდეგ ცხენს თოფრას თავზე ჩამოაცმევდა.

მარილსაც შენდობას ასე ეტყოდნენ: „ეს მარილიმც შენ გვემარების, რა-დაც გინდ იმაადამც გამაიყნებ — ცხენისად გინდ თუ სხვისად რაისად“. სახელ-დაღებულ მარილს შეინახავდნენ და ყოველთვის იმ მარილს აკმევდნენ სულის ცხენს.

შემოდგომაზე, როცა თივას სახლში მოიტანდნენ და ზვინებად დასდგამდნენ ბან-კარზე, ჭირისუფალი ერთ ზვინს, რომელიც კარგი თივისაგან იყო აგებული, იმას სახელს დასდებდა მიცვალებულის სახელზე: „სადაც შენ ხარ, შენამც ხვმარობ ემ თივას ცხენის საკმელად; შენს ცხენს დასჭირდებისა, თუ სტუმარ ვინ მაგივ იმის ცხენს დასჭირდებისა. შენამც გვემარების, შენამც გერგების, უთიობაიმც ნუ შავაწუხებს“.

შენდობა ნათქვამ თივის ზვინს სულის ცხენს აკმევდნენ და როცა ეს ზვინი გაათავდებოდა, ჭირისუფალი მეორე ზვინს დასდებდა სახელს. სახელის დაუღებ თივას ცხენს არ აკმევდნენ, არც ჭერს და არც მარილს, რადგანაც შენდობა უთქმელი „საიქიოს მკვდართ არ ეხმარების და უქეროდ, უმარილოდ და უთივოდ კი დაღონდებისო, ცხენი დაუწყებს წუხებასო“.

თუ ოჯახს რძის ნაწარმოები უფუჭდებოდა ან რძე დაედვრებოდა, მიცვალებულის სახელს დასდებდნენ რძეს და კარაქს: „ანაბრივ თხოულობს, ანაბრივ სჭირდება ზისცვარი პირის გასაღობად და კარაქი წყურულის მოსაპოხლადო“ — ამბობდნენ ხოლმე, თუ მიცვალებული წყლულიანი იყო. თუ არა და „სხვისთვის სჭირდებაო“ იტყოდნენ: „სახლის მამყოლ იქნების ვინ, სად და ჩვენ არ ვიცით“—ო. სახელს დასდებდნენ თავის უფროსი მკვდრისათვის ან და ვინც ბოლოს გარდაიცვალა: „სადაც შენ ხარ, შენ ანდაბი ას, შენამც გვემარების, შენამც გერგების ეს ზისცვარი, ეს საპოხი. რაადაც გინდ, გჭირდების, იმაადამც

გამაჩყენებენ, შენ გკირდებისა, თუ სხვა ვინ შამამბრუნავი მიხედავს, მიწვდას, მე არ ვიცოდ, მე არ ვიცნობდ, შენამც გასცემ, შენამც მისცემ“.

19. „მიცვალებულის ზეპირ ღარჩინა“

როდესაც ხევსურეთში მიცვალებულს ასაფლავებდნენ, თუ ძველ საფლავს ამოსთხრიდნენ და იქიდან ძვლებს ამოიღებდნენ, იმ ძვლებს ერთად მოაგროვებდნენ, კარაქით „გაპოხდნენ“ და ისევ საფლავში ჩაყრიდნენ. თუ ძვალი „ზეპირ“ (მიწის ზემოთ) დარჩებოდა და მიწა არ მიეყრებოდა, მაშინ ამბობდნენ, დიდი წვიმა მოვა, ქვეყანას წალეკავს წყალი და აღარ იდარებსო. ხალხი იტყოდა: „ცა-ღურბელნ დასტირიან, ანაბრივ ძვალ დარჩ „ზეპირ“-ო. სასაფლაოზე ძვალის ძებნას დაიწყებდნენ და თუ ნახავდნენ, მიწას მიყრიდნენ.

აგრეთვე თუ გვალვა დაიჭერდა და ზედმეტი სიცხეები, მაშინ სასაფლაოზე კაცის ძვალს მოსძებნიდნენ და წყალში ჩააგდებდნენ: გაავდარდებო. თუ წვიმიანობა დადგებოდა ისევ მოძებნიდნენ ძვალს, წყლიდან ამოიღებდნენ და ისევ მიწაში ჩასდებდნენ, რომ გამოდარებულიყო.

XXVII. წარმოდგენა „სულეთზე“ (საიქიოზე)

1. საიქიო

როდესაც ადამიანი მოსარჩენი არ იყო, ის „მკვდართ უქცევს“ (ელაპა-რაკება), მას მიცვალებულები გამოეცხადებიან და „სულეთისკე აწივენ“ (ეპატიულებიან). როდესაც მოკვდება, მაშინ „მგებრნი“¹ მოუვლენ. „მგებრნი“ ზოგნი ცხენებით მოვლენ და ზოგნი ქვეითად. თუ მამაკაცი მოკვდებოდა, „მგებრებად“ „დედიძმები“ და თავისი მოგვარეები მოუვიდოდნენ. ცოლეულები სიძის მგებრში არ წავიდოდნენ. თუ ქალი მოკვდებოდა, „ქალის მგებრთაში“ მიდიოდნენ „მამისახლი“ (მამის მოგვარეები), დედიძმები და ქმრეულები. თუ ყმაწვილი მოკვდებოდა, ქალი იქნებოდა თუ ვაჟი—დედიძმები და „მამიძმები“ მიდიოდნენ. „მგებრთაში“ მიცვალებული პირველად დედიძმებთან მიყავდათ და მერე ბრუნდებოდა თავის გვარში. თუ ქალი მოკვდებოდა მას ჯერ დედიძმებთან წაიყვანდნენ. მერე მამიძმებთან და მამიძმების შემდეგ ქმრეულებთან მიყავდათ.

სადაც ახლად მიცვალებული მიყავდათ: დედიძმებთან თუ მამიძმებთან,—ამას ეწოდებოდა „ანდაბში“ მიყვანა².

ქალი მამიძმების „ანდაბიდან“ ქმრეულების „ანდაბში“ მიდიოდა და იქ რჩებოდა სამუდამოდ. ქალი თუ მეორე ქმარზე იყო გათხოვილი, საიქიოს პირველად პირველი ქმრის „ანდაბში“ რჩებოდა იმდენ ხანს, რამდენი ხანიც ცხოვრობდა პირველ ქმართან,—მერე კი მეორე ქმრეულის „ანდაბში“ მიდიოდა.

¹ მიცვალებულები, რომელთაც ახალი მიცვალებული მიყავთ.

² „ანდაბი“—საიქიოს მყოფი გვარებია. თვითველი გვარი ცალ-ცალკე იყო ერთად თავმოყრილი—„ანდაბ-ანდაბად“.

ამაოდ მორწმუნე ხეცსურის წარმოდგენით „სულეთი“ სამ ნაწილად იყოფილა: სამოთხე, ჯოჯოხეთი და კუბრის ალი. როდესაც ახლად მიცვალბულს „სულეთს“ შეიყვანდნენ, მას პირველად „ბეწვის ჯიღზედ“ გაატარებდნენ. „ბეწვის ჯიღი“ კუბრის ალზეა ვადებული. კუბრის დიდი გუბე სდგას ძალზე გავარვარებული, ისე ცხელი, რომ კუბრის გუბე სულ ცეცხლის ალად არის გადაქცეული. ცეცხლის ალიდან ცხელი „ონჩქარი“ (ონშივართი) ამოდის და „ბეწვის ჯიღი“-ს ძირში ეხვევა. ვინც „სამზეოს“ დიდი ცოდვის მქნელია, ხიდიდან გადავარდება და კუბრის ალში ჩავარდება. კუბრის ალში ჩავარდნილი სულელებს სთხოვს შევილას და ევედრება, რომ ამოიყვანონ კუბრის ალიდან: „მიშველეთ, ამიყვანეთ“-ო. იქ მყოფი სულელები ეტყვიან: „აბა რაად ამავიყვანათ. შენ რა ამავიყვანს მანდით, შენ სამზეოს რა მადლ გიქნავ, რომ იმ მადლმ ამავიყვანას“. ვინც კუბრის ალში ჩავარდება, ის იკარგება, არც სულელები ხედავენ მას და არც „სულეთის ღმერთს“ ეკითხება მისი არაფერი.

ვინც ნახევრად ცოდვიანია და „საკუბრისალე“ არ არის, ის ხიღზე გავა. „ბეწვის ჯიღის“ იქით ძალიან დიდი, ტრიალი მინდორია; თვალი არ სწვდება. მინდორი ახალი ბალახით არის გამწვანებული და აქა-იქ ტყის ბუჩქებიც სდგას. მინდორის შუაში დიდი ციხეა. ციხე ისე მაღალია, რომ მისი წვერი ცამდე მიდის. ციხე ოთხი თვალია. ამ ციხეს გარედან აქვს მიდგმული კიბე წვერამდე. ციხეს დიდი, ვანიერი და მაღალი კარები აქვს შებმული და კარებთან ორი დიდი ძაღლი აბია: ერთი ერთ გვერდზე და მეორე მეორე გვერდზე. ამ ორი ძაღლის შუაში კარებთან ზის მეტად დიდი, ბებერი კაცი „სულეთის კარის ყარაული“. ამ კაცს აქვს თეთრი თმა, გრძელი თეთრი წვერი და უღვაშები. უღვაშები ყურებამდე და წვერი მუხლებამდე სწვდება. ვინც „ბეწვის ჯიღს“ გავიდა, მას ამ კაცთან მიიყვანენ და ეს კაცი იტყვის, თუ სად უნდა შეიყვანონ. როდესაც ეს ბებერი გაუშვებს მკვდარს, ძაღლები გამოეკიდებიან. მკვდარი უბიდან „საგძალთ“ ამოიღებს, რომელიც დასაფლავების წინ „სამზეოდან“ გაატანეს, ძაღლებს გადაუყრის და ისინი მოეშვებიან.

ამის შემდეგ სულს ერთ ოთახში შეიყვანენ, სადაც „ბქენი“ სხედან, დაუდგამენ „საუნჯო“ სკამს და დაჯდება. „ბქეთ“ ყველაფერი იციან მისი ჩანადენი ცოდვა და მადლი. თუ საჯოჯოხეთოა ჯოჯოხეთში გაგზავნიან; თუ მადლიანია, მაშინ იქ დასტოვებენ, სხვა მკვდრებთან. თუ ცოტა ცოდვა ედება და მეტი მადლი, მას ციხის ქვედა სართულში შეიყვანენ, სადაც ძალიან ბევრი ხალხია ერთად თავშეყრილი. თუ მადლიანია, მას მეორე თვალში (სართულში) დასტოვებენ. ქალ-ვაჟებს, რომლებიც „უწამებელი“ არიან: ქალი გაუთხოვარი და ვაჟი უცოლო, მათ მესამე სართულში ამყოფებენ. ბავშვები: ვაჟები თუ გოგონები, ციხის მეოთხე „თვალში“ (სართულში) არიან; ესენი ყველა მადლიანია. ძუ-ძუმწოვარა ბავშვები ციხის თავზე არიან ანგელოზებად, რომლებიც ზედა სამ სართულში ცხოვრობენ, ისინი კიბით ადიან და ჩამოდიან. ვინც „ძირის თვალში“ (ქვედა სართულში) ცხოვრობს, ისინი კარებიდან შედიან და გამოდიან.

ჯოჯოხეთი ბნელი ადგილია, ძალიან ცუდი სამყოფელი. იქ არც სინათლე აქვთ და არც ვართობა-გახარება. იქ ცოდვიანების საწამებელია. მათ არც „ხითთ შუქი ადგებათ“. არც სამზეოდან ნალოცი ტაბლა მიუდისთ, არც კვირა-

ობით „ხთით ულუფა“ აქვთ გამწესებული, არ ედგმით ულუფა. და ვერც მადლიან მკვდრებში გაერევიან. სამოთხე კი მადლიანთ სამყოფი ადგილია, სადაც „ხთით შუქი ადგება“. იქ „ხთის ულუფა“ კარგი აქვთ. იქ მყოფი ქალ-ვაჟი სულ მხიარულობს და სულ ლაღად არის. სამოთხეში დიდი ღვინო და გართობა აქვთ. დილა-საღამომოთ მინდორზე გამოდიან და ღვინს მართავენ. უკრავენ ფანდურს—ტაში და ფანდური აქვთ გამართული, სიმღერა, ერთიმეორის გაზიარება და სხვა.

„სულეთში“ მეტად უყვართ მხიარულობა, მით უმეტეს მაშინ თუ „სამზეოს“ ხალხი მხიარულობს. სულეთში მყოფი სულელები თხოულობენ სამზეოს მყოფ ხალხისაგან მხიარულობას, „ტომ-ფანდურს“ და გართობას. მათ არ უყვართ არც ტირილი და არც გლოვა სამზეოს მყოფი პატრონებისა. თუ ოჯახში ძალიან გლოვა-ტირილია, სულელები „ხკრთებიან“ და სახლში აღარ მიდიან. რომელ ოჯახშიც მხიარულობენ და „ტომ-ფანდურს“ უკრავენ, მკვდრები იქ მიდიან და „უჩინრად“ (შეუმჩნევლად) ყურს უგდებენ. სამოთხეში მყოფი სულელები დილა-საღამოს ერთად იკრიბებიან, ერთად თამაშობენ. ხელი-ხელ ჩაკიდებული ქალ-ვაჟნი ციხეს გარშემო უვლიან და ისე მღერაან. ციხის გარშემო ტრიალ მინდორზე ცხენებს აჯიბრებენ. ვისაც ცხენი არ ყავს, ისინი მაყურებლად გამოდიან და ცხენების ჭენებას უტყქერიან.

ჯოჯოხეთში მყოფი სულელები ასეთ გართობას მოკლებულნი არიან.

მინდორის შუა გულში წყლის დიდი გუბე დგას. ამ გუბეში დილა-საღამოს მხედრები ცხენებს ჰბანენ. ქალები ამ გუბეში თავს იბანენ. ტრიალ მინდორში გრძლად სუფრაა გაშლილი. ამ სუფრაზე აწყვია ყველაფერი ის, რასაც სამზეოს შენდობას ეტყვიან: პური, ქაღები, ქადის-კვერები, ხორცი, ყველი, ერბო, ხავიწი, ზისცვარი (რძე). წყალი დადგმულია: თულუხებით, თუნგებით, „კოფაებით“ და სხვა ჭურჭლით. ლუდი დადგმულია: საწდეებით, ჩხუტებით, თასებით და სურებით. არაყი დადგმულია: „გაკეთებული მინაებით“ და საარაყე ჭურჭლებით. სუფრაზე თავიდან ბოლომდე სანთლებია გამწკრივებული. შუადაშუა დიდი კელატრები ანთია. სუფრას „ხთით“ შუქი ადგია და განათებულია. რაც სუფრაზე აწყვია, მას არც სვამენ და არც სჭამენ. სურფას არაფერი აკლდება.

როდესაც ახალგაზრდები „ცხენთ რბოლებას“ გაათავებენ, სუფრაზე დასხდებიან; სუფრაზედაც ძალიან მხიარულობენ. „ზედამდეგნი“ ერთ ჯერად ვერცხლის „კოჭობაით“ (თასით) რალაც სასმელს ჩამოარბევენ. მარტო ამას დალევს ყველა; დანარჩენს არაფერს არ დაეწევიან. ამ უცხო სასმელს უფრო მხედრებს ასმევენ, რადგანაც ისინი დაღლილნი არიან. ვინც საიქიო „მაიხილა“ (ცოცხალმა ნახა სიხმარში, ან მოკვდა და მერე ისევ გაცოცხლდა), თუ მას ეს სასმელი დააღვინეს—მოკვდება, აღარ დაბრუნდება, თუ არ დააღვინეს—სამზეოს დაბრუნდება.

ვინც საიქიოს „მაიხილავს“, „კაცის დღეს“ გაიგებს, რადგან სულელების ლაპარაკს მოუხმენს, აქვს თუ არა მოახლოვებული სიკვდილი. აგრეთვე როდესაც ის გამობრუნდება „სულეთიდან“ და გზაში შეხვდება სულეთისკენ მიმავალი „ცოცხალი“ კაცი, რომელიც მკვდრებს მოყავთ სულეთისაკენ,—ეს უკვე ნიშანია, რომ მას „დღე“ მოახლოვებული აქვს.

საიქიოს ყველაფერს ადრე გაიგებენ, თუ სამზეოს ვის რა მოელის. პირველად სულეთში გაარჩევენ სამზეოს ბედ-იღბალს, სამზეოს საიქიოს განაჩენის თანახმად მოხდება ყველაფერი. იქ იციან—ვინ როდის მოკვდება ან ვის რა ბედი აქვს ცოლქმრობაში: ვაჟი ვის გაუჩნდება ან ქალი. — ამას ყველაფერს სულეთში გაიგებენ, სანამ სამზეოს შესრულდება. აგრეთვე სამზეოს თუ მტრები არიან შესარიგებელი, ძალიან ბევრიც რომ ეცადნენ „რჯულის კაცები“ ვერ შეარიგებენ, სანამ საიქიოს არ გადაწყვეტენ მათ შერიგებას. აგრეთვე თუ ვინმემ სამზეოს კაცი მოკლა, ამასაც საიქიოს გადაწყვეტენ. როდესაც მესისხლე მტრებს არიგებენ, ჯერ საიქიოში უნდა შეარიგონ. სანამ „სულეთს“ არ დასხდებიან რჯულის კაცნი და არ გაარჩევენ მათ საქმეს, მანამდე სამზეოს მესისხლე მტრებს ვერ შეარიგებენ. მათი შერიგება არ მოხდება, სანამ სულეთიდან ხელს არ მოუშართავენო. როდესაც სამზეოში მოხდება მკვლელობა, როგორც აქ გადაემტერებიან ერთმანეთს გვარები, აგრეთვე სულეთშიაც, — იქაც „აირვეიან“. რაც სამზეოს მოხდება გაჭირდება თუ დალხინება, ქორწილი თუ სხვა, — „სულეთსაც“ მკვდრები მონაწილეობას ღებულობენო.

ავადმყოფობის დროს თუ ვინმე ისე იყო ავად, რომ სიკვდილი მოსალოდნელი იყო, საიქიოს მაშინვე გაიგებდნენ და „სულეთის“ ღმერთს სთხოვდნენ: ნუ დააღონებ ოჯახს, ნუ მააშორებ სამზეოსო და სხვა. ამას მიცვალებულები მესულთანის პირით შემოუთვლიდნენ ავადმყოფის პატრონებს: „ძალიან ვეხევეწებით სულეთის ღმერთს, მუჯლის კვრით უგორდებით ყოველ „ცისკარს“ (დილას), მაგრამ რაიც დაბადების დღით სწერებივ, იმას აქით ვერას ვაშველებთ“-ო.

როდესაც ახალ მიცვალებულს მეპატრონე სამარხ-საქნარს გადაუხდიდა, საიქიოს ნალოცი მიუვიდოდა, საიქიოს ერთი „ანდაბი“ მეორე „ანდაბს“ დაპატოებდა და გაიმართებოდა სტუმრობა.

ამ წვეულებაში მხოლოდ ისინი ვერ მიდიოდნენ, ვისაც სამზეოდან შენდობის მთქმელი არავინ ყავდა ან სამარხი არ გადაუხადეს: მათ ძალზე რცხენიათ და შორს სდგებიან. სამოთხეში ვინც არის მათ კვირაობით ხვთით ულუფა მოუღის და ამ დღეს სამზეოდან რაც ილოცება მიცვალებულთათვის, არ სჭირდებათ, არ ღებულობენ, რადგანაც იმ დღეს ღვთის ულუფით არიან კმაყოფილები. „სულეთში“ მყოფთ ტანისამოსიც უცვდებათ. მოზარდებს იგი უმოკლდებათ, რადგან იქ განაგრძობენ ზრდას. ამიტომ თუ მოზარდი მოკვდებოდა, პატრონი რამდენიმე წლის შემდეგ ერთ-ხელ ტანისამოსს დაამზადებდა იმ ზომისას, რა ზომისაც სჭირდებოდა მიცვალებულის ტოლს—ცოცხალს. ამ ტანისამოსს მიცვალებულის ტოლს მიცემდნენ, რადგანაც საიქიოს მკვდარს მოხმარებდაო.

ვისაც სამზეოს გამხსენებელი და პატრონი ყავს, მათი მკვდრები ბედნიერებია და ვისაც საიქიოს ნალოცი არ მიუღის, ან ახალგაზრდებს ცხენები არ ყავთ, — ისინი ძალიან იტანჯებიან და ტოლ-ამხანაგებს ჩამორჩენილი არიან.

როდესაც ძუძუმწოვარი ბავშვი მოკვდება, მას თავისი „ამბოკვარი“ (მომვლელი) ჩაიბარებს, „აღუმებს“ (აწყნარებს, უყვავებს მტირალ ჩვილს) და უვლის. სამზეოდან პატრონი რძეს „სახელს უღებს“, — შენდობას ეუბნება მალ-მალე: „ვინაც ჩემის ყმაწვილის ამბოკვარი ხარ ამითამც აღუმებ, ამ ასახვრე-

ტითამც უღბობ პირს, უძუძუობითამც ნუ შავაწუხებს, უსახვრეტობითამც ნუ დაგალონებს. შენიმც საწმარია ეს ზისცვარი“.

პატარას ყველა უფლის, ხელიდან-ხელში გადადის და „აღუმებენ“, რომ ძუძუ არ მოითხოვოს.

თუ ვინმე სამზეოს სიზმარში ნახავდა, რომ სულელებმა შავი ქალაღი მოუტანეს ან ქისმე სხვას მიუტანეს—ეს იმის ნიშანი იყო, რომ ის მოკვდებოდა. ვინც „საიქიოს გაიცდის“, „მაიხილავს“, ის ხედავს რომ საიქიოს „მწერენ“ სწერენ შავ ქალაღებს იმათ სახელზე, ვინც უნდა მოკვდეს. ვის სახელზედაც დასწერენ, ის მალე მოკვდებაო, იტყვის „საიქიოს გამცდელი“.

2. საიქიოს „გახილვა“ (ნახვა)

საიქიოს ნახვა მძიმე ავადმყოფობის დროს სიზმარში ხდებოდა.

მოგვეყავს ერთ-ერთი „მნახველის“ ნაამბობი, რომელსაც მძიმე ავადმყოფობის დროს „უნახავს“ საიქიო: „წამიყვან ორმ კაცმ უცნობმ, დიდ მინდორში მიმიყვანეს, იქ იდგ ერთ ციხე, ციხეს შავი მაღალ კარები ებ, კარები ყვითლით რაითამ იყვ „მასევილი“ (მოვარაყებული). კარ გააღეს-აღ ხალხი შავედით. იქ ბევრ ხალხ ისხდ. დედროვან ცალკედ ისხდ, მამროვან ცალკედ. ხალხ სადაც ისხდ, იმ ოთაღი მაღლად მკლავის სისქე საბელ იყვ გამბულ. საბელზედ სანთლები ენთ, სანთლები სინათლეს აძლევდ ხალხს. ვინაც ბებრები-დ ძალიან აოდმყოფებ იყვ ისეები ყველან მჯარგვერდზედ იყენეს მიქცეულები (მიწოლილი), ყველას წინ ტაბლა ედგ. ტაბლაზედ ლუდიან საწდებები-დ არაყიან ჭურჭლებ იდგ. ტაბლაზედ, სადაც ხინკალი-დ ფაფა იდგ, იმას ყველას მირდლი (ობი) ხქო მაკიდებული (მკვდარნი არც ხინკალს ჭამენ და არც ფაფას. „არც ილოცების ფაფა-დ ხინკალი“).

„რომენ ტაბლაზედაც კეცეულებ ელაგ, ის ტაბლები გასუფთავებულ-განათებულებ იყვ. საჭმელს არც ვინ არ ჭამდ. ტაბლას უაზრებდესად, ყველას უხაროდ. ხალხი ამას არც ვინ არ იღებდ. ყველანივ გაჩუმებულნ იყენეს. სადაც დედროვან ისხდ, იქ ერთ ბებერ დიაც ერივ. ყველაზედ სქელი-დ მაღალ იყვ. ის დიაცების მეთაურ იყვ. ის დიაც ადგ, ჯელი ბურნითიან მჩვარ ეჭირ. დიაცების ჯარს ჩამაურ წინ, ვინაც ბურნითს სწევდ იმათ ბურნით შააყრივ. მე სრუ ბოლოში ვიჯე. ჩემთან რო მავიდ ბურნითიან მჩვარ გამამიწვად. მე ტირილ დავიწყო. სრუყველამ ჩემსკე გამახენ, ყველას შავებრადლი, თქმით კი არც ვის არა უთქვამ. ტირილით ვუთხარ იმათ, ვინაც შამამიყვან, აქ არ მინდავ, იქავ შინ წამიყვანეთავ. დიაცმ ჯელით ალიშნ, წაიყვანეთავ. მე რო გამამაბრუნეს გზაი ორთ შავთ კაცთ ერთ კაც მახყვანდ. იმ კაცის თორ-პილ არ მანახვიეს (სახე არ მაჩვენეს). ის კაც იზიდებოდ, ჯელით გასაგლეჯად ემზადებოდ. კარებს რო გამამაცილეს, ორივ კაც გაქრ. მემრ მეაც გამამეღვიძ.

მე რო გონს მავედ, ჩემ მამა მამკვდარიყვ. ის ყოფილა, ჩემ მამის სულნ იყენეს გზაი რო შამყარეს. თორ-პილ იმით არ მანახვიეს, რო ტირილს დაიწყებდავ, აქაურობას აახმაურებდავ. საიქიოს ძალიან ჩუმად არიან. თავის ფხუნიც აშინებს სადამ“-ო.

XXVII. სახელოვან წინაპართ სოვნა

1. ალიათ მგელა და მისი საფლავი

ალიათ მგელა არხოტს ხელოსანი იყო (ხატის მოსამსახურე), ის მკითხავიც ყოფილა. „კაცის დღეს იგებდა“: იცოდა ვინ მოკვდებოდა და ვინ მორჩებოდა ავადმყოფობის დროს. როდესაც ალიათ მგელასთან მივიდოდა ავადმყოფის პატრონი,—ალიათ მგელა მაშინვე გაიგებდა ავადმყოფი მოკვდებოდა თუ არა. თუ ასეთი ავადმყოფის პატრონი „ჯვარში“ საკლავს-სამხვეწროს მოიყვანდა დასაკლავად, მგელა საკლავს არ დაკლავდა. თუ ავადმყოფი არ იყო მოსარჩენი, ის ეტყოდა ავადმყოფის პატრონს: „შენი ავადმყოფი არ მორჩება და საკლავი რომ არხოტის ჯვარს დაუკლა, არხოტის ჯვარი შერცხვებაო და მას სირცხვილიანი არაფერი არ უნდა“—ო.

როდესაც მგელა გამხდარა ავად, მას გაუგია, რომ მოკვდებოდა. უთქვამს თავისიანებისთვის: მე ხვალ მოკვდები, როდესაც მზე გადაიხრებაო. ალიათ მგელა ჯვარის საყვარელი ხელოსანი ყოფილა და ხალხიც თურმე მეტად დიდ პატივს სცემდა და ხათრიც ჰქონია მისი. როდესაც მგელა კვდებოდა მას უთქვამს: მთავარ-ანგელოზმა ჩემი სასაფლაო წმინდა ადგილას,—თავის ტყის ძირში „ფურთ ვაკიაზე“ მომიზომა და იქ დამასაფლავეთო. როდესაც მომკვდარა იქ დაუსაფლავებიათ, სადაც მას უთქვამს. მგელას საფლავი წმინდად იყო შენახული. მას დედაკაცები ახლოს არ ეკარებოდნენ.

მგელას საფლავზე ქვის კოშკი იყო დადგმული. კოშკი პატარა იყო, თალი ჰქონდა გაკეთებული, სადაც ანთებულ სანთელს მიაკრავდნენ. საფლავს დაბალი გალავანი ჰქონდა შემოვლებული. გალავანს შიგნით არც მამაკაცები შედიოდნენ, ხელოსანი თუ მივიდოდა და სანთელს დაანთებდა. მგელას წელიწადში ერთხელ დღეობასაც უხდიდნენ მისი შთამომავალი ალიანები (ჯაბუშანურები). დღეობას ამაღლება დღეს იხდიდნენ, ლუდს ადუღებდნენ, მგელას საფლავზე წაიღებდნენ, ერთ ცხვარსაც წაიყვანდნენ, რომელსაც იქვე დაკლავდნენ; ხორცს მოხარშავდნენ, პურებს და ქაღებს წინა დღითვე გამოაცხობდნენ და მათაც იქ წაიღებდნენ. როდესაც ტაბლას დასდგამდნენ, ტაბლაზე სატაბლო პურებს დააწყობდნენ, სამ-სამს ერთმანეთზე. სამ ხავიწიან ქადას გამოაცხობდნენ. ქადაზე სამ სანთელს დააკრავდნენ. იქ სამ „ჩხუტ“ ლუდსაც წაიღებდნენ. როდესაც ხატის ხუცესი საკლავს დაკლავდა, ის ამ საკლავით მგელას სულს მთავარ-ანგელოზს ახვეწებდა და იტყოდა: „მგელაის სულის სახვეწარ იყოს და სამწყალობნელო ცოცხლებისაო“.

როდესაც ალიათ მგელას დღეობას იხდიდნენ, ალიანები თავის სოფლიდან ყველას დაპატიებდნენ, მოხუცსა და ახალგაზრდას, ქალსა და კაცს. საფლავთან ტაბლას დგამდნენ, მამაკაცებისათვის ცალკე, ქალებისათვის ცალკე და ლუდსაც ასმევდნენ.

აქ ზედმეტად მხიარულებდნენ, მღეროდნენ, თამაშობდნენ, ოხუნჯობდნენ და სხვა.

2. ბერდიათ გაბა და მისი ღვთობა

ბერდიათ გაბა გადმოცემით ამლის „რკინის ჯვრის“ ხელოსანი ყოფილა. თურმე ძალიან ბედ-იღბლიანი კაცი იყო. მისი შვილ-ბოლო ძალიან გამრავლებული ყოფილა: ბევრი ვაჟი ყოლია. ხატს ძალიან ყვარებია. ქისტებთან ომის დროს რკინის ჯვარი—მისი სალოცავი, ძალიან ეხმარებოდა და უმართავდა ხელს. ხალხსაც ძალიან დიდი რიდი და პატივი ჰქონდა მისი, რადგან რკინის ჯვრის ხელოსანი იყო და იმავე დროს ბევრი შვილის პატრონი. როდესაც ის მომკვდარა, დასაფლავებით, თუმცა საერთო სასაფლაოზე დაუსაფლავებიათ, მაგრამ მის საპატივცემოდ მისი ღვთობის გადახდა დაუწყესებიათ.

გაგას ღვთობას იხდიდნენ დეკემბერში, იმ ხატში, სადაც ის ხელოსანი იყო (რკინის ხატში). ამ ღვთობას მისი შთამომავალი ბერდიშვილები იხდიდნენ და ეხვეწებოდნენ მის „დავლათს“ (იღბალს). გაგას ჩამომავლობა მის ღვთობაში ერთ საუკეთესო ცხვარს დაკლავდა. წინასწარ ხუთ „ჩხუტ“ ლუდს მოხარშავდა და ტაბლას დასდგამდა. ტაბლაზე სატაბლო პურებს დაწყობდნენ ერთმეორეზე. პურებზე თითო სანთელს ანთებდნენ. ჯვარის ხუცესი ტაბლას „მაჯსენებდა“ (იხუცებდა); ხალხი გაგას სულს ეხვეწებოდა: „შენმა იღბალმა გვიშველას და გაგვამრავლოს შენი ჩამომავლობა“. მერე ტაბლას დაუდგამდნენ მამაკაცებს იქვე ჯვარში და დედაკაცები კი, რადგან ხატში (ჯვარში) ვერ მიდიოდნენ, მოშორებით დასხდებოდნენ, იქ გამოუტანდნენ მათ ლუდს და ტაბლას. ამ ღვთობაშიც მეტი-მეტად ლხინობდნენ და თამაშობდნენ.

მიცვალებულის კუდტი ბარისახლს თემში

ზოგადი წესები

როდესაც ბარისახოს თემში ავადმყოფი გარდაიცვლებოდა, ოჯახი ხმაილ-ლა ტირილს დაიწყებდა. სოფელი ტირილის ხმაზე მივიდოდა. მამაკაცები სახლ-ში შევიდოდნენ, ზოგი გარეთ დაჯდებოდა. დედაკაცები კი ყველა შედიოდნენ მიცვალებულთან. ვინც მიცვალებულს „მიეკლავდა“ (მიეკარებოდა, შეეხებოდა), ის მიცვალებულს „ტალავარს“ გახდიდა „სულამე“-ში (სულის ამოსვლის დროს). მიცვალებულს თბილი წყლით გაბანდნენ და ერბოთი „გახაობდეს“ (ერბოს წაუცხებდნენ ტანზე). თუ მიცვალებული მოხუცი იყო მას არც გაბანდნენ და არც გააობდნენ. გაბანის და გააობის შემდეგ ახალ „ტალავარს“ ჩააცვამდნენ. ჩაცმის შემდეგ გარეთ „დარიფანჩი“ გამოასვენებდნენ. „დარიფანჩი“ ფიცრებს დააწყობდნენ, ფიცრებზე ჯერ „ფლასს“ დააფენდნენ, მერე ხალიჩას გაშლიდნენ. თავქვეშ საბანს დაუდებდნენ ბალიშის მაგიერ და მიცვალებულს ზედ დააწვენდნენ ისე, რომ თავი დასავლეთისაკენ ჰქონოდა.

მიცვალებულის იარაღს ზედვე დააწყობდნენ. სადაც მიცვალებული დასვენებული იყო იქ „ქანდარაზე“ მის ტანისამოსს ჩამოჰკიდებდნენ. ამის შემდეგ მთელი სოფელი წილსა ჰყრიდა და ვისაც წილი შეხვდებოდა ის წავიდოდა „მტყობიედ“ სოფლებში. „ჭირის მტყობიე“ იგზავნებოდა იმ სოფელში, სადაც ჭირისპატრონს ნათესავები ჰყავდა. „მატირალნი“ მოვიდოდნენ, იტირებდნენ მიცვალებულს და ჭირისპატრონს ჭირს უწყენდნენ. საღამოზე ყველა მოტირალი წავიდოდა თავიანთ სახლში. დარჩებოდნენ მხოლოდ „ნარეგები“. როდესაც მზე ჩავიდოდა, „ცივს“ (მიცვალებულს) ისევ შინ შეიტანდნენ. მიწაზე ფარდას გაშლიდნენ, ზედ ხალიჩას დააფენდნენ და მიცვალებულს მასზე დააწვენდნენ.

დილით, მზე რომ ამოვიდოდა, მას ისევ გამოასვენებდნენ და დერეფანში დაასვენებდნენ. დასაფლავების დღედ მიღებული იყო შაბათი, სამშაბათი და ხუთშაბათი. სხვა დღეებში დასაფლავება არ შეიძლებოდა. დასაფლავების დღეს სოფელს შეატყობინებდნენ: ერთი ვინმე ხნიერი მამაკაცი ბანზე ავიდოდა¹ და იქიდან დაიძახებდა: „პურ უნდა გამოავაცხოთ“ („სასამარხე“). ლომლებს შეუნიშებდნენ ცეცხლს². დამარხვამდე, წინაღივით, „ცხენ ტაბლებს“, „საკმითმატიროლებს“ და „სანერბიელოებს“ გამოაცხოებდნენ. რა დღესაც მარხავდნენ, იმ დღეს სატაბლო „მაჭრეხილ“ პურებს გამოაცხოებდნენ. როდესაც ლომლები გახურდებოდა, ჭირისპატრონთან მივიდოდა ოთხი ან ხუთი ქალი, ცომს მოზეღდნენ და პურებს გააკეთებდნენ. ეს „პურები“ ლომლებში მიჰქონდათ. გამომცხვა-

¹ ვინმე დამსწრე უფროსი მამაკაცთაგანი.

² პურის ცხობა ჭირისპატრონის სახლში არ ხდებოდა.

რი პური ჭირისპატრონის სახლში მიჰქონდათ. ერთ ქვაბ არაყსაც გამოხდიდა ჭირისპატრონი. ტაბლას „დააგებდნენ“: ორ-ორ პურს ერთიმეორეზე დააწყობდნენ, ზედ ყველს დაადებდნენ. ხავიწს ქვაბით მოიტანდნენ. სამ ან ხუთ ჯამში ხავიწს დაასხამდნენ (ჯამები კენტი უნდა ყოფილიყო) და ტაბლაზე დასდგამდნენ. ტაბლაზე თხუთმეტ სანთელს დაანთებდნენ. ტაბლას სულის ხუცესი „შანდობას“ ეტყოდა.

ამის შემდეგ სოფელს დაუძახებდნენ: „მატირალნი მაზდიოდათავ“. ტაბლის დალოცვის შემდეგ ცხენს „დააკუროთხვიებდნენ“. სადაც „ცივი“ ესვენა იქ მოიტანდნენ ცხენის ტაბლას. ტაბლაზე ეწყო: შვიდი გულიანი „კეცეული“, შვიდი „ქუბატი“ და შვიდი „კმიდი“ (პატარა პურები) და ერთი „ნახელიტრა“ (ჭურჭელი) არაყით სავსე. „ცხრაფეკ“ სანთელს ანთებდნენ. ერთ სანთელს ტაბლაზე დააკრავდნენ, ერთს „ნახელიტრაზედ“ და დანარჩენ სანთლებს იმათ მისცემდნენ ხელში, ვისაც არყიანი ყანწები ეჭირა. ერთ სანთელს და ერთ ყანწს სულის ხუცესი დაიჭერდა ხელში. „სულის“ ცხენს მიიყვანდნენ. ცხენის „სამბურს“ (თოკს) მიცვალებულს ხელზე მოახვევდნენ. თოკზე ცოლსაც ეჭირა ხელი (თუ ცოლი არ ჰყავდა, მაშინ დედა ან და დაიჭერდა).

„სულის“ ცხენს უნაგირს ადგამდნენ, ზედ ნაბადს დააკრავდნენ და იარაღს დაჰკიდებდნენ. სულის ხუცესი „კუროთხევათ“ (სულის ხუცობა) რომ მოათავებდა, ცოლი მარჯვენა ხელით ცხენს მათრახს დაჰკრავდა და იტყოდა: „შენიმც საკმარი ას ეს ცხენი, უცხენობითამც ნუ ღონდები, წინაშამც იქნები, უკენაშამც ნუ დასჩები“. ცხენის დაკუროთხევის შემდეგ „ცივს“ „ნარევი“ ასწევდნენ და წაასვენებდნენ. უკან მიყვებოდა მოტირალი ქალი და კაცი. შუა გზაზე დაასვენებდნენ. სადაც დაასვენებდნენ იქ სულის ხუცესი ერთ „ცხენ ტაბლას“ და „სანერბიელოებს“ დალოცავდა. მხედრები ცხენებით „ცივს“ და მოტიროებს სამჯერ გარს შემოუვლიდნენ და მეორე სოფელში წავიდოდნენ, სადაც მიცვალებულის ნათესავებს ჰქონდათ „ცხენ-ტაბლა“ დადგმული.

„ნარევი“ მიცვალებულს წაასვენებდნენ სასაფლაოზე. „მატირალი“ დედაკაცები და მამაკაცები უკან დაბრუნდებოდნენ ჭირისუფლის სახლში და იქ მათ მასპინძელი ტაბლას დაუდგამდა. საღამოზე სტუმრები წავიდოდნენ. დარჩებოდნენ ახლო ნათესავები და ბიძაშვილები. „ნარევი“ მიცვალებულის სახლში ორ ღამეს ათევდნენ¹. სადაც „ცივი“ ესვენა იმ ადგილას წყალს დასდგამდნენ და სანთელს უცვლიდნენ: სანთელი მთელი ღამის განმავლობაში არ უნდა ჩამქრალიყო. მიცვალებულს რომ დასაფლავებდნენ, იმავე საღამოს „საპირიკსნოს“ დაკლავდნენ. მეორე დილით ხორცს მოხარშავდნენ, ტაბლას დააგებდნენ, სოფელს დაუძახებდნენ. ერთი ვინმე უფროსი კაცი დაუძახებდა: „მატირალნი მაზდიოდათავ“. სოფელი მივიდოდა—ქალი და კაცი. ტაბლას სულის ხუცესი დალოცავდა და ხალხს მიიწვევდნენ. ჭირისპატრონი, თუ არაყი ჰქონდა, ასმევდა მოსულ მოკეთეებს, მეზობლებს კი არ ასმევდა-არ ევალებოდა. ჭამის შემდეგ ხალხი აიშლებოდა და წავიდოდა.

¹ პირაქეთ ხევსურეთში ორ ღამეს სტეხენ, პირიქითში ერთს.

დასაფლავებიდან ორი კვირის შემდეგ ჭირისპატრონი არაყს გამოხდიდა, სულის ხუცესს დაუძახებდა და სოფელში მოკეთებებს დაჰპატიჟებდა. ტახტს გააწყობდა: ტახტში ჩალას ჩააგებდა, ფარდაგს გადააფენდა, ზედ ხალიჩას და ნაბადს გადააფარებდა. ტახტის გვერდით ქვემოთ მიწაზე ხალიჩას ან ფარდაგს გაშლიდნენ და ზედ მიცვალებულის ტანისამოსს და იარაღს დააწყობდნენ. წინასწარ გამოაცხობდნენ შვიდ ხავიწიან ქადას და „კუბატებს“. ტაბლაზე დააწყობდნენ ქადებს და ქადებზე „კუბატებს“. ტაბლის გვერდით არყით საცეცე ჭურჭელს დასდგამდნენ. „უსმელა“ წყალსაც (ახლად მოტანილ წყალს) დასდგამდნენ. შვიდ სანთელს დაანთებდნენ: ერთ სანთელს სულის ხუცესი დაიჭერდა ხელში, ხოლო დანარჩენებს ტაბლასა და ტახტზე დაანთებდნენ. სულის ხუცესი ტაბლას, ტახტსა და „ტალავართ“ შენდობას ეტყოდა: „სადაც შენ ხარ (სახელს იტყოდა), შენამც გეკმარების. ემ ტახტს საწოლადამც გამაიყენებ. ეს ტალავარი შენამც გეკმარების, შენამც იკმარებ გაუცვეთლად. გაუცვეთიმც გექნების, გაუგლეჯიმც გექნების; ეს ტაბლაიც შენამც გეკმარების. რაადაც გინდ იმადამც გამაიყენებ. საგძლად გინდ თავისად, თუ მამყოლ სწორ ამხანაგისად. ეს არაყიც შენიმც საკმარი ას, სტუმართანამც ნუ რაით დალონდები“. დალოცვის შემდეგ ტანისამოსს „ტახტში“ ჩააწყობდნენ და ზედ ნაბადს წაახურავდნენ.

ჭირისპატრონი რამდენიმე ხნის შემდეგ შეუდგებოდა „სანთელ დღის“ მზადებას. „სანთელ დღე“ უნდა გადაეხადათ სიკვდილის დღიდან შვიდი კვირა რომ შესრულდებოდა, ან ცხრა კვირა. კვირების რიცხვი კენტი უნდა ყოფილიყო. „სანთელ დღეს“ ჭირისპატრონი ლუდს ადუღებდა. ამ დღეს ცხენ-დოღს არ იხდიდნენ, ხოლო თუ „უკეთი იყო“ (ახალგაზრდა ვაჟი) მიცვალებული, მაშინ კი „ურბოლებდნენ ცხენთ“, გამართავდნენ „ცხენ-დოღს“. დილით სოფელს დაუძახებდნენ: „მატირალნი მახდიოდათავ“-ო. სოფლებში მოკეთებებს შეუთვლიდნენ: „სანთელ დღეს ვიკდით, მოდით“-ო. მოკეთებები არყით მოდიოდნენ.

შუადღეზე ხალხი შეიკრიბებოდა: „ტალავართაზე“ დედაკაცები იტირებდნენ: „კმით მატირლები“, „მესულთანეები“ და სხვა. ტირილის შემდეგ ხალხს ლუდ-არაყით გაუმასპინძლებოდნენ. დედაკაცებს დასვამდნენ, „ტაბლას ჩამაურიგებდნენ“ (ორ ქალს ერთად დაუდებდნენ ორ კვერს, კვერებზე ხორცს და ყველს დაუწყობდნენ). ოთხ „ზედამდეგს“ ამოირჩევდნენ: ორი ლუდს ასმევდა და ორიც არაყს. სანამ პურისჭამას დაიწყებდნენ, სანთელს ჩამოურიგებდნენ (ყველას ხელში მისცემდნენ თითო სანთელს). ვინც „ტაბლაზე“ იჯდა სანთელს აანთებდა. სანთლებთან ერთად თითო „კვერეულს“ ჩამოურიგებდნენ (პატარა პურებია). ვიდრე სანთლები ნახევრად არ დაიწვებოდა, პურს არ სჭამდნენ, არც ლუდს და არაყს დაღევდნენ. სანთლები ნახევრად რომ დაიწვებოდა, ერთად შეაგროვებდნენ და კედელზე მიაკრავდნენ. შემდეგ იწყებდნენ პურისჭამას და ლუდ-არაყის სმას.

დედაკაცები რომ ტაბლიდან ადგებოდნენ, მამაკაცებს დაუდგამდნენ ტაბლას, მამაკაცებს სანთლებს არ აჭერინებდნენ. საღამო ხანს, რამდენი კომლიც იყო სოფელში, იმისდამიხედვით წილს ჰყრიდნენ, თუ ვის რამდენი სტუმარი შეხვდებოდა; ვისაც შეხვდებოდა „წილით“ (კენჭის-ყრით) სტუმარი, ის წაიყვანდა სახლში და იქ გაუმასპინძლებოდა: ასმევდა არაყს, დაუდგამდა ტაბლას,

ხინკალს, ქადებს და ქადის კვრებს აჭმევდა. სტუმრები ღამეს იქ გაატარებდნენ. მეორე დილას სტუმარი და მასპინძელი ისევ ჭირისპატრონის სახლში მიდიოდნენ, ლუდს და არაყს სვამდნენ. შუადღისას სოფელს დაუძახებდნენ: „მატირალნი მაზდიოდათავ“-ო. სოფელი მოვიდოდა. დედაკაცები „ტალავართ“ გაშლიდნენ; მამაკაცები „ტაბლას“ დააგებდნენ. ტაბლას და ლუდიან კოდს სულის ხუცესი დალოცავდა (ერთ კოდ ლუდს „სანთელდღეს“ დასტოვებდნენ მეორე დილისათვის—„წელთავებისად“). ტაბლის დალოცვის შემდეგ ხალხს „ტაბლაზე“ დასვამდნენ. ტაბლაზე ქალებს ცალკე დასვამდნენ და მამაკაცებს ცალკე. საღამოს სტუმრებს სახლში წავიდოდნენ. ჭირისპატრონი სტუმრებს შუაგზამდე გაჰყვებოდა და თან ლუდსა და არაყს გააყოლებდა.

მესამე დღეს ჭირისპატრონი „სულამაის დღეს“ გადაიხდიდა¹. ლუდიან კოდს, რომელიც შენახული იყო წინანდელ ხარჯებიდან, დაალოცვინებდა. დილით სოფელს უძახებდა: „მატირალნი მაზდიოდათავ“-ო. სოფელი მოვიდოდა. დედაკაცები „ტალავართ“ გაშლიდნენ. ტირილის შემდეგ „ტალავართ“ აიღებდნენ. ერთი ქალი ადგებოდა, ტანისამოსს ხელზე გადაიკიდებდა და რაზედაც ტანისამოსი ეწყო იმ ფარდაგს გადაჰბერტყავდა. ტანისამოსს მოშორებით დააწყობდნენ. ტანისამოსის აღების დროს დედაკაცები იტყოდნენ: „ღმერთო, ნუღარას მარკეს დაახედებ ამ სახლს, ავი კარგად მაუქცი, ჭირი ღზინად მაუქვდინე“. მამაკაცებს და დედაკაცებს ტაბლას „დაუდგამდნენ“ (ცალ-ცალკე). პურს აჭმევდნენ. როცა მოთავდებოდა მიცვალებულის ხარჯები, ჭირისპატრონი „სულამასულში“ (როდესაც გარდაიცვალა იმ დღეს) „თავმოსაპარსაოს“ გადაიხდიდა². ერთს „საწდეს“ (ლუდიან ქვებს) და არყიან ჭურჭელს დალოცავდნენ. ვინც მგლოვიარე იყო და თმა-წვერი ჰქონდა მოშვებული — მოიპარსავდა. მოპარსვის დროს ეტყოდნენ: „ბევრჯელამც მაიპარსავ თავს მშვიდობით და დღეგრძელობით, სამგლოვიარო აგკადას ღმერთმა“. „საქნარის“ (ხარჯების) გადახდის შემდეგ ჭირისპატრონი „ხალარჯეების“ მზადებას შეუდგებოდა: ადუღებდა ლუდს, გამოხდიდა რამდენიმე ქვებ არაყს, გამოაცხობდა პურს, ადუღებდა ხაფიწს და ბრინჯს. „უბარებდენ“ (აპატიებდნენ) მოკეთებებს. მოკეთებები არყით მოდიოდნენ. სოფელს „უძახებდენ“—„სოფელი, მოდიო ხალარჯეების რიგს გადაუდგათ“-ო. როცა სოფელი და მოკეთებები შეიკრიბებოდნენ, ჭირისპატრონი სულის ხუცესს დაალოცვინებდა ლუდიან კოდს, ტაბლას და მოკეთებების მიერ მოტანილ არაყსაც. ჭირისპატრონი წინადლით მიცვალებულის საფლავზე ერთ ცხვარს დაკლავდა და ხორცს მოხარშავდა. ხალხს „ტაბლაზე დასხამდა“, ჩამოურიგებდა: პურს, ხორცს, ხაფიწს, ბრინჯს და ყველს. ამას პარასკევს დღეს იხდიდნენ. „ხალარჯეებს“ მარტო მამაკაცები მოდიოდნენ, დედაკაცები კი აღარ მოდიოდნენ, რადგან „ტალავარნი“ არ „უხსენ“ და არ ტირიან. როდესაც პურის ჭამას და ლუდის სმას გაათავებდნენ, ჭირისპატრონი „ფანდურს გასტეხდა“. პირველად ფანდურს ფვით დაუკრავდა და დაამღერებდა. ფანდურის „გატეხის“ შემდეგ ხალხი მხიარულობდა: ცეკვავდა და მღეროდა.

¹ სულამაის დღე—სულის ამოსვლის დღეა, ხარჯებში შედის.

² „თავმოსაპარსაო“—პირიქით ხვესურეთშიც იციან და ხარჯებში შედის.

მიცვალებულის კულტი როგორცა და უკენახაღუს
თემებში

ზოგადი წესები

როშკას ყველა სოფელში სულთაკრეფას არაყს გამოხდინან. „ის რა უარაყოდ არც ვინ არ დარჩების“. ჭირისპატრონი ლუდს აღუღებს. „ვისაც მკედარს სიკვდილიდგეს წელ არ აქვ გათაული-დ სულთაკრეფის რიგ არ უქნავ“. ლუდს აღუღებს შინ, კოდიც თავის ჭერხოში უდგას. შაბათ დილას დააცხოზენ სამარხო პურებს, „ლაოშებს“, „ვაციებს“; აღუღებენ დოხანს. „მემრ ჭირისპატრონებ შაიყრებიან ერთადა-დ გახყოფენ ხალხს, ე. ი. სოფელს იმთენად, რამთენიც ჭირისპატრონი ას. ვინაც ვის ერგების, წალღალვენ მაწვეარსა-დ იმ ხალხს აწევენ. კაცი, დიაც ყველა მივ“ (ხალხის გაყოფა და ისე დაპატიუება მარტო რომ-კაში არის ჩვეულებად. სხვა სოფლებში ასე იციან: ჯერ ერთ ჭირისპატრონთან მივა მთელი სოფელი, მერე სხვასთან და ასე შემდეგ. რომ-კაში კი სოფლის მცხოვრებთ იმდენ ნაწილად დაყოფენ, რამდენიც ჭირისპატრონია და თავის ხვედრ ხალხს დაპატიუებს ყველა და მათ სცემს პატივს). ჭირისპატრონი კოდთან გაშლის ფარდაგს, დააწყობს ზედ სამარხო პურებს, მიიტანს დოხნიან ქვაბსა და დასდგამს იქ. მარილს დაყრიან პურებზე, კოდს სანთელს დააკვრენ, ამოიღებენ ერთ საწდე ლუდსა და დასდებენ ტაბლაზე, არაყსაც მოიტანენ ქინთითა და დასდებენ ტაბლასთან (ქინთი ხევსურულად ჰქვიან ტიკს), თულუხით წყალს დასდგამენ, „ყველა სასმეშით დაასხმენ: თასებსა-დ ყანწებს; ყანწებს არაყიანებს ხალხ დაიჭერს კელში, ლუდით სავსე თასებს ყველას დაზდგამენ, ყანწებსაც იმით იჭერენ კელში რომ ძირ არ აქვა-დ არაზე დაიდგმის, ხან კი იციან რომ ყანწებსაც პურის კვერებში ჩააშობენ ძირებით. წყალთაც წამაასხმენ წიწანშია-დ ან თუ აქვ თასში, ამასაც აქ დაზდგამენ (წიწანი — პატარა ჯამი). მემრ ყველას ანთებულს სანთელს დააკვრენ აქ რაიც ას დალაგებული; დადგების სულის ხუცესი (სულის ხუცესი სხვა არის, ის არ „ხუცობს“. სულის ხუცესი ის ხდება ვინც ისწავლის სულის ხუცობას. ჯვარის ხუცესი კი „დგება“ ჯვარის და მკითხავების საშუალებით), პირ ამასაკედისკესად გაუდგების სულის ხუცობათ“. სულის ხუცობის დამთავრების შემდეგ ყველანი იტყვიან:

„შაუნდნას, მაკმარას დმერთმა ქრისტიანობის გამჩენმ“. აიღებენ თასებს და კელში ჩამაურიგებენ ყველას. ყველა თითოობით დაილოცება: „ვაგაშენასთ დმერთმ (მასპინძლის სახელი), ბარაქა მაგცასთ, მშვიდობით გამყოფნასთ, მარკეი-დ ავ ნულარა მაგცასთ, ნულარა დაგალირასთ, ლხინზე შაგიცვალასთ ეს ტაბლაიცა-დ მაკეთე-მამკითხაეიც. თქვენ ავზედა-დ ურიგოზე ნულარავინ გაგსაჯნასთ, დაგბარჯნასთ; ლხინზე გადინასთ დღეს ამას იქით მაკეთისაცა-დ შინაც ლხინ მაგცასთ. შაუნდნას ვისადაც ილოცების. ყველან დაილოცებიანა-დ შასმენ რაიც ვის უჭერავ ყანწი თუ თასი“. მასპინძლის გულის გასაკეთებლად ყველანი აქებენ ლუდსაც, არაყსაც. „კა არაყ გამავსგლიოსთავ, კა ლუდ მაგკდა-რაგ“. შესმენ ყველანი კოდთან თითო თასს. ამავ დროს: „კოდსთან ტალა-

ვართაც დააწყობენ გაშლით ფარდაგზედ. ზედ ერთს ფეკს სანთელს დააკვრენა-დ რლოცებიან ტაბლასთანა-დ კოდსთან ერთად. დალოცვილ ტალავრიანს ფარდაგს ორნი დიაცნი ასწევენა-დ წაიღებენ კარჩი. იქ ან ბანზე გაშლიანა-დ ან კარშია; დაიწყებენ დიაცები ჯერ ძახილით ტირილს, მემრ კმით მატირალს ატირებემა-დ ქვითინით აძღვევენ ბანს. ტირიან დიაცებ მანამდინ არ დაიღლებიან ტირილით. მემრ რო დაიღლებიან, დადუმდებიანად. მეტურნითეები ერთიმეორეს ბურნითს აწვევიებენ“ (ხევსურეთში ბურნუთის წვეა ქალებში ძალიან გავრცელებულია და ზოგიერთი მამაკაციც ეწვეა).

„მემრ ორ დიაცი იქავ ასწევს ტალავართა-დ წაიღებენ იმ ტახტიჩი, რომენიც ამ წელს ამ ტალავართად ას დათმობილი. ფარდაგით ჩაზღებენ ტახტშია-დ დააწყობენ იქავ ლამაზად, ზედ ნაბადს დახურვენა-დ დაანებებენ თავს. მემრ დიაცებს დაუდგმენ ტაბლას სამარხოს, ხმიად-ლაოშებს, მარილსა-დ დოხანს. დოხანს ჩაუსხმენ ხის ჯამებშია-დ ჩაუდგმენ შიგ ქიტურაებს. ჯამებ ყველაისად საკამო თუ არ აქვ, ზოგჯერ ორ-სამნიც ჰამენ ერთს ჯამშიით დოხანს. თუ ქიტურებ არ აქვ საკამო, მაშინ ერთი ქიტურით „ხვრეტენ“ რივ-რიგას. დიაცებიც განაწილებული ხყავ ჰირისპატრონებსა-დ თავთავის წილად ნამრგლები ხყავ შინ წაყვანილები. მაგრამ ტირილში, სადაც კმით მატირალებ მეტ შახედების, მეორედ ტალავართაზეითაც კაცს მოუღალვენა-დ წაიყვანენ კმით მატირალს, რომათ მკვდარზედაც იტირასა-დ ამ ტირილით აქასა-დ აღიდას იმათ მკვდარიც. მატირალებიც არც თავს ღმადლებენ, წაუღენა-დ იქაც იტირებენ. იმათ ტირილზე დიაცებიც ყველანი ქვითინებენ. კაცებს ცალკე დაუდგმენ სამარხო ტაბლასა-დ ასმევენ ლუდ-არაყს. ტირილში კაცები აქ არას დროს არ ღებულობენ მონაწილეობას, კმით ტირილში კი იციან ზოგებმ კაცებმ ახლოს მისვლა-დ ყურობა კმით ნატირალის. ესიც ხნიერებმ კაცებმ იციან, როსაც კმით მატირალი ძველებს კებებს ოშკაცებს ვის შატირებს, მაშინ ცრემლებ ჩამაედინების კაცსაც. ესიც ძვირად ვინ იცის, კაცის ტირილ სირცხვილი ას, ნამეტნავად ახალგაზდისა, ახალგაზდა სრუ არ იტირებს“.

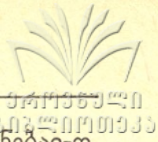
„ჰირისპატრონებისას სმა რო მათავდების, ამ დროს კიდევ გაიტანენ სათოფეებსა-დ დააყენებენ ისეთისავ წესით. რომლიც წესი სხვა კევსურეთ ას. თოფებს ჯერ წილის ყრით აკლიანა-დ მემრ უწილოდ დაიწყებენ კლას. კაცებ როსაც სათოფეებს აკლიან თოფს, ყმაწვილები ამ დროს კაცებს დააყენებენა-დ აკლიან ისრებს. ისრები აქაც ეკლისებ იციანა-დ მშვილდები ღგნალისა, ან არყისა, შოთხისა. საბამს დაღვრეხენ კანაფისას, რო მაგარ გამავიდას. წინავ ზროიცი იკოდეს ისრისად რკინისა, სათოფეებზედა კაცებზე რაიც ღგების, იმას ის იტანს ვინაც ან „ვაცს“ აიტანსა-დ ან სათოფეს. სათოფეებსთანაც მიაქვ ჰირისპატრონებს სასმელ-დ ასმევენ ხალხს. სხვა ახალ წესი აქ არა იციან. რაიც სხვა კევსურეთ — აქაც აისრ ას“.

„რაიც კევსურეთ კაი ცხენები ას, სუყველა სულისად ას დაკუროთხვეული. ვინაც კა მაკვდების კევსურეთ, თუ ცხენი შინ არ ხყავ სხვაკნით მაიკითხვენ, იყიდიან, მისცემენ როგორც კა ცხენი ისრაც მეტს ფასს. მაგალითად ხუთს ძროხას, ექვსს, ან მეტს, ან კიდევ ნაკლებსა-დ მას დააკუროთხვეიებენ. თუ ისით ვინ მაკვდ, რო ქონებაი აქვა-დ ბევრ, არ ვინ დარჩ იმის ჰირისპატრონი,

მაშინ უფრო ცდილობენ კა ცხენ იშოვანა-დ ამისთანა დღისად მრავალ რჯა-
ხებს ხყავ კაი ცხენები“. კვესური კშირად იტყვის: „ერთ კაცი ორ, რომ მავკვდ
ჩემ ჯალაფნი ცხენს ველარცაით მაიყვანენ, ერთა ცხენაი გვყავ, თაოდ მინდ,
მთელსაცა-დ მკვდარსაც. ამას ეტყვიან უფრო იმას თუ რაუვიდ ვინ: ცხენ
მაგვეცივ დასაკურთხევიებლად. მაგრამ კშირად ისით ჭირისპატრონ მაუფ
სათხოვლად, ხათრით ველარას ეტყვიან. წაიყვანენ ცხენს, კელს გამამბენ
მკვდარს, დააკურთხევიებენა-დ მემრ პატრონსავ უბრუნებენ, თან ხუთ-ექვს ძრო-
ხასაც მაუყოლებენ. დაკურთხევიულს ცხენს აღარცვინ იყიდისა-დ თუ იყიდ ვინ
ნახევარ ფასი ღირს კვესურეთ ასეთ ცხენი. რად მინდავ, იტყვის კვესური, სხვა-
თად დაკურთხევიულ ცხენივ სხვისაივ, ჩემ ხო არ ასავ, სხვის ცხენ რად უნდა
ვინახავ, მე რომ მავკვდავ ჩემთ ჯალაფთ საით უნდა იშოვანავ ცხენივ. აზირ,
საკუთარ ცხენ შავინახავ, რომ მთელსაც გამამდგასაო-დ მკვდარსაცავ. კვესური
დაკურთხევიულს უნაგირსა-დ მათრასაც არ იყიდის: რად მინდავ სხვისად და-
კურთხევიულივ, ჩემ ხო არ იქნებისავ, თუ კი საკუთარ არ ასავ, რა ხალიზით
უნდა შავმდავ ზედავ. ძალიან იშვიათად იყვ, რომ იყიდდ ვინ დაკურთხევიულს
ცხენს, უფრო იყიდდ ღარიბი უქონელ, რომ ესეთ ცხენი ნახევარ ფასში იყი-
დებოდ—ღარიბს კელ მიუწვდებოდ ამის საყიდლად. თუ შორს ვინ გახყიდდ
ცხენს, რომ აქ ამ ცხენს არ იცნობდესა-დ არ იცოდეს დაკურთხევიულ იყვა თუ
არ, მაშინ ამ კაცს ხალხსთან ერთად ე. ი. ხალხს დაისწრობდესა-დ პირობას
დაზღებდეს; თუ ეს ცხენივ დაკურთხევიულ ამაჩინდავ, მაშინავ ნახევარ ფას უნდა
დამიბრუნავ, შაიძლების რომ სრულს ფასხედაც დაზღებდეს პირობას, რომ სრულს
ფასს დაუბრუნებდა-დ ცხენზეითაც კელს აიღებდ“.

„წინკადულ მინიელმ გამიხარდი წიკლაურს კი აკდივ ერთხან ცხენის ნახე-
ვარ ფასი. გამიხარდი იყვ არხოტიონი-დ მინიელი პირაქათელ კვესური-დ არ იცო-
დეს დაკურთხევიულ იყვა ცხენ თუ არ. არხვატი-დ წინკადუ ერთის დღის სავალზე
არიან ერთუცს დაშორებულნი, მინიელს იქაურ რა ეცოდინებოდ. გამიხარდიმ მაი-
ყვან თავის სახლისკაცისად, ბაბუკურთ თათარისად, დაკურთხევიულ ცხენი გა-
საყიდლად, ძალიან კა ცხენ იყვა-დ მაეწონ მინიელს. ეს ცხენ კვესურეთულად
ათ ძროხა მინც ღირდ ისით კა ცხენ იყვა-დ გამიხარდიმ ექვს ძროხად მიხყიდ.
მინიელს ამაზე ექვ შავპარა-დ დაიწყ კითხული: დაკურთხევიულ ხო არ ასავ ეს
ცხენივ. ბოლოს გაივ, რომ გამიხარდის მაუტყუებავა-დ დაკურთხევიულ ცხენ
მიუყიდავ. დაუბარ მინიელმ მტერობა: შენ რომ მამატყუევ მე, გაგვიო-დ
იცოდავ რომ მე მტერი ორავ, მე არ მაგებარებვი, მზას იარეოდ. სადაც შავხვდე-
ვივ უჭრელს არ გაგვიშობავ, თუ საქონს არ დამიბრუნებავ. გამიხარდიმაც შამა-
ლთვალ: რომ მე შენ არას გიბრუნებავ, იმტერევ რამთვინიც გინდავ, აბა თუ მტე-
რობა გინდავ, სუღარი ზიდევ უბითავ. დაუბარ მინიელ, სადაც შავხვდებივ მე სა-
ნაჭრევედ არ მაგიქნევავ იარაღსავ, მე სასიკვდილოდ ვიშუღლებავ. ახლა გამიხარ-
დიმ დაუბარ: აბა მე ფარჩას ვერცაით ვიშოვებავ, შენ ზიდევ სუღარიო-დ სადაც
შავიყრებითავ ან ერთს გამაგვადგებისაო-დ ან მეორესავ. გაგძელდ მტერობაიდ.
ბოლოს შაიყარნეს გზახედ. თითო ოროდ ხანჯარ კი დახკრეს ერთუცსად. ხალხ
შახვდად, მალე გაამეშველნეს, თორე ჩახკოცდეს ერთუცს. ბოლოს რომ მარჩეს,
აუდგ შუაში კაც-შუაკაცი-დ რჯული ქნეს. რჯულმ ნაჭრევებ შიგიში გაღბარ,

რაკი ერთნაირად შვირდად, გამიხარდის დაადვ სამის ძროხის დაბრუნებში-დ, არაყით შინ მასვლა მიხიელისად“ (არყით შინ მისვლა ხევსურეთში ნიშნავს ქედის მოხრას მოპირდაპირის წინაშე და უდრის ხუთი ძროხის გადახდას. რჯულის კაცები ასეთს ღმირად გადასწყვეტენ: ორ მოპირდაპირეს შორის დამნაშაქეს მიუსჯიან: ან ხუთი ძროხა უნდა მისცეს დაზარალეზულს ან არაყი უნდა მიუტანოს და მიუვიდეს სახლში. ამას ჰქვიან „შინ ხეწნა“. უმრავლესობა ხევსურებისა ხუთ ძროხას იხდის და კაცთან არყით არ მივა, ეს არის ერთგვარი თავმოყვარეობის საკითხი იმათებურად. „სახვეწრად სხვის სახლში არ შავძერები-დ ორჯელ ხუთს ძროხას გადავიხდი“-ო იტყვიან ხევსურები).

ხევსურეთში იტყვიან: „რჯულის მაჭრილ კელ არ გეტკიენებისავ“. „გამიხარდიმაც რჯულის ნათქვამზე უარი აღარ თქო, რაკი კევსურები ესრ ამბობენ რჯულმავ რაც გინდა დაგადოსავ სირცხვილ არ ასავ. ადგა-დ სამ ძროხაიკ დაუბრუნა-დ შინაც მიუვიდ არყით. ეს ერთი ვთქვით მაგალითისად, თორემ ბევრ ამისთანა მამკდარ კევსურეთ, უნაგირის მიყიდვაზედ, ცხენის მიყიდვაზედ, თუ ისეებ დაკურთხეულებ გამაჩინდებოდ, ძალიან დიდ მტერობა ჩამაუფარდებოდ გამყიდსა-დ მყიდველს. ბევრ ჭრა-ჭრილობაიკ ყოფილა-დ რჯულიც ამავზედ. ზოგი დასაკურთხევიებლადა-დ თაოდ საყონიებლად არ გაიყვანდ ცხენსა-დ მაშინ ვისაც შვირდებოდ, ისი ქოოდ იყიდდ ცხენს, თუ ასეთს ხათრს ვინ გაუწევდა-დ მიხყიდდ ამ დღეს კას ცხენს, იმას დააკურთხევიებდეს. თუ შინ იმის მკედარ ვინ იქნებოდ რიგიანი ის იყვანიებდ ან ძმა ან შვილი, თუ ამის კარგ მამვლელი-დ მკედარ არ ვინ იქნებოდ, მაშინ დაკურთხევიდგეს მისცემდეს ვის, ან დისწულს, ან დედიძმას, ან სხვას მაკეთეს, ვინაც ამ მიცვალეზულსთან სიცოცხლის დროს კარგად იყვ (ე. ი. მეგობარი). ხოლოთ ისითს კაცს კი აარჩევდეს ვისაც ცხენ უყვარდა-დ ეხალიზებოდ იმისად კა მავლაი-დ მკედრობაიკ თუ შეეძლიაყვ. უფრო არჩევდეს დოღვი მარბოლს ცხენს, რომენიკ წინ დარბოდად. ამაში არც ფასს ზოგებდეს. თითქმის თორმეტ ძროხამდენ აძლევდეს. დოღვში მარბოლის ცხენის დაკურთხევეა იმით უყვარდ, რო, როსაც დოღვნი არიან მაშინ ტირილ სატიროლოვიაისა-დ კშირად მაიგონებენ ამ ცხენის პატრონს შატირებენ, ტირილში კმით მატირალევიცა-დ სხვაიკ ვინაც ძახილით ტირის. იმ ცხენს ვინაც უვლისა-დ ვისაც ხყავ იმის სახელს კი არ აკსენებენ, აკსენებენ იმას, ვისადაც დაკურთხეული ას (მაგალითად ცხენი დაკურთხეული ას ჯურკაისადა-დ შასანახავად მისცეს გიგიას—გიგია უვლისა-დ იმას ხყავ ცხენი, ამის სახელზე კი არ ვინ იცნობს ამ ცხენს, ამას ხქვიან ჯურკაის ცხენი, წინ ვის ცხენ მავიდაო-დ—ჯურკაის ცხენივ, ეს ვის ცხენიაო-დ ჯურკაის ცხენივ. აქ გიგიას არ ვინ აკსენებს). ჰოდა, მკედრის პატრონს ძალიან უნდ რო სახელოვან ცხენ იშოვას. რო ხალხი იმის სახელს კშირად იგონებდასა-დ ამით არც ზოგვენ ფასის გაღებას. ამ ცხენს ვისაც აჩუქებენ, ის ვალდებული ას, რო კარგად ხყურას, აჭმის თივა-ქერ-დ არც ნალებ დააკლას, თუ კარგად ვერ უვლის მაშინ შაიძლები, რო ქვეც წაართვან ცხენი-დ სხვას მისცან, თუ შინ არ ვინ ას შამნახავი; თუ შამნახავ შინ ვინ ას, ხო თაოდ იყვანიებს. ამ ცხენის გაყიდვის უფლება არ ვის აქვ—ვისაც კელჩი ას. მკედრის პატრონისად დაუკითხავად გაყიდვა მაინც ძალიან ეზარების. თუ გაიყიდავ ცხენივ, მაშინავ საკუთრად

არ ხკმარდებისაჲ საიქიოსაჲ ეს ცხენიჲ. თუ მინც განსაკუთრებულ მდგომარეობაი ას, ან დაბერდ ცხენი, ან დაკოჲლდ, ან მთხოზიასა-დ ცუდ საყვანიები, მაშინ ჭირისპატრონ ან გააყიდვიებსა-დ ან გააცვლევს ამ ცხენს. თუ გასცვალ, მეორე ცხენს დააკურთხვიებს ანაც სხვას ცხენს იყიდის იმის ნაფასურითა-დ იმას დააკურთხვიებს. თუ ასეთ არც ერთი იქნ, მაშინ ცხენის გამყიდმ უნდა იყიდას ხუთის მანათის სალოცავი (ხუთი მანეთი მაშინდელი ანგარიშით, როცა ხევსურეთში ერთი ძროხა ღირებულა ხუთი მანეთი). სალოცავი იქნების ან ვერცხლის თასი-დ ან რგლის ჩხუტა, უფრო ვერცხლის თასი იციანა-დ ზედ სწერავ, რო შანდობა უთხარით ამა-და-ამ კაცისადაჲ. ვერცხლის თასს ან ჯვარჩი მიიტანენა-დ ან შინ იქონიებენ. ამ თასით, სადაც ვინ სასმელს შასომს, კშირად იგონებენ ვისაც შასანდობარ აწერავ ზედ. სალოცავს რო იყიდიან—გამასწურავენ ერთს საარაყესა-დ მიიტანეს ვისაიც ცხენი იყვ იმათას. თასსაცა-დ სასმელსაც ერთად ეტყვიან შანდობას იმისად ვისადაც დაკურთხვიული იყვ ცხენი. შანდობის თქმა ჩვეულებრივი ას, როგორც სხვა რა დალოცვა მკვდრისადა.

„საუბარს მახყვა-დ მოკლედ საჭიროი იმაზედ საუბარიც. კაც რო მაკვდების, როგორც ვთქვით, თუ შინ არ ხყავ ცხენი, მაშინ სხვაკინთაც იშოებენა-დ იყიდიან. ცხენი შეიძლება ყველას არ დაუკურთხვიონ, უფრო უკურთხვიებენ უშვილოს და კარგი ქონების პატრონს დედისერთას, ახალგაზრდებში წესად იყო თითქმის ყველას დაუკურთხვიებდენ, თუ შესაძლებლობა ჰქონდათ. ქალებს ცხენს არ უკურთხვიებდენ, თუ ვინმე გამოწაკლისი ამას გაბედავდა, იმასაც სისულელეში ჩამართმევდენო; „ქალს ცხენი რად უნდაო“. ცხენს მაიყვანენ მკვდრის ზედდებას: გაღბანენ, გასწმედენა-დ აჭმევენ თივა-ქერსა-დ გაალამაზებენ. მემრ ქალები დაუწვინენ ფაფარს ბევრ ადგილას, გააკერებენ ფაფარზედ საფაფრეს. საფაფრე გაკეთებული ას ფარჩისაგან ცხენის კისრის სიგძი, ზედ დაკრული აქვ მძივ ღილები-დ ბოლოზე აბრაშუნის ფევესვი აქვ გამასხმული. ამას ფაფარზედ გააკერენ: ან ერთს ან ორ-სამს. ქოჩორიც დაწნული უნდა ხქონდას ცხენსა-დ იქაც მძივით გაკეთებულ საშუბლორ ექნების დაკრული. ერთს მძივიანს ყელსადებს გაუკეთებენა-დ დახკიდებენ მკერდზე. ძუა დაწნული აქვა-დ ბოლოში ნაჭრის ბაწრები აქვ შაბმული. მკვდარს რო გაამზადებენ დასამარხავად, ცხენსაც შახკაზმებდეს (ეს ხდებოდა უფრო ძველად), გამაუკრებდეს ძუასაცა-დ მაიყვანდეს მკვდარსთან, საბლით კელზე შაბემდეს ცხენს (მიცვალებულის მკლავზედ მოაბამდენ ცხენს თოკით), ხურჯინს გადახკიდებდეს, ხურჯინჩი სასმელს ჩასდგამდეს. ამ დროს თუ ხქონდ, საგძალს ჩასდებდესა-დ მკვდრის ტალავარსა-დ იარაღსაც ახკიდებდეს. დადგებოდ სულის ხუცესი, კელჩი ყანწს დაიჭერდ (უნაგირის ტახტაზე ანთებული სანთელი იქნება დაკრული და მათრახიც აქვე არის დაკიდებული). ცხენისა ავშარაის საბელ მკვდრის კელზედ იქნებოდ შაბმული-დ აღვირის ტარს კვდრისა ან დედა დაიჭერდა-დ ან ცოლი, ცხენ რო არ დამთხვარიყვა-დ კვდარ არ დაეთრივ კელით. სულის ხუცესი შაუდგებოდ სულის ხუცობას: ღმერთო დიდება შენდა, ღმერთო მადლი შენდა, ღმერთო უშველი (ჭირის პატრონის სახელი), მარკენ ნულარას დაალირებ, ავ კაით დააცილი, სადაც შენ ხარ (მიცვალებულის სახელი) შენ სულ მაიკსენების, მანდაურის წესითა-დ სამართლით, შენიმც საკმარ ას ეს ცხენ-

ნიც, ეს უნაგირიც შენამც გეკმარის, უცხენოიმც ნუ იქნები, ცხენიან სწორ ამხანიგშიამც ზდგეხარ, ნუმცარაით დაღონდები, რაკელც შენ ჯალაფთ გაუქჩერებაგ შაკაზმულ ცხენიც, ხურჯინ-საგდალიც შენამც ხკმარობ. ამას მახყეების სულის კურთხევა ისეთივ სიტყვებითა-დ წესით რაკელაც სხვა დროს იციან სულის კურთხევა“.

„ხუცესი რო სულის კურთხევასც დაამთავრებს, იტყვის: „შაგინდნას, გაკმარას ღმერთმა ქრისტიანობის გამჩენმ“. დაასხამს ლუდს ან არაყს ცხენს, უნაგირზე, უნაგირის ტახტზედად ამბობს შასანდობარ სიტყვებს. მემრ გამაართომს მათრაკს ვისაც ცხენ უჭერავ ისი-დ (დედა იქნება ან ცოლი, ან სხვა მახლობელინათესავი)აალირებს მათრაკსა, დახკრავს ცხენს და იტყვის: „რაკელიც ჩვენ გაგვიქჩერებავის ეს ცხენი, შაკაზმულობაიც, საგდალ-სასმელიც, ისრამც შენ მაგიოს, შენამც ხკმარობ, ცხენიან სწორ ამხანიგშიმც ზდგეხარ, უცხენოშიამც ნუ იქნები, ნუმცარაით ღონდები-დ სწუხდები“. ცხენის დაკურთხევას რო მათავებენ, საკაცე გამზადებული ას, ასწევენ საკაცესა-დ ტირილით წაიღებენ. ცხენს კელჩი ვინ დაიჭერს ერთი-დ თან მიაყოლებენ სამარის კრამდინ. რო დაასაფლავებენ, ერთ ვინ შაჯდებისა-დ გააქც-გამააქცევეს ცხენს იქი-აქათი, ცოტა სასმელ რა ექნების ხურჯინჩიად შასმევს იმას ვინაც გზაში შახვდების“.

„დაკურთხეულ ცხენს ჯერ ყველა დროს უფლიან კარგად. წელწაღსა-დ წყალკურთხევას დილას ღამიანად მიხყავთ წყალზე, აქმევენ ქერსად. თუ ყინულ არ ას, ქვეც გააქც-გამააქცევენ. ჭირისპატრონებ კი გახედვენა-დ ტირიან იმის მნახველები“.

სუღის ხუცობის ნიმუშები

სახელის დიდება

„ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა, ღმერთო, უშველი ამ მასპინძელს (სახელი), ჭირისპატრონს, მარკეს ნულარას დააღირობ. აკმა ზარალ-ზარალად, მარცხი ზიან-ზიანად, გლოვა ლხინზე შეუცვალი. ეს ტაბლაიცა-დ ლხინის მაკეთე-მამკითხავ უდინი დღეს ამას იქით. ღმერთო, უშველ ამ მასულ-მამწეულ ხალხსაცა-დ მარკეზე ნულარაზე ვის დაქჯი-დახარჯავ, კლოვ ლხინზე აღინენ ამ სახლშიაცა-დ შინაც ლხინ მიეც.“

სულთა გვიწყალენ, გვაკურთხენ, კურთხევითა მაღლისა ხთისითა, გვიწყალენს ჩვენ დიდისა წყალობითა, მრავლითა მოწყალებითა მრავალთა მოწყალისითა, ვარა დღე, ვახარე ვარა დღესა ამის სულისას, უხარწერი ესე წერილი უკან რომენმა შეხკაფე ჯოჯოხეთი ძალითა და შაძლებითა მყოლის მამისითა ჯვარისა წმინდისითა. სულნი ნათლად გამაესხენ და შაასხენ წრილსა რომენსა აბრამისას, წმიდანო ანგელოზნო, სულთ ამბოჯვარნო, სულთა მაყარნო, დიაკონო ქორო პირველო, იორდანეს წყალზე გარმანახდებოდა ნათელი ნაკურთხეველსა, კურთხეულიმც ხარ შენ უფალო ჩვენთაო, ქებულო და დიდებულო მამათაგან ჩვენთა, დიდებაო, დიდებით ამადლებულო. ჩვენ ქებით შავსწირავთ ზღვენთა დიდებისათა, შავსწირავთ ანგელოზთა საღასა გალობასა, შენ უთხარ იერუმსალეთისაო, შენ იყავ იერუმსალეთის ნატრულო სტეფანო სანატრელო, ხთისაო გვირგინ დამოსველო. ქრისტეს დაწამებულო, რომენთა მუცელთა ქალწულისათა შეხკაფენ ცანი ანგელოზთანა. ხოყანანი ქრისტე პატოოსანი, ნება იყო უფალო არცაა ძალი, ხსნილობა, განსვენება იყო. ვისადაც სანთელი ენთების, ტაბლა ეგების, სულ წმინდა მაიკსენების, სულსამც შენს მაეკმარების, დადგმულ ტაბლა, კოდი; სანთელი, დადგმულნი თასნი, ავსებულნ ყანწნი, ჭურქელი. შენსამც სულს ანათებს, ანათლიერებს, აიალებს, ცოდვასამც გკდის, მსჯელსა მჯავრესამც ვარიდებს, სამძიმარსამც გიზუბუქებს. ცოდვანიმც შავენდობიან ენით ნათქვამი, კელით ნაქნარი, წინ მაგებებულ, უკენ მაწეული, ყურით განავონარი. სიკვდილის დღეს დამწყვედეულს თვალით ნახული-დ ვერ დამალული შენისამც ცოდვის მკდელი, ცოდვისამც მაღლად მაქნელი, თუ რა სულმკვდარ გაწუხებდასთ, შანდობას გველოდდას, ჩვენ ვერ ვგონობდათ, თქვენისთამც ნებით დაიწვეთ ტაბლაზე, ძალიათამც ნუვენ გამაგეკიდებისთ. ცოტანიმც დიდად გეჩვენებისთ, რიოშიმც წმიდად გეჩვენებისთ, ფერუქცეველად წაუქცეველად, ეემ სინათლით თქვენამც ხმარობთ, ვარგასთ, შავინდნასთ ღმერთმ მრავალთა მოწყალებმა. მასპინძელს ბარაქასამაც აძლეეთ, ავსა მარკესამც ნულარას გარგენსთ“.

ჩაწერილია აბიკა არაბულისგან, 1939 წ. აგვისტოს 10-ს, ს. როშკაში.

სახელის დაღება

„ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მაღლი შენდა, ღმერთო, სულიმც შენ გეზარებისა, კაცი შენ გეხვეწებისა. ღმერთო, უშველე ამ ოჯახსა, ავსა, მარკესა ნულარას მისცემ, აკმარე ავ-ზიანი.

ღმერთო, შენის მიცემითა, ჩემის თქმითა მოიხსენიე მინდიაი.

სადაც შენ ხარა მინდრა, სული შენი იხსენებისა, შევიდნასა, მაგახ-მარასა.

ეს დადგმულნი კოდნი, დასხმულნი საწდენი, დავსებულნი თასნი, დად-გმულნი ტაბლანი, როგორც ჩვენ გავვიქჩერებავ, ისემსც შენ მაგიდისა.

კარიმც, საკვამიმც მღე გაქვს.

ნუმცარა შაგიშლის ხელსა.

როგორც გინდა ისემც ჩამახვალა, ისემც გახვოლა, შავინდნასა, მაგახ-მარასა.

ჩაწერილია თათარა არაბულისაგან 1929 წ. აგვისტოს 14-ს, ს. ბარისახოში.

[პირის ქარი]

„წმინდა არს ღმერთი, წმინდა არს ღმერთი, კურთხეულშია, მთავარი მთავარ-ანგელოზი, საკითხავია გაბრიელ მარწყველის ოხით. დაადგეს თავსა თავისასა ყოველნი ყოველთა უტევანი სიტყვანი გამრავლებითა, ცოდვილნი გაწმენილნი, მაღალ თაშია ჯარნი. ერნი, ურუმნი მარწყველნი ანგელოზნი ბევრითა ბევრეულითა, ათასითა ანგელოზებითა, აწა ვილოცოთ, აწა ვილოცოთ. წმინდა არს სახარება მარკოზისა თავითა საძველო საგლეხო შენ ტაძარნი, ეკლესიას კაცნი შენს ქვეშ შვრებიან, კირნი დაგალნეს, სულნი შამაგბარნეს, ქა-დაგობა ქნეს, ხუცობა, მეხატე, მედროშეობაი. შაიწყალენ, აკურთხე ძალო და მაღლო ღიდის სახარებისაო. იორდანე გადმაკდებოდა. მამაო ჩვენო ქებულო, დიდებულო. საშველის ღმერთსა სტეფანელნი, გალობანნი შენნი, ქრისტეს და-ნერგულო, ქრისტეს დაწამებულო. რომელნი შენს მუცელს უკვდავი სიტყვა უკვდავის მარიამისა. უფალო, დიდება შენდა. დავასხენ ბარზიმნი, ვეზიარენ. შავაკალ ცხვარი ტარიგი დღესა ამასა შაბათსა ხელითა დღლისითა, მიქიელ გაბ-რიელისითა. ადგეს ქადაგნი, ხუცესნი, მცდელნი; დაატკბენ წყალნი წარენი. იხილა პირმან ბაგემან ჩვენმა უკეთურება გონებანნი ჩვენი მაკურთხებელი, ან ძალნი შენნი მანამხელთა შენთა. შენავ შამაგწიროთ ქვებთა ბელთემისათა. უღვევართა გედვა ყარაულთა მკართა შენთა დეეშინა და შიშობდეს. უფალო, არას შავსცოდებიორ თავსა უფლისასა, სისხლსა სვამენ, ხორცსა ჭამენ წყე-ვარნი, მწყევარნი განკურნებისანი სიცრუვისა ჩვენისანი, მწარე გლეხთა სულთა ჩვენთა. დაუტივნა სიონელნი ასი ვაცი, ასი ვერძი აიმ თასა თავისასა. ვითაარ-ცა იონია, რაცა დღენი მისნი ეფრემისანი.

დეკანოზია, მირონი ღვთისია. გარმადის, გარმეცხების წონითი მამიშენი-სა მარიამი წელსა აწერილია საზდელია მარიამ მარწულობანი, მთას მტრელი

გადმახდებოდა სიყვარულისანი გარდამ იტყოდეს. ჩვენნო ძმანნო საყვარელნო, სამნი ხართ სიონისანი, მტკიცედ იყვენით, შაუშინარა, შაუწყინარა, ცუდად იყვას შრომა ჩვენი. თქვენაც საქმეს ემატებოდათ ჩვენს. ქუხდა უფალი წყალისა საწყალთასა. მრავალთაგან შადგა, შადირწუნა კმამა უფლისამა. არამც არ შაიძლო ვითხვა სახარებისა. უფალო, შენ მოგვანიჭენ წყალობანი“.

ჩაწერილია სულის ხუცის ხთისა არაბულისაგან, 1929 წ. აგვისტოს 10-ს ს. ბარისახოში.

[პირის ძარი]

„ღმერთო, უშველე ბეწიკას, ღმერთო, ნულარას მარკეს მისცემ, ღმერთო, ავ კაით დააცილე. შანდობა სულ წმინდასა. სადაც სულ წმინდა მაიკსენების,— სული თქვენიანავ მაიკსენების, სულსამც თქვენს შეხმარების. დადგმული ტაბლა, დაკრულ სანთელი, დაჭვრეთილი ხთის წესი, ყანწი და ჭურჭელი, შენ საკმარია. ღმერთო, დიდება შენდაო, ღმერთო, მადლი შენდაო, ღმერთო, დიდების მეტო, ღმერთო, შენ არა მოგეკსენებისა. ღმერთო, ხვეწება კაცისა, ღმერთო, ბარება სულისა, ღმერთო, კაცი შენ გეძახს, ღმერთო, სული შენ გებარების. ღმერთო, გეძახს ბეწიკა, ღმერთო, გეხვეწების, ღმერთო, შაიხვეწე, ღმერთო, იერე, ღმერთო, იხვაიშნე, ღმერთო, ნუ დალღიე შენად საკსენებად, სულის საგონებად, ღმერთო, ახკადე კელი და ხმალი მტრისა. კმა სიკვილსა მათორე. წმიდანო ხთისშობელნო. თავი მთავანო, ცათა ნათელნო, სულთა მბაკვარნო, თქვენ მიუთვალეთ, თქვენ მიუჩვენეთ მანდიური რიგითა, მანდიური წესითა, წირვა მწირველთ ჟამითა, იარუსამლეთის ნათლითა, ქრისტეს გარბეგებითა; საცა ქრისტე პურობს, ანგელოზ ჟამობს, ცოდვიან ნანობს, მადლიანი გაისვენებს, სულ წმინდა მაიხსენებს, საცა შენ ხარ, ანავ სულ შენ მაიხსენების, სულსამც შენს მაიხმარების; დადგმული ტაბლა, დაკრული სანთელი, დაჭვრეთილ ღთის წესი, ყანწი და ჭურჭელი შენიმც საკმარია, შენიმც საგძალია, შენიმც საიადებია; ცოტაიმც დიდად მაგიდს, რიოშიმც წმიდად; როგორც გამაუქჩერებია, გამაუმზადებია,—ეგრემც შენ მაგეხმარების. შენისამც ცოდვის მკდელია, ცოდვის დაღა მქმნელია; მჯელს-მჯავრესამც გარიდებს; მძიმესაც გიზუბუქებს,—წინ მაგებებულს, უკან მაწეულს, სიკვილის დღეს, დამწყვედიულს, კელით ნაქნარს, ენით ნათქვამს, თვალით ნანახს, ყურით განაგონარს; შენისამც ცოდვის მკდელია, ცოდვის იალად მქნელია. შამოვიდა ანგელოზი ფეკითა ქრისტესითა, ქრისტეო ღმერთო, აკურთხე, დასწერე ჯვარი სულს იმასა, ტაბლას ამასა, კარს იმასა, სარკმელს ამასა. შენ დედაო დიდისა ღთისაო, დიდის სახარებასაო; ცაო ქერებისაო. ღრუბელო ნაწილისაო, ხატო ღთისაო,—იყავ ბძანებითაო, აღნად და მთავრად (პირჯვარს გამოისახავს). შაუნდენ მრავალთა მოწყალეო ღმერთო“.

ჩაწერილია ხატის ხუცის გიგია ნინიას ძე ჭინჭარაულისაგან, 1929 წლის აგვისტოს 9-ს, ს. ბარისახოში.

[კურთხევაანი]

„ღირსა ხსნილობ იყოს, ჯვარსა კურთხეულობა. კურთხეულშია ღმერთი უფალი აწდამარაი თუქუნით თიუკან შაგვიწყალენ ჩვენ ყოველში უფალი აწდამარადი გვაცხონა და გვაკურთხვიენ ურჯულოებან ჩვენნ. მამაო და ღმერთო ჩვენო, გვეედრება სული ჩენი. მოგვიშე და მოგვიტეე პური ჩვენ არსობილთა. რაც უფალმ მაგვიტან, ნუ შაგვასხამ განსაცდელსა. შავსწირავ ღმერთსა ქებითა და მსხვირპლითა. ხატო, ხატო, ჩვენ გახსენებთ შენ გადიდებთ. თვალნი მალა არიან მალლისა ღთისანი, წმიდისა ღთისმშობლისანი, ხოლო სიმადლენია, დაბალნი დაბლიდან ამადლებულან, რაც უფალმა მაგვიტანა ნუ შაგვასხამ განსაცდელსა. ღმერთო, რა ჟამი გვიხსენი ჩვენ კაცთა მცხრომალთა, ამპარტიონთა. თვალნი მცრემალენია, ფეკნი ბირკოლობისანი. მეორე მავიდა ადგილსა ამასა იასო და გესორე, რაითა იცნა უფალმა პეტრე მოწაფეა ხთისა. არზიმნი შაშინებულან, არსილნი შაკვირვებულან გალილიას და ეტყვიან: გალილია გა უფალო. ძეთა რალა თქვია ჩვენთა კაცისათა პეტრეს და უთხრეს—ევე ვინ გგონია, ანუ ვინ მერია, ანუ ვიმნერელია. ჩვენ გვაცხოვნა, თავიც იხსნა, შავსრიმე ქრისტესა ღმერთსა, ჩვენც გვაცხოვნა, თავიც იხსნა. მაგაზე დავაშენნი ეკლესიათა, სიტყვა არს უკვდავი სიტყვა უკვდავის მარიამის. რაც უფალმა მაგვიტანა ნუ შაგვასხამ განსაცდელსა. დასარწმუნებელია ჯვარი წმიდა გარდამოხდებოდა.“

მაგაზე განიმწესენინ სიონი ზღუდენი იერუმსალიმთისანი. რჯულთ იმაშია ათრევდიან სხეპართა სიმართლისა და იერუმსალეთს შენ იყავ დიაკონ. ხოლო პირველი ვარგინე ღმერთსა შავსწირე. სამნი სიტყვანი ღთისანი ვანგარულსა ღედელსა და ვარგალ შემოსავლელსა, ვარგალ შემოსილსა ჯვარსა ამასა, წმიდასა ამასა. ღმერთო, რა ჟამნი გვიხსენენ ჩვენ კაცთა მცხრომელთა, ამპარტიონთა. თვალნი მცრემალენი, ფეკნი ბირკოლობისანი. მარე მოვიდა ადგილსა ამასა იასო და გესორე. არსილნი შეშინებულან, არზიმნი შეკვირვებულან და ეტყვიან—გალილია გა უფალო ღმერთო მართალთა მამაო გამაგნილებელო, რომელმა შალმოსენ ცანი ღრუბლითა, ქვეყანანი წვანილითა, წვიმა გადაანამზადე, წვიმა ქვეყანათა ზედა. შენია დღე და შენია ღამე. შენ არაგაიარა ერმა, უფალმა. სკანი სკანალე წყალს იორდანე, ღვინო გადასცვალე. უფალო ხუთითა ხუდაბურითა ხუთათასნი აავსენ არმისითა ნეშითა, ას თორმეტნი აავსენ ბარმისითა ნეშითა. რომელნი დუღდა, გარმოდოდა თმისა და წვერსა. დავითი მამიშენისა უფალო თესლი ეგვა, სამნი მანანი ყარმანნი სმენ, ჰამენ. მაგათ ტაბლისაგან არა შეერგინებოდეს. იალო ამადლდებოდა, ჯვარი წმიდა გადამაკდებოდა. უფალო, დიდება შენდა“.

ჩაწერილია სულის ხუცის ხთისო არაბულისაგან 1929 წ. აგვისტოს 10-ს, სოფ. ბარისახოში.

[კურთხევაანი]

„დღეს ღირსად კსნილობა იყვას, სულთა კურთხეულობა. კურთხეულშია—ცაა ღმერთი თიუქუნი თიუქუნი. კურთხევა ცოცხლის კრავისა ჩვენდა ღირსია“.

მარადისადმე. შევსწვევ ნაკდა საგვლევსა აბრამისასა. ზეცით სხვერპლი მადიო-
 და პურუშითა და პურმეტყველთა. დაუტია სიონელმა ასი ვაცი, ასე ვერძი. წა-
 ვიდეს და წამოიღეს სახარებოდ მორკაზითა თვითა მთასა თავისას, რომენიც
 გამოჩინდებოდა ქებითა შენითა მსხვერპლითა მიხიელ სარხიელისითა, ანა დე-
 დაკაციისითა, ანა მამაკაციისითა. გამოჩნდა შაბათსა დღესა მარიამ მაგალდონე-
 ლია, იასონ მაკალდანელია. მოიკითხნა მოძებარნი ჩვენნი ჩვენის მწვერისანი.
 წავიდეს და უფალსა უთხრეს—ეგია, უფალო, დიდება და ადგომა. რა ჟამთა
 მოეწიენით კაცთა მდინართა, მცხრომალთა, ამპარტიონთა. შენ კი ას დღეი,
 შენია ლამეც, შენ დაამკვის ბნელი და ნათელი. შენდა გიარა ერმა ყოელმა.
 უფალო, აკურთხე პური და მარილი, აკურთხე, უფალო, თესლი ეგია სკანის-
 კანალე, წყალს იორდანე, ღვინოც გარმასცვალე. აკურთხე, უფალო, წინ დაგე-
 ბულითა ხუთითა ხატაბურითა. ხუთათასნი დაავსენ, ასთორმეტნი დააძღენ,
 უფალო, გასვლითა შენითა. პავლე მოვიდა, მოკვდა. ასთორმეტია მოციქულთა,
 ხოლო ღმერთსა მადლი მისა. ლოდი ვინ გადაავგორა, კარნი გალახნა მისანი,
 შიგა მწოლნი შააშინა უდედონი მგვლევარენი. უფალმა თქვა—მე წმიდა ვარ,
 გამაგალ გამარობითა. გამოდით გამოგვეცხადენით ვინ იყვენით ბნელეთშიგა ან
 ბერი, ან უძლური, ხორცი მიკდენ უფლისანი, სისხლნი მაცხოვრისანი. რო-
 მელნიც დუღდა და გადმოდიოდა, გადმოეცხებოდა თმასა და წვერსა. დავითი
 ნონიშენისა, უფალო, თესლი ეგია, რომელნიც სამნი ყარმანი მარმანი სმენ და
 ჭამენ, მავათ ტაბლისაგან არა შეგერგინებოდა, არა შეგეძინებოდა; თილოც
 ამალდებოდა, სულიც წმინდა ვადმაკდებოდა. ღმერთო, დიდება შენდა“.

ჩაწერილია ხატის ხუცის გიგია ნინიას ძე ჭინჭარაულისაგან, 1929 წლის აგვის-
 ტოს 9-ს, ს. ბარისახოში.

„დეკანოზის დამწალობება ხატში ახალი მკვდრის პატრონების სუფრაჟი“

„მელამის-თევნო! თქვენის სახლის აშენებითაო, თქვენის დღეგძელობი-
 თაო. კარი მყოფითაო, ემა ანგელოზების დიდებითად მიცემიდა, სააქაოს ნათ-
 ქვაში საიქიოს ნათქვაში საიქიოს მიდიოესავ და მკედარსა შანდობა მიუფილო-
 დესაო. რა ხელ ჩვენ ხელთსავ, გარიგებული ეს ლუდიანი თასები, გარიგებული
 სუფრაი, ეგრემცა სულსა თქვენისა მკედრისამც მიეხმარებისავ. შაუნდნეს, მაი-
 ხმაროსავ. ღმერთმა რა ზნე თქვენ გეჭყერებისთავ, ცოცხლებ ვადღეგრძელს-
 თავ, სხვა მარხე ნულარ გაჩვენოსთავ“.

გაზ. „ივერია“, № 9, 1889 წ.

„მკვდრის დალოცვა“

ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, მადლი შენდა! ღმერთო, დიდებისა და
 მადლის მეტი შენ არა მოგეხსენება რა. შენგანაა გაჩენილი ყოველი სამართა-

ლი, ზვეწება კაცისა, ბარება სულისა. ღმერთო, იურვე, იხოიშნე; ღმერთო, რაც დაჰკლებია ნუღარას დააკლებ; ღმერთო, გაცემული აღადგინე, ატირდომილი გააცინე, საცა ქრისტე პურობს, საცა ანგელოზი აცმობს, ცოდვიანი ნანობს, მადლიანი გაისვენებს. შამოვიდა ანგელოზი ფეხითა ქრისტესითა. ქრისტეო, დასწერე ჯვარი სულს ამას და სუფრას იმას! ცაო ქერუბისაო, ღრუბელო ნათლისაო. სხვათა მასწავლებელო დედაო დიდის მეუფისაო ალაღად და მთავრად აცხონე სული მისი ვისიც სახელ ედების, სანთელ ენთების“.

ჩაწერილია 1865 წელს. გაზ. „ივერია“, № 9, 1879 წ.

დახვდით ტირიდი

1. ძახილით ტირილი დისა ძმაზე

რაკელ თიბის შამშაბათი გოქვე ძმაო,
სხვან სათიბად ემზადებიან ძმაო,
შენ ცოლ უპატრონოი ას ძმაო,
მიწა შენს დასა ძმაო.
შენ სწორებ თიბაჩი მაილალებინ ძმაო,
ქვე დაგშლიანა მიწანი ძმაო.
შენთ თვალთ მიწის ჭიან ქვე იქჩერებენა ძმაო,
დასააზრებლად საქჩერე არ იყავ ძმაო.
აეხლა მიწაში გიგონებთო ძმაო.
ნეტარ რაი ვქნათ, რა გვეშველების ძმაო.
უწყემსო ცხვარივით მაგვეწირენი ძმაო.
საყვავ-ყორნებ მაგრჩითა ძმაო,
შენთ უქჩერებელ მკართ ვენაცვლე ძმაო.
მეც მამკლა, შენაშეც აგაყენა ძმაო.
ცხენ ოკერ მკედარს კითხულობს ძმაო.
ეებლა მთა-გზან გამასულნი ძმაო,
სამგზავრობა გინდა ძმაო.
იარალ დაიჯანგებისა ძმაო,
პატრონის კელ მაუვლებელი ძმაო.
ამადეგ ნუ იგვიანებ ძმაო,
თიბაზე წასვლა გინდა ძმაო,
განა ფეკით გინდ სიარული ძმაო.
აგერ ცხენ ოკერ აქ არ გყავა ძმაო.
ძალიან დაწუხებული ორ ძმაო.
და გენაცვლ ველარ გნახავ ძმაო,
თავის ლურჯაზე გადამჯდარსა ძმაო,
ანაც მთიბლები გარეულსა ძმაო.
შენთ სოფელთ ღმერთმა უშველასა ძმაო,
შენის გულისად მავიდესა ძმაო,
არც არვინ თიბაზედ მიდიანა ძმაო.

2 ძახილით ტირილი სამძიმარზე

რად არას მიაშობ, სამძიმარ ჩემო,
რაფე დაწუხებულები ორთ, სამძიმარ ჩემო,
იქავაოდავ ხარა, სამძიმარ ჩემო,
ვაქეთა რა მიდენ-მოდენა, სამძიმარ ჩემო,
ნათესაობა იციოთა რაი, სამძიმარ ჩემო,
ქვე რაფე დაღუნებულები არინ, სამძიმარ ჩემო,
რაფე სულნ გვფუხან სამძიმარ ჩემო,
სცნობთა რას ერთეცს, სამძიმარ ჩემო,
სოფლელებს დაემშვიდობე, სამძიმარ ჩემო,
ქვე რაფე დაღონებულ დედ-მამათ სწირავ, სამძიმარ ჩემო,

ხმით ნატირადის ნიმუშები

1. შარმანაულზე ნატირალი

შარმანაულო შავარდენო,
მთიბელნი გინხარიანდაეო.
მთიბელ-მამკლისა სანაყროდაო
ღუმას ზისცვარში ხარშავდაეო.
ბევრაის ჯიკვის გამგორესაო,
თოფსა კირიმსა ზიდავდაეო.
მტრისა ბევრაის გამჯავრესაო,
წელზე ფრანგულსა იბამდაეო.
სტუმრის ბევრისა მასახურსაო,
ტყავსა ქემხითა ხკერავდაეო.
ბევრაის მტრისა გამრიგესაო,
ენასა მბჭეჩი ზიდავდაეო.

2. ბათირაზე ნატირალი ბუზასაბან

რად არ სტირ ადუაის ქალო,
ვითამ შენ იყვა მამამთილიო,
აბეჩავ კუნჩაღაურაო,
მბჭე კევის-ბერჩი მარულაო.
მადის ლიქოკა მეძალეიო,
ორპირ მევიდა ცოლეულიო,
არ შამაუტევე მეძალესაო,
დავამუქარებ ვაშკაცებსაო.
წამავაგებებ ადადასაო,
ომში კივილით დამავალსაო.
კმაღსისხლიანსა ბათირასაო,
საღდათსა მაზძლოლივა წინაო.
რუსულად მადის საუბარიო,
სწორფერნ ვერ სცნობენ თავისანიო,
მალრანით მაღალთ ბუჯიასაო,
ამრევსა თავის სოფლისასაო.
ქალზლისნი დაენატრნეს ცრემლნიო.
ლაშმრუდი ბურციკაისშვილიო
ღვედრიდა ბაწარაულასაო.

ქალაის-სოფელ კვირიკასაო,
 ქალზლის გემოსა პირისწყალსაო.
 კარწულთისას წამახვიდიო,
 სოფლობაი გოქვ არეულიო.
 წავლალავ კაცსა აკუმოსაო,
 მამივა ბაბუაის შვილიო.
 მარკედ გვაშინებს აბიკაიო,
 დაგვიკვრენ თოფსა ლომიკანიო.
 რომენმ იამბეთ ლიქოკელმაო,
 კოცან ჩალხურთა ერთმანეთიო.
 კოცან თუ საკოც გჭარბავთ კაციო,
 ეგ ქვე რაია საკვირელიო.
 ის უფრო იყვა საკვირელიო,
 ჩვენ რო დავლიეთ შარშ-ზაფხულიო.
 ძმას, ძმა ჩამუჯდა საყუჩიგაო,
 ვერქენის ტოტზეით დააფშენიტაო.
 აბლუნა თავის მამულშიგაო,
 დამკრეფიც დაენატრა კაციო.
 მამკლავ დავვიდგა პირდაპირაო,
 უდელოს ბოლოთ უთხრა გვრინიო.
 ყურთ მაგვდიოდა სუყველასაო.
 ანაბრივ ასწავლებდა შინშსაო,
 ნაბლუნსა აბიკაისასაო.

3. გორგიზე ნატორალი დედისაბან

გორგიო, დედა შავენაცვლაო,
 ბერის ჯიკვის რქათ გიგონ წვერნიო.
 ბევრაის დედა აატირეო,
 აეხლად ტირის დედაშენიო.
 გორგი, შენ ხარა უთურგათიო,
 იყავ არდოტის ერთკი მკარიო.
 შენ სიკვდილ ქისტებს გაუხარდაო,
 იყავ მითხოელთ ნიავ-ღვარიო.

4. წყალსიქითელი და მაგანძურსი

თუ არ იჯერებ სამძიმარაო,
 აგჯაბრდა ვაშკაცებივითაო,
 ეგ გვარილ დავაკვებათ გვარსაო,
 წყალსიქითელი მაგანძურსაო.

ჩუჩაყაური ღვავის ქარსაო,
 უძე ბინაი ორწყალჩიაო,
 ტანიის ლელით იქამს ჩქამსაო,
 მაცნე ფხიტუსა გადმომდგარაო.
 ოკერკეველი აძლევს ბანსაო,
 ფიტხელაურ გვყვავ ლეკვიანიო.
 აძრახდი, აყოლებენ ბანსაო,
 უძახეთ ჭიელ-გუდანელთაო.
 სამაგანძუროს ერთკი მკართაო,
 ვამზადებ თინი ბექაურთაო.
 მა წყალსიქითლის საქმარედაო.

5. იმედაზი ნატირალი დისაბან

ფასიორათამც დალღევს ღმერთიო,
 მისცეს ღურბინი იმედასაო.
 აკუშოს ლელით გამახენაო,
 ძმის მამკლავ იცნა აკოსთავაო.
 მაშინ რა ხქენი, და გენაცვლაო,
 ბუჩასეულმ რო ჩამაგხვივლაო.
 ნამკრევთ სათავეს ნაყუდებო,
 დაგაწყვეტივნა კაფიანიო,
 ნამკრევნი სისხლით დაგასვრივნაო,
 ცელდაგჩა ნამკრევთ სათავესაო,
 ნამკრევთ ბოლოში საღესველიო,
 ახურათ სანათიზძიასაო,
 შვილნიმც ხყონ შენის დავლათისნიო.
 შენზე კმლით მასვლა რად უნდოდაო,
 ბუჩასეულიც გეყოფოდაო.
 აცა ვერ წახოლ გუროელოო,
 აპარეკი გამაგიდგაო,
 ბუჩასეულს ქვე რას გვაკვებებთო,
 კირიმის ბარტყი ჩვენიც ნახეთო.
 ვერ წავა თქვენი იმედაიო,
 გუდელას იწვა ნატყვიარიო,
 გმინსა და გმინსა აყოლებდაო.
 შენ რა კა დაგცდა აკოელოო,
 დასცდა დიდ კაი გუროელსაო,
 შენ დაგცდეს ღვედის იარაღნიო,
 იმას ბალთანი, აშურმანიო.
 შენ დაგცდეს ლეგან ტალავარნიო,
 იმას ჩოკაი სკლატიანიო.

შენ დაგზა ბოსელ ბოსლის-კარიო,
 იმას ციხეი ციხის-კარიო,
 ციხის კარ უზის ახალზალიო,
 ციხეს კოდნ უდგან პერიანნიო.

6. სიძეჲ ნატირალი ცოლისდისაბან

სიძეჲ ამაშინ მამეწონეო,
 სამტყუს მეტანე ამხანიგადო,
 კალთან რო გადაიკვართენიო,
 თოფი ჩულჩიგით გამასწვადეო.
 აღვედრე სამუკაობაიო,
 ზვიადი შენ მამართვი შინაო.
 სამტყუს მახკრიფე ბეწვითუროო.
 სანგივ, ჩიოდა მხექალაიო,
 წირვას ჩიოდა გინებასაო,
 მე ეგე არ მამგონდებოდაო,
 კარის კვლაივით მამდიოდაო.
 სიძეს ენაცვლა ლელიაიო,
 სანგის ენაცვლა ცოლისდაიო.

7. ხომისურაჲ ნატირალი ცოლისდის ბუზიკანისაბან

ხომისურაო, შაგენაცვლეო,
 მე იმას რაად მატყუებდიო,
 მაგიოლ გიორგიობასაო,
 მაგიტან ჯიკვის სატყავეთაო.
 შაგენანდა, ხომისურის მშემაო,
 საკარის მაღალ შაკლომაიო,
 არხოტიონთად მეტობაიო,
 კმლითა სანგალში გადასვლაიო.
 დამეწვენეს შენნი სიძობანიო,
 მემრ ჩემნი ცოლისდაობანიო,
 თავჩიით ამამკენიტენ თმანიო,
 ჩაისხენ ჯიბის მასრაჩივაო.
 აეგრავ მია კუჭულანიო,
 მესხნიან სარტყლის უბეჩიაო.
 აის დრო არ გვერჩიყვისაეო,
 შატილ ვისხდიდით ციხის კარაო,
 ად-ჩადიოდის ხოყანაიო,
 არც-კი ვის გადავხენილთაო.

8. ხმისურ გულიაურზე ნატირალი

ქალმა დავცვიოთენ ჯღანწინდანიო,
 სასიპის ღელეს სიარულსაო.
 თვალით გიჭირე ველარ გნახეო,
 ხილოს კალოს ყოფილიყავო.
 გელდიაურის მთიბელჩიგაო,
 ლევოსნებჩია ლურჯოსანიო.
 სათაე-სათაეეს მაუფელიდო,
 ნამკრევთ ტოტებსა მაუჭრიდო.
 ნაზირ-ვეზირნიც დაგიკოცნაო,
 ბაცასად ბისოს მამიდანო.
 რაიც ერთადა არ შაგვიყრიანო,
 ერთუცის თავსა გვანატრებენო,
 მარიანობას წამახვიდო,
 კალოთ-გორ მაგცემ პირობასაო.
 ხარაჯის უბე ჩაგიფიცხდაო,
 სამხარაულა გარმავიდაო,
 ულაღვენ კაცსა მამაშჩემსაო,
 გიპირობს ვამაჟიდებსაო.
 ნუტრას ერთს ხკითხავ მამიდათაო,
 ჭეტყოველს ხკითხე მარნაულსაო,
 მემრ წაედ გიგას დაეკითხეო,
 აკოს სანავის მემიჯნესაო.
 წაიქცნეს რიგნი აკოჩიგაო,
 სანავის სანავმ დაიძინაო,
 დროშათ ქვე ვინალ აგვიბემდაო,
 კმალას წითლითა ატლასისთაო.
 ლაშქართ ქვე ვინალ შაგვიყრიდაო,
 გიგაურ სამხარაულისთაო,
 მუხრან ქვე ვინალ ვალბეგრევედაო,
 მინდორსა სისხლით შალებულსაო.

9. მზიას ნატირალი ბორბიზე

გორგი შენ ხარა თველექათიო,
 მთაჩი მკოცელი ჯიკვებისაო,
 ჭალას მითხოველთ ვაჟებისიო.
 შენ შენ ფერნ გინდან მატირალნიო,
 შენის ვაჟობის დამფასავნიო.
 ბრალია მგელა არ მამიკვდასო,
 რო დასწვა მიწის ლოგინზედაო.

ვეფხვო დახყარე იარაღიო,
 არწივმა დაიჭუჭკენ ჩქარნიო,
 ჯიკვო, საწოლთით გადმალვარდიო,
 ირემო, დაინაყენ რქანიო.

10. დის ნატირალი გორგოზი

მითხოთ გამადის გორგის თოფიო,
 ყაწიმნ ნათობენ სახანოსაო.
 გორგო, შენ და შაგენაცვლაო,
 მუკლთა მაშვრალთა დაღალულთაო,
 მკართა ნაწყენთა საგძლისათაო,
 თვალთა დამწვართა წამლისათაო,
 ყბასა თოფისა დამტვრეულსაო.

11. დედამათაზე ნატირალი

გუდელას მუშა აირივო,
 წყალი მავიდა სისხლიანიო.
 რა ვინ ქნა, რა ვის მაუვიდაო,
 სად ვინ ჩაკოცა ერთმანეთიო.
 ბუჩუკურ-უკენაკოვლებსაო
 ვაუებს ერთმანეთ უკოციაო.
 წინწინ დისწულსა დედამანიო
 ერთმანეთ უნადირებიაო.
 დისშვილს ბიძაი შამამჭრიაო,
 იმაად ვეყავ ბიძაისიო,
 გავშჩვივა ფარიკაობასაო,
 ფარს ქვეთა მუსრი შამამასწვერო.
 ბიძაისაო ნუ გასტყდიდიო,
 ვაშკაცსა ბევრილ გადახედებისო,
 დისწულს აო მახკვლენ დედამანიო,
 თუ მაკლეს იქავ იტირებენო.
 წაედი დედას უამბიდიო,
 ბიძა გავწირე სისხლიანიო.
 დედა შვილობით გეხვეწებიო:
 „დედავ შვილობას ნულარ მეტყვიო,
 ერთი ბიძაიც შამამაკვდაო“.
 აეგი გინდა უარეიო,
 დაუჯეროსო დედისასაო.
 არ იჯერებენ ბუჩუკურნიო,
 გიგა არ გვინდა კაცებჩიგაო,

დედიძმათაკე მაიწვედაო,
დისწულ ხო დედიძმათაიო.
არყის ბოჯოლთა დაიმოწმანო,
გიგაის წვერთა ქაღრიანთაო,
ჯიკვის რქათავით დაგრეხილთაო.
შენ რაი(კ) გექნას ბუჩუკურსაო,
ლორო არ დაზდეგ ბუჩუკუროო,
ლორო ღორობა არ მაშალეო,
ჯერ სალა-კორკა გამამართვიო,
ახლა შუაცხვირს მეკიდებიო.

12. ნატორალი დაპირებულ საქმროზე

დავბერდი შენსა მალოდინსაო,
ქალი ლამაზი ბეჭაურიო.
ვადამიყოლე ვადმაგყვებიო,
მამის იმედო წიკლაურიო.
არა და სხვას ვის ვადავხყვებიო,
ვაჟი ბევრია გიგაურიო.
გუშინაც კაცი მამილალო,
თამარიშვილმა თანგულამაო.
მამიტანიენა ქიჩილანიო,
ცხრათ ძმათ საკარგემოდ ატანილნიო.
ავილენ, იქავ ვაუტანენო,
არ იყვნეს ჩემ კვალთ სახურაენიო,
სადილონ იყვნეს, საერონიო.
შაკედად მიაც შამაკდინეო,
წვრილაო შენნი ქირნი დათაო,
ერთხანად კიდევ ვადავახენათ
გუდამაყარსა პირიქითსაო.
ციხენ სად უდგან თანგულასაო
თამარისშვილსა ხოხისანიო,
ციხემ ჩარდახნი ჩამაყარნაო,
წავიდეს თანგულაობანიო.
თეთრი ჯორი ხყავ თანგულასაო,
თეთრსა ძუსა აბიბინებსო.
ქალაით ქვათა ხოხისათაო,
აღმა და აღმა აზიდვიებსო,
ციხისა მასაწვერაოდაო.
თავად ციხესა თანგულასაო
ციხეს ციხენ ქვე რადად უნდანო.

13. ძმაზე ნატირალი ღისაზან

აგეტასამც ნუ ვინ იკდისო,
 მე რო ვიკადე ფარსმის თავაო,
 ძმას მივეყუდე ნატყვიარსაო,
 სიპრიელათა იღობებდაო.
 თავითი ყორნებ უგოგევდაო,
 თვალთად კი ვერა დაეწონაო,
 კელი ზდებიყვა დაშნაზედაო.

14. მამის ნატირალი ზვილზუზუ

შვილნი წავლალენ თიბაზედაო,
 ჩემი სულაი, კურდღელაიო,
 ახუნო არცად ღნახენაეო?
 თვალით დავკვრიტე ახუნ-გორიო,
 არცად აჩინდა ნამკრევებიო.
 ბერო, რად სტირი შვილთა შენთაო?
 ჩარგლის-კართ იყენეს შენნი შვილნიო,
 შამაწოლილნი ვეძაზედაო,
 ბრუნვედეს სისხლის მორევიო.
 კელჩი ეჭირა შიშვლებ კმლებიო,
 ერთმანეთს ყორნებს ულაღევდესო.
 შვილნი სულაო-დ კურდღელაიო,
 ირმის გულისად დაკოცლილიო,
 იმედი მამეშალა თქვენო,
 ბებერს მამას რო ათიბიებთო.
 ერთხან დავწირენ ცელსალესნიო,
 მეორედ ამატანიენითო.
 მარიანობას დავდევე ცელიო,
 ენკენიასა საფარცხველიო,
 თიბად გავიდეს ჩარგალელნიო,
 სულა ძალს ეძახს ბარიასაო.
 არიქად ჩემო ბარიასაო,
 ტყეჩი ირემი შამივარდაო,
 ვაიმე ჩემო სიბერეეო,
 ირმებმ სრევალი დამიშალაო,
 ნეტა ვინ მამცა მშვილდ-ისარნიო,
 ერთ ორიმც დამაზინებიაო.
 ჩემთა საფქაეთა დამქაქაენიო,
 მიწათად გამაფერებიაო,
 სულამ საწოლთით არ მახდივაო,
 მეკუნდარჩიგით კურდღელამაო.

კარო ირემო ნუ ჩაივლიო,
 ჩარგალ მისრიათ კარისასაო,
 თორემ სულაი-კურდღელაიო
 პირს დაამტვრევენ ლოდისასაო.
 დაგკრავს ისარსა მისრიაიო,
 გამახვეწილსა ფშავლისასაო.
 თვე დადგა მარიანობისიო,
 კარის ყვირილი ვაფიგონეო,
 აფხუშოს ძირით შამახვირნაო,
 შახყვირნე შენმა ოკრობამაო,
 თივათ დაგიყრი ქოჩისათაო,
 ახუნ სულაის დათიბულთაო,
 ნაკრეფთა კურდღელაისათაო.
 ჩემო ჩარგალო ცოტინაო,
 აბრაშუმის საბლით მახომილო.
 ჩარგალ ცას შალგავ ღურბლიანსაო,
 დლით სამჯერ იცვლის გუნებასაო.
 ქალო რომენი გირჩევ ქმარიო,
 ქისტაური თუ ჩარგალელიო.
 ქისტაურ პურსა არ მაგაკლებსო—
 ნადირის კორცსა ჩარგალელიო.
 ქალმა ქისტაურ დაირჩივაო,
 კორცი რად მინდა უპუროდაო.

15. ძმაჲ ნატირალი ღისა

ვაშკაცის გვრინი ვაფიგონეო,
 მწუხიარემა ლოგინჩივაო.
 სატირლად გული მამერივაო,
 სანადიროთა მაგცემ ჩემთაო
 კალთათა ოკერკევისათაო,
 თუ მამგერი ძმასა დაკარგულსაო,
 სანეს სწორებჩი საკვეხურსაო.

16. მითხოვლისაგან მოკლულჲი თარუასაგან ნატირალი

ათათა კვლიმათ მინდიააო,
 ომით მაშვრალო, სისხლით მთვრალიო,
 ვაჟო მითხოსა რაკელ იყავო,
 თოფს რო ისრევედეს მითხოელნიო.
 მაშინ რაი ხქენ მინდიააო,
 ფეკჩი რო ნიკორმ ჩაიხვივაო.

შენაც რო დაგკრეს მინდიააო,
 შამაგაწვინეს არყის ძირჩიო,
 ზედ მადიოდეს მითხოელნიო.
 გაგწირეს თავის სოფლელებმაო,
 ქისტნ კმლით გილალნა კურდღელამაო,
 ივანეთ მეკანტალიამაო.

17. კაკმატელეზუმი ნატირალი

ეხლა შამახკე კალოსთავაო,
 რასალ შახედავ დათვის ჯვარსაო.
 აგიდგათ ქისტთა ცოდობრალიო
 შენ და მშაველათ მამუკასაო.
 აის დრო არ გერჩიყვისთავო,
 ერთად რო სამზირ ლაზდიოდითო.
 ქისტსა ბუსკას რო ხანჯრევედიდითო,
 აკსენებდიდით ბოსელასაო.
 თვალგულით ჩასთქით ბერდიიო,
 დაგჩათ მითხოსა კელდაჭრილიო.

18. მამისცოლი (დფინაცვალი)

მოდი და იქავ ჩაღვორებდიო,
 პირმატუსვილო სვილის კვერიო,
 ნაქნარო მამისცოლისაიო,
 წყევა-კრულვითა გამამცხვარიო,
 ტაბლავ კელუკულმ გადმადგმულიო,
 ვერ მასვლა გადმაყოლებულიო.
 ვინ ეტყვის ჩემსა მამის ცოლსაო,
 მთიბელი ველარ მავა შინაო.
 კართ მაგცემსთ სამახარობლოდაო,
 ჩემსა ღილასა ჯორელასაო.
 პირდაპირ უსხენ მესისხლენიო,
 კარსა ირემსა აყვირებენო,
 სადილობამდენ აყვირებენო,
 სადილობიდგეს დახკვრენ თოფსაო.
 კარსა ირემსა აგმინებენო.
 ბიძაისაო, ნუ გასტყდიდიო,
 ოშკაცსა ბევრიდ გადახკდებაო,
 — დისწულს არ მახკვლენ დედიძმანიო,
 თუ მაკლეს იქავ იტირებენო.

19. შატილიზნვაზე ნატირალი მუმალუსანისაგან

თვალჭრელო ჩვენო აბულეთაო,
 ნადირობ არ იყავიეო,
 მალალი წვერი არიშკიხიო
 აღარცად მაიარიაეო.
 ჭანთეთ არ ჩინდა ტერელოიო,
 თოფის კმა არ მადიოდაეო.
 იღუა არცად ომობდაეო,
 ხოლიგა არ იცინოდაეო.
 ყელჭრელი იღუაის თოფიო,
 სულწუხალ არ გადიოდაეო.

20. შატილიონ თათართ ჯავახაზე ნატირალი

ადე შე თათართ ჯავახაო,
 მე შენზე უფრო მამდის გულსაო,
 გაგიტყდა კმაი კარათესაო,
 ზულაის წვერ რო გადიარეო.
 ლუბის თავით რო მაიზინკლეო,
 ნასახელარი ამადბრუნდიო.
 წელთ კმალ გიკდება სისხლიანიო,
 გამარიკაის ამკაფავიო.

21. ბადურიატთ საშურა

ბადურიკათით მადის გმინიო,
 წუხად ხყავ კმარუაისშვილიო.
 გულს ურჩო უჭირს ნატყვიარო,
 მოკლიას ამაუდის სულიო.
 მღევართ ქვე რად მიღმეტდებოდიო,
 დედის ერთა ორ რად არ სთქვიდიო,
 მეშველაობით ვინ იძახდაო,
 ქალხალიც არ მიუდიოდაო.
 მე გიყავ ძალღმა კუდიანმაო,
 მე გაგალვიძე მძინარაიო.

22. გიბა გიბაური

ცელნი მავლესნათ ნამქვისლარო,
 ქოჩებელ შავაწითებიათო.
 უბნით ბუბაი გამავგეხენებსო,
 ობლის კალოთაც შარინდაიო.

ქალნი ორნივაც ლამაზნიაო,
 ორნივაც ქმრების მწუნობარნო.
 ქალი ნამკრევეთა კითხულობდაო,
 აეგ ნამკრევენი ვისანიაო.
 ნამკრევენ ჩემნია ჩოხლისანიო,
 თვალად ლამაზის ვაჟისანიო.
 გუშინ-წუხბრ სადამ უკეცხიაო,
 მუქარაებსა მთიბლებჩიაო,
 ვჩეგრეთ გიგაი გიგაურიო,
 თორელ ნამკრევეთით დავაბრუნეთო.
 აისრემც უპირისწყლებს ღმერთიო,
 რაიც თორელსა უნახიანო.
 გორს აქათ არ გარმაჩენილანო,
 გორს იქით ეტოლებოდინანო.
 თიბა ჩემთანა თორელსთანაო,
 ყმაწვილებსთან ქვე რად გეგონანო.
 თორელის მზემა დავანაჯღნებო,
 ჯაბურის ცხენის ნალთავითაო.
 მთიბლად გაქებენ ბიძაშჩემსაო,
 წამავალ თვალით საჭერლადაო.
 ნურას წამახოლ ბიძაისიო,
 ვაჟი ბევრია გიგაურიო,
 ახალ ვაჟები ფუდულობენო,
 ქუდებსა გვერდზე დაიხურვენო.
 ვნახე და არას მამეწონანო,
 გიგა ქალების საკეცხურიო;
 ექვსი მტკაველი ცელი ხქონდაო,
 თორმეტს ეჭარბა ცელისტარიო.
 თვალებსა რასამ იწითებდაო,
 ნაჯინჭველავ არს დათვივითაო.

23. მხმქალუხასაგან ნატირალი სამუშაჳი

ათათა ბიჭო ბალახაიო
 გამკვირებხარ სამუკაიო!
 იმით კი უფრო გამიტრელდიო
 სკლატის ცმა არა იცოდიდიო.
 ლეგა ჩოკაი ჩაიცვიდიო,
 გვერდზედა ქუდი გაიგდიდიო.
 ალაღებულსა ღვეანდი წყალსაო,
 ვერ გასავალსა ცხენისასაო.
 პირ-გამართულსა ღვეანდი თოფსაო,
 კმაძალიანსა სიათასაო.

დაფხაებულსა ღვეანდი კმალსაო,
 ფრანგულსა სისხლი დაჩვეულსაო.

24. ბურღელზე ნატირალი

თოფო პირები შაგარჩინეო,
 თუ მახვალ ბულოთ ქალიშვილიო,
 შაათ ხორას თუ მაარჩინეო,
 მაგის ნიასა გიგისაო.
 ერთხანად კიდევ გიტირებდიო,
 შამჩა ხორასკ მაჩივარიო,
 მონებ სიტყვები დამიწირეო.
 ქალო ხორაო შუამე ლოდო,
 აეხლა ხედნე სკამის ფეკთაო.
 ოროლის ტყვიის გაღებულთაო,
 ეეხლა ხედნე ყვერფ-კერათაო,
 სისხლის მორევთა შიგ ნაბრუნთაო.

25. ბეჩუათ ბაბაზე რძლისაგან ნატირალი

ჩვენი ჩამღელი მივიდოდაო,
 ცხენსა შაერასა მაზღეზავდაო.
 ჩვენ ქვე რა გვეჩამღებიანო?
 ცა დახურვილნ ორთ საკვირელნიო.
 ერთ კარჩი გვიწევს ფალავანიო,
 სხვას ძმას შინ ამაგვიდის სულიო.
 ჩამღელი იტირიდით იქაო,
 საც ჩამღლის გედვასთ სატირელიო,
 თოფსამც კარასა ვენაცვლებიო,
 ჩამღას გაგაის გატენილსაო.
 თოფის ისარსამც ვენაცვლებიო,
 ჩამღას გაგაის ჩაგებულსაო.

26. დედისძმაზე ნატირალი ელენასაგან

შენდ მაკვდა შენი ელენაიო,
 უნცროსო ჩემო დედიძმათაო.
 რახან ჯალაფთა გაგაჯავრანო
 სამთასიქითოდ წამახვიდიო,
 მთასიქითლებსა გაცნობიებთო.
 თოფი თუ გინდა, მაგცემთ თოფსაო,
 პატრონის გულზე ნამართებსაო.

კმალი თუ გინდა, მაგცემ კმალსაო,
 ფრანგულსა ხოლოგაისასაო!
 ქალი თუ გინდა, მაგცემ ქალსაო,
 სრუ სკლატიანსა ნათელასაო.
 ცხენი თუ გინდა, მაგცემ ცხენსაო,
 ლურჯას ოთხზედავ ნალიანსაო.

27. მარტიათ ჩალხიაჲ ნათიასაბან
 ნატირალი

თუ რჯული გინდათ, გიქამთ რჯულსაო.
 გარჯულებთ აბაის დიშვილასაო,
 უკრის ენაი გოგიასაო.
 თუ შულლი გინდათ, გიქამთ შულლსაო.
 გაშულლებთ ვეშაგურის შვილთაო.
 დიდება ღმერთსა, მადლი ღმერთსაო,
 ჩვენმა ანდაბმა გაიმარჯვაო.
 ოროლ დისწული მაიყვანესო,
 ჩემის ბუბაის სიყმის-შვილიო.
 მოდი წავიდათ დედულთასაო;
 ჩემსა შოთასა გაძმობილებო,
 დიდ გამეზარდა მინდიკაიო.

28. გოგიათ ივანეჲ ნათიასაბან ნატირალი

ფანდურვ ვიძახათ მე და შენაო.
 ივანევ, აგვაყოლე ბანო!
 ტუტუცო გოგიაის შვილო
 ბერიძიშვილს კი ვერ ყჯობიხარო.
 აეხლად ხედნეთ გოგიასაო,
 მამამ რო ცერად გადმაგხენაო.

29. დედანო, დედა გამავაგდიო

დედანო, დედა გამავაგდიო,
 ვარცლი, საცერი გამავართვიო.
 ჩემსა ნაქნარსა ვერვინ იქამსო,
 პე რო ვქენ დედამთილობაიო.
 შინ მავიყვანე ახალხალიო,
 ნეფეი არ ჩამაკდა შინაო.
 არ ვიქამ შენის გულისასაო,

მე გავზდი ჩემსა ბაბუასაო.
 ჯავრისად მაგიგონებ ჯავრსაო,
 ნამკრევთა აუღგები აღმაო,
 ვიძახებ მთიბლურთ კაფიათაო.

30. ბარსიათ ივანეზე ნატირალი მისი
 ცოლისაგან

სულეთის ღმერთო მადლიანო,
 მამე ნებაი საუბრისიო:
 გამამაცხადე სამზეოსაო,
 შენ ამძრახე სამზეურთაო.
 ახლა ჭურჭელი მამეც კელთაო.
 ჯიკვო, წაედი საწოლთკედაო,
 ვეფხვო, დაყარე საომარიო.
 ჩემო ოჟაო გადამიშვიო,
 შამილის თავით გეხვეწებო,
 წილი გაგიწყდა ბაბლიაო,
 ხმა გამიტეხე წყალსიქითაო.

31. მიაშც ნანატრი გამიცხადაო.

მიაშც ნანატრი გამიცხადაო
 სამშობლო გატიალებულსაო.
 მემც მამკლა შენამც აგაყენაო,
 დედ-მამან გაგალალებინაო.
 დედასამც მალე დასცილდებო,
 ხთისოს კი ვერ აგვიკდი ფერსაო.
 მიაც ეგრ უყავ ნადირათაო,
 მე თაოდ გამავზდევნე კარიო.
 არ ვტყუი, არ გამიწყდან ძმანიო,
 გაგამ არ დამიდევნას კარიო.
 ჩვენ ხო არ ვიცით ცოდო-მადლიო,
 ზენ გორზე ჩავაქციეთ კაციო,
 მაგრამ ღმერთ მაგვცემს მაგიერსაო.

32 ცოლის ნატირალი ძმარზე

გამიციანებენ ლაღნი კაცნი,
 ყმაწვილ-ყმუწვილნი უმეცარნი—
 ქმარს ტირის ტოლათ შუქიანი,
 შვიდის კვირაის ახალზალი.

შენ წილ გაიყვეს, შე სამიწეო,
 შენ მოგარგინეს ახალ სახლიო;
 ცეცხლ დაუნთები უმყოფლავიო.
 მე გეტყვი ვერვის დაუწონაო.
 შენ ცელსა აყენებენ დოდვსაო,
 შენ კარებს გაიყარეს წილიო.

33. დანიშნული ძალის ნატირალი საჰმროჰი

ჩემო მამაო, მამამთილო,
 ჩემი აქ მოსვლა რად გეწყინაო?
 შენ შვილს მიქებდეს სამეფოდაო,
 წამოვედ იმის საცნობლადაო.
 ეგ კარჩი აღარ გამოჩინდაო,
 აღარ იკადრა ჩემ ნახვანიო.
 დავსწყვიდა დედის ერთაიაო,
 თუ არა მყოლებ დამიწბილაო.
 ჩოკა მოვართვი ორშიანიო,
 თათი, ბაჭიჭი ყაჭისაიო,
 არ იღებს გაჯავრებულაო.
 დღეს მოვედ, იქავ წაოლ ხვალაო,
 უკლო უკლოდავ გაგბრუნდებო.
 გვირგვინი მაშინ გამიშავაო,
 აეხლად მიწამ გააშავოსო.

34. ბერდუდას ნატირალი ბიძაშვილჰი

ტანიეს ამბავ გავიგონეო,
 ციხემა ჩარდახნ ჩამოყარნაო,
 მაუკლავ ოჩიაურაიო.
 გამაგრდი შექიაურთ ქალო,
 გაჯავრდი, გაიმაგრე გულიო.
 დაზარდენ ქორის ბაკალანიო,
 წალალენ შურის საძებრადაო.

35. გიგი ჯაბუშანურჰი ნატირალი

მტირალსა ტირილს ნუ ხვატიჯებთო,
 მაინც იტირებს ბატარასაო.
 დავსწყვიდა, დედა გამიგონებსო,
 გულს გაიჯავრებს ბერდელაიო.
 ბეწიკუა ხარ შაგენაცვლეო.
 შაგაშინებენ უცხოელნიო,

შამაგეჩვევის სურვილიო,
დაიგებს თმათა ლოგინადაო.
დასხამს გულზედა შარაებსაო.
გველია, ბოლოს მოგიბრუნებსო,
დედის ძეძუი არ გეგონასო,
არ მოხკრა პირი უმეცარმაო.

36. ნანუა არაბულის ნატირალი

დედანო, ჩემსა მაცნაურსაო
სხვანიმც კი ნუ მოგიკვლენთ შვილსაო.
თოფ დახკრეს ჩემსა მშვენიერსაო,
მეშველაობით იძახინაო:
„ძმებო აღარას მიშველთაეო!
ქვეც ვკვდები ღონე დამელივაო!“.
ძმებ აატირის ვაშკაცებიო,
მე ფარავის ღილ გავიკსნიდიო,
ფეკხი უბეში დაუთბნიდიო.

37. დის ნატირალი ძმაზე

ეგ გინდა, დაი დაგენაცვლა,
წიქავ სისხლიან ტალავარსა.
გეუბენ, გაუმთხილდი მტერსა,
თორემ თოფს დაგკვრენ მესისხლენი.
არ შავიბრალებს ურჯუჟკაი,
მამკლავსა იმედაისასა.

38. დედის ნატირალი შვილზე

მზეო დადეგ და დაგვიანდი,
მზე სდგეხარ უკენობისაო,
ვიყრებით დედაშვილობითაო,
მამშვიდობებენ ბერდიასაო.

39. ბერდედის ნატირალი შვილზე

ლელაო, დედა შავენაცვლაო!
გამწყრალი მიხოლ დედისაიო.
შენმა მზემ, შენი სიკვდილითაო,
მე არას გამოვიღე გონსაო:

ვერ დამაცილებ გივიასაო
 სამ წელს ლოგინჩი ჩაღუღსაო.

40. ძილუას ნატირალი ზიზნიაჲ

ღმერთსამც ნუ ეთქვა—გაზდილიყვაო,
 ბაჭუათ ახალაის შვილიო,
 სწორთ მეტობას რას დაიწყებდაო,
 სწორებს რას დააჩალაებდაო.

41. ნათულას ნატირალი ჰმრის დისწულაჲ

გიტირებ ნათელისძის მზემაო,
 ვაშკაცო ბალიურთაო,
 დისწულო ერისთვიანთაო,
 შე მათრავის ქალიშვილო.
 ნუ დაღბრუნდები, არა გინდაო,
 მამა წაგეყონს შკოლაჩიაო.
 საფლავს გითხრიან ბარუქასაო,
 ნაზარდო საახნაუროდაო,
 ნაწოლო ბამბის ლოგინხედაო.

42. ცნათ თარუას ნატირალი მამეთეჲ

ნუ გამიცინებთ მატირალნო,
 „ცუდა“ მეც მიწევს ბარუქასაო.
 აბეჩავ ხიზანათ მარტიაო
 დიჩინმა გაიქნივა კელიო.
 აის დრო არ გერჩიყვისაეო
 ჯურკას რომ ჯვარჩი მიატანეო,
 გაჯავრებული ღვედრიდიდიო:
 მოვედ ხიზანათ ულაყაიო!

43. დედის ნატირალი ზვილაჲ

დედა გენაცვლას ბერდიაო,
 მავალო არიარეხედაო—
 შენ არხოტიონთ ამანათაო;
 თუ საშინაოდ წამოხვედიო,
 ახიელისას იარიდიო—
 ბადიას დამედრიელიდიო,
 მადლობა გადაუხადიდიო,
 გაგიღა კარი საყდრისაიო.

სამი დღე გაგათენებიაო,
 ამლით ადინა მატირალიო —
 მაკეთე უმაკეთეოიო.
 დედო, ნუ წახოლ აკუშოსაო,
 თორემ მესისხლენ დაგკვრენ თოფსაო,
 აღიონანი მამაცნიაო.
 სიკვდილო აიტანე ქრთამიო,
 წილს მოგცემთ ბერდიისასაო,
 დავარაყილსა მოგცემ თოფსაო,
 ლურჯასა შავიკაზმავე ცხენსაო,
 კართ მაგცემ ბერდიისათაო,
 კართ მაგცემ კართა დაუღვლილთაო.
 ორნივე წამაოლთ დედ-მამანიო,
 ნათელას დავიყენებთ წინაო,
 ქალსა გათქმულსა სიკეთითაო,
 ულომც ბერდია დამიბრუნეო.

44. ცოლის ნატირალი ქმარზე

გიტირებ ლამიანის მზემაო,
 ავრე მიწას გასარევაო;
 შენ შამაჩვენე სრუყველასაო,
 დიაცმა ქმარი დაგიტირეო
 მავალი არიარეზედაო.
 ველზე მთენეო ლამეთაო
 მლაკაო მთა-ლემადეთაო.
 გაუტეხელო რკინის კვერო
 მავალო საურჯულოოსაო.
 კელ მაგიმართას მშვიდობითაო,
 წახვედ მიუხოლ თავისებსაო,
 წერასამც მოხკდი თათუასაო,
 ყალანსამც მოკდი მოკლიასაო.

45. ნანუკას ნატირალი წიკლაურზე

ამბად მოვიდა კევსურეთა:
 მომკვდარა მარაისძის შვილი,
 ამლას ციხეი დაიშალა.
 მე არ ორ შენი მაცნაური,
 კევსურნ განაობდეს კევსურეთა.
 მე შენი ცოლი გამიკვირდა:
 მთა-წვერთა მიუდიან თვალნი—

არც ვიც შენ უფრო ენანები,
 თუ შვილ კალთიდან გაღუმხდარი.
 კაის დედაო გამიკვირდი,
 კას შვილსად არცად გაუშობდი,
 საც წავიდოდა, გაეხყებოდი;
 აგკდიდი სიპსა, საბურავსა,
 ზედ დედა ჩავეხურებოდი.

46

ო! მზეო დადეგ, დაგვიანდიო,
 მამშვიდობებენ ბერდიასაო.
 მზევ სდგეხარ უკენობისაოო,
 კვლავ ველარ ვნახავ ბერდიასაო!.

47. ძილუას ნატირალი შვილზე

დედა გენაცვლოს ბერდიოო,
 ო, დედო, „წყაროს“ გამოვედითო,
 ვიყრებით დედაშვილობითო.
 დედო, დაგიშლის სიკოჭლეიო,
 შავრასა შავიკაზმაგ ცხენსაო.
 თუ გინდ წაზვიდი დედულთასაო,
 თუ გინდა დედის დედულთასაო,
 ჩიარიდი ჭიმლისასაო,
 ქალი კმარაი იკითხიდიო.
 კმარავ დაგეწვენეს ქალობანიო,
 ზალტე-სათითე ვერცხლისანიო,
 სათმენი აბრაშუნისანიო.
 კერაჩი ველარ დავეტევიო,
 ბერდიავ, ალაგი მინდა დიდიო,
 სანდუას გადაგიგდებ ბანსაო,
 ნათუას წავილაღავ შინაო.

48. ლელას ნატირალი ოჩიაურებზე

ოჩიაურნი ჩამოსეტყვენაო,
 მეხ დახკრა ნინიის სახლთაო,
 იწივლა გველმა ლიბუჩიაო,
 კეზ გატყდა, კერას გაერეკაო,
 ოროლნი გაიხვიენა ძმანიო,
 ორნივ გადასჩეს დედ-მამანიო,

ტოტით მბლუნავნი ბებერანო.
ცელები ჩამაყარნა ზვაემო,
ქვიშას მამჩლები ნამკრეფჩიო.

49. ნანუას ნატირალი ზვილუბი

დედა გენაცვალას ბაჭყურაო,
დედის ფერაო ტუნტულაო,
უნარაო, უთავგზიაო.
ო, დედო; განა აგრე გინდაო,
სოფლელებ რადარ მოიკითხეო,
კელობა რადარ ჩააბარეო...
სიკვდილო ქრთამსაც აიტანდიო,
თუ აიტანდი მოგცემ ქრთამსაო:
კართ მოგცემ ქორა ჯორელათაო,
ნიშასა შაგიკაზმავ ცხენსაო,
კმალს მოგცემ „ჩიქორთაულასაო“,
ქალთ მოგცემ ძილასა ნათელასაო,
ლელასა დაგიყენებ წინაო,
დიაცსა ბაჭყურაისასაო,
კა მოწონებით მოყვანილსაო,
მზესა გორისპირ ამომკდარსაო,
სისკარსა გადაბრძანებულსაო,
თუ გამაუშობ ბაჭყურასაო.
დედო, ვერ გავსძლებ უშენოდო,
განა „საჯუთისგოროდ“ გზრდიდიო,
ო, დედო, სააზნაუროდაო,
თავის ლოგინზე ვერ გქჩერობდიო,
საფლავს გითხრიან, „ჯუთის გოროა“...
დღეს დღე გაქვს უკენობისაო.

50. ძმისწულ-მამილათ ნატირალი

მამილო დაგილეგდა ზლებიო,
ლეგან დამისხნეს ტალავარნიო.
არც არა დამილეგდა ზლებიო,
არც ლეგან მისხენ ტალავარნიო:
ბევრიდ ძალღ დავა კევსურეთაო,
ბაბუათ სანდუასავითაო!...

51. ნათელას ნატირალი ჰმრეულეგვი

მე კი ვმალე და ვერ დავმალე
კევსურთ გაეგა კევსურეთსაო:

ბერდიშვილთ დაეხურა ბორტვიო—
 მეხ დახკრა დაბალ ბეწინასაო,
 ბეწის თავამდე გამოვარდაო,
 ბაბუტთ ბეწინაც გაიხვიაო.
 ტირილმა გამომართვა გონიო,
 ხოცამა ქმრეულებისამაო,
 შიგ ნარჩევების მიდენამაო.

52. ნაწუკას ნატირალი ძმასა და ბიძაშვილებზე

ნაკადსამც ნუეინ იკდის ჩემსაო
 დიაცი მანდელ დახურვილიო:
 მე დამელიენეს დათვიანიო,
 მე დამიჩუმდა ზენურანიო!...
 დალეულიყენეს დათვიანიო,
 შავედი, შაურიე კელიო.
 მე რომ წინწინა მივეყუდეო,
 საწოლსა დათვიანისასაო,
 ჭია-ლუაი ასჩენიყვაო...
 სდგომიყვა წყალი თავითიო,
 შიგა სდგომიყვა ქიტურაიო,
 შავზვრიტე, ძმარი ყოფილიყვაო...
 ჭიშველის გორმა დამაბერაო,
 ჭიშველის გორით ქარ-ნიავემაო,
 ნათიბმა კანჯარაისამაო.

53. სანდუას ნატირალი ძმარისთან მოკლულ დედაზე

სიკვდილო, ღმერთიმც დაგიმადლებსო
 ბევრათ უბანზე მომავალოო!..
 ამ ჯალაფობის მომსვენეიო,
 ამ მეზობლობის დამჩუმებოო.
 — დედანო, დედა გამოვავდიო,
 ვარცლი, საცერი გამოვართვიო,
 მამას ვერ უთხარ მამობაიო,
 ჭერხოთ შინ აღარ ჩამოუშვიო,
 მამკლაგი ჩემის დედისაიო.
 აღდე, შინ წაედ ბასილთ ქალოო,
 დედაო, როშკას შაიარეო.
 — დედანო რაკელ გამიკვირდაო:
 საბელ მოგვყუდნა ჩარქეზამაო...
 ეგ გინდა ბასილთ თარეშაო,
 ბევრათ გიჟამა შავიფერაო,

წინავაც ეგე უნდა ექნაო,
 •მაგას უჭურვედეს სხვანო.

54. ნათელას ნატირალი ძმრეულეზე

ტირილმა გამომართვა გონი,
 ტირილმა ქმარეულებისამო,
 რჩობამა არიარეზედაო.
 ვაჟების ფერკისაობამო,
 ქალების ბუზიკანტობამო.

55. ნანუას ნატირალი

რაი ორ კახში კუდიანიო,
 ბლოელნო არ გაშინებთაეო?!
 ჯერა დავლიე მამისახლიო,
 მემრე ბოლოიც მოვიკენიტეო!..
 ავდგები გადავივლი მთასაო,
 შინ მიოლ გატესვილათასაო.
 ჯერ იმას ვკითხავ რაკლად ასაო,
 მემრ კერას გადმოუდენ სისხლსაო.
 გაიყვეს ჩემის მამის წილიო,
 ყანან დასაბლნეს ვაკეთურნიო!..
 მინდა ყანაი საკნავადაო,
 მინდა ქვიტკირი სამყოფოდაო,
 სახელს დაუდებ უთუათაო.

56. გვიგინარის ნატირალი ძმეზე

თქვენი ქირიმეთ, გუროელნო,
 ტერელოს არვინ წახლთაეო...
 ტერელოს მამჩეს ორნი ძმანიო,
 მელ-კვერნან თრიან დოდოჩათაო.
 მოსწყურდა წყალი ხოლიგასაო,
 მოშივდა ჰური იდუკასაო.
 იდუკასთან მაქვს ნაბარებიო,
 ე თმანი გამომიტანენიო.
 ძმანო, მოხვედით მშვიდობითაო,
 წყლის ერთ კი მკარზე მომზირალნიო.
 უფრო მომწონდის იდუაიო,
 უფრო ლამაზი ედგის ტანიო;
 დაოკრდეს ძმანი ქავციხენიო,
 დახკარგეთ დედის ნამაშვრალიო.

57. უცნობის ნატირალი ლეგანო

დედავ, ნუ სტირი დედობითაო,
 ერთა-ორ დამაკლდება გულსაო,
 ჩოკან დამკადნა ტანზეითაო,
 ახალგაზრდულნი ნანეთარნიო,
 ამ ჩემმა მენაძველემაო.
 ჩამომაკდინა ცხენზეითაო,
 მუკლზეით ჩამოსაკდომელმაო,
 ცხვარშიგით დამირჩივა ცხვარიო,
 სწორშიგით გამოსარჩეველმაო.
 ლევანო, ძმობას გეფიცებო,
 ლაშარს არ წაოლ უშენოდაო!

58. ბუბას ნატირალი ძმავე

ვიცი გადმოვსთხრი „ჯუთის გორსაო“
 საფლავთა ბეწინისათაო,
 მამკლავ მყავ ბერდიისაიო.

59. დედის ნატირალი შვილზე

დედანო, თქვენი ჭირიმეთაო,
 არავის გყავთა სისხლიანიო,
 ან წყლის ნათრევი ლამიანიო?!...
 მე რომ მამიკლეს გეჯუთრაიო,
 თავ იმან ჩამომალებივაო,
 ნეტავ სივირგალ მანახვივაო,
 ნეტავი კარგად მაცნობივაო,
 მამკლავ ას გეჯუთრისაიო.

60. ცოლისდის ნატირალი სიძევე

სიძევ, გენაცვალოს ცოლის დაიო,
 მაგეწონდი მაკეთებითაო,
 კარგ იყავ სამაკეთოდაო!...
 გირჩიეთ ქალი ქალებჩიაო,
 ხახონთ ლელაი პირლამაზიო.
 ლაშქარ მეტობა რად გინდოდაო,
 განა შენ ქალხალ მადიოდაო.
 მიშველე, იმას ვინ გეძახდაო!..

ნაყროს გორ დადგეს ცხენ მხედარნიო,
 წვრილნი ყმაწვილნი წიოდესაო,

ცხენ მხედართ შაშინებულეზიო,
 დედ-მამა დანატრებულეზიო.

62. დედის ნატირალი უზილჯე

ნეტავ ყმაწვილო აგაძრახაო,
 ბერდენკა გამაგართმევეიაო:
 დედისად დაგალიშნებეიაო,
 ძირჩი დედაიმც ჩამოგივაო,
 ზედამც დაგხურა მამისცოლიო.

63. ნანუჰას ნატირალი მამიდაუზილჯე

რავქნა დედანო მატირალნო,
 რაკელ ვიქჩერა სატირლადო
 ეგ ცისკარაულთ ფალაფანიო,
 ციხეი ახიელელთაიო,
 ციხე უდროოდ ჩამოშლილიო.
 ხანჯარო, შენამც აგაძრახაო,
 ხანჯარო ბერდიასააო,
 მაგცამც პატრონის საქციელიო,
 ენამც ჩავიდვა უენოსაო.
 გულს მოგდებ ჩემო მამიდააო:
 წაოლ უამბობ ნათელასაო,
 შინითაც გატიალებულსაო.
 ბერდოვ, დედიდა შაგენაცვლაო,
 ესაჩუს გადმაიარიდიო,
 შინშ ბეწიწურიც მომგვარიდიო,
 გიჟმაჟ ბიჩინა გურაიაო,
 ჩემი მზე, ჩემი დამლუპავიო...
 შენ არაი გაქვ სახათრავიო,
 დისწული დედისძმათაიაო,
 სულის ღმერთს გამაეთხოვიდიო,
 წამამგვარიდი ბეწიწურიო,
 ბოთლანი შაუნახენ ჭრელნიო,
 ცხენი უკვებე ქერ-თივითაო.
 ლურჯამ დანაყნა ნალუსმარნიო,
 ლურჯამ პატრონის მაძებარმაო.

64. დის ნატირალი ძმაჟე

დედანო, რავქნა, ვერ ვიტირებო,
 მიმძიმს ტირილი ერთის ძმისიო,

ვერ ვქჩერობ დასატირებლადაო,
 იმედსა ჩემსა ჩამოშლილსაო,
 და შაგენაცვლას გიორგისაო,
 ვაშკაცს სახელის მოყვარულსაო,
 მავალსა შურის საძებრადაო,
 ქისტების ტყვიით დახარჯულსაო.
 ძმობამ, ვერ გავსძლებ უშენოდაო,
 შენ ვერ გიგონებ სამარესაო,
 მზეს ვერ შავხენებ უშენოდაო,
 მზეს უშენობით დაჩდილულსაო.
 შენ ცოლს ვერ ვიჭერ შინ წასულსაო,
 ქალსა სიკეთით არჩეულსაო.
 დედას ვერ ვიჭერ გულ მტკივანსაო,
 მამას ტარივით აბრუნვილსაო.

65

ქმრის ძმამ დაგჭიკა ბუბიკაიო,
 სასამარეოდ გაგამზადაო.

66. სამძივარის ნატირალი ჯღუნაჲმ

აბეჩავ ჭოლიკაურთ ვეფხოვო,
 მორიალესა ღგვანდი მგელსაო,
 მტრისაკენ დასატიებლადაო,
 მგორიალესა ღგვანდი ქვასაო,
 შთაშიგით ჭალას გავარდნილსაო.
 ეს ტახტიც რადარ გაიყოლგო,
 გვერდების მოსასვენებლადაო.
 ნაბადიც უნდა წამოგელაო,
 ავდარჩი დასაფარებლადაო.
 დვირბინიც უნდა წამოგელაო,
 ნადირთად გასახენებლადაო.

67. ბერღედას ნატირალი შვილჲმ

სიკვდილო გასაოხრებელო,
 მთაშიგით ბარად ჩამოსულო,
 ორნივამც დაგტეხნიყვეს ფეკნიო,
 ორნივამც წამოგთხარნა თვალნიო.
 ლელაო, დედა შაგენაცვლაო,
 რაკელ დიდს მორევს დამახედვაო!...

დედამ გიშველა, ვერ გიშველაო...
 დედაჲ მიშველე იძახდისაო,
 —ლელაჲ მიშველე ვიძახდიდიო,
 მშველელი არვინ იყვის ჩვენიო...

68. ნათელას ნატირალი დისწულჯი

ბევრია პირის ლოლო ქარიო,
 დისწულს არ მოხკვლენ დედისძმანიო,
 მოხკვლენ—იქავაც იტირებენო.

69

თამაშობს ბუწანკარულაიო,
 ქერჩაობს ნაკარელაჩიო.
 ცხენმა პატრონის მადებარმაო,
 ტოტით ქვიშანი გადმოიღნაო.

70

ცხენნი მოვიდეს ერწოს ყელაო,
 დედანო არვის გიჩინსთაეო,
 გიჩინანთ, არ ვიკვირანთაეო.

71. ციათ თარუას ნატირალი უცხოჯი

აბეჩავ გუგუათ თათიაო,
 ძველი დრო არ გერჩიყვისაეო:
 ერთ დროს რო სთავაურობდიდიო,
 ქისტურ ტალავარს იცვემდიდიო.
 წელჩი დაბანჩას იტანდიდიო,
 რა სათამაშოდ გადმოკდიდიო,
 მაშიგ ლილდურად დახკივლიდიო.
 მავიდეს შენი დედიძმანიო
 მცნობებლნი თოფის კველვისანიო,
 მთაშიგით ბარად ჩამასულნიო,
 მძებნელნი უშიშისანიო.

72. ნათელას ნატირალი მამიწვილიჯი

ვაჟებო, არ გარეულებო,
 ციანო ქვე მოხვეითაეო,
 თქვენ მოგწონსთ თქვენი ბაბუაიო,
 მეც კარგი კი მყავ უნცრუაიო.

თიანეთ ვიარებოდიდო,
 სატუსალოჩი შავიდიდო,
 ციხის კარები დავალიდო,
 წამომეგების უნცრუაიო,
 ციხის კარჩია სიცილითაო.

73. ქალის ნატირალი ოჩიაურზე

გადაკდი გასატიალეზო,
 ცასა ღურბელო გადადრიდეო,
 მზეო დადეგ და ჩამოხენეო,
 მოვა ყმაწვილი უმზეურთაო,
 მივას აღარას დამბრუნავიო.
 უზის გვერდზედა ბერდედაიო,
 დედა ზის უფრო გულმტკივანიო.
 დედის ჭირიმე მიხიელო,
 დაბრუნდი ავიარათ შინაო.
 ნუ გატყუებენ დედიძმანიო,
 სალაჟლიაოდ გადუმებენო,
 შავისმენ ცხენის კისერზედაო,
 ოჟავ, საამლოდ წავიყვანენო,
 გიხუთვენ, არ გამოგვიშობენო
 უნაწილონი მიხიელო!..
 შენ მენაწილედ ავიყვანენო.

74. დის ნატირალი ძმაზე

აცალეთ, თუ ვერ შავიფერაო,
 თუ გაგაცდივა სახლის კარიო,
 ცოლეულთ მგვლევიარეო,
 აბჯართ მზიდავო ხურჯინითაო.
 ეგ იცის შენმა სიმოვრალემაო,
 თაოდ თხოვამა სასმლისამაო,
 მემრ იმათ კელის დაქნევამაო,
 ლელის ჭალაით დაბრუნავმაო.

75. დის ნატირალი ძმაზე

ენაცვალოს დაი გორგის წვერთაო,
 ჯიკვის რქასავით დაგრეხილთაო,
 მკართა ნაწყენთა საგძლისათაო,
 ბექთა ტყვიისგან დამტვრეულთაო.

76. ნათელას ნატირალი მამიაზე

დედა გენაცვლოს, დედის ქალო,
 ახალ ტალავარ ჩაიცივიდო,
 ე თმანი ხუთად დაიწნიდო,
 სულეთ ბიბინით იარიდო,
 ობლის ობოლი გაზარდიდო,
 დედო, კალთაჩი ჩაისვიდო,
 თოხოლჩათ ქალ ორ იკევიდო.

77. ბერდღის ნატირალი მამიაზე

გადიდებულო ქორით ქალო,
 საყურიანო ვერცხლიანო,
 ქალო დაგეწვენეს ქალობანიო,
 ქალო, თვალჭრელო, თმაყვითელოო,
 გალეგდა შენი საკერავიო,
 ჩავარდა სააბრაშუნეიო,
 ვავორდა შენი სათითეიო,
 მიწაი ჩამოგიშლის თმათაო,
 წაიღებს გველი ბუდეჩიო.

78

ვაშკაცო ხიზანაისშვილო,
 გაზრდილო დიდის კაისადაო,
 მტყელ მტყელის მამულეებისადაო,
 ნარჩევის იარაღისადაო.

79. მამქალაის ნატირალი დავითზე

დავითე, გენაცვლოს მზექალაიო,
 გაზდილსა ხოდედაისასაო,
 კარსა მყვირალსა სულეთჩიო,
 ციხესა ამლას ჩამოშლილსაო.

80. არხოტივნებზე

ტირილ რად უნდა კეესურებსაო,
 საძროხის ყურეს ნახოცებსაო,
 ტირილი არხოტივნებს უნდაო,
 საკარის მალალ ნაკოცებსაო.

81. ჩაჩაშკით ნათელას ნატირალი

კაცი მამკედარი გაკარგდებო,
 ძმით უბირასა გეძახდიანო,
 აშალუაი გექქინისაო,
 საკემის სატენი ღუსთურაიო...
 ეხლა გადიჩინებულხარო,
 კაცთან დამდგარხარ კაცურადო,
 ჩოკა ჩაგიცვამ სკლატისაიო,
 ჩოკა სადილოდ დაკერულიო.
 წამოგინურავ მაშთაგურიო,
 ძმით უარიას, ბეჩავასაო.

82. თარუას ნატირალი გიგიზე

გიტირებ აგრემც გენაცვლებიო,
 ღირხარ ვაშკაცი სატირლადაო:
 შურის საძებრად დამავალიო.
 არხოტის ჭალას დაზღვილიო,
 ტყვისიგან დანაგაბრებულიო,
 შენ დაალეგენ დედმამანიო,
 შენ დააოკრენ სამნი დანიო.
 ეხლა მიზდიხარ სამუდმოდაო,
 მზე გიდგას უკენობისაიო,
 გჩვბა აბჯარი, იარალიო,
 დაგჩა შვინდაი უმკედროდაო.
 ცხენი დაგეძებს საოკროიო,
 იკლებს სოფელსა ჭიხვინითაო;
 ცოლი შინ დაგჩა ახალზალიო,
 ცოლი ნარჩევი სიკეთითაო,
 კარგის დედ-მამის გვარისაიო.

83. ნინის ნატირალი

თქვენი ჭირიმეთ, ბერდიშვილნო,
 ვაჟისა საბუილაისასაო,
 ნეტავ თოფს ქვე თუ გაკლითაო.
 სირცხვილ ას სამნად ჩაგყუდებნეთო,
 გაგიცინებნეთ კევსურეთაო.
 მაკლეს დისწული ბერდიშვილთაო.
 დისწულს არ მოხკვლენ დედისძმანიო,
 თუ მოხკვლენ, იქავ იტირებნო.

ცა გასქდა, მეხი გაისრივაო,
 აქუხდა მეხი როშკის თავსაო,
 ჭიუხთ კალთები ჩამოშალაო,
 როშკას უწვდინა ნაგაბარმაო,
 როშკას ყმაწვილი გაიხვივაო.
 გათელა ბერდიისშვილიო,
 როშკას დედანი დააღეგნაო,
 ყინჩად ატირა დედროვანიო,
 დედ-მამათ კარებ დაუჯარაო.
 შორად ნუ წახოლ შაგენაცვლეო,
 თორემ თოფს დაგვკრენ მესისხლენიო,
 არ დაგინდობენ ახოელნიო.
 იქავ დედულთას წამოხვიდიო,
 დისწული დედიძმათაიაო,
 სკამს უქძალავეად ჩამოსჯდებიო.

85. ბერდია ცისკარაულზე

გუშინ გავიგით კეცსურეთაო,
 ციხე ახიელ დაიშალაო—
 ციხეი ჯურჯიაულთაიო.
 კოჭლათ აღარ ჰყავ ბერდიიო,
 შეეკსნა კმალი თემ-სოფელსაო,
 მშვილდმა მიზანი ჩამოყარნაო.

86. ნინოს ნატირალი

ო, თოფო ტიალობა შენიო,
 დახოლ პატრონის საძებრადაო.
 თოფო ნეტა ვინ აგაძრახაო,
 გაუბნა ჭირნი ომისანიო.

87. ბუბას ნატირალი ბიზიზე

სდიდობ კი ქორაისშვილო,
 ვერ სჯობხარ ხაძიისშვილსაო,
 უფრო კან ესხნეს ტალავარნიო
 გარდახატულნი ყაწიმითაო.
 ყინჩად ტიროდა დედროვანიო,
 ქალზალდ დაღეგებულ იყვაო.

88. ბიჩინაგაჲ

ამბავი გავიგონე ცუდიო:
 ხიდი გაუტყდა გველეთელსაო,
 ბიჩინაგაი დათხრილდაო,
 წულა დაუსხლტა ნალიანიო,
 მირგვლივ აბრუნდა მორევიჩაო.
 ბიჩინაგაის შავნაბადიო,
 ჩარგალ მაკელეს ბერიშვილთაო,
 ქუდი ბატონის ნაჩუქარიო,
 წყალმა ბატონსაე წაუტანაო.
 ბატონმ თავს იცა მათრაკითაო,
 ქუდი წყალმ საით მაიტანაო,
 თუ მოკვდა ბიჩინაგურაიო.

89. გვრინი (ზრახმენტი)

ცელი ვლესე და ვერ გავლესეო:
 გადალესული ყოფილიყვაო...
 ცოლი ვწურთნე, და ვერ გავწურთნეო:
 ჯალაფთა უწვრთნი ყოფილიყვაო.

90. გვრინი (ზრახმენტი)

აღარ ჭრის ამანათის ცელიო;
 ამანათობა მოსწყენიაო;
 აისრევ ამანათის ცოლსაო,
 დედათ ფერობა მოსწყენიაო.

91. დის ნატირალი ძმაჲ

ჩემის გიჟაის ტალავარნო,
 ფეკი ჩაყრილნო კრილიანნო,
 დანა-სარტყელო მასეგდილო,
 პატრონის ნდობა მაუკლავო,
 წელთითა უდროდ შამახსნილო.
 ჩიოდა თოფი ბერდენკაიო,
 პატრონის კელჩი აღებასაო,
 ნადირთად კვალის ჩამაჭრასაო,
 გილდების ჩაძვრიალებასაო!..
 გენაცვლას დაი თავაურაო,
 ასუსტი ხარ კლდეჩი ვერ ივარგებო.

92. გვრინი (ზრახმენტი)

თიბე ჩემთანა თორელსთანაო,
ყმაწვილებთან ქვე რა გინდოდაო.

93. გვრინი (ზრახმენტი)

მე ეგეთ არ ვინ მინახიაო,
ენახე გიგაი გიგაუროო,
ხან თიბდა, ხან-კი ნადირობდაო.
ხან ცელს ნამკრევი დახყუდებდაო,
ჭიჩოს ქალებჩი ლოვინობდაო.

94. გვრინი (ზრახმენტი)

ქალი ნამკრევეთა კითხულობდაო,
— ეეგ ნამკრევენი ვისანიო
დაკავკაულნი, კბილანიო?
— ნამკრევენი ჩემის ჩოხლისნიო,
თვალად ჩიხის ვაჟისანიო.

95. გვრინი (ზრახმენტი)

ფეკნი არ დამკრნა საძაგელო,
ვაშკაც არ დამაკინჩიანიო.

96. გვრინი (ზრახმენტი)

ქოჩნი ჩამომცდა წკუტუნითაო,
ქოჩნი ნალევის დატუქესილნიო.

97. გუდელა

რა ამბავია გუდელასაო,
მოვიდა წყალი სისხლიანიო?
— აკოვლებს უკენ-აკოვლებსაო,
ვაჟებს ერთუცი უჩიგიაო—
უკლოთა დისწულ დედისძმათაო
ერთუცი უნადირებიო...

98. ბიძაზე ნატირალი (ზრახმენტი)

რად მამკალ ჩემის ფურის კარო,
ბიძაი გაზაშავიანეო.

99. გვრიძე

ტილო ჩემო სიბერეო,
 ირემმა საფეხვენ დამიშალნო,
 ნეტავინ მამცნა შვილდ-ისარნიო,
 ერთ-ორიმც დამაზინებიაო;
 კარი ირემი საოკროიო,
 კარი ირემიმც მომაკვლიაო.

100. გვრიძე (ზრახვენი)

დილა მყვირალი კარმაზვერიო
 წუხრისად დამიჩუმებიაო.

101. კვლავ ნატირალი

გიტირებთ ნათელისძის მზემაო—
 რაკი არ ღირხართ სატირლადაო,
 კაის დროს ნამაკეთვარნი
 ჩემის კმელაის ცოლეულნო.
 თქვენ ფასნო სინა-რკინისანო,
 გაუტეხელნო ბასრის კმალნო,
 არხოტ ნაბაშნო რკინის კარნო,
 კორცის მკამელნო, სისხლის მსმელნო,
 ომით მაშვრალნო, სისხლით მთვრალნო,
 შამახვეწილით სუდიასაო:
 მისცას კმელასა ღამის გზაიო.
 მე გეხვეწებით სრუყველათაო,
 კმელასა ნუ დამიკრავთ თოდსაო.

102. ჯუნაძე ნატირალი

მთვარე წავიდა, მზე მოვიდაო,
 წუნა საწოლთით არ დაბრუნდაო.
 არმად მოგექცას სახლისშვილიო,
 წუნაის ნაჭმევ-ნამადლებიო.
 წუნა შენ მოაკვლიე გუდანელთაო,
 პირ უბანელთა, ლოპიანთაო.

103. ბაგისცილი

ერთხანად კიდევ გადავხენათო,
 ნალევო, გუდამაყრის მთათაო;

პატარაი ორ დაჩვეულიო—
 თიბასა გუდამაყარჩიაო;
 შვიდი დღე-ღამე მითიბიაო
 ობოლსა დუმაცხოველისაო!
 ცხრა ფური ხყვანდა მამისცოლსაო,
 ცხრასავ თივითა უკვებბდიო,
 სატან არ შამიტანებიაო,
 ერბო თვალითამც არ მენახაო.
 პირ მოტეხილო ქერის კვერაო,
 ნაქნარი მამისცოლისაო,
 ტაბლავ კელუკულმ გადმოდგმულოო,
 ზედ მამკლავ გადმოყოლებულოო
 პირჩაღმისკედავ ჩაღგორვედიო.
 ვინ ეტყვის ჩემსა მამისცოლსაო,
 გაიტანს სამახარობლოსაო:
 პირდაპირ უსხენ მესისხლენიო,
 სადილობამდენ ამღერებენო
 სადილობიდგეს დახკერენ თოფსაო.

104. გვრინი (ზრახმენტი)

დაგჩეს ოკრადა, ცოლისდაო,
 წითელ-ყვითელნი ქოქომონიო:
 დღეს შენდა გამოხედენაჩიაო
 ცელ ჩარჩოშიგით გადავტეხეო.

105. თანგულაზე ნატურალი

მაშინ რაი ხქენ თანგულაოო,
 ბუჩასეულმ რო ჩამოგხვილნაო.
 დაგასრევივნა კაფიანიო,
 ნამკრევენი სისხლით დაგასგრინაო.
 ნამკრევეთ სათავეს დაგჩცა ცელიო,
 ნამკრევეთ ბოლოჩი გამოღვარდიო.

106. გვრინი (ზრახმენტი)

შამამაწვადენ სამთიბლონიო
 პირთეთრო ჩემო ცოლისდაო.

107. ბუჩუკურზე

არ დასდევ ღორო ბუჩუკურო,
 ღორო ღორობა არ მაშაღეო,

გარდამეკიდე წიკლაურსაო.
 გასწავლი ფარიკაობასაო,
 წიკლაურისად ამკიდესაო,
 აცა, რა გექნას ბუჩუკურაო!

108. ფირცხელაურჯი

გრძელია გორ-კეკელის გორიო,
 ფირცხელაურო, ვერ შახედებო,
 თუ შახე გორ-კეკელის გორიო,
 ჭიგანეს კიდსა ვერ გახედებო.
 თუ კიდსა გახე ჭიგანესაო,
 უსაჭურისძეს ვერ დახედებო.

109. მისრიას მშვილდი

ნადირნი ნადირთ ახარებენო,
 ოკერკეულნი კიშკეურთაო:
 გაუტყდა მშვილდი მისრიასაო,
 ისარნი სწორებს დაურიგნაო,
 მშვილდისა კანჭნი ყმაწვილებსაო.

110. გვინი (ფრაგმენტი)

ნეტა ვინ გაუმარჯვა ღმერთსაო,
 ქალი თამარიმც მომცა ვაჟიო,
 წილიმც ჩამიდვა უბისთავსაო,
 თამარ მთიბლებში ჩამიყენაო.

111. დათვიაი

ჩირდილით იძახს დათვიაიო:
 ბუჩუკურელნი შინ ხართაეო,
 ვერ გასაზღვლებს ყმაწვილებსაო,
 ქვაბჩია მოეხარშა გველიო,
 ბოლოწითელი, წამლიანიო.
 შვიდი სულისი ჯალაფისიო.
 დაგვჩა ყმაწვილი აკავანთაო,
 თქვენი ჭირიმეთ გაზარდილითო—
 გექნებათ წყემსი უმაღურიო.

112. სულა და თანგულა

ბერო, ნუ სტირი მამილასაო,
 ბერო, მე ვნახენ შენნი შვილნიო:

იწვნეს ორნივე ჩარგლის კართაო,
ბრუნევედეს სისხლის მორევიჩაო,
სულას სუკს სჭირდა ნატყვიარიო,
თანგულას აგბინებდეს ბეჭნიო.

113. გვრინი (ფრაგმენტი)

ქუთხო, ნეტა ვინ დაგაქცივაო,
ნეტაე უბისთაე აჩინაო!..
უბისთაე ჩამახენებივაო,
ქალები ბადრიანებო.

114. გვრინი (ფრაგმენტი)

ქალებო, ჟამის ნაკოცებო,
ქვიშასა არ იყვენითაეო,
ქიშველა არ გახენეთაეო,
ქიშველ მთიბლები არ თიბდაეო,
ცელები არ უგელებდაეო.

115. გვრინი (ფრაგმენტი)

უქმი იძახა დათვიამაო,
მარიანობა შამავიდაო.
მთიბელი მარიანობიდეგსო
მკლავით მგარი უნდა ვაჟიო.

116. დათვიაჴი

სადილობამდენ დათვიამაო
ნამკრევენი ორნი აიტანაო,
სადილა დაჯდა დათვიაიო
კვერსა ნაკელჩი დაატანაო.

117. გვრინი (ფრაგმენტი)

—თიბად გაქებენ მამასჩემო,
წამაოლ თვალთ საჭურლადაო,
—იქ ნუ წამოხოლ ქალო ჩემო:
ვაჟებ დაგთხოვენ მუქარასაო—
მამასა მეწყინება ბერსაო.

118. მთიბელი ჯვარის სათიბე

ფასიორათამც დაღღგეს ღმერთიო,
 მისცეს ღვირბინი იმედასაო—
 აკუშოს ღელით გამახენაო,
 იცნა მთიბელი მთიბლებჩიო,
 ლეგოსანაი წითლებჩიო.
 მთიბელო ჯვარის სათიბეთაო
 თოდმა ბუჩამა ჩამოგხეველნაო,
 დაგასრევიენა კაფიანიო,
 ნამკრევენი სისხლით დაგასგრინაო,
 ნამკრევეთ სათავეს დაგჩა ცელიო,
 ნამკრევეთ ბოლოჩი საღესველიო.

119. გვრინი (ფრაგმენტი)

თოდსა ბუჩასა ნუ გვაკეცებთო
 კირიმის მარტოკი ჩვენაც გვაქვისო.

120. მთიბელი გიგა

მთიბელ ვინ იყვა ისეთაიო,
 გიგა რომ იყო გიგაურიო.
 შვიდი მტკაველი ხქონდა ცელიო,
 შვიდი მტკაველი საღესველიო.
 შვიდნი თივანი დაეთიბნესო
 სადილობამდენ გიგაურსაო.

121. გვრინი (ფრაგმენტი)

ყანა მკევ ღედის ნებიორაო,
 საკელნ არ მკიან სკლატისანიო,
 ღელით ბუბაი გამოგხენებსო,
 ობლის კალოთა შარინდაიო,
 გიცნობენ წითელ პერანგასაო.

122. ხმით ნატირალი ჰვითინით

ხ მ ი თ მ ო ტ ი რ ა ლ ი	მ ო ქ ე ი თ ა ნ ე ბ ი
თქვენი ჭირიმეთ მატირალნო,	იპიო, პიო, პიო.
ჩვენ დრო-ჟამ არ გაკვირებსთაეო	იპიო, პიო, პიო.
გაოკრდა ცელი, საფარცხველიო,	იპიო, პიო, პიო.
თორმეტის მთიბლის საყოფინიო,	იპიო, პიო, პიო.
ლურჯა გაოკრდა, ცხენ ოკერიო,	იპიო, პიო, პიო.
პატრონის კელჩი დაუცდელიო,	იპიო, პიო, პიო.
დაოკრდა ვერცხლის იარალიო,	იპიო, პიო, პიო.
პატრონის ტანზე ნაშევენებიო,	იპიო, პიო, პიო.
გენაცვალოს შენი მამიდაიო,	იპიო, პიო, პიო.
ციხვე უდროოდ ჩამოშლილო,	იპიო, პიო, პიო.
გულს უწადილოდ დაფშენეტილო,	იპიო, პიო, პიო.
თოფო, ნეტა ვინა აგაძრახაო,	იპიო, პიო, პიო.
ენამც ჩაგიდგა პატრონისიო,	იპიო, პიო, პიო.
ერთ-ორიმც დაგაკივლებივაო,	იპიო, პიო, პიო.
დედა-დებ დაგალაღებივაო,	იპიო, პიო, პიო.
მიწაი შენსა მამიდასაო,	იპიო, პიო, პიო.
შენთ მკართ მიწაში მგონებელსაო,	იპიო, პიო, პიო.

შენიშვნები ხმით ნატირაღებზე

1. შარმანაული ნატირალი

ვისი ნატრალი არის ან ვინ იყო შარმანაული ეს არც მთხრობელმა იცოდა და ვერც სხვებმა ახსნეს.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 15.8.937 წ., ს. შატილი.

2. ბათირაზი ნატირალი ბუბასაგან

ლიქოკელი ბუბიკას ნატირალი. იქ მოკვდა ბათირა კარგი ხევესური და ყველა ლიქოკელი მიცვალებული არის აქ ქებით ნახსენები. აბიკა არის მოკლული ლომიკათ სუმბატასაგან ძველს მოსისხლეობაზე. სუმბატას უთხრეს: აბიკა შენს მამულს ხნავსო, აბიკას მამა-პაპებს სუმბატას ძველების სისხლი ემართად და ამიტომ „მონად“ იხდიდნენ. წავიდა და მოკლა ხენის დროს აბიკა სუმბატამ. მოტირალი ამბობს, ძმამ ძმა მოკლაო იმიტომ, რომ ბიძაშვილები იყვნენ და ემდურის მას, რომ მოსისხლემ მღერა გაგვაგონაო.

ჩაწერილია გიორგი ლიქოკელისგან, 55 წ., 10.7.937 წ., ს. აბე.

3. გორგინი ნატირალი დედისაგან

გორგი, იმ დროის მეომარი კაცი, ეძრძოდა მითხოვლებს. დედა მისი ტირილით ამბობს: ბევრის დედა ატირეო და ახლა დედა შენი სტირისო. აქ აქებს დედა მონადირეობაზე და ქისტების ხოცვაზე.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

4. წყალსიქითელი და მამანაშვილი

წყალსიქითელი ქალი იყო შვედარი და იმაზე სტიროდნენ ხმით მოტირლები. ქალი ახალგაზრდა იყო და მოტირლები იგონებდნენ თავის მიცვალებულებს და ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ არა ჩემი გვარის მიცვალებულები არიან უფრო კარგები და არა ჩემიო.

ასეთი კილოთი სტიროდნენ ახალგაზრდა ქალზე, რომ ის ქალი ჩემ გვარში უნდა გავათხოვოო საიქიოს.

ჩაწერილია ბერდია წიკლაურისგან, 70 წ., 25.7.937 წ., ს. როშკა.

5. იმედაზი ნატირალი დისაბან

„ბარისაგვანი“ არიან სოფ. ბარისახოში მცხოვრებნი და „ბათაკანი“ ცხოვრობენ გიორგშიდაში (პირიქით ხევსურეთში).

პირველად მტრობა რაზედ მოხდა ეს არავის ახსოვს, მხოლოდ გადმომცეს, რომ „ბარისაგვათ“ გვარი წავიდა და დაცვა გიორგშიდაში „ბათაკათ“ გვარს. ბათაკათ გვარს ეს დროზე გაუგია და იგინიც შეხვდნენ საბრძოლოდ მომზადებულნი. მოუხდათ ბრძოლა. ორივე მხარეზე ბევრი კაცი დაიჭრა, მხოლოდ ერთი მოკვდა „ბარისაგვათა“-გან შუბით დაჭრილი ბათაკათ თორელი. შუბი დასცა ბარისაგვათ კაცმა სახელად თათარამ. თათარა თვითონ წყალს გაღმა „გაუვარდა“ და გაიქცა. ბათაკანი ხშირად დადიოდნენ თორელის მკვლელის თათარას მოსაკლავად, მაგრამ ის გაფრთხილებული იყო და ვერ მოკლეს. ბოლოს დურბინდი ითხოვეს ს. ჭორმეშავეში ფასიორათაგან (იმ დროს დურბინდი სხვას არავის ჰქონდა ხევსურეთში) და იმითი ერთი მთიდან მეორე მთაზე იცნეს ძმის მკვლელი. თათარა თიბავედა ცელით. მიეპარა ახლოს თორელას ძმა იმედა და ტყვიით მოკლა თათარა. თათარასთან ერთად თიბავედა მისი ძმა აპარეკა, როცა თათარა მოკლეს, აპარეკა დაედევნა იმედას და თათარასავე თოფით იმედაც გზაში მოკლა. გახდა ორი ძმა მოკლული ბათაკათი და ერთი ბარისაგვათი. მერე ბათაკათ აპარეკას ბევრი სდიეს მოსაკლავად, მაგრამ ხელში ველარ ჩაიგდეს, რადგან აპარეკამ იცოდა არ გაუშვებდნენ მოუკლავად, ამიტომ ძალიან ფრთხილად იყო. მერე როცა აპარეკა ძალიან მოხუცდა, მაინც მოკლეს ბათაკებმა სიბერის დროს. როცა იმედამ მთაში სათიბში მოკლა თათარა, ხოლო აპარეკამ იმედა, ეს ნატირალი მაშინდელი არის ბარისაგვათ ქალის თათარას დისაგან. ის აქ ქება-დიდებათ იხსენიებს თავის ძმის აპარეკასაგან მოკლულს თორელს. ტირილში ამბობს: „ჩემმა ძმამ დაკარგა ცუდი სახლკარი, ცუდი ტანსაცმელი და უბრალო იარაღიო“. თორელამ კი ბევრი რამ კარგი დაკარგა ჩაცმა-დახურვა, იარაღი, სახლკარი, ციხე-ქვიტკირი და თან ლუდით საესე კოდები დარჩა საქორწილოდ მომზადებულიო. ბათაკათ ეს ნატირალი რომ გაიგონეს, უფრო მათი მკვდრის ქება და თავისის დაბლა დაყენება, კარგი გული გაუხდათ, თორელას ტანისამოსიდან ამოიღეს თორელას ქუდი, გაგზავნეს იმ ქალთან და დაუბარეს: აი ამ შენი ძმისაგან მოკლული თორელას ქუდით ვთხოვთ თორელას „საქნარებში“ (საქნარები: ხარჯები) წამოდიო. ქალიც წავიდა და თორელის ხარჯებს დაესწრო. მხოლოდ მაშინდელი ნატირალი არავის ახსოვს. ამ ქალის მოყვანით ბათაკათ მოსისხლეობის წესი დაარღვიეს, რადგან იმედს მკვლელის ნათესავისაგან მათთვის გზაში შეხვედრაც არ შეიძლებოდა და მათ კი მკვლელის და შინ მიიყვანეს. ქალიც ხათრიანად იქცეოდა.

ჩაწერილია მგელა კინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

6. სიძუხე ნატირალი ცოლისდისაგან

სამუკა (სანგი) ჭინჭრულთ პაპა ყოფილა. მას ლეკეთიდან მოუტანია ლეკებისაგან დიდი ხნის მოკლული ცოლისძმა. სიძეს, სამუკას, გაჰყოლია ცოლისდა ლელია ლეკეთში ზვიადას მოსატანად და ორი თუშიც. მიუცია „საქსარი“ ლეკებისათვის. გაურეცხია მკვდრები და წამოუღია ცხენებით სამი, მხოლოდ მეოთხე წყალს წაუღია გარეცხის დროს. მკვდრები იყვნენ: ერთი ფშაველი, ორი ქისტი და ერთი ხევსური ზვიადა. თურმე ლეკები კიდეც არ ანებებდნენ მკვდრებს, სანგიმ თოფი მოიმარჯვა და უთხრა ლეკებს: სულ ერთია თქვენც დაგზოცთ და ჩემს თავსაც აქ მოვიკლავო, მე სამუკა ვარო. მერე დასთმევს ლეკებმა და ტირილში იმიტომ ამბობს ლელია: „სიძეო, მაშინ მამეწონეო, თოფი ჩულჩიით ამასწვადეო“. ის პირები ლეკებმა დახოცეს მოტყუებით: „სამაზირლად“ წავიდნენ ლეკეთში (სამაზირლად—საყაჩაღოდ, უფრო კაცის მოსაკლავად) ზვიადა, ფშაველი მაჩურთ ბაჯა და ორი ქისტი დარქიზანათ ჯოყოლა და ბუგუ. არ ვიცი ქურდობა უნდოდათ, თუ უფრო კაცის მოკვლა. ისინი იქვე ლეკეთში შეხვდნენ ლეკეთიდან გამოსულს მზირს და ერთმანეთს გამოეხმაურენ. ღამე იყო და სახეები არ ირჩეოდა. ჯოყოლამ სთქვა მე აქ ძმობილის ხმა ვიციანი, მოდი მივიდეთ მათთანო. ამხანაგები უშლიდნენ, მაგრამ ჯოყოლამ მაინც არ დაიშალა და ამხანაგებითურთ მივიდა ლეკებთან. ისინი შეხვდნენ, როგორც მასპინძლები. მთაში ჩვეულებაა: მასპინძელს იარაღებს აბარებს სტუმარი და ამათაც ეს წესი შეასრულეს. მაგრამ ისინი თავზე ხელაღებული ყაჩაღები გამოდგნენ. ოთხივენი იქვე დახოცეს და თითქმის ერთ თვემდე მკვდრებიც იქ ეყარნენ. სანამ „საქსარი“ არ აიღეს პატრონებს აღარ დაუბრუნეს.

ცოლისდა ლელია ძმის მოტანის გამო დიდ პატივს სცემდა სიძეს სამუკას. სამუკას ცოლი კი ემდურებოდა, რომ მცემს, მლანძღავს და მაგინებსო. მაგრამ ცოლისდა ტირილით ამბობს: ჩემი და მზექალა ჩიოდა შენგან ლანძღვა-გინებას, მაგრამ შენ რაკი ჩემი ძმა მოიტანე, მე მაინც შენზე ცუდი გული არ მქონდაო.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

7. ხომიზურაჲ ნატირალი ცოლისდის ბუბიკისაგან

ხომიზურა იყო არხოტიონი კაცი, გვარად „გიორგათა“. მას ჰყავდა ცოლად შატილიონი ქალი ლელა და ცოლისდა ბუბიკა. ხომიზურა მოკლეს ქისტებმა. საჯარის მალაღზე ომი ჰქონდათ ქისტებსა და არხოტივნებს. ქისტები იყვნენ ჩასაფრებული (სანგარი) ხოლო არხოტივნები არა, მაშინ ხომიზურა შიგ გადახტა „სანგალში“ და „ახყარა“ ქისტები. ახლა სხვა არხოტივნებიც მიეშველნენ. ქისტები გააქციეს და ცხვარიც დაატოვებინეს, რომელიც მათ მიუდიოდათ მემცხვარეებისა. ხომიზურა მაშინ დაიჭრა და მერე მოკვდა ამავე ჭრილობისაგან. ცოლისდა ამაზე სტირის ხმით: „ჯიჯვის სატყავეთ დამპირდი და რად მომატყუეო“ (სხვათა შორის ხომიზურა განთქმული მონადირე იყო). შენ ჩემი თმა შეინახე ჩემს სახ-

სოგრად და მე შენი თმაო. შენ შეგნანდა არხოტიონთად მეტობა და სანგალში გადასვლაო. ეტყობა ბუბიკას ძალიან უყვარდა თავისი სიძე და იგიც პატივს სცემდა მას.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატლი.

8. ხევისურ გელდიაურზე ნატირალი

გელდიაური იყო სახელგანთქმული ვაჟკაცი, ლამაზი, თვალადი, ტანადი, მეომარი და ყველაფრით სრული. სოფელ ბულალაურთაში იყო კიდევ სახელგანთქმული ქალი სილამაზით, შრომის-მოყვარეობით და თავდაჭერილობით. ამ ქალ-ვაჟს ერთმანეთი მოსწონდათ და უნდოდათ ცოლი და ქმარი გამხდარიყვნენ, მაგრამ მამიდები უშლიდნენ გელდიაურს: „ის ფშაველია და შენ ხევსურიო, ფშავლის ქალი რად გინდაო, ხევსურიც არ დაგაკლდებაო. წინათ ფშაველი, ხევსური, მოხვეე და სხვა ერთი მეორის ქალს არ ირთავდნენ, ამასთანავე თხოვა და გათხოვება უფროსებს ეკითხებოდათ და არა ქალ-ვაჟს. ამიტომ დაუშალეს გელდიაურს ფშაველი ქალის მოყვანა მამიდებმა, მანაც ხათრი ვერ გაუტეხა. როცა გელდიაური მოკვდა, ბულალაური ქალი მივიდა და იტირა: ნეტავ ვეზირები დაგიხოცა, მამიდებო, ნურავის ჰკითხავ, მარიანობას მოდი და პირობას მოგცემ. ჩვენი ცოდვა ჰქონდეს შენს მამიდებს ერთურთის თავს გვანატრებენო და სხვა. აქვე ტირის ბარისახოში მომკვდარ სანავის სანავზე, ის იყო ქისტის ნაბიჭვარი.

ჩაწერილია დათვია ლიქოკელისგან, 50 წ., 12.7.937 წ., ს. ქობულა.

9. მკიას ნატირალი გორბიზე

გორგი იყო შატლიონი კაცი, სახელგანთქმული ნადირობასა და ქისტებთან ბრძოლაში. ხევსურეთში კარგს კაცზე იტყოდნენ: ვეფხვივით არისო, ან მგელივით, ან არწივისავით, ან ჯიგვივით. ასეთებს პატივს სცემენ და საქებად ასეთ სახელსაც უწოდებენ. ეს სახელები მომტირალმა გორგის ყველა უწოდა თავისი ტირილის დროს.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატლი.

10. დის ნატირალი გორბიზე

გორგი ქება-დიდებით არის ნახსენები.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატლი.

11. დედიძათაზე ნატირალი

ბუჩქუკურთა და უკანახო მეზობელი სოფლებია ერთიმეორესთან. იგინი კინკლაობდნენ ერთმანეთს შორის ერთი პატარა ადგილის გამო და ხშირად ხდებოდა ჩხუბი.

ბოლოს ერთმანეთს დაერივნენ ხმლებით და შუბებით. ამ ჩხუბში ერთი მეორეს შეხვდნენ დისწულ-დედისძმანი. დისწული იყო პატარა და დედიძმამ გამოსაცდელად ტყუილად ხმალი მოუქნია; დისწულს ეგონა მკლავსო და ბიძას შუბი ჰკრა და სასიკვდილოდ დასჭრა. ბიძამ სთქვა: მე მინდოდა დისწული გამომეცადა და ფარიკაობას დამეჩვია, მაგრამ მან შუბი გამომიჭანა და მე ფარი ვეღარ მოვასწარიო. ბიძამ უთხრა დისწულს: „წადი და დედას უთხარი: ბიძა მოვკალიო და ის დაგიმადლებსაო“. იმან კი დედას თხოვა: ბიძა შემომაკვდა და დედაშვილობას ნულარას მეტყვიო.

ჩაწერილია მამუკა ჭინჭარაულისგან, 60 წ., 15.8.936 წ., ს. ბარისახო.

12. დაპირებულ საქმროზე ნატირალი

ქალი იყო დაპირებული ვაჟკაცის საცოლედ. ის ახალგაზრდა მოკვდა და ქალმა ხმით იტირა: შენს მოლოდინში დავბერდიო, წამიყვანე, წამოგყვებიო. ციხეს უქებს და ცხოვრებას.

ჩაწერილია აპარგვა არაბულისგან, 15.8.936 წ., ს. ბარისახო.

13. ძმაზე ნატირალი დისაბან

ფარსმის-თავი თუშეთისაჲენ არის და იქ და-ძმა ყოფილა წასული. როგორღაც ძმა ადრე წამოსულა. ქალი და მისი ამხანაგები კიდევე შეგვიანებულან და ერთი კვირის შემდეგ წამოსულან. მათ გზაში ტყვიით მოკლული ამ ქალის ძმა უნახავთ. დამ ხმით იტირა: ასეთი ნურავის დაემართოს მე რომ ფარსმის-თავს დამემართაო. ძმა შემხვდა გზაში ნატყვიარი და თავს ყორნები დასტრიალებდნენო.

ჩაწერილია ალგვა ოჩიაურისგან, 100 წ., 10.7.932 წ., ს. ახიელი.

14. მამის ნატირალი შვილი

სულა და კურდღელა იყვნენ ჩარგალელები, კარგი მონადირეები. ერთხელ ირემი დასჭრეს და ორივე ძმა დაედევნა კვალზე. მამინ ჩარგალი ძალიან ტყინი იყო. მიყვნენ კვალზე და ჩარგლის-კართ მკავე წყალზე (ვეძახე) მოკლეს დაჭრილი ირემი. დაღლილები იყვნენ და დაიძინეს. ამ დროს მძინარეებს თავს წაადგნენ ლეკები და ისრებით ორივენი დახოცეს. ამას სტირის ხმით მათი მამა (ფშავში ხმით მამაკაცებიც ტირიან, ხოლო ხევსურეთში კი არა). მამა ეუბნება შვილებს: თქვენთვის სირცხვილია, რომ ბებერს მამას მათიბიებთო, ცელი დასალესავი სიბერის გამო ერთხელ დავტოვე და თქვენ ახლა ხელმეორედ ამაღებინეთო. ხალხი სათიბად დადის და თქვენ კი სანადიროდ დადიხართო.

ჩაწერილია გიორგი ლიქოკელისგან, 55 წ., 18.8.937 წ., ს. აჭე.

15. ძმამ ნატირალი ღისაბან

ძმა ჰყოლია ლაშქარში დაკარგული და დაც ავად ყოფილა. ერთხელ ვაჟ-კაცის მღერა გაუგონია და ამბობს ტირილით, თუ ძმას მომგვრი სანადირო ადგილებს დაგიტომობო. მართლაც იმან მკვდარი იპოვა და მოიტანა.

ჩაწერილია გიორგი ლიქოკელისგან, 55 წ., 18.8.937 წ., ს. აქვ.

16. მითხოვლისაგან მოკლულზე თარუსსაგან ნატირალი

ველიმათ მინდია იყო წასული ქისტეთში „სამზირლად“. ქისტებმა გაუგეს და სროლა აუტეხეს. მინდია ცხენზე იჯდა და ჯერ ცხენი მოუკლეს, მერე მინდიაც მოკლეს. მისი მეზობელი ამხანაგები გამოიქცნენ. ერთი ვითომ ამხანაგებზე უარესი კაცი დარჩა ცხედართან და ქისტები არ მიუშვა. ის კაცი იყო ქურდი და მეტ სახელს როგორც ქურდს „ივანეთ მეკანტალიას“ ეძახდნენ. ამის შემდეგ კი ხვესურებმა ის დააფასეს მამაცობისათვის.

ჩაწერილია გიორგი ლიქოკელისგან, 55 წ., 18.8.937 წ., ს. აქვ.

17. აკმატელზე ნატირალი

არ მახსოვს ვინ მიამბო, არც სწერია და არც ვიცი ვისზეა ნატირალი, მხოლოდ მიწერია, რომ ხახმატლებზე არის ნატირალი. შინაარსიდან ჩანს, რომ ქისტების მოკლულებზე უნდა იყოს ნატირალი.

ჩაწერილია გიორგი ლიქოკელისგან, 55 წ., 18.8.937 წ., ს. აქვ.

18. მაისცოლი (დედინაცვალი)

ეს ამბავი არის დედინაცვლისაგან შეწუხებული ობოლი ახალგაზრდისა. მას შემთხვევით დედის შორეული ბიძაშვილი შემოაკვდა და მოსაკლავად ეძებდნენ. სახლშიც კარგი მდგომარეობა არ ჰქონდა. ისეთი დედინაცვალი ჰყავდა, რომ პურს ისე არ მისცენდა, წყევა-კრულვაზედ არ დაეყოლებინა. სადმე წასასვლელად რომ მოემზადებოდა, დედინაცვალი საგძალს ჩაუდებდა და თან დაატანდა „ვერ მოსვლა შენი“. ერთხელ ასეთის წყევით გაისტუმრა ობოლი სათიბზე. თიბვის დროს ობოლი ფიქრობს ნეტავ მოვიდოდნენ და მომკლავდნენ მოსისხლენიო. რა მიხარია: სახლში მტერი, გარეთ მტერი და უკეთესი იქნებოდა რომ მოვკვდებოდეთ. ამ დროს თვალი მოჰკრა მოსისხლეებს, რომლებიც ეპარებოდნენ მოსაკლავად. დაჯდა ამოიღო ის პური, რომელიც დედინაცვალმა გულაში წყევა-კრულვით ჩასდო და დააგორა ქვევით. შემდეგ ადგა, დაიწყო თიბვა და თან მღეროდა:

„არ მინდოდე და ჩაღვორებდეთ,
 პირ-მატუსვილო სვილის კვერათ,
 ნაქნარო მამის ცოლისათ,
 წყევა-კრულვითა გამამცხვარო“—და სხვა.

ჩემი მამისცოლი რომ გაიგებს ჩემს სიკევილს, სამახარობლოდ ხარებს მისცემს მათ ვინ ეტყვისო, რომ მე მესისხლეთ მომკლესო. მესისხლეებს ეს ყველაფერი ესმოდათ და ისიც გაიგეს, რომ განგებ არ ერიდებოდა სიკვილს დედინაცვლისაგან გამწარებული. თან მათი დისწულიც იყო, შეებრალოთ და დაუძახეს.

დისწულს არ მაკვლენ დედისძმანიო,
 თუ მაკლეს იქავ იტირებენო.

აღგნენ, აიღეს იარალი, წავიდნენ და შორიდან დაუძახეს: „შენ უნდა მოგვეკალი, მაგრამ ვერ გავიმეტეთ, როგორც ობოლი და ჩვენი დისწული და ჩვენგან ნულარ გეშინიაო.“

ასე გადარჩა სიკვილს ობოლი.

ჩაწერილია ალექა ოჩიაურისგან, 100 წ., 10,7.932 წ., ს. ახიელი.

19. შატილიზნეზზე ნატირალი მამალუასაგან

ნატირალია ქისტებთან მოჩხუბრებზე და მათგან დახოცილ ახალგაზრდებზე. მაგ. იღუა და ხოლივა ქისტებმა დახოცეს ორივენი.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 15.8.937 წ., ს. შატილში.

20. შატილიონ თათერათ ჯავახაზე ნატირალი

ჯავახა დადიოდა ქისტებში კაცის მოსაკლავად და მით თავი მოჭკონდა. მერე, რომ მოკვდა, ერთმა ქალმა იტირა ასე ქება-დიდებით.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 15.8.937 წ., ს. შატილი.

21. ბალშრიკათ საყურა

საყურა (მოკლია—შეცვლილი სახელია) იყო შატილიონი. ქისტებთან ბრძოლის დროს ქისტიც მოკლა და თვითონაც დაიჭრა. ქისტებთან ბრძოლა მოუხდა ასე. ქისტებმა ხარები მოიპარეს და მდევარი გაუდგა. საყურას ეძინა და ერთმა ლამაზმა ქალმა ჩუათ თამარმა გააღვიძა და უთხრა ქისტებზე მდევრის გადგომის შესახებ. საყურაც დაედგნა, მალე წამოეწია და იქ დაიჭრა. დაჭრილისასიკვილილოდ იყო და ქალები ტიროდნენ. საყურა ჩუათ თამარს შეეხვეწა: მანამ ცოცხალი ვარ ხმით მიტირე, ხომ ვიცი მკვდარს მიტირებ და მე რაღა მინდა, ხომ ვეღარ გავიგონებო? თამარს და საყურას უყვარდათ ერთმანეთი, თამარმა არ იტირა ხმით, მაგრამ დაჭრილმა თავი მოაძულა. მანაც იტირა ქება-დიდებით, მეომრობით. საყურამ სთქვა ამის შემდეგ: „ახლა სიკვილს აღარ ვინაღვლიო“. მეტად ესიამოვნა თამარის ტირილი და მალე კიდევ მოკვდა.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

22. ზიზა ბიზაური

ეს გიგათ გიგა იყო კარგი ვაჟკაცი, მაგრამ მის შესახებ არ არის ნატირალი, არამედ როცა მას თიბვაში ეჯიბრებოდნენ მაშინდელი კაფიები. მის შესახებ მღერაინ ხოლმე თიბვის დროს.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

23. გვამალუასაბან ნატირალი სამშაპამ

სამუკა ყოფილა ხევსურულ წესებსა და მამაცობაში განთქმული კაცი და ამიტომ მომტირალი ადარებს მის ვაჟკაცობას—თოფს, ხმალს და სხვა. აგრეთვე ამბობს: შენ კობტად ჩაცმა არ გიყვარდაო და ახლა რომ დაგინახე სკლატი გეცვა, გამიკვირდაო (სკლატი მაუდის ქსოვილი). წინათ ლეგას ჩოხას იცვამდი და გვერდზე ქუდს იხურავდიო და ახლა კი სულ სხვანაირად გხედავო. ეს იმიტომ რომ ხევსურები ვინც მდიდარი იყო „სკლატს“ იკერავდნენ, სამკვდროდ ინახავდნენ და მკვდარს ჩააცვამდნენ. ეს ნიშნავდა მიცვალეულისთვის დიდ პატივისცემასა და მის სიდიდეს.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 16.8.937 წ., ს. შატილი.

24. ბურილუხ ნატირალი

გუროელი არის სახელი. მან თავისი თოფის ტყვიით თავი მოიკლა. ზორა არის მისი ცოლი, რომელიც სიცოცხლის დროს მას ძალიან აწუხებდა, ეჩხუბებოდა და მოსვენებას არ აძლევდა. სიკვდილის შემდეგ მისი ცოლის ხორას გასაჯავრებლად გუროელზე ვიღაც მოტირალმა იტირა და უმადლის თოფს რომ გუროელი მოკალი და ცოლის ჩხუბს გადაარჩინეო. ამ ნატირალზე თურმე ზორა ძალიან გაჯავრდა, მაგრამ ხალხის ხათრის გამო ვეღარაფერი სთქვა.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 15.8.937 წ., ს. შატილი.

25. ბირუათ ბაბაზი რძლისაბან ნატირალი

ბერუათ გაგას ძმა ჰყავდა ძალიან ავად და როცა ის სიკვდილზე მიიწურა, მისმა ძმამ ჩამლელმა ტყვიით თავი მოიკლა, რადგან ძმა ძალიან უყვარდა.

ამიტომ ამბობს მოტირალი: ერთი გარეთ გვიწევსო და მეორე ძმას სახლში ამოუდის სულიო. ხევსურების ჩვეულებისამებრ გარეთ მკვდარს აწვენენ და რა თქმა უნდა, რომ მოტირლის სიტყვები „ერთ კარჩი გვიწევს ფალავანო“ ნიშნავს, რომ გარეთ იწვა საუკეთესო ვაჟკაცი მკვდარი და მეორე სახლში კვდებოდა. თოფი „გარა“ არის კაჟიანი თოფის სახელი და ამბობს მოტირალიც: თოფს ვენაცვალე გაგაის გატენილსა და ზუმბას მისგანვე ჩაგებულსაო. ამ სიტყვების წარმოთქმის დროს მოტირალი თოფს აიღებდა ხელში, დახედავდა და ამ სიტყვებით იტირებდა.

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 15.8.937 წ., ს. შატილი.

26. დედოქმაზე ნატირალი ელენასაბან

ელენა იყო ხმით მოტირალი. მისმა დედოქმამ თავი მოიკლა და ელენას მასზე შემდეგი სიტყვებით სტირის: „თუ ჯალაფთ გაგაჯავრონ მთასიქითში (პირიქით ხევსურეთი) წამოდი და იქ ჩვენ ქალსაც მოგცემთ, ცხენსაც და თოფ-ხმალსაცაო. ქალს მოგცემთო, რომ ამბობს, ეს ქალი იქნებოდა ამ კაცისათვის დანიშნული და გარდაცვლილა, თორემ ისე არ იტყოდა. თოფს მოგცემთ პატრონის გულზე ნამართებსო ნიშნავს, რომ ამ თოფის პატრონს მისი ტყვიით თავი მოუკლავს და ნატყვიარი ჰქონია გულში.“

ჩაწერილია მგელა ჭინჭარაულისგან, 47 წ., 17.8.937 წ., ს. შატილი.

27. მარტიათ ჩალხიჯაე ნატირალი ნათიასაბან

ნათია არის ხმით მოტირალი და სარგებლობს კარგი მოტირლის სახელით. ის როცა სტირის, თავის ტირილში მოიგონებს და შეატირებს მრავალ სხვადასხვა მიცვალებულს, როგორც აქაც ეტყობა,—ბევრი მკვდრის სახელია ნახსენები. აქვე მოამბე აშექალი დასძენს: ნათია ტირილში ისეთი სახით სტირის, რომ ვითომ მკვდრებმა იხსუბეს, ერთი მეორე დასჭრეს და ბოლოს შერიგდნენო. ასეთი ჩვეულება ჰქონია ამ მოტირალს, რომ საიქიოში მცხოვრებთა ყოფა-ცხოვრებას მუდამ ამ წესით იგონებს. მაგალითად: ჩხუბი, მერე რჯული და არჩეული რჯულის კაცები და ბოლოს შერიგება. ამ ტირილში არის ნახსენები კარგი მერჯულე კაცი—გოგია, კარგი მოჩხუბარი კაცი—ვეშაგურიშვილი, რომელიც რუსეთში მომკვდარა და სხვა.

ჩაწერილია აშექალ წიკლაურისგან, 25 წ., 9.7.936 წ., ს. როშკა.

28. გოგიათ ივანეზე ნათიასაბან ნატირალი

გოგიათ ივანე იყო ახალგაზრდა კაცი და ხევსურები პატივს სცემდნენ, როგორც კაი კაცს. იგი მოკვდა სხვაგან და აქ ნათიამ იტირა. ნათიამ იცოდა ფანდურის, სიმღერისა და ცეკვის დასახელებაც ტირილში.

ჩაწერილია აშექალ წიკლაურისგან, 25 წ., 9.7.936 წ., ს. როშკა.

29. დედანო, დედა ბამავადიო

ვისგან არის ნატირალი მოამბემ არ იცოდა. მხოლოდ მოტირალს ეტყობა, რომ დედა მოჰკვდომია და ამიტომ ამბობს: „დედა გამოვადი და ვარცლ-საცერი გამოვართვი“—ო. მითომც დიასახლისობა ჩამოვართვიო. აქ ვილაცა ობოლი დარჩენილა და მე გავზრდიო. მოტირალი ამაზედაც ასე ამბობს.

ჩაწერილია დედაქალ წიკლაურისგან, 20, წ., 9.7.936 წ., ს. როშკა.

30. გარსიანთ ივანეზე ნატირალი მისი ცოლისაგან

მატირალი სულეთის ღმერთს ქმრის სახელით ეხვეწება, რომ ნება მომეცო სამზეოზე გამოსვლისა და სამზეოს ხალხისათვის დალაპარაკებისაო. (ხევსურების წარმოდგენით არსებობს ორი ქვეყანა სამზეო და საიქიო, აგრეთვე არსებობს ორი ღმერთი: სულეთის ღმერთი და სამზეოს ღმერთი). თავის ქმარს ახსენებს ქება-დიდებათ: ვეფხვო, ჯიგვო, ბაბლიაო და სხვა. ესენი ყველა საქები სიტყვები არის ხევსურეთში. აგრეთვე ჭურჭელს ახსენებს არყით სავსეს. ეს ხევსურეთში ნიშნავს პურმარლიანობას და სტუმართმოყვარეობას. ჭურჭელსაც პატივს სცემენ. მაგრამ ამბობენ, რომ ამ მოტირალს თვითონაც უყვარდა ჭურჭელი და აქედან არყის გადაკვრა, ამიტომ თურმე მის ხმით ნატირალებში ხშირად გვხვდება არყიანი ჭურჭელი.

ხევსურეთში ქმარზე, ცოლზე და შვილზე არ სტირიან, მაგრამ, ქალების თხოვნით ქალს ხშირად ატირებენ—ქმარზეც და შვილზეც და ტირილში ის უფრო სხვა მიცვალებულებს იგონებს ვიდრე თავისას.

ჩაწერილია აშექალ წიკლაურისგან, 25 წ., 9.7.937 წ., ს. როშა.

31. მიამც ნანატრი ბამიცხადარო

ნატირალი არის ნათიასაგან და ვისზე სტირის ეს გაურკვეველია. ძმებს კი ახსენებს: ორივე უბედურად მოუკვდა და სახლი გატიალდა. დანარჩენი ნატირალი ბუნდოვნად და გაუგებრად არის მოცემული.

ჩაწერილია დედაქალ წიკლაურისგან, 20 წ., 9.7.936 წ., ს. როშა.

32. ცოლის ნატირალი ქმარზე

ეს ხმით ნატირალი ეკუთვნის ქმოსტელ ქალს ტოლათ შუქიას. როგორც ნატირილიდან ჩანს მას ქმარი მოჰკვდომია პატარძლობაში. მასთან უცხოვრია მხოლოდ შვიდი კვირა. ხევსურეთში პატარძალი არ სტირის ქმარზე, სირცხვილად ითვლება, მაგრამ მას კი უტირია და ამბობს რომ ქმარზე ტირილს მხოლოდ ისინი გაიკვირებნო, ვისაც უმეცრება სძლევსო და ყმაწვილ-ყმუწვილები ე. ი. ბაღლებიო. იგი ქმარს მიმართავს „ზე სამიწეო“, ხევსურეთში ხომ ქმრის სახელის ხსენება სირცხვილი იყო. ის ეუბნება თავის ქმარს, რომ მისმა ძმებმა ე. ი. ქმრის ძმებმა, ქონება გაინაწილესო და „შენი წილი ქონებაც მისაკუთრესო. მისთვის „მოურგენია“ მხოლოდ ახალი სახლი, რომელშიც ჯერ ცეცხლი არ დანთებულა. ტირილის მოტივი არის ქმრის სიკვდილი, იგი სტირის არა ვალდებულებით.

ჩაწერილია ალექა ოჩიაურისგან, 100 წ., 10.7.932 წ., ს. ახიელი.

33. დანიშნული ქალის საქმროზე ნატირალი

მოტირალის ვინაობა არავენ იცის. როგორც ხმით ნატირალიდან ჩანს იგიც პატარძალია, მხოლოდ დანიშნული და დანიშნული საქმრო მოჰკვდომია. მისულა სატირლად დანიშნულის ოჯახში და აი როდესაც სტირის იგი მიმართავს მამამთილს: რათ გეწყინა ჩემი აქ მოსვლა, მე მხოლოდ იმიტომ მოვედი, რომ შენი შვილი მეცნაო.

ჩაწერილია ალექა ოჩიაურისგან, 100 წ., 10.7.932 წ., ს. ახიელი.

34. ბერდელას ნატირლი ბიძაშვილზე

ეს ნატირალი ეკუთვნის ბერდელა ოჩიაურს. ტირის ბიძაშვილზე: თუშ ოჩიაურზე, რომელიც მეზობლებს მოუკლავთ. ბერდელა ამბობს, რომ მან ეს ამბავი, ე. ი. თუშის მოკვლა, ტანიეს გაიგო (არხოტიენების საზამთრო საბოსლო) და მიმართავს თუშის მეუღლეს მინან შუქიაურს: „გამაგრდი, დაზარდეობლები და შური აძებნინეო.“

ჩაწერილია ბერდელა ოჩიაურისგან, 50 წ., 8.8.932 წ., ს. ახიელი.

35. ხმით ნატირალი გიგი ჯაბუშანურზე

ხმით ნატირალი ეკუთვნის ქალია ოჩიაურს. გიგი ჯაბუშანურზე უტირია. აქ ხმით მოტირალის ტირილის მოტივი ვალდებულდება, რადგანაც ხმით მოტირალს თხოვნით ატირებენ ხოლმე, სხვას სხვის მიცვალებულზე. იგი თვითონაც ამბობს: „მატირალსა ტირილს ნუ ხპატიჯებთო“. მოტირალი ამბობს, რომ დაგწყევ დედა გამიგონებს ე. ი. გიგის დედა ბერდელა, და გულს გაიმაგრებსო. ბავშვს ე. ი. მიცვალებულს მიმართავს: პატარა ხარ, მიცვალებულები („უცხოელნი“) შეგაშინებენ, გველი შემოგეჩვევა („სურვიელი“), შენ თმით ლოგინად დაიგებს, გულზე შარაებს დასხამს, ე. ი. ივლის შენს გულზე, შეეცდება, რომ მოგწამლოს და ბოლოზე პირს ნუ შეახებ, დედის ძუძუ არ გეგონოსო. ამ სიტყვებს იგი იმისათვის იძახის, რომ მსმენელი „მატირალნი“ ატიროს, ხმით მოტირალი ყოველთვის ცდილობს ისეთი სიტყვებით იტიროს, რომ ყველაში სიბრაალული გამიიწვიოს, ხალხი აატიროს.

ჩაწერილია ბარდელა ოჩიაურისგან, 50 წ., 8.8.932 წ., ს. ახიელი.

36. ნანუა არაბულის ნატირალი

ეს ხმით ნატირალი ეკუთვნის ბუჩუკერელ დედაკაცს ნანუა არაბულს. უტირია სოფელ ამლაში ჩაჩაურ წიკლაურის „ტალავრთაზე“. ხმით მოტირალი ხშირად სხვის მიცვალებულზე იტირებს და ებაასება თავის მიცვალებულს, თუ ვინმე კარგი ვაჟკაცი ან ქალი ჰყავს მას მკვდარი და ღირს მისი ხსენება უცხოს ტალავრთაზე. აქ ხმით მოტირალი მიმართავს მანდილოსნებს: „დედანო, ჩემსა მაცნაურსაო სხვანიც კი ნუ მოგიკვლენთ შვილსაო“, ე. ი. დედაკაცებო ვისაც მე გიცნობთ და ვინც მე მცნობთ შვილსაც ნურვინ მოგიკლავთო. მე მომიკლეს შვილი, რომელმაც მეშველს უხმო და ძმებს უთხრა: ნუ თუ ვერაფერს მიშველით, ვკვდები, ღონე მეღვევაო, ძმები სტიროდნენ, მე ფარავის (ფარავი ხეცუსური ქალის ტანისამოსის ნაწილია, რომელიც მკერდს ფარავს) ღილი გავიხსენი და გაცივებული ფეხები უბეში ე. ი. მკერდზე დაუთბენი და სხვა.

ისე რომ ეს ხმით ნატირალი იმას კი არ ეხება, ვისზედაც დედაკაცები სტირიან, არამედ სხვა მიცვალებულს, მაგრამ ეს მაინც ტირილს იწვევს.“

ჩაწერილია ბერდელა ოჩიაურისგან, 50 წ., 8.8.932 წ., ს. ახიელი.

37. დის ნატირალი ძმაზე

უცნობის ნატირალი. და სტირის ძმაზე. ძმას წიქას, ე. ი. მიცვალეზულს, ურჯუეკაის ძმა მოუკლავს, იმედა. როგორც ჩანს დას წიქა გაუფრთხილებია: მაგრამ წიქა არ გაფრთხილებულა და მოუკლავთ.

ჩაწერილია მამუკა ჭინჭარაულისგან, 60 წ., 15.8.936 წ., ს. ბარისახო.

38. დედის ნატირალი შვილზე

არვინ იცის ვისი ნატირალია. როგორც ჩანს დედა სტირის შვილზე და მხეს შიმართავს: ცოტახან დაგვიანდი, რომ ვუყურო შვილს, რადგანაც იმას საცა დასაფლავებენ და ერთმეორეს დაგვაშორებენ დედა-შვილსაო.

ჩაწერილია სანდუა გიგაურისგან, 60 წ., 11.7.936 წ., ს. ბლო.

39. ბარდდის ნატირალი შვილზე

ნატირალია ბერდედა ოჩიაურისა თავის შვილზე, ლელაზე. იგი ამბობს: დედა გენაცვლოს, გამწყრალი მიხვალ, მაგრამ მე მაინც ბევრს არ გინაღვლებ, რადგანაც მე მომიკვდა შენზე უკეთესი გიგია, რომელიც სამ წელს ლოგინში იწვა და ისე დაიღიაო.

ჩაწერილია ბერდედა ოჩიაურისგან, 50 წ., 8.8.932 წ., ს. ახიელი.

40. ძილუას ნატირალი შიშნიაზე

სოფელ ხადუში ნატირალი ძალუა არაბულის მიერ ბაჭუათ ახალაის შვილზე, შიშნიაზე. ხმით მოტირალი ამბობს: ღმერთმა დაიფაროს, რომ ის გაზრდილიყო, ე. ი. რომ არ მომიკვდარიყო, რადგანაც ის სწორებზე მეტობას მოინდომებდა და ყველას დააჩაღვებდაო. ხმით მოტირალი სხვის მიცვალეზულზე სტირის.

ჩაწერილია ბაბაღე ქერაულისგან, 25 წ., 13.7.936 წ., ს. უკენხადუ.

41. ნათულას ნატირალი ქმრის დისწულზე

ნათელა წიკლაურის ნატირალი ბადია ბალიაურის შვილზე. თავის ქმრის დისწულზე სტირის და ეუბნება: საახნაურად იზრდებოდი, მოურავების დისწული ხარ. წადი სკოლაში ბარუქს (სასაფლაოზე). მართალია შენ საახნაუროდ იზრდებოდი (მიცვალეზული ღვდლის შვილია), ბამბის ლოგინზე იწექი, მაგრამ ეხლა მიწაში დაწვებიო.

ჩაწერილია ნათელა ბალიაურისგან, 40 წ., 15.8.936 წ., ს. ახიელი.

42. ციათ თარუას ნატირალი მამეთაზე

ციათ თარუას ნატირალი. იგი შიმართავს მოტირალთ: „ნუ გამიციენებთ შატირალნო ცუდა მეც მიწვევს ბარუქსაო“ — იგი ქალებს ახსენებს ვიღაც მიცვალეზულს „ცუდას“ (გულისხმობს კარგს) და ამავე დროს აქებს მიცვალეზულს ვისზედაც ამჟამად სტირის ე. ი. ხიზანათ მარტიას. უწოდებს მას ღიჩინს (ღიჩინი — ამაყი, ღიდურო) და ეუბნება, რომ მიატანე ხატში საჩხუბრად ვიღაც ჯურკას

და გაჯავრებულ რომ ღვედრილი (იკვეხოდი, იქადლოდი), მავედ ხიზანათ ულაყო, ე. ი. ხიზანათ ამაყო. მოტირალი სტირის მოკეთეზე, ე. ი. ხიზანთ მარტიას—მარტია ნაროზაულზე.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 15.8.936 წ., ს. ახიელი.

43. დედის ნატირალი შვილზე

საძილა არაბულის ნატირალი. სტირის შვილზე—ბერდიაზე. ბერდიას კაცი მოუკლავს, პირაქეთ ხევსურეთში. გადახვეწილა არხოტში და როდესაც იგი არხოტიდან შინისკენ, ე. ი. სოფელ ხიტალესკენ, მიდიოდა უნდა გაეგლო მთა, არხოტის გადასავალი. გზაზე მოსვლია ზვავი და მოუკლავს ბერდია. სოფელ ახიელაში გაუჯიათ მისი სიკვდილი. ამოუთხრიათ ზვავიდან და სოფელ ახიელაში ჩაუსვენებიათ. შემდეგ მოსულან მისი ნათესავები და წაუღიათ სოფელ ხიტალეში. დედა ხმით მოტირალი ყოფილა და რადგანაც ხმით მოტირლები თავის შვილზედაც ტირიან, ამიტომ მასაც უტირია შვილზე. იგი მიმართავს შვილს: დედა შეგენაცვლოს სულ მუდამ უგზოუკვლოდ მავალო, არხოტიონთ ამანათო (ამანათი: როდესაც ხევსურს ძალიან გაუჭირდება იგი სტოვებს სოფელს, მომეტებულ ნაწილად მაშინ როდესაც მოჰკლავენ ვისმეს, შეეხიზნება მეორე სოფელს) თუ ვინიცობაა შინისაკენ წამოხვედი (მიცვალეზულს მიმართავენ ტირილის დროს როგორც ცოცხალს, რადგან მათ სწამთ, რომ მიცვალეზული ტირილს უსმენს) სოფელ ახიელაზე გამოიარიდი, ბადია ბალიაურს მადლობა გადაუხადიდი, რადგანაც მან მოტირალი მოიწვია. მაგრამ აკუშოს ნულარ წახვალ, რადგანაც მესისხლენი „გყონ“ აღიონანი და მამაცნია, მოგკლავენო. შემდეგ დედა მიმართავს სიკვდილს: ქრთამი აიღოს მთელი ნაწილი ბერდიას ოჯახიდან: ვერცხლით მორთული თოფი, ლურჯა ცხენი, ხარები ბერდიასი, „ორვინ დედ-მამანი დახოცნას“ სიკვდილმა ბერდიას მაგიერ და დედმამანი თან გაიყოლებენ ნათელას, სილამაზით და სიკეთით განთქმულ ქალს, ოღონდ სიკვდილმა ბერდია დააბრუნოს.

ჩაწერილია ნათელა ბალიაურისგან, 40 წ., 15.8.936 წ., ს. ახიელი.

44. ცოლის ნატირალი ქმარზე

ქაქია თეთრაულის ნატირალი. სტირის ქმარზე. ის მიმართავს ქმარს: გიტირებ ლამიანის მზემთა (ლამიანი ძმა ყოფილა ქაქიასი, წყალში დამხრჩვალა და პირველად მასზე აუტეხია, ე. ი. უტირია ხმით. ჩვეულება ასეთია, ხმით მოტირალი ხმით ტირილის დროს დაწყებისას იმ მიცვალეზულს ახსენებს, ვისგანაც პირველად ხმით ტირილი დაიწყო), რადგანაც შენ ამატირე, შე წყეულო და შემაჩვენეო (ქმარზე სტირის, რაც სიჩხვილია) დიაცმა ქმარი დაგიტირეო; შენ ისეთი ყოჩალი იყავი, რომ მთელი ქვეყანა შემოგივლია, მთა ლემადე დაგილანხია, რკინის კვერივით მაგარი იყავი, დადიოდი საურჯულოოს (ე. ი. ქისტებში), ეხლა მოხკევი და ხელი მოგემართოსო, მიდი საიქიოს თავისიანებთან, წერასამც მომიხდი შვილებს თათუსა და მოკლიას, ე. ი. მათამც შეენაცვლებიო.

ჩაწერილია მზია ბალიაურისგან, 23 წ., 20.7.939 წ., ს. ახიელი.

45. ნანუკას ნატირალი წიკლაურზე

ნანუკა გიგაურის ნატირალი. უტირია სოფელ ამლაში დავით წიკლაურზე. იგი ამბობს, „ხევსურეთ გავიგით“ შენი სიკვდილი. მართალია, მე არ გიცნობ შენ, მაგრამ ხევსურები გაქებდნენ ხევსურეთში (ტირის არხოტში, ხევსურები ხევსურეთში, ე. ი. პირაქეთ ხევსურეთში). მე კი შენი მეუღლე გამიკვირდა: იგი ყოველთვის მთა-გორებს გასცქერის და არ ვიცი შენ უფრო ენანები თუ პატარა შვილი ობლად დარჩენილი, რომელიც ჯერ კიდევ დედის კალთას არ მოშორებია. შემდეგ იგი მიმართავს მიცვალებულის დედას, ე. ი. დავით წიკლაურის დედას: მიკვირხარ კარგის ვაჟეაცის დედავ, მე კარგ შვილს არსად გაუშვებდი, სადაც წავიდოდა თან გავჰყვებოდი, საფლავშიაც კი ჩაფჰყვებოდი, საბურავს (ე. ი. საფლავისთვის „დახურულ ქვას“, სიპს) ავხდიდი საფლავს და მის სამაგიეროდ მე „ჩავეხურებოდი“.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 7.7.936 წ., ს. დათვისი.

46.

ამ ხმით ნატირალის მოტირალი არავინ იცის.

ჩაწერილია ნათელა ბალიურისგან, 40 წ., 15.8.936 წ., ს. ახიელი.

47. ძილუას ნატირალი შვილზე

უტირია ბლოში ძილუა გიგაურს. სტირის შვილზე ბერდიაზე იმ დროს, როდესაც ბერდიას სასაფლაოსკენ მიასვენებდნენ და მიცვალებულს დედას აშორებდნენ. იგი ამბობს: საცაა ვშორდებით ერთი მეორეს, შენ კოკლი ხარ (ფეხის ტკივილს მოუკლავს), შავრას შეგიკაზმავ და ამით იარე, გინდა დედიძათას წახვედი, გინდა დედის დედიძათას, სოფ. ჭიმლაზე ჩაიარე, იქ იკითხე ქალი კმარა (ხშირად ახსენებდნენ მკვდარს, რომელიც მივიწყებულია, რომ მოტირლებს გაახსენონ ძველი მიცვალებული. აქ იგი გულისხმობს კმარას, რომელიც რამდენიმე ხნის წინ გარდაცვლილა). შემდეგ ხმით მოტირალი მიმართავს კმარას: შეგიტყვევებს ქალობა, სამაჯურები, ბეჭდები, სათმე აბრეშუმისა. კვლავ უბრუნდება შვილს და იძახის: კერაზე ველარ მოვთავსდები (რადგანაც მას შვილი მოუკვდა, შემნახავი აღარავინა ჰყავს, უნდა წავიდეს მამის სახლში და მეტი ხარჯი დასჭირდება ოჯახს), დიდი ადგილი მჭირდება, შენ ცოლს ნათუას შინ გაგიგზავნი, დას კი სანდუას ბანზე გადავაგდებო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 7.7.936 წ., ს. დათვისი.

48. ლელას ნატირალი ოჩიაურებზე

ლელა წიკლაურის ნატირალი სოფელ ახიელაში; იონეურ ოჩიაურს ერთ დღეს ორი ვაჟი მოჰკვდომია. დარჩენილან დედა და მამა მოხუცები. ხმით მოტირალი სტირის: ოჩიაურთ მეხი და სეტყვა დაატყდა, მით უმეტეს ნინიას სახლს (ნინია—იგივე ივონეური), სახლის ლიბუში გველმა იწვილა, კეზი გატყდა, კერას გაერეკაო. ორივე ძმა მოკვდა. დედ-მამა კი გადარჩა სიკვდილს, ორი ძმის ცელი კი დარჩა მთებში (თიბის დროს დახოცილან და ცელები სათიბზე დარჩენილა).

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 7.7.936 წ., ს. დათვისი.

ხვედრია. უტირია ქალს: ნუმც ვინ დაიტანჯება ისე, როგორც მე და ვიტანჯე ნურც ერთი დიაცი, რომელსაც მანდილი ხურავსო. გამიწყდნენ ბიძაშვილები (დათვიანი—ბიძაშვილობა), გაჩუმდა იმათი უბანი. რომ მოვედი, კარები შევალე და დათვიას ნაწოლი ვნახე—მატლი ასჩენიაო. თავით ნადგომ საწყლემი წყლის მაგიერათ ძმარი სდგომოდა. შემდეგ მე მომინდა „ჭიშველის გორით“ ტვირთის ზიდვა, სადაც კანჯარუას ეთიბაო.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

53. სანდუას ნატირალი ძმარისგან მოკლულ დედაზე

უტირია ბევრათ ქალს სანდუა გიგაურს სოფელ ბლოში. ხევსურს მოუკლავს მეუღლე, რომელიც თურმე ლალატობდა. ქალს უტირია დედაზე.

მადლობელი ვარ სიკვდილო შენ რომ ბევრათ უბანზე მოხვედი, შენ რომ ეს ოჯახი მოასვენე, შენ რომ ეს მეზობლები დააჩუმეო. შემდეგ იგი მიმართავს დედაკაცებს: დედაკაცებო, მე დედა გამოვავდე, სამაგიეროდ მისი ადგილი მე დავიჭირე, ვარცლი მე დამრჩა, საცერიც. მაგრამ მამას მამობას ველარ ვუწოდებ, რადგანაც მან დედა-ჩემი მოკლა, არც შინ შემოუშვებო. შემდეგ იგი მიმართავს დედას: წადი შინ ბასილთ ქალო, წადი როშკაში (ტირილის დროს მიცვალე-ბულთ მიმართავენ როგორც ცოცხალს). შემდეგ ქალის მამიდა, მკვლელის და, სტირის: ძალიან გამიკვირდა როდესაც ჩარქუზამ (კაცმა) თოკი მოიტანა მიცვალე-ბულთის ნაბადში შესაკერელად (ხევსურეთში მიცვალე-ბულს წასვენების დროს ნაბადში შეახვევენ—კუბოს იშვიათად უკეთებენ). შემდეგ ხმით მოტირალი მიმართავს რძალს—ეგრე გინდა ბასილთ თარეშაო (თარეშა ძალღის სახელია), შეგიფერა ბევრათ გიჟამ (ე. ი. მკვლელმა მეუღლემ). უწინაც ეგრე უნდა მოქცეულიყო, მაგას მოუწოდებდნენ სხვანო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 8.7.936 წ., ს. დათვისი.

54. ნათელას ნატირალი ძმარულზე

ნათელა წიკლაურის ნატირალია.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 8.7.936 წ., ს. დათვისი.

55. ნანუას ნატირალი

ნანუა წიკლაურის ნატირალი შვილზე. ქალს „მამისახლი“ დახოცია, ვიდაცას დაუხოცია ძმები. იგი ბლოელებს მიმართავს ტირილის დროს—ცუდი ვარ, რატომ არ გაშინებთ: მამისახლი დავლიე—(ე. ი. ისინი დაიხოცნენ და მე კი ცოცხალი ვარო), ეხლა შვილებიც დამეხოცა. „წაოლ, მთას გადაოლ არხოტისკენ, შინ მიოლ გატესგალათასაო“ (გულისხმობს ჭოლიკაურებს, რომლებიც ამდამი ცხოვრობენ). ჯერ იმათ ვკითხავ, როგორ დახოცეს ჩემიანებო, შემდეგ მეც სამაგიეროს გადავუხდი, რადგანაც მათ ჩემის მამის ქონება გაინაწილეს—ყანები ვაკეში თოკით გაინაწილეს. მე მინდა ყანა მოსახნავად, ქვიტკირები მინდა, რადგანაც მამისახლს უთუოთ სახელს დავუდებ, მომხსენიებო ვეყოლებო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 8.7.936 წ., ს. დათვისი.

56. მუჟინარის ნატირალი ძმეზუე

მუჟინარ წიკლაურის ნატირალი სტირის ძმეზუე. ორი მისი ძმა მოუკლავთ ქისტებს ტერელოს და გუროელებს მოუწოდებს მოძებნონ ისინი, რადგან მის ძმებს მელები და კვერნები ინაწილებენ. წყალი მოწყურებია ხოლივას, ხოლო იღუას კი პური მოშინია.

შემდეგ მიცვალეზულ ძმებს მიმართავს: მოხველით მშვიდობით, წყლის ერთ მხარეზე მზირად ნახსდომნო. თავისთვის იძახის: მე უფრო იღუა მომწონდა ლამაზი ტანი ჰქონდაო. ძმებს მიმართავს: გატიალდა თქვენი ქავციხე, დაიკარგა დედის შენაძენო.

ჩაწერილია თარუა ოჩიაურისგან, 80 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

57. უცნოვის ნატირალი ლეზანე

ფაშაველის ნატირალი. სტირის ლეკვა თორელაშვილზე, მეგობარზე, რომელიც მის სახლში ყოფილა გაზრდილი.

ჩაწერილია ბერიძე შუშანაშვილისგან, 82 წ., 4.7.938 წ., ს. შუაფხო.

58. ბუბას ნატირალი ძმაზე

ბუბა არაბულის ნატირალი. გაბრაზებულს უტირია: „ჯუთის გორს“ გამოვსხრი, ე. ი. ჯუთელეზის სასაფლაოს, სადაც ბეწინაა დამარხული, რადგან მან მოკლა ჩემი ძმა ბერდია და თქვენ მე მაჯავრებთო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 8.7.936 წ., ს. დათვისი.

59. დედის ნატირალი შვილზე

მოტირალის გვარი და სახელი არავინ იცის. იგი სტირის შვილზე. მიმართავს დედაკაცებს: ნუ თუ არავისა გყავთ ტყვიით მოკლული, ან წყლის მიერ მოკლული. მე კი მომიკლეს გეჯურა, რის გამო დავდარდიანდიო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

60. ცოლისდის ნატირალი სიძეზე

ვიდაც ცოლისდა სტირის სიძეზე. უწუნებს დაუფიქრებლობასა და მეტიჩრობას.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

მოტირალი არავინ იცის.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

62. დედის ნატირალი შვილზე

დედა სტირის შვილზე. შვილს მიმართავს: ნეტავ ჩემთვის თოფი „დაგარტ-ემივა“, ძირს დაგეგებოდი საფლავში, ნეტავ მაიმისცოლი დაგხურა ზედო.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

63. ნანუკის ნატირალი მამიდაშვილზე

ნანუკა არაბულის ნატირალი. იტირა სოფელ ახიელაში, მამიდაშვილზე— ბერდია ცისკარაულზე. ჯერ მოტირალთ მიმართავს და უძნელდება კარგი ვაჟკაცის დატირება. შემდეგ ხანჯალს მიმართავს (ტირილის დროს ხანჯალი უჭირავთ ხელში), ნეტავ ხანჯალი ალაპარაკა ბერდიას მაგიერ, რომ იტყოდეს რამესო. შემდეგ ბერდიას დედას, მამიდას მიმართავს: გვრე მინდა, მე წავალ ახლა და ნათელას ვუამბობ, რომელსაც შვილი მოუკვდა და ოჯახიც გაუტიალდა მამის სახლშიო. შემდეგ ისევ მიცვალეზულს მიმართავს: „დედიდა გენაცვალას, წამოხვიდი ესაჩუს (სოფელი), წამოიყოლიდი ბეწიწური“ (იგიც მკვდარია), ბინაში შენ დისწულ დედიძმასას მიხვალ, გამოეთხოვე სულეთის ღმერთს, მე არყიანი ბოთლი მაქვს თქვენთვის შენახული, ბეწიწურს ცხენი გაუკვებე ქერით. ცხენი პატრონს ეძებსო.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16 8 936 წ., ს. ახიელი.

64. დედის ნატირალი ძმავი

დასტირის ძმას. ვისი ნატირალია არავენ იცის.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

65.

ნატირალის ნაწყვეტი ს. ამლიდან.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

66. სიმამრის ნატირალი ჯღუნავი

ნატირალია სამძიმარ გიგაურისა ჯღუნა წიკლაურზე სოფ. ამლაში.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

67. ბერდელას ნატირალი შვილზე

ნატირალია ბერდელა წიკლაურის მიერ ლელა წიკლაურზე. სტირის თავის შვილზე. ლელა წიკლაური ახალგაზრდა ქალი დედასთან ერთად მოდიოდა, გზაზე ქვა მოხვდა მთიდან დაგორებული და მოკლა. ამ ნატირალში დედა სწყველის სიკვდილს და ლელას შესჩივის, რომ მან, ე. ი. დედამ, მას ვერაფერი უშველა.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

68. ნათელას ნატირალი დისწულზე

ნატირალი ეკუთვნის ნათელა წიკლაურს. ამბობს, რომ ბევრს ლაპარაკობენ კაცნი, დისწულს დედმძანი არ მოჰკვლენო და თუ ვინცობაა მოკლეს კიდევ დაიტირებენო. აქ ჩანს, რომ იგი ვიღაც მოტირალის წინააღმდეგ ილაშქრებს.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

69.

ვისი ნატირალია არავინ იცის.

ჩაწერილია ნათელა ბალიაურისგან, 40 წ., 15.8.936 წ., ს. ახიელი.

70.

ვისი ნატირალია არავინ იცის.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

71. ციათ თარუას ნატირალი უცნობზე

ნატირალია ციათ თარუასი. იგი სტირის უცხოზე და აქებს მას.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

72. ნათელას ნატირალი მამიშვილობზე

ნათელა ჭოლიკაურის ნატირალი, სტირის თავის მამიშვილობას—ციათ, იგივე ჭოლოკაურთ.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

73. ქალის ნატირალი ოჩიაურზე

ქალია ოჩიაურის ნატირალი. სტირის მიხედვით ოჩიაურზე სოფელ ახიელაში. მიცვალებულს სთხოვს დაბრუნდეს შინ, დედმძანი ატყუებენ (გულისხმობს ბალის დედმძმებს, რომლებიც გარდაცვლილებია), სალაულიაოდ (სალაყბოდ) უნდინართ და ვისაც შვილი არა ჰყავს (დახოცილ დედმძმებს), შენ აგყვანს შვილად („უნაწილო“—ვისაც ამ ქვეყნად არავინ დარჩენია გვარის გამგრძელებელი, ან ოჯახის წევრი).

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

74. დის ნატირალი ძმაზე

ვისი ნატირალია არავინ იცის. ვიღაც სტირის ძმაზე. მიმართავს მიცვალებულს: მე მოგექცევი როგორც შეგეფერება, შინ არ შემოგიშვებო. ცოლეულთ გლოვობს: აბჯართ ხურჯინით ატარებ (როცა ვისმე მიცვალებული ჰყავს ხეესურეთში—გლოვობენ იმითაც, რომ იარაღს არ აისხამენ. იმასაც იარაღი ხურჯინით უტარებია ცოლეულების ხათრით).

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

75. დის ნატირალი ძმაზე

ვისი ნატირალია არავინ იცის. და სტირის ძმაზე.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

76. დედის ნატირალი შვილზე

დედა სტირის შვილზე—ქალზე.

ჩაწერილია სამძიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 9.7.936 წ., ს. დათვისი.

77. ნათელას ნატირალი მანიაზე

ნათელა წიკლაურის ნატირალი, სოფელ ახიელაში მანია ბალიაურზე. ნატირალია ქების მოტივით.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

78. ბერდედის ნატირალი დავითზე

ბერდედა ოჩიაურის ნატირალი სოფელ ახიელაში გიგია ნაროზაულზე.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

79. მუჰამადის ნატირალი დავითზე

მუჰამადის წიკლაურის ნატირალი დავით წიკლაურზე სოფელ ამლაში. დავითი ქისტებმა მოკლეს. თვითონ მუჰამადამ პირველად დავითის დატირების დროს დაიწყო ხმით ტირილი (ხვესურები იტყვიან: „აიტეხ ხმით ტირილ“).

ჩაწერილია თუთი ბალიაურისგან, 45 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

80. არხოტივინებზე ნატირალი

მოტირალი სტირის არხოტივინებზე, ტირილის დროს ჰკილავს პირაქათელ ხვესურებს: ხვესურებს რად უნდა ტირილი—„საძროხის ყურებს“ იხოცებიან, ე. ი. ბოსელშიო. ტირილი არხოტივინებს შეჰფერის, რომლებიც „სახარის მალალ“ იხოცებიან (მთა „არწივის მალალი“ ქისტების მხარეს, სადაც ხშირად შეტაკება უხდებოდათ ქისტებსა და არხოტივინებს).

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 16.8.936 წ., ს. ახიელი.

81. ჩაჩაურთ ნათელას ნატირალი

ნატირალია ჩაჩაურთ ნათელასი. ამ ხმით ნატირალში არის დაცინვა მიცვალებულის მიმართ. ხმით მოტირალი ამბობს მიცვალებულის მიმართ: კაცი როდესაც მოკვდება, მაშინ დაუწყებენ შექებას, შენ ძმათ უარიას (ძმებზე საწყალს) გეძახდიან, აშტალუას (დაცინვით შერქმეული სახელი) გეძახდიან და სარკმლის სატენებ დუსთურას—ტყლაპს, ახლა კი გადიდებულხარ, კაცებთან (ე. ი. კარგ მიცვალებულებთან) სდგეხარ კაცურად, ჩაგიცვამს სკლატის ტალავარი (ტანისამოსი) და „მამთავური“ (ქურქი) ძმებზე საწყალსო.

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

82. თარუას ნატირალი ბიბიზი

ნატირალია თარუა წიკლაურის მიერ სოფელ ამლაში გიგი წიკლაურზე.

ჩაწერილია ნათელა ბალიაურისგან, 40 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

83. ნინის ნატირალი

ნინი წიკლაურის ნატირალი. ხმით მოტირალი მიმართავს ბერდიაშვილთ-
(წიკლაურებს): ნუთუ თქვენ მოჰკლავთ საბუღაის ვაჟს, თქვენს დისწულს და
თქვენ თუ მოჰკლავთ—მთელ ხევსურეთს გადაიმტერებთ და დაგცინებენო, რად-
გან დისწულის მოკვლა სამარცხვინოაო.

მოტირალი ტირილის დროს მიცვალბულეებს ჰგულისხმობს როგორც
ცოცხლებს. ხევსურების წარმოდგენაში თითქო საიქიოსაც არის ხოცვა.

ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 16.8.936 წ., ს. დათვისი.

84.

ვისი ნატირალია არავინ იცის.

ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 16.7.936 წ., ს. დათვისი.

85. ბერდია ცისკარაულზე

ვილაც უცნობის ნატირალია პირაქეთ ხევსურეთში ბერდია ცისკარაულზე
(ჯურჯიაულნი იგივე ცისკარაულებია: ერთი გვარია, მეორე მამიშვილობა).

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

86. ნინოს ნატირალი

ბუბა არაბულის ნატირალი. იგი თოფს მიმართავს, რომლის პატრონიც
სხვებს მოუკლავთ და თოფი მის ძმებს დააქვთ, მომკლავის მოსაკლავად.

ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 17.8.936 წ., ს. დათვისი.

87. ბუბას ნატირალი ბიბიზი

ბუბა წიკლაურის ნატირალი გიგი წიკლაურზე სოფელ ამლაში. იგი მიმარ-
თავს მიცვალბულეს: გადიდებულხარ, მაგრამ შენი ტანისამოსი და შენ ვერ-
ბაძიას, (ჰგულისხმობს ვილაც ხევსურს), მას უფრო კარგი „ტალავარნი ესხნეს“
(ე. ი. სატირელნი — სატირლად გაშლილი ტანისამოსი) და მანდილოსნე-
ბიც მეტად სტიროდნენ ვიდრე შენზე, „იგვლევდნენ კიდევ“—ქალხალი და-
ლგვულეებო.

ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 17.8.936 წ., ს. დათვისი.

88. ბიჩინაგაჯი *

ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 წ., 17.8.936 წ., ს. დათვისი.

89. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია გიორგი ჯაბუშანურისგან, 60 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

90. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია გიორგი ჯაბუშანურისგან, 60 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

91. დის ნატირალი ძმაჲ

ჩაწერილია თუთი ბალიაურისგან, 45 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

92. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია გიორგი ჯაბუშანურისგან, 60 წ., 17.8.936 წ., ს. ახიელი.

93. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

94. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

95. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

96. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

97. გუდელა

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

98. ბიძაჯი ნატირალი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია სუხანავრ არაბულისგან, 60 წ., 18.7.936 წ., ს. მაწმაო.

99. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია მიხა ოჩიაურისგან, 51 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

100. გვრინი (ფრაგმენტი)

ჩაწერილია მიხა ოჩიაურისგან, 51 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

101. კველაჯი ნატირალი

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

102. წუნაჯი ნატირალი

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 18.8.936 წ., ს. ახიელი.

103. მამისცოლი

ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 წ., 19.8.936 წ., ს. ახიელი.

* ვისი გამოთქმულია ხმით ნატირალის ნიმუშები, აღნიშნული სათაურებით 88-დან 1121-მდე, მთხრობლებმა არ იციან.

104. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია მიხა ოჩიაურისგან, 51 ფ., 19.8.936 წ., ს. ახიელი.
105. თანგულაჲმ ნატორალი
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 19.8.936 წ., ს. ახიელი.
106. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია მიხა ოჩიაურისგან, 51 ფ., 19.8.936 წ., ს. ახიელი.
107. გუჩუკურჲმ
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 19.8.936 წ., ს. ახიელი.
108. ფირცხალაურჲმ
ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 20.7.936 წ., ს. დათვისი.
109. მისრიას გვზილდი
ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 20.7.936 წ., ს. დათვისი.
110. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ბერიძე შუმანაშვილისგან, 82 ფ., 4.7.938 წ., ს. შუაფხო.
111. დათვიანი
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 20.7.936 წ., ს. ახიელი.
112. სულა და თანგულა
ჩაწერილია ბერიძე შუმანაშვილისგან, 82 ფ., 4.7.938 წ., ს. შუაფხო.
113. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ბერიძე შუმანაშვილისგან, 82 ფ., 4.7.936 წ., ს. შუაფხო.
114. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 20.7.936 წ., ს. ახიელი.
115. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 20.7.936 წ., ს. ახიელი.
116. დათვიაჲმ
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 20.7.936 წ., ს. ახიელი.
117. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 60 ფ., 20.7.936 წ., ს. ახიელი.
118. მთიბელი ჯვარის სათიბჲმ
ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 ფ., 20.7.936 წ., ს. დათვისი.
119. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია სამხიმარ წიკლაურისგან, 63 ფ., 20.7.936 წ., ს. დათვისი.
120. მთიბელი ბიბა
ჩაწერილია ბერიძე შუმანაშვილისგან, 82 ფ., 4.7.936 წ., ს. შუაფხო.
121. გვრინი (ფრაგმენტი)
ჩაწერილია ლეილა ბალიაურისგან, 20.8.936 წ., ს. ახიელი.

შიცვაღებუდის კუდტი სამეგრეღში

მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში¹

მეგრელის რწმენით, ამ ქვეყნად ბავშვი გაჩნდება თუ არა, ცას მისი სახელის ვარსკვლავი „მიეკვრობა“. ეს ვარსკვლავი განსახიერება იქნება დედამიწის ამ ახლადდაბადებულ მცხოვრებისა. თავის გაჩენისას, ბავშვის მსგავსად, ვარსკვლავი პატარაა; ცაზე ისეთივე განსაზღვრული სივრცე უჭირავს, როგორც ბავშვს—დედამიწაზე. მაგრამ შემდეგში, ბავშვის ზრდასთან ერთად, იზრდება და დიდდება „მისი ვარსკვლავიც“ ზეცაზე. რაც უფრო თვალსაჩინოა ადამიანის მდგომარეობა თავის მსგავსთა შორის, მით უფრო მსხვილი და შუქმფენია მისი ვარსკვლავი ცაზე. პირიქით, პატარები, ძლივას მბჟუტავი ვარსკვლავები განასახიერებენ ჩვენის პლანეტის ღარიბ, იერარქიულ კიბის სულ დაბალ საფეხურზე მდგარ, ყოველგვარ გავლენასა და სიკეთეს მოკლებულ მცხოვრებთ. როდესაც სამეგრელოს მკვიდრი მთვარიან ღამეს, აღურაცხელ ვარსკვლავებით მოოქვილ, ლაქვარდ თაღს ცისას უჭვრეტს და ერთბაშად დაინახავს, რომ ჯერ ერთი და მერე სხვა ვარსკვლავები „ციდან სცივიან“, მასა სწამს, რომ თითოეულ მათგანის ჩამოვარდნასთან და მის უგზო-უკვლოთ გაქრობასთან მსოფლიოს უსაზღვრო სივრცეში, სადმე დედამიწაზე სულსა ჰლევს ადამიანის არსება, რომელსაც ეს ცას მოწყვეტილი ვარსკვლავი ეკუთვნოდა, და, ამ სახით, მისი სახელი იშლება („ილასუ“) დედამიწის მკვიდრთა საფულვებელ სიიდან. ასე რომ მეგრელი დედამიწის ზურგზე კაცობრიობის სიკვდილიანობის სტატისტიკას აწარმოებს ჟამითი-ჟამად ციდან მოწყვეტილ და თავის არსებობის შემწყვეტ ციურ მნათობთა საფუძველზე. სიტყვამ მოიტანა და ვიტყვი, რომ იმ საგნებსა და მოქმედებთ, რომელნიც აკრძალულნი არიან („ვაშინგრს“) მეგრელების მიერ, ეკუთვნის ვარსკვლავთ აღრიცხვა. ვინც ამ ვაშინგრსს (ტაბუ) დაარღვევს, ჰკუთხე შეშლა მოელის; უკეთეს შემთხვევაში, ცნობისმოყვარე მეგრელს მოელის სხვა სასჯელი, მართალია, ამაზე ნაკლებ სასტიკი, მაგრამ მაინც არასასიამოვნო ხასიათისა: მისი ორივე ხელი დაიფარება მეჭეჭებით, რომელთა რიცხვი დაეტოვება რიცხვს იმ ვარსკვლავთა, რომელნიც ჩამოსთვალა მეგრელთა ამ ტაბუს დამრღვევმაო.

ცაზე ამათუიმ ახლად დაბადებულის ვარსკვლავის გაჩენასთან ერთად ახლადდაბადებულის შუბლზე სვებედის უხილავის ხელით იწერება ჩვეულებრივის სიკვდილის შვილთათვის მიუწითომელი მომავალი ცხოვრება ახლადდაბა-

¹ ეს ნაშრომი დაწერილია ამ 26 წლის წინათ. ხოლო შიგ აწერილი ამბები ეკუთვნის სამოციანი წლებისა და მის წინანდელ ხანას.

დებულისა, მთელი სიმწარე თუ სიტკბოება ამ ცხოვრებისა, ყოველივე ცხოვრებისა; შუბლზე აღნიშნულია აგრეთვე, თუ რამდენის ხნის „სააქაო“ ანუ მიწიერი ცხოვრება უწერია მეგრელს, რა ასაკში უნდა მოკვდეს და რა სიკვდილით: ხიდან¹ უნდა ჩამოვარდეს და მისი ქვეშ განუტეოს სული; თუ წყალში უნდა დაიხრჩოს; ცხენიდან ჩამოვარდეს და ისე სიკვდილი უწერია და სხვ.

რაიმე უბედურობისაგან უღლეოდ მკვდარ კაცზე იტყვიან ხოლმე: „ეტყობა, ასე სწერებია (შუბლზე)“. ცნების „უბედურ კაცის“ გამოსახატავად ხმარობენ ტერმინს—„უყვამჭარე“, ე. ი. კაცი, რომელსაც შუბლზე არაფერი (კარგი) აწერია, ანუ „უანაწერო“, რაიცა იმასვე ნიშნავს, რასაც „უყვამჭარე“.

ასე რომ მეგრელის ყოველ ფეხის გადადგმას, ყოველს მოქმედებას, წინდაწინვე შედგენილის პროგრამით, ხელმძღვანელობას უწევს ბედი, ფატუმი, რაც „შუბლზე აწერია“, და ამ ბედსა და ანაწერს ვერსად წაუფა. მაგრამ საინტერესოა ისიცა, რომ იმავე მკაცრ ფატალისტ-მეგრელს აზრადაც არ მოუვა, რომ შეიძლება კაცი მოჰკვდეს ბუნებრივის სიკვდილით, გარეშე მიზეზების რისამე ჩაურევლად. ჯერ ავადმყოფობის და მერე თვით სიკვდილის მიზეზს იგი, უფროს ერთ შემთხვევაში, ეძებს ამათუიმ „ოხვამურში“ (სალოცავში) ან სულში, რომელსაც ევედრება ხოლმე მეგრელი, ან „ჯინჯიშხატ“-ში² (ძირეული ხატი) ან უბრალოდ „ხატში“³ ან კიდევ ამის მიზეზი შეიძლება იყოს წყევლა, რომელსაც მიჰმართეს ავადმყოფის ადრესით მისგან ამათუიმ მიზეზით უკმაყოფილო მეზობლებმა, ან და, დასასრულ, კუდიანი დედაკაცების ან ავსულების ოინები.

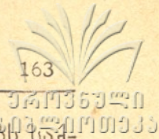
რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ მოხსენებულ სულების ან ხატის წყრომა-რისხვის პროცესი, მივმართოთ მეგრელის ყოველდღიურ ცხოვრებას. წარმოვიდგინოთ, რომ სადმე სოფელში დაიკარგა ცხენი, რაც სამეგრელოში იშვიათი ამბავი არ გახლავსთ. დაზარალებული ცდილობს ჯერ თავის ძალ-ღონით ეძებოს მოპარული პირუტყვი. როდესაც მეცადინეობა უნაყოფოდ ჩაუვლის, მეგრელი მიდის საჩივლელად ეკლესიაში, სადაც „განიხვენებს“ („სვანჯუ“) „ძლიერი ხატი“.

სიძლიერის მხრით მეტად სახელგანთქმულია მეგრელთა შორის წმ. გიორგის ხატი სოფ. ხეთასა და ილორში. და აჰა, ერთერთ მათგანის წინაშე წარსდგება დაზარალებული და ითხოვს ზარალის ანაზღაურებას თავის როგორც ნაცნობ, ისე უცნობ შეურაცხყოფელისაგან. თან მოჰყავს, იმისდა მიხედვით, თუ რა ფასისაა მისთვის მიყენებული ზარალი, მოზვერი, ან ბატკანი, მოაქვს შინ ჩამოქნილი თაფლის სანთელი, აგრეთვე ფულად აბაზიდან მანეთამდე. ამ

¹ იმ დროს, როცა ეს წერილი იწერებოდა, სამეგრელოში ყველა მენაცოფია ხე მალალი იზრდებოდა; თვით ვახები მალალ ხეებზე იყო გაშვებული. ხილისა და ყურძნის მოსაქრეფად მეგრელები ხეებზე უნდა ასულიყვნენ. ასე რომ მეგრელები ნახევრად მეხეურები (არბორიკოლური) იყვნენ და, თუმცა ძალიან ემარჯვებოდათ ხეზე გასვლა, ხიდან ჩამოვარდნისაგან სიკვდილიანობა მათს შორის იშვიათი არ იყო.

² ჯინჯიშხატი, პირდაპირ რომ ვთარგმნოთ, ჰნიშნავს ძირეულ ხატს ანუ ხატს, რომელსაც ევედრებოდნენ ავადმყოფის წინაპრები და საზოგადოდ მოგვარენი და რომელსაც ამათუიმ მხარეში დიდი სახელი და პატივი ჰქონდა მოხვეჭილი.

³ ხატებიც ერთმანეთში განსხვავდებიან; ზოგი მათგანი მეტად ძლიერად და ყოვლის-შემძღვებლად ითვლება და მათს სახელს ჩვეულებრივ ემატება ეპითეტი—„ძლიერი“.

შესაწირავს ჩააბარებს „მეხატულს“ ან „ხატის მსახურს“, იმასვე გააცნობს საკმის ვითარებას და სთხოვს იშუამდგომლოს ხატის წინაშე, რათა სამაგიერო მიეწყოს მის დამზარალბელს. მეხატული წმიდანის ხატს გადახსნის წითელ აბრეშუმის პერანგს, თვით ხატს, ვერცხლით მოჭედილს და ოქროცურვილს, ალაგობრივის ოსტატის (გვარად მეუნარკიები) მიერ მოჭედილს, დაჩოქილ მთხოვნელის თავზე ხელში დაიჭერს და წმიდანს მიჰპართავს შემდეგის სიტყვებით: „ყოვლად ძლიერო წმიდაო გიორგი! პატივი და დიდება შენს წმიდა სახელს! როგორც შენის ბედნიერის თვალებითა ჰხედავ, მავანმა (სახელი და გვარი მთხოვნელისა) გაჰყედა შენის ტახტის წინაშე წამდგარიყო და შესაწირავად მოერთმია შენთვის ცხვარი, თაფლის სანთელი, ფული, რამდენიც მის სიღარიბეს შეეფერებოდა. განა თვითონ არა ჰგოდნობს, რომ ყოველივე ეს მცირეა, შენი საკადოსი არ არის, მაგრამ შენ თვითონ უწყვი, რომ ღარიბია გაჭირებული. ჯერ ამას დასჯერდი და როდესაც თხოვნას აუსრულებ, კიდევ მოგართმევს შესაწირავს. ახლა იმისთვის გეახლათ გაჭირებული, რომ გთხოვოს, გვარემც შენს სახელს ენაცვალება, გამოექომაგო, უშველო, გაჭირება აარიდო. ვილამაც სული წაიწყმინდა და ცხენი მოჰპარა, ერთად-ერთი ცხენი! გადაჰყვა მის ძებნას, მაგრამ ვერსად მიაკვლია. უნდა უშველო, შენი სახელის ჭირიმე, და ქურდი აპოვინო. შენ აბა რა არ იცი, რა დაგემალება! დედამიწაზე რაც სულიერი არსებაა, ყველა შენა გმორჩილობს! შენ იცი, თუ რამდენი ვარსკვლავია „მიმსხლარი“ ცაზე, შენ იცი, რამდენი მარცვალი ქვიშაა ზღვის ფსკერზე! იცი, რამდენი ძირი ჭაფურია¹ ხარობს მთებზე; შენ სულმუდამ მეოხ და მფარველი იყავი შენის ერთგულებისა და მორჩილებისა, ხოლო ურჩთ სასტიკადა სჯიდი; ყოველთვის ქომაგობდი, ვინც შენთან მოვიდოდა უქალური და დაჩაგრული; შენ, რომლის დიდება და სახელი ცხრა მთას იქითაა გავარდნილი, ახლაც გამოიჩინე შენი ძლიერება, ბოროტთა და ავაზაკთა ასალაგმავად, ჭკუის სასწავლებლად. შენი ბოძალი დაატაკე, შენის რკინის შუბით გული გაუგმირე მისი ცხენის ქურდს,² ისე მძიმედ გახადე ავად, რომ სულ შენი წმიდა სახელი აყვირო და გთხოვოს შველა. მაგრამ სანამ ერთი-ორად არ გადაუხადოს, მანამდე ნუ მისცემ ხსნას“.

ეს უხვი ქათინაურები, უსაზღვრო მორჩილებისა და ერთგულობის გრძნობის გამოცხადება, და აგრეთვე (უმთავრესად) შესაწირავი, ეტყობა, ეამება წმ. გიორგის და მოანდომებინებს მთხოვნელის სასარგებლოდ გაისარჯოს. იმას, ვინც სხვის საკუთრებას პატივს არა სცემს, წმ. გიორგი დაუსწრებელ განჩინებას გამოუტანს, განჩინებას უაპელაციოს და სასიკვდილოს, თუ ვინიცობაა ბრალდებულმა მომჩივანს ყოველი ზარალი არ აუნაზღაურა. მხოლოდ ეს განაჩენი ერთბაშად არა სრულდება. უნდა ვიცოდეთ, რომ ასეთი საჩივარი წმ. გიორგის მეგრელთაგან ხშირად შემოსდის, უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი დაკმაყოფილება ჯერითაა ხოლმე. მომჩივანი მოთმინებით უცდის თვეობით, წლობით. ზოგჯერ ისეც მოხდება, რომ მამის ბრალს შვილი მოიხდის ხოლმე. მაგრამ როცა უნ-

¹ მეთაფლია ბალახია, სამეგრელოს მთებზე იცის.

² შეიძლება ყოველგვარ შეურაცყოფისათვის „გადასცეს“ ხატს მომჩივანმა.

დათ, რომ საჩივარი დაუყოვნებლივ იქმნას დაკმაყოფილებული, წმ. გიორგის (ხეთაში) მიმართავენ მის დღეობაში, აპრილის 23, ან (ილორში) გიორგობისთვის 10. მეხატული ჯერ საყვირით უძახის ყველა მორწმუნეთ, რომ „გადაცემას“ დაესწრონ. ამის შემდეგ დიდის მოწიწებით ხელში დაიჭერს წმ. გიორგის ხატს, ადის სამრეკლოზე და იქიდან იწყებს ლაპარაკს, რომლის ნიმუში უკვე მოვიტანეთ. მისი სიტყვის გათავებისას, შეკრებილი ხალხი ერთხმად იძახის: „ამინ!“.

ამგვარ დაწყველისა ანუ წმინდანის ხატის წინაშე წარდგენილ საჩივრისათვის მეგრელებს უქვიათ ხატიშ გინოჩამა, რაც ქართულად ასე ითარგმნება: ხატისათვის გადაცემა, ანუ ხატისათვის მინდობა—დასაჯოს დამნაშავე.

უმეტეს შემთხვევაში ავადმყოფი მეგრელი თავის ავადმყოფობას ამგვარ წყევლასა და ხატისთვის გადაცემას აბრალებს. მით უფრო, თუ ამათუიმ დანაშაულსა ჰგრძნობს მოყვასის წინაშე და თუ პასუხი მკითხავისა, რომელსაც ის მიმართავს ავადმყოფობის მიზეზის გასაგებად, ჭკუშუიაც დაუჯდება. ავადმყოფის ნათესავები და მახლობელი მიდიან დაზარალებულთან და სთხოვენ პატივებას. ასეთ შემთხვევაში მომჩივანი ხელახლა უნდა მივიდეს წმ. გიორგის კართან და მოახსენოს: ჩემის დამზარალებელისაგან კმაყოფილება მიღებული მაქვს, ჩემი საჩივარი უკანვე გამომაქვს და მეტს ნურას მოჰკითხავო. ამ შემთხვევაში მომჩივანის მოქმედებას ჰქვიათ „ალობის მიცემა“ ანუ შენდობა. ავადმყოფი წმ. გიორგის უნდა დაჰპირდეს შესაწირავად მოზვერს, თაფლის სანთელს, ფულს, ხოლო შენს დღეობაში მე თვითონ გეახლები შენ თავიანისსაცემლადო. მაგრამ ამ დაპირების ასრულების გირაოდ სახლის კუთხეში უნდა დაიდგას სპილენძის ქვაბი ან სხვა რამ ჭურჭელი სპილენძისავე. ამ გირაოს „საწინდარი“ ჰქვიათ და დაპირების ასრულებამდე იგი უხმარადა სდგას. თუ ასეთი ჭურჭელი არა აქვთ, საწინდრად გამოდგება უბრალო ქვაცა, რომელსაც გარეგნულად თითქო არაფერი ფასი აქვსო, მაგრამ ამ შემთხვევაში სავესებით გასწვევს ხსენებულ ჭურჭლის მაგივრობას.

წმ. გიორგი სჯის მეგრელს იმ შემთხვევაშიც, როცა იმის სახელს ამაოდ იფიცავს ხოლმე. საქმე ის გახლავთ, როცა ამათუიმ დანაშაულს ვისმე დააბრალებინ, ეს უკანასკნელი თავის გასამართლებლად ვალდებულია საჯაროდ, დაინტერესებული მხარის თანდასწრებით წარსდგეს წმ. გიორგის „კარ წინ“ დამის ხატზე დაიფიცოს. ტყუილი ფიცისათვის წმ. გიორგი დამნაშავეს ჯერ ავად გახდის და მერე მოჰკლავს კიდევ. სიკვდილის თავიდან აცილება მხოლოდ უხვი შეწირულობით შეიძლება.

დამნაშავის თავზე წმ. გიორგის რისხვის გადმოსავლინებლად, საკმარისია იგი საჯაროდ დაიწყევლოს წმინდანის სახელით. წყევლის სიტყვებს რომ მეტი ძალა მიეცეს, მაწყევარი თან იწყევლება და თან ლურსმანს შეარქობს წმინდა ხეს. ასეთი ხეები ჩვეულებრივ მინდვრებზედაა ხოლმე, ეკლესიის გარშემო. კვირა-უქმეებში სოფლები ამ ხეების ჩრდილ ქვეშ თამაშობას მართავენ დამხიარულობენ; მათს ქვეშ თავს იყრის სოფლის უფროსი ხალხი და სასოფლო საქმეებს არჩევს ხოლმე. ეს ხეები წმიდა ხეებად ითვლება და ვერავინ გაჰბედავს ცული შეახოს მათ. ვინც დასწყევლის ვისმე, მოიტანს ლურსმანს და ამ წმიდა ხეში ჩაარქობს და დასძენს: „ყოვლად ძლიერო წმ. გიორგი, მავანსა (სახელს

იტყვის) რისხავდე და სანამ თავის კბილით არ გამოაძროს ეს ლურსმანი ამ ხიდან, საშველი არ მისცე“.

შმ. გიორგის გარდა მეგრელს შეიძლება თავისი „ტიბინი“¹ (სითბო) ანუ წყალობა მოაკლოს რომელიმე სალოცავთაგანმა („ოხვამერი“), რომელთა დიდი რიდი და პატივისცემა აქვსთ სამეგრელოში. მაგალითად, მეტისმეტ ჟინიანად ითვლება „სადაბადოს“ სალოცავი, სულ უბრალო რაზედმე ურისხდება ზოლმე თავის მმოსავს. იმის გულის მოსაგებად ავადმყოფის ლოგინს გარშემო სამჯერ შემოატარებენ მაკე ძროხას და შესთხოვენ სალოცავს—რისხვა „სითბოდ“ („ტიბინად“) შეიცვალოს და ულხინოს ავადმყოფს. ამასთან ერთად ძროხას ყურის ნაპირს მოაჭრიან და ავგაროზის სახით ხელზე შეებაშენ ავადმყოფს. ეს ძროხა ამ წუთიდან თავისუფლადაა გაშვებული: არა სწველიან, რაც რძე აქვს „სადაბადოსათვის“ არის შეწირული, თუ სახარე ხბო მოიგო, ცოტა რომ მოიზრდება, დაჰკლავენ „სადაბადოს“ შესაწირავად: თუ ფური მოიგო ძროხამ, სამრავლად გაუშვებენ დედასთან ერთად და მისი დაკვლა არ შეიძლება. „სადაბადოს“ სახელზე გაშვებული ძროხის დაუკარგველობისათვის ზრუნვა თვით სალოცავს ეკისრება; თუ ვინცობაა ვინმემ მოიპარა, პატრონი მის ძებნას არ გამოუდგება,—დარწმუნებულია, რომ სადაბადო დაუსჯელად არ გაუშვებს „მის სახელზე“ გაშვებულ ძროხის კადნიერ და წინდაუხედავ მიმთვისებელს.

როდესაც დედას შვილი გაუხდება ავად, ზურგზე უნაგირს დაიდვამს, დაოთხდება, გამოხატავს მორჩილებას და აგრეთვე საფერხეს (ცხენი და სხვ.) ამათუიმ კეთილ სულისას, სამჯერ შემოუქლის ავადმყოფის სარეცელს და კეთილ სულს შეეხვეწება—ჩემი ავადმყოფი შვილის მაგიერ მე წამიყვანო.

ავადმყოფის მშობლები ამ მხრივ ყოველ ღონესა ჰლონობენ იგი იხსნან სიკვდილისაგან. თუ გაჭირდა საქმე, უკანასკნელ საშუალებას მიჰპართავენ: აიღებენ რაიმე მახვილ იარაღს, ქარქაშიდან ამოღებულს და ავადმყოფის სასთუმალთან დასდებენ. იარაღს იმ შემთხვევაში დაეკისრება ასეთი როლი: სიკვდილი უნდა შეაშინოს და ავადმყოფს ახლო არ გააკაროს.

ავადმყოფის მდგომარეობის გამაუმჯობესებელ საშუალებათაგანს ეკუთვნის აგრეთვე მეზობლების სიარული მის სანახავად და მოკითხვა. ყოველ მეზობელს, განსაკუთრებით დედათა სქესისას, თავის მოვალეობად მიაჩნია თუ რამდენ-

¹ ქართული „წყალობა“ მეგრულადაც იხმარება იმავე მნიშვნელობით, მაგრამ უფრო საერთო შემთხვევაში მეგრულებს მისი შინაარსის ეკვივალენტის სიტყვის „ტიბინი“-ს ხმარება ემარჯვებათ. ტიბინი—არსებითი სახელია და ნიშნავს სითბოს, ზოლო მისივე დასართავი სახელი იქნება—ტიბუ. ორისავე ძირი ტ ბ არის ანუ დღევანდელი ტ ფ. აქედან წარმოებულია სიტუო, ტილი, ე. ი რაც სიტფოს იძლევა, რაც გვახსურებს. ცხადია, ეს სიტყვა სულ ძველის დროისაა, იმ დროისა, როცა ჩვენს პირველყოფილ წინაპრებს ბრძოლა უხდებოდათ ბუნების სიმძაფრესთან, სითბო ბუნებრივი (მზისა) თუ ხელოვნური (ცეცხლისა) მარად სანატრელი ჰქონდათ. იგი (სითბო) ესდენ საჭირო და აუცილებელი იყო და არის ყოველ ორგანულ არსის ზრდისათვის. საკვირველი არ არის, რომ ტიბინი სიკეთის, მოწყალების, ბედნიერების, მფარველობის მინიჭების გამომხატველ ცნებად იქცა იმის მსგავსადვე, როგორც წყალი, რომელიც ჩვენს წინაპრებს სანატრელადა ჰქონდათ, იქცა სიტყვა „წყალობის“ გამომხატველად.

ჯერმე არა, ერთხელ მაინც ინახულოს ავადმყოფი. მაგრამ არ ეგების ავადმყოფთან ხელცარიელი მოსვლა. ზოგს მოაქვს პური¹, ზოგს ხილი და სხვა რამ სასუსნი. ყოველი მნახველი („მაძირაფუ“) მოსაკითხს (მოტანილ საჩუქარს) ავადმყოფის წინ დასდებს, სახეზე სიმხიარულეს დაიმჩნევს და ავადმყოფს მალე მორჩინას უსურვებს. ძველად მნახველებს მოჰქონდათ ვერცხლის ფულები ან რაიმე წივითი ვერცხლისა და ავადმყოფის ლოგინზე დაჰყრიდნენ და უკანასკნელს უსურვებდნენ მალე განკურნებას. ასეთ მნახველს სამაგიერო საჩუქარსაც აძლევდნენ.

ხსენებული საჩუქრები განსაკუთრებით მაშინ იყო აუცილებელი, როცა ავადმყოფი რომელიმე გადამდები სენით იყო ავად; ყოველი გადამდები სენი, მეგრელის რწმენით, გამოწვეულია თავის სპეციალი სულით², რომელიც მეტისმეტად მოყვარულია საჩუქრებისა და ძღვენისა, ასეთი ძღვენი გადამდები სენის სულის მიერ ჩაითვლება როგორც მოწმობა შიშისა და კრძალვისა ძღვენის მომტანის მხრით. მნახველი ავადმყოფის ამბავს რომ იკითხავს, მერე რაც უნდ გაჭირებული იყოს ავადმყოფი, არ შეუძლია დაღონებულის სახით გაჩერდეს, განსაკუთრებით აკრძალულია და დანაშაულადაც კი ითვლება ავადმყოფთან გულხელის დაკრეფა, ამიტომ რომ ასეთი პოზა გამოხატავს მეგრელის მძიმე მწუხარებასა და დარდ-ნალღვისა და იდეათა ასოციაციით—თვით სიკვდილსაც, რომელიც ასეთ პოზას, მეგრელის ღრმა რწმენით, თავის გამოწვევად ჩასთვლის და არ დაახანებს ავადმყოფთან „საფეხნოდ“ მოვიდეს. ღამ-ღამობით იმ სახლში, საცა ავადმყოფი წევს, ღაჰეს უთევენ. ორისავე სქესის ახალგაზრდობა თავს იყრის, დროს გასატარებლად სხვადასხვა სათამაშოს იწყებენ და ზოგჯერ ისე გაერთობიან, რომ შემოათენდებათ ხოლმე. ამრიგად, ავადმყოფის დაღლილ პატრონთ მოსვენების საშუალებას აძლევენ, ფხიზლობენ, თვითონ უგდებენ ყურს ავადმყოფს და თითქო სიკვდილს ხელს უშლიან სახლში შემოვიდეს, განსაკუთრებით ღამე. თამაშობას მიემატება რაიმე გასართობი ამბვის მოყოლა, მხოლოდ ცდილობენ ლაპარაკის თემა სიკვდილი არ იყოს. ამიტომ გაურბიან სიტყვა „სიკვდილის“ ხსენებას. არამც თუ ავადმყოფის წინ, არამედ საზოგადოდ მთელ სახლში, სადაც ავადმყოფი წევს, თუ ვისმე გაუფრთხილებლად წამოსცდა ეს სიტყვა, შეჰქველად მაშინვე უნდა დაუმატოს: „ცხრა მთას იქით დაიკარგოს (სიკვდილი)“. „ცხრა მთას იქით“ გამოხატავს ისეთ დიდ მანძილს, საიდანაც სიკვდილი ვერ მოაღწევს იმათთან, ვინც მისი სახელი ახსენეს. ან-და ჩაურთავენ სიტყვას: „ქარ-ბორიას“! ესე იგი, ესეც არი, ნახსენები სიკვდილი ქარსა და ბორიას გაჰყევს, აქ ნულარ მოვაო.

მშობლებმა ყოველი ღონე იღონეს, რომ ეხსნათ ავადმყოფი, რომ „სიკვდილისათვის კლანჭებიდან გამოეგლიჯათ“. მაგრამ მიუხედავად ამ თავგამოდებული ცდისა, ავადმყოფის მდგომარეობა დღითი-დღე უარესდება და უკვე „საა-

¹ სამეგრელოში ყველგან სიმინდის მკადასა და ღომსა სჭამდნენ და ხორბლის პურის ჭამა სანუკვარად ითვლებოდა.

² M. Sakhokia, Le culte de la petite vérole, B. I. et Mém. de la Société d'Anthropol. de Paris, 1903.

ქაოსკენ აღარ იყურება“. თავს იჩენს ნიშნები მოახლოვებულის სიკვდილისა: ავადმყოფი თხოულობს—ლოგინიდან ამაყენეთ და ეზოში გამატარეთო, უნდა უკანასკნელად საიდუმლოებით აღსაფხველ თვალები მიავლოს, გამოეთხოვოს ყველაფერს, რაც მისთვის ძვირფასი იყო და რასაც მეტად ველარ დაინახავს; ავადმყოფის სახლში მამალი დღისით იწყებს ყვირს და მეზობლის მამლები ბანს აძლევენ: პირველი მამალი თავის ამხანაგებს უხმობს. ამხანაგები ეკითხებიან—რა ამბავიაო? პირველი უპასუხებს: ჩემს სახლში მალე „ქვეყნის ნამცეცები დაცვინდება (ე. ი. ავადმყოფი მოკვდება, ტირილი იქნება და ქელები გაიმართებაო) და გთხოვთ ყველას მეწვიოთო“. ამ დროს შეიძლება საზარლად დაიკუმვლოს ძაღლმა,—ეს სასიკეთო ნიშანი არ იქნება: ალბად გრძობს სხეულის ხრწნილების სუნს და სხვებზე აღრე დასტირის ოჯახის ავადმყოფს წვერს, რომელსაც სიკვდილი არ ასცდება. საყურადღებოა აგრეთვე სიზმრები. თუ ვისმე ნათესავთაგანს სიზმარში კბილი ჩამოსძვრა, ავადმყოფის უბედურებასა ნიშნავს; სიზმრად წვერის მოპარსვა—ნათესავის ვისმე სიკვდილსა ნიშნავს; მიწის თხრა—ავადმყოფისათვის საფლავის გათხრის მომასწავებელია და სხვ.

ავადმყოფის გადარჩენის იმედი გადაუწყდათ. სიკვდილის წინ იხმობენ მღვდელს ნომაკვდავის საზიარებლად. უზიარებლად ვინც მოჰკვდება, მისი სული საუკუნო ტანჯვაში იქნებაო. ნომაკვდავი ყველას ემშვიდობება. თუ მამა კვდება და შვილი ამდროს სადმე სხვაგანაა, სანამ ავადმყოფის სარეცელთან არ მოვა, სული სხეულს არა შორდება და „ელის“ შვილის მოსვლასაო. ნომაკვდავი სულთმობრძეია. ზოგჯერ ეს სულთა ბრძოლა დიდს ხანს გრძელდება,—ნომაკვდავი ეწვალება, ხორცს არა სურს „სული გაუშვას“. თუ უნდათ ნომაკვდავი იხსნან სიკვდილის წინაშეთის წვალებისაგან, ასწევენ ლოგინიდან და გადაატარებენ რამე რკინის ნივთზე და დარწმუნებულნი არიან, რომ სული მაშინვე გაანთავისუფლებს სხეულსაო. მეგრელებს ასეთ შემთხვევაში ანნაირი ჩვეულებაცა ჰქონდათ: ნომაკვდავს გარშემო შემოუწყობდნენ ბალიშებს, თვითონ პირქვე დაწვენდნენ და ისიც მალე იხრჩობოდა. ასეთი საქციელი სიკეთედ ითვლებოდა, რადგან „ნომაკვდავს ზედმეტ ტანჯვისაგან იხსნიდნენ ხოლმე“. ადამიანის სული, მტრედის სახით თავში მოთავსებული, პირიდან „გამოატება“ და იქვე, სასათუმალთან მდგარი ძვალ-ტყავა დედაბერი—სიკვდილი დაებლაუქება წასაყვანადო.

„სული პირიდან რომ გამოვა“, კაცი კვდება ანუ მეგრულად—„ლოღურუ“, რაიცა წარმოებული უნდა იყოს ზმნა „ღერა“—საგან, ე. ი. დაიღვარა, სითხედ იქცაო.

ავადმყოფის სიკვდილისთანავე სცენაზე გამოდის „მარწკინალი“¹. დახელოვნებულ მარწკინალის როლი ასეთია: უნდა ეცადოს მიცვალებულს, რაც შეიძლება, ნაკლებ დააჩნდეს სახეზე საშინელი სურათი სიკვდილისა, რომელიც ასე უზომოდ ანსხვავებს ცოცხალისაგან. „სულის ამოხდომის“ წუთიდან ადამიან-

¹ „მარწკინალი“ წარმოებული უნდა იყოს ქართული ბრწყინა-საგან, ე. ი. სინათლის სილამაზის მინიჭებისაგან. ხოლო თვით სიტყვა მარწკინალი ნიშნავს ადამიანს, რომელიც მიცვალებულს აბრწყინებს, ალამაზებს და უდრის ქართულს „გამაპატიოსნებელს“.

ნის მძოვრი ცოცხალთათვის საშინელებას წარმოადგენს! ამ ცხოველური შიშის გრძნობა მიცვალებულის გარშემომყოფთათვის მით უფრო ძლიერია, რაც უფრო დამახინჯებულია სახე ამ მიცვალებულისა. და აჰა, მარწკინალი ანუ გამპატიოსნებელი, სანამ სხეული გაშეშდებოდეს, მიცვალებულს თვალებს უხუჭავს, პირს შოუკუშავს, გაუსწორებს ფეხებს, ხელებს გულზე ჯვარედინად დაუწყობს, თმასა და წვერ-ულვაშს დაუფარცხნის.

ამასობაში მთელს სოფელში გაისმის ქალების კივილი და მამაკაცების ღრიალი, რაიცა ყველასათვის მანიშნებელია იმ ოჯახში, საიდანაც ეს ხმა მოისმის, დატრიალებულ უბედურობისა. ორისავე სქესის მეზობლები ესწრაფვიან მომტირალთ შეუერთდნენ, მიუსამძიმრონ და თავიანთი თანაგრძნობა გამოუცხადონ. ქალები ლოყებსა და გადაღელილ გულმკერდს ფრჩხილებით იკაწრავენ და სისხლს იღენენ, თავზე თმას იგლეჯენ: საერთოდ ქალების მიერ მწუხარების გარეგნულად გამოხატვის ერთგულება იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა ზომ ძვირფასი და აუნაზღაურებელი იყო მათთვის მიცვალებული.

ეს არის „გინონგარა“ („გადატირება“) ანუ წინასწარი დატირება მიცვალებულისა, პირველი ვალი, რომელსაც იხდიან, ეს-ეს არის, გაცივებულ ცხედრის წინაშე. ამას მოჰყვება ზრუნვა იმ პატივისათვის, რომელიც უნდა მიაგონ დასაფლავებისას მიცვალებულს მისმა მშობელ-ნათესაებმა. ამ ზრუნვაში მიცვალებულის მეზობლები თითქმის ყველანი თანაბარ მონაწილეობას ღებულობენ. მათს შორის გამოარჩევენ დამკრძალველებს, რომელნიც ჰკისრულობენ მიცვალებულის შესაფერის პატივით დატირება-დასაფლავების პროცედურის თავდარიგს.

პირველყოფლისა იღებენ მიცვალებულის ზომას¹ და იქვე ცულით გათილილ ფიცრებისაგან კუბოს შეჰკრავენ. როცა უნდათ ტირილის დღე ცოტა გვიან დანიშნონ და ამიტომ მიცვალებული მეტს ხანს გააჩერონ, სანამ მიწას მიაბარებდნენ, კუბოსათვის მსხვილ ძელს ნავის მსგავსად გამოაღრუებენ, მეორე ძელს, ამნაირადვე ამოღრუებულს ზევიდან დახურავენ თითქმის გერმეტულად, და ასეთს კუბოში, რომელიც თანამედროვე ცინკის კუბოს ემაგიერებოდა, გვამი შედარებით დიდხანსა სძლებდა გაუზრწნელად. მაგრამ სანამ კუბოში ჩაასვენებდნენ მიცვალებულს, წყლითა ჰბანენ² და თეთრ სუდარაში შეახვევენ, რათა სულეთში (ოშურეთი), სადაც ადამიანის სული მიემგზავრება, სხვების წინაშე წარსდგეს დაბანილი და თეთრ „საშიშლოში“ გახვეული.

ეზოში, სადაც მიცვალებულია, წნელისაგან აკეთებენ გრძელ სეფას, რომელსაც შეეძლება დაიტეოს ას კაცამდე. შიგ უმასპინძლებიან მიცვალებულის სატირლად მოსულთ, ანუ მომტირალთ.

მიცვალებულის დასატირებლად და დასასაფლავებლად ჩვეულებრივ ნიშნავენ მეოთხე ან მეხუთე დღეს გარდაცვალებიდან. დღის დანიშვნა იმაზეა და-

¹ მეგრული ვარიანტი თავის ტანის ზომა ააღებინოს ვისმე, განსაკუთრებით სიმაღლეზე, ფეხებიდან თავამდე, რადგან, იდენტა ასოციაციით, ასეთმა გაზომვამ შეიძლება მოგვაგონოს მიცვალებულის გაზომვა და აქედან—თვით სიკვდილის მოახლოებათა.

² სწამთ, რომ მიცვალებულის ნაბანი წყალი ხელს უწყობს მცენარეთა ზრდასა და ამიტომ ამ წყლითა რწყავენ ნორჩ ხეებს, განსაკუთრებით ყვავილებს.

მოკიდებული, თუ რამდენად შორს არიან ნათესავ-მეგობრები მიცვალებულისა. ისე უნდა მოეწყოს, რომ ყველას დრო ჰქონდეს მოვიდეს და ტირილს დაესწროს. სანამ ნათესავები ყველანი არ მოიყრიან თავს, მიწას ვერ მიაბარებენ მიცვალებულს, — მისი სული აქედან ვერ წავა, ეწვალემა, თუ „ნათესავები ყველანი არ დადვრიან ცრემლს მის ცხედარზე“.

სანამ მიცვალებულს დამარხავდნენ, იმ სახლში, საცა მკვდარი ასვენია, ღამ-ღამობით თავს იყრიან მეზობლები და ღამეს უთევენ, მართავენ სხვადასხვა თამაშობას, სასაცილო ამბებით ერთობიან. რაც უფრო ხნიერია მიცვალებული, ღამისმთვევლნი მით უფრო ნაკლებ ერიდებიან მხიარული გრძნობის გამოხატვას. მიცვალებულთან ზოგჯერ სრულებით არ ეთაკილებათ უწმაწური სიტყვები და შიარები იხმარონ, ვაჟები ქალებს ეარშიყნენ. ასეთ ღამისთევის დროს, შინაურები ისვენებენ, ხოლო მიცვალებულს, რომელიც მეგრელის წარმოდგენით ავ და ზოროტ არსებად იქცევა, და, თუ შემთხვევა მიეცა, ცოცხლებსა ვნებს ხოლმე, ყურს უგდებენ ღამისმთვევლები. თვალყურს ადევნებენ აგრეთვე კატას, რადგან ეს ისეთ ცხოველად ითვლება, რომელსაც განსაკუთრებით უყვარს ადამიანის ხორცის ჭამა; ანდა სულაც გააგდებენ იმ სადგომიდან, სადაც მიცვალებული ასვენია.

შორეულ ნათესავებსა და მოკეთებებს ტირილსა და დასაფლავების დღეს განსაკუთრებულის კაცის პირით ატყობინებენ, რომელიც დაუვლის სათითაოდ ყველას და სიტყვივრად გადასცემს უბედურების ამბავს. ამ სამწუხარო ამბის თქმას ერქვა „შეცხადათა“ ანუ გამოცხადება სამწუხარო ამბისა, ხოლო თვით კაცს „შემაცხადათალი“ ანუ შემცხადებელი. ძველად შემცხადებელი რამდენიმე იყო, ამათს ჯგუფს თან მიჰქონდა რამე ნივთი, რომელიც ეკუთვნოდა განსვენებულს: ხმალი, სატევარა, ბუდეში ჩაწყობილი ისრები, ან კიდევ მისი ტანისამოსის მონახვევი. მიცვალებულის ნათესავების ერთ-ერთ სახლს რომ დაუახლოვდებოდნენ, შემცხადებლები ხმამაღლა ტირილს მოჰყვებოდნენ და ამით შინაურებს აცნობებდნენ, რომ მოდიან შესაცხადებლად. სახლში შემოვიდოდნენ თუ არა, წელს ზემოთ გაიშიშვლებდნენ სხეულს, განსვენებულის კუთვნილ ნივთს საჩინო ადგილას დასდებდნენ და გარშემოუსხდებოდნენ ძირს, მიწურ იატაკზე. მასპინძლებიც წელს ზემოთ შიშვლდებოდნენ. ფეხებიდან საცმელებს იძრობდნენ, გარშემოუსხდებოდნენ ნივთს, რომელსაც ამ შემთხვევაში ერქვა „ნიშანი“, რომელიც დამსწრეთათვის მის გარდაცვლილი პატრონის მოსაგონებელი იყო და იწყებდნენ მოთქმით ტირილს. ტირილის გათავებისას, შეცხადებულნი ეტყოდნენ, თუ რა დღეს უნდა მოსულიყვნენ მიცვალებულის სატირლად. ახლა კი „შეცხადება“ უფრო სადად სრულდება: შემცხადებელი მხოლოდ ჩამოატარებს სამგლოვიარო უჩაღათო წერილებს, შავის ლუქით დაბეჭდილებს.

მიცვალებულის მშობლები ყველანი იკერავენ შავს (უჩა) ანუ სამგლოვიარო საშიშვლოს¹. თუ სადმეა სახლში სარკე, შავს მიტკალს გადააფარებენ, რომ არ

¹ ეკრძალებიან შავი მაგრად შეიკერონ ხოლმე. შავი მალე უნდა დაიხეს და იღვათა ასოციაციით, მის დახვედრთან ერთად უნდა „დაიხეს“ (დასრულდეს) გლოვა-მწუხარება სახლში, საცა კაცი მოკვდა. ამ რწმენის თანახმად გარდევულ შავს არ გაჰკერავენ ხოლმე, პირიქით —

შეიძლებოდეს შიგ ჩახედვა და თავის გარეგნობისათვის ზრუნვა, რაც არა ჰხამს მგლოვიარეთათვის.

საკურო სამგლოვიარო სამოსელი კაბისა და ზედაწელისაგან შესდგება, თავზე შავი მიტკლის ხილაბანდს შემოიკრავენ. კაბა ლაზათიანად გამოჭრილი არ არის, რადგან მისი დაუდევარი ნაკერობა უნდა ეთანხმებოდეს მის მატარებელ ადამიანის სამგლოვიარო სულის განწყობილებას. ერთად-ერთი მშვენება კაბისა ის არის, რომ ძირს ტოტებს შემოვლებული აქვს დაკბილული ბაბთა, ხერხის კბილის მსგავსად. სამამაკაცო სამოსი ღართის მსგავსია, თავზე ყაბალახის მიწნაგვარ შავს მიტკალს იხურავენ. შავი ღართის პატრონი ზოგჯერ საგანგებო შავს არ იკერავს, შავის მიტკლის ნაჭრებით დაიფარავენ გულზე მასრებს და შევერცხლილ სატევრის და ქამრის ნაწილებს.

აჰა, დადგა დღე მიცვალებულის ტირილისა¹. თავახდილი კუბო სდგას სახლის შუაგულზე, კილობებზე; მის თავითი უკიდია თავლის სანთელს. კუბოს გარშემორიგებიან ქალები, ნათესავები მიცვალებულისა, შავებში, თმაგაშლილები. გვერდთ უსხედან მეზობლის ქალები—„მათვალარეფი“ — ვინც მოთქმით ტირილი იცის. მცოდნე და ღირსეულ მათვალარად ითვლება ის ქალი, ვისაც ემარჯვება მიცვალებულის დამახასიათებელი თვისებები აღნიშნოს და საერთოდ ისეთი სიტყვები იხმაროს და ხმას ისე შესაფერად აუწუდაუწიოს, რომ მაყურებელთ გული აუჩვილოს და ტირილის გუნებაზე დააყენოს. ერთგვარი ჰიმნი, საგალობელი გამოჟღერო. ყოველი ტაეპი მღერით თავდება და ხმამალალი ვიწვიში და გულის ამოსკვნა მოჰყვება. ვიწვი-ვიწვითან ერთად მოტირალი ორსავე ხელს ვაშლილ თმაზე ჩამოისეამს და წარმოადგენს მგლოვიარე ქალს, რომელიც საშინელ მწუხარებისაგან თავზე თმას იკლევს.

ორი გუნდი, სოფელთაგან შეძღვარი, ჰგალობს სამგლოვიარო მარშს, რომელსაც „ზარი“ ჰქვია, რაც ნიშნავს: საშინელებას, უბედურებას. ზარს უსიტყვოდ ჰგალობენ, ისმის მხოლოდ ერთი გაგრძელებული „ვაი, ვაი“. მოწვეული მოტირალი ჭიშკარში შემოვა თუ არა, მიდის იქვე ახლოს მდგარ ხესთან, რომელიც ტანისამოსის ჩამოსაკიდებლად არის გამოყენებული, მოიხდის

მიუშვებენ უარესად დაიხეს, ასე რომ ზოგჯერ შავი ნაფლეთ-ნაფლეთად აცვიათ ტანზე და ზედ ალამივით ფრიალებს ხოლმე.

¹ ახალწელს გარდაცვალებულს თვით ახალწლის დღეს, მეგრელთა საახალწლო ჩვეულებების თანახმად (ამაზე იხ. ჩემი მიმოხილვა: „კალანდა ანუ ახალი წელიწადი სამეგრელოში“ „მოამბე“ 1894), მშობლები არა სტირიან, პირიქით, ყველას მზიარული სახე უნდა ჰქონდეს, რომ ამით აამონ „ახალწლის სულს“. ტირილი შეიძლება მხოლოდ ახალწლის მესამე დღეს-გარეთვე არ შეიძლება მიწას მიაბარონ მიცვალებული ზედ ახალწლის დღეს, რადგან, მეგრელთა რწმენის თანახმად, ამ დღეს დამარხული მთელი წლის განმავლობაში ითხოვდეს იქნება, ამ ოჯახიდან სხვებიც დაჰმარხონ ხოლმე. მასვე გვერდით ამოუწვიან მიწაში, ე. ი. მას გარდა სხვებიც მოჰკვდნენ ხოლმე. კუბო სოფლებში ჩვეულებრივ იმ სახლში შეიკვრის, საცა მიცვალებულია, მაგრამ ახალწელიწადს გარდაცვალებულისათვის კუბოს შეჰკრავენ სახლს გარეთ, სადმე მინდვრად, თანახმად უკვე მოხსენებულ რწმენისა, რომ ახალწელიწადი არ იქნეს დაწვებული კუბოს შეკვრით, ე. ი. სიკვდილით.

ქუდს, ნაბადს, ჩამოიხსნის იარაღს და ყველაფერს ხეზე დაჰკიდებს; ამის შემდეგ ახალუხისა და პერანგის საკინძებს იმდენზე გაიხსნის, რომ გულმკერდი ნაწილობრივ გამოუჩნდეს. შედარებით ცოტახნის წინათ მოტირალნი წელს ზემოთ ტანს იმიშვლებდნენ და ფეხებიდანაც საცმელს იძრობდნენ. 3—4 კაცი მწყობრში დგება და გუნდი ზარს დაიწყებს თუ არა, მოტირალნი ორიგ ხელით შუბლს¹ იტყევენ და „ვაი, ვაი“-ის ძახილით გაემართებიან სახლისაკენ, სადაც კუბო ასვენია. კუბოსთან მისულები დაიჩოქებენ და ყოველი მათგანი სათითაოდ ჩამოსთვლის მიცვალებულის ყოველ ღირსებას და ვაჟკაცობას და აღიარებს, თუ რამდენად უსაზომია მისთვის ამ შემთხვევაში ასეთი უბედურება და მწუხარება. მოტირალნი მიცვალებულს რომ იტირებენ, გულს იმჯილავენ² და ისე მიუსამძიმრებენ („მენგარა“) მშობლებს — ნათესავეებს, რომელთაც იმ შემთხვევაში ჭირისუფლები ჰქვიან, რაც ნიშნავს: უბედურობის ბატონებს. მოტირალთ ორიგ მხარეზე მოჰყვებიან მოწესრიგენი, რომელნიც ჰზრუნავენ იმისათვის, რომ მოტირალთ მეტის-მეტი ტირილითა თუ მწუხარებით თავი არ დაიოხონ და თან უშველონ თავისუფლად შევიდ-გამოვიდნენ იმ სახლიდან, სადაც კუბო ასვენია. ამ დროს მეორე გუნდს მოტირლების მეორე წყება მოჰყავს, ხოლო პირველი წყება ეზოში გამოდის და ა. შ.

მეგრელსა სწამს, რომ ტირილის დროს გარდაცვალებულის სული იქავე, კუბოსთანა სდგას და თვალყურს ადევნებს სატირლად მისულთ. იგი დიად უკმაყოფილოა, ოდეს მეზობლები და ნაცნობები თავის მოვალეობას პირნათლად არ ასრულებენ და ჯეროვნად არა სტირიან. პირიქით, უხარის, როცა უყურებს კუბოს გარშემო შეჯგუფებულ მოტირალ ხალხს, რომელსაც გულწრფელადა სწყინს მისი გარდაცვალება, ამ სოფლიდან სულეთში გამგზავრება. სრულებით ბუნებრივია, რომ სიტყვა დამტირებელი („მანგარალი“) მეგრულად აღერსისა და ნაზის გრძნობის გამოხატველ სიტყვადაცაა გადაქცეული. დედა ხშირად მიმართავს შვილს ასეთის სიტყვებით: „ჩქიმი მანგარალი“, ე. ი. ჩემო დამტირებელოვო. ამით დედა გამოხატავს თავის სურვილს, რომ შვილმა, როგორც წესია, ისე დაიტიროს დედა, როცა ეს უკანასკნელი მოკვდება. ერთ ხალხურ ლექსში ნათლადაა გამოხატული, თუ რა რიგ აფასებენ მეგრელები დატირების წესის შესრულებას. ამ ლექსში ვაჟი თავის სატრფოს ასე მიმართავს:

¹ მწუხარების უმეტესის სიძლიერით გამოხატვის ნიშნად, მას აქეთ დიდი ხანი არ არის, მოტირალნი თავსა და ტანზე მათრახს ირტყამდნენ. დღეს, როგორცა ვთქვით, მხოლოდ ორიგ ხელით იტყევენ შუბლს და ეს მეგრული ტირილის პროცესის აუცილებელ მოქმედებად ითვლება. რაც უფრო ღირსეული და გულსაწავია მიცვალებული, მით უფრო კნინი არაფერი უნდა დააკლონ ტირილის ჩვეულებას. როცა უნდათ დაამცირონ ღირსება ამათუიმ ადამიანისა, ასეთზე ჩვეულებრივ ასე ამბობენ: „ცალი-ხელით სატირელიო“ (ცალიხეშ ონგარალი), ე. ი. იმის ღირსი არ არის, რომ სიკვდილის შემდეგ ორის ხელით ანუ ერთგულად დაიტროს კაცმა.

² აქედან წარმომდგარია ასეთი ჩვეულება: სინანულის ან ნაღვლის გრძნობის გამოსახატავად მეგრელი გულზე მჯიღს ირტყამს ხოლმე.

„დობლურადა, დომინგარი,
 გომინთხორი საფულე,
 სქანი სქვამი ხე-კუხხითი
 დიხა ქომნმოჭაბულე.

მე თუ მოვკვდე, დამიტირე,
 გამითხარე მე საფლავი,
 შენი ლამაზ ხელ-ფეხითა
 ზედაც მიწა დამაყარე.

ნათესავეები შორეულ სოფლებიდან შეეგებიანები მოდიან ტირილში, თან საკუთარი გუნდი მოჰყავთ მოზარეთა. წინ მოუძღვით დიდი კელაპტარი, შავ ნაჭრებით მორთული. თუ მომავალი ნათესავი ქალია, თმა გაშლილი აქვს და როცა ამათუიმ სოფელზე გაივლის, კვილს იწყებს და მოზარენი ზარს ეუბნებიან. ყველასათვის აშკარაა, რომ ვისიმე სატირლად ცხენებით მიდიან. ნათესავეები, რაც უნდა შორსა სცხოვრობდნენ, თავის გარდაცვლილ ნათესავის ტირილში უეჭველად უნდა დაესწრნენ. ვინც ამათუიმ მიზეზით ტირილის დღეს ვერ მოვა, ტირილის შემდეგ მივა და იტირებს მიცვალებულის ნიშანზე. ამისთვის მიცვალებულის დარჩენილ ტანისამოსს ტახტზე გაშლიან და ისე სტირიან, თითქო ნამდვილი მიცვალებული ესვენოსთ წინა. აი, ამასა ჰქვიან ნიშანი—საგანი ანუ მაჩვენებელი და მოსაგონარი მიცვალებულისა.

როდესაც ქმარს ცოლი უკვდება, ტირილის დღეს მისთვის სამგლოვიარო კარავსა სწნავენ და სადმე კუთხეში მისდგამენ, რაც უდრის ქართულ საბნელეთს. ამ კარავში შედის დაქვრივებული ქმარი, დაღვრემილი, უზომო მწუხარების და სასოწარკვეთილების გამოხატველსახიანი. ამით გამოხატავს, რომ ამ დღიდან ისიც მკვდარია, ბნელშია, ღირსი არ არის მზის სინათლის ყურებისა. როდესაც მოტირალნი მიცვალებულს იტირებენ, მიდიან კარავთან და შიგ მჯდომ ქმარს მიუსამძიმრებენ. ზოგჯერ ტანისამოსს გაშლიან კუბოს მოშორებით ტახტზე—ქალისას და კაცისას, ერთი გამოხატავს მიცვალებულ ცოლს და მეორე ქმარს. როდესაც ნამდვილ მიცვალებულ ქალს იტირებენ, მოტირალნი მიდიან ნიშნებთან და ორსავე დასტირიან. ეს ცერემონია გამოხატავს ცოლის სიკვდილთან ერთად მისი ქმრის სიკვდილსაც. თვითონ ქმარი ამდროს დამალულია, რომ დამსწრეთ სრული ილუზია მიიღონ სიკვდილისა, გაუჩინარებისა, მოსპობისა.

მოტირალნი ტირილს რომ მორჩებიან, 20—30 კაცისაგან შემდგარ ჯგუფებად მიწვეულ იქნებიან სეფაში ქელეხის საჭმელად, სადაც მოერთმევათ სამარხო საჭმელები: პური, მჭადი, ლობიო, თევზი, ზეთისხილი, მწვანილი (ბოლოკი) და ღვინო. ჭამის დროს ყოველი მოტირალი მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად ღვინით სავსე ჭიქას პურზე გადაუქცევს და ამით გამოხატავს სურათს, თითქო მიცვალებული მოდიოდეს და პურსა სჭამდეს და ღვინოსა სჭამდეს. მამაკაცები ცალ მხარეზე სხედან და მეორე მხარეზე დედაკაცები.

ამ ქელეხისათვის მოტირალთ, შეძლებისადა გვარად, ერთგვარი ფულადი შესაწირავი მოაქვთ, რომელსაც „გინაფორალი“ (გადასაბურავი) ჰქვიან და

რომელიც ერთ-ერთ წერის მცოდნეს მიერ ქალაქდზე აღინიშნება ხოლმე ნაფორალი¹ ქართულად ნიშნავს გადასაფარებელს (იგულისხმება: მიცვალეზულის გადასაფარებელი) და აზრად აქვს დაჰფაროს ის ხარჯები, რაც ამ ქელეხის გამართვას სჭირდებოდა. ძველად ყოველ მოტირალს თან მოჰქონდა დამზადებული სურსათ - სანოვაგე: გამომცხვარი მჭადი, მოსახარში ლობიო, ღვინო, ნიგოზი, ხახვი, ასე რომ მიცვალეზულის პატრონს ხარჯვა რისამე არა სჭირდებოდა და იოლად გამოდიოდა. მაგრამ ამ ჩვეულებას დღეს² თავისი პირვანდელი ხასიათი ურთიერთ დახმარებისა თანდათან ეკარგვის და კომერციულ ფორმას ღებულობს: მიცვალეზულის ჭირისუფალნი ცდილობენ, რაც შეიძლება, ნაკლები დახარჯონ და რაც შეიძლება მეტი აიღონ ფულით, გადაბურვის სახით.

როგორც ვთქვით, სამეგრელოში მიცვალეზული ასე არ დაიმარხვის მიწაში, რომ წინასწარ არ დაიტირონ ხოლმე. რაც უნდა ღარიბი და უქონელი იყოს ოჯახი, მიცვალეზული მაინც უნდა იტიროს და ქელეხი გამართოს, მეზობლები მოიწვიოს, პური აჭამოს და მიცვალეზულისათვის შესანდობარი ღვინო დააღვინოს. რაც უფრო უხვად გაუმასპინძლებიან მოტირალთ, მით უფრო გაიხარებს მიცვალეზულის სული, რომელიც ამიტომ ადვილად შორდება სხეულს.

სადაც უნდა მოკვდეს მეგრელი, ნათესავეები ვალდებულნი არიან შინ მოასვენონ მიცვალეზული, იტირონ და თავიანთ წინაპრების გვერდით მიაბარონ სამშობლო მიწას. ამ ნიადაგზე ზოგჯერ დიდ გაუგებრობას აქვს ხოლმე ადგილი და განსაკუთრებით როცა კაცი კვდება სადმე ქალაქ ადგილას და იქვე იმარხება და ნათესავეებს, რომელთაც მიცვალეზულის წამოსვენება სოფელში უნდათ და ადმინისტრაციის განკარგულებით სხვადასხვა ფორმალობა აქვთ შესასრულებელი მიცვალეზულის წასასვენებლად ნებართვის გამოსატანად. მეგრელი კანონის მოთხოვნას ნაკლებ მნიშვნელობას აძლევს², ვიდრე მთელს საუკუნეებით გადმოცემულ ჩვეულებათა მოთხოვნას, ფარულად თხრის საფლავს, იქიდან თავისი მიცვალეზული ამოაქვს, ასო-ასო სჭრის, რომ უფრო გაუადვილდეს ჩუმათ წაღება, გვამს საბოლოოდ გახრწნის ასაცილებლად — ამარილებს, ალაგებს ხურჯინში, მოაქვს სამშობლო სოფელში, იქ საჯაროდ დაიტირებს და ისე მიაბარებს მიწას. ამგვარად პირნათლად ასრულებს თავის მოვალეობას მიცვალეზულის წინაშე, რომლის სული „ვერ მოისვენებს“, თუ გვამი სამშობლო სოფელში არ დაიმარხა.

რომ მოვრჩეთ მეგრელთა მიერ მიცვალეზულის დატირების წესების აღწერას, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიხსენიოთ ერთი ჩვეულება, ანუ უკეთ, ნაშთი ჩვეულებისა, რომელიც დღემდე დარჩენილია ზოგიერთ პირველყოფილ ხალხებს შორის. წმინდა ეკონომიურის მოსაზრებით, ესენი ჰხოცავენ იმ მოხუცებულ ან უკუჩრებელ ავადმყოფთ, რომელნიც მხოლოდ მძიმე ტვირთად აწვანან თავისიანებს. ეს ჩვეულება, თანახმად გადმოცემისა, მეგრელთაცა ჰქონიათ. როდესაც მოხუცებულს თვითონ არ შეეძლო რისამე გაკეთება და თავის რჩენა,

¹ როცა მეგრელს ვინმე რასმე (ფულს, მაგალითად) გამოართმევს და აღარ დაუბრუნებს თუ ბევრი არ არის და იმისათვის ხელის გასვრად არა ღირს ჩივილი, წყევლის ასეთ ფორმულას ხმარობს: „სქანი გინაფორალი (ორდას)“, ე. ი. შენს გადასაბურავად (იყოს)! ანუ ამით უნატრებენ ისეთ მდგომარეობას, როცა გადაბურვა იქმნება მისთვის საჭირო, ე. ი. სიკვდილი.

² იგულისხმე XIX საუკუნის მეორე ნახევრის სამეგრელო.

შვილები თურმე მოუწნავენ კალათას, შიგ ჩასვამდნენ და ხრამში გადააგდებდნენ, ნადირისა და გარეულ ფრინველთა შესაქმელად. ამ ნიადაგზე ანდაზაცაა დაჩენილი: ისეთი გოდოლი მოსწანით, თქვენს შვილიშვილებსაც გამოადგესო, ერთხელ, ერთს მოხუცს ასეთი დღე მოელოდა. წინაპრებისაგან დაკანონებულ ჩვეულების წინააღმდეგ ანა როგორ წავიდოდა და მისთვის გოდოლის მწვენელს შვილებს თურმე ასეთის დაცინვით დარიგებით მიჰმართა: შვილებო, ვხედავ ჩემს დღეს, მხოლოდ ერთსა გთხოვთ: გოდოლს რომ სწნავთ, ისეთი მაგარი მაინც მოსწანით, რომ თქვენს შვილებსაც გამოადგესო. მოხუცმა ამ ნართაულ სიტყვებით შვილებს აგრძნობინა, თქვენც ჩემი დღე მოგელითო. შვილები დაფიქრდნენ, გოდოლის წვნაზე ხელი აიღეს და მოხუცი ხრამში გადაჩვენეს გადარჩა.

მაგრამ თუ ამ ჩვეულების შესახებ მხოლოდ მოგონება-და დარჩა ხალხის ზეპირსიტყვაობაში, მეორე ჩვეულება იმავე ხასიათისა, მხოლოდ ნაშთის სახით, დატულია დღევანდლამდე. როცა ესა თუ ის ადამიანი ძალზე მოხუცდება და შეურიგდება იმ აზრს, რომ სიკვდილი ადრე იქნება თუ გვიან არ ასცდება, განსაკუთრებით, როცა ხედავს, რომ სიკვდილს შემდეგ არავინა რჩება სახლში ისეთი, რომ იზრუნოს მის დატირებისა და დასაფლავებისათვის ისე, როგორც ჩვეულებადა აქვთ სამეგრელოში, თვითონ, სიცოცხლეშივე, ჰმართავს თავის თავის დატირებას. ერთ დანიშნულ დღეს, ტირილის ყოველსავე წესის დაცვით, ნაცნობ-მეგობრები მოდიან და სტირიან მოხუცს, რომელიც ვითომ მიცვალებულს წარმოადგენს, მის მაგიერ მოტირალთა წინაშე „ნიშანია“ გაშლილი მოხუცისა, სკამენ ქელებსა, სვამენ „გადაცვალებულის“ სულის შესანდობარსა, ხოლო როცა ნამდვილად მოჰკვდება, ყოფილ „მიცვალებულს“ არავინა სტირის, საფლავს გაუთხრიან და პირდაპირ ასაფლავებენ.

არიან მომსწრენიც იმისა, რომ ერთს მოხუცებულს სიცოცხლეშივე შეეკვრევიანებინა თავისთვის კუბო და მალლა სხვენზე ინახავდა თურმე თავის სიკვდილის დროისთვის.

* * *

ყველა მოტირალთა ცრემლები „დაეყარა“ მიცვალებულს, მეტი სატირლად მისასვლელი არავინაა; ყველა გაძლა ჭამა-სმით და შესანდობარი დალია მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად. დგება მიცვალებულის გამოსვენების წამიც. კუბოს სდებენ ჯალამბერზე—ერთმანეთს მოშორებით მიკრულ ორ ხელნების სახის ძელზე ანუ საკაცეზე. ქალები საშინლად გაჰკივიან, მოზარენი ზარს ამბობენ და ამასობაში მიცვალებულიც გარეთ გამოაქვს. მაშინვე სახლს ცოცხს მოუსვამენ: ნავაგთან ერთად უნდა გაიტანონ გარეთ ყოველი ნიშანი სიკვდილისა და ამ სახით ხელს უშლიან: სიკვდილმა ფეხი მოიკიდოს ამ სახლში, სხვაც იმსხვერპლოს აქედან.

კუბოს ჯერ მამაკაცები მისდვენ, მერე ქალები,—ნათესავეები მიცვალებულისა, რომელთაც სხვა ქალები იჭერენ და ხელს უშლიან თმები არ დაიგლიჯონ, ფრჩხილებით სახე და გულმკერდი არ დაიდადრონ. სამგლოვიარო პროცესიის სავალ გზაზე გაისმის მოთქმით ტირილი, მოზარეთა გალობა. დასასრულ, პროცესია მიაღწევს ეკლესიასაც, რომლის გაღავანშიაც უნდა მიწას მიაბარონ მიცვალებული.

მაგრამ სანამ ავსწერდეთ თვით დასაფლავების ჩვეულებებს, განვიხილოთ მეგრელს როგორ წარმოუდგენია სიკვდილი და საერთოდ საიქიოს ცხოვრება, რომ ლოგიკურად და ამ წარმოდგენისაგან პირდაპირ გამომდინარედ გვეჩვენოს ის წესები და სარწმუნოებრივი ცერემონიები, რომელთა ასრულება სავალდებულოდ მიაჩნიათ მეგრელთ თავიანთი მიცვალბულის დაკრძალვის დროს.

ყოველთა უწინარეს, განესაზღვროთ, სიკვდილი როგორ წარმოუდგენია მეგრელს. სიკვდილი—ერთგვარი ძილია. ამ ორ ფიზიოლოგიურ მოვლენას შორის მეგრელისათვის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ ძილი, რომლის შემდეგ დაღლილი ორგანიზმი ჩვენი ისვენებს, ახალ ძალას იკრეფს სამოძრაოდ, დიდხანს არა გრძელდება, ხოლო სიკვდილის ძილი—სხეულისათვის გრძელდება სამარადისოდ, მეტად ვეღარ იღვიპებს. სააქაო, მიწიერ ცხოვრების ფუნქციებს თანაბრად ასრულებენ როგორც სხეული, ისე სული: როცა დღისით სხეული იქანცება და იძინებს, მისი სული შორდება და განაგრძობს აასრულოს სხეულის ყველა ფუნქციები. სული ძილის დროს სხეულს გაეცლება და შორს, განუსაზღვრელ მანძილზე მიდის იმისდა მიხედვით, სადა სრულდება ის მოქმედება, რომელიც სიზმარში გვეხატება. ამიტომ უცბად გაღვიძება მძინარესი, მეგრელის წარმოდგენით, საშიშოა, ამას შეიძლება ცუდი შედეგი მოჰყვეს, ზოგჯერ სიკვდილიც, მძინარესათვის; კიდევ კარგი, თუ მძინარეს სული ამ დროს სადმე ახლოსაა და ადვილად და შედარებით მალე შეუძლია დაბინადდეს თავის „სამყოფელში“. მაგრამ თუ მძინარის გაღვიძების ჟამს მისი სული შორსაა ძილის ადგილიდან, მძინარეს ბევრი დრო დასჭირდება, სანამ გამოფხიზლდებოდეს და თავის აზრებს წესსა და რიგზე დააწყობდეს. ამგვარად, სიკვდილი წარმოდგენილია მსგავსად ძილისა, მხოლოდ უფრო ხანგრძლივისა, ანუ, უკეთ, დაუსრულებელისა, რომელსაც სიკვდილი ადამიანს მოუვლენს ხოლმე. მეგრულად დამახასიათებელი თქმაა მკაფიოდ წარმოსადგენად მაგარ, გაუღვიძებელ ძილის შესახებ: იმაზე, ვისაც ასეთის ძილითა სძინავს, ამბობენ ხოლმე: მკვდრის ძილმა წაილოვო („ლურელიშ რულქ მიდელუ“), ე. ი. თითქმის მოკვდა.

ადამიანის სხეულში სულის სამყოფელი—თავია. როცა სული „ამოხტება“ (გეშასხაბუნს) სხეულიდან, ეს უკანასკნელი მძოვრად (ნძორი) იქცევა, ე. ი. ისეთ საგნად, რომელიც მოკლებულია მოძრაობას და რომელიც ზიზლსა ჰგვრის ხოლმე, ეს მძოვრი მალე გაიზარწნება და მასთან ერთად სიცოცხლე თითქო შესწყდება. მაგრამ ეს მოვლენა მხოლოდ მოჩვენებითია. ნამდვილად კი ადამიანის ხილულ სხეულისაგან განერიდება სული¹, ანუ სხვა სხეული, ჰაეროვანი, არამატერიალური, ლანდის მსგავსი. ადამიანის სული, რამდენიმე ხნის შემდეგ, რაზედაც ქვემოთ გვექნება ლაბარაკი, საბოლოოდ მიდის ზეცაში („ზეცაში“), სულეთში (ოშურეთი) ან სულთა სამეფოში, რომელიც სულ ზევითაა, ვარსკვლავ-

¹ მეგრელების მიერ აღიარებულ დუალიზმისა და ადამიანის სხეულში სულის მოძრაობის შესახებ აღვნიშნავთ შემდეგს თქმას: სული მიდგია (შური მილაშიდეუ); ან კიდევ მეგრელის მიერ გაბრაზების დროს საშინელის მუქარის ფრაზას: სულს ამოვადრობ (შურს გეშავილა).

მეგრელის აზრით, ცხოველებში მხოლოდ ადამიანსა აქვს სული. ადამიანს გარდა სხვა ცხოველი მოჰკვობა. თუ არა, მისი სიცოცხლე თავდება, ადამიანი კი სააქაო ცხოვრების შემდეგაც განაგრძობს ცხოვრებას, სულეთში, სულების სამყოფელში.

ვებს ზევით, და რომელიც გაგრძელებაა სააქაო, მიწიერ ცხოვრებისა. ეს უსუსულო, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, სხეული შეინარჩუნებს ყველა იმ გრძობათ, რომელნიც ჰქონდა პირველ, „დაძინებულ“ სხეულს, საიდანაც ის გამოვიდა: სული განიცდის ყველა ამ გაჭირვებასა და სურვილს. აქვს იგივე სიყვარული თუ სიძულვილი, რასაც მიწიერი არსებანი ეპატრონებიან. სულები სიზმარში თავის მშობლებ-ნათესავებს გამოეცხადებიან ხოლმე, უზიარებენ თავიანთ სიხარულსა თუ მწუხარებას, ჰკითხულობენ მათს ამბავს, ეხმაურებიან ყოველ მათს წამოწყებაში. ჭამის მოთხოვნილება სულეთის მცხოვრებთ შერჩენილი აქვთ ხოლმე. მაგრამ ამ მხრივ მათი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ეკისრებათ მათს ნათესავებს, „ძირს“, მიწაზე, დარჩენილთ. ეს მშობლები თუ ნათესავები დროდადრო თავიანთ მიცვალბულთათვის მართავენ საკუროთხებს ანუ ტაბლებს. საკუროთხი წარმოადგენს კრებას იმ საქმელებისას, რაც მიცვალბულს აქ სიცოცხლეში უყვარდა. დიდ დანაშაულად ითვლება მეგრელისათვის, თუ სათანადო ყურადღება არ გამოიჩინა სულების მიმართ, თუ თავისი მოვალეობა მათ მიმართ ზედმიწევნით არ ასრულა, თუ საკმაოდ არ იზრუნა მათი კეთილდღეობისათვის. ასეთს მეგრელს აუცილებელი სასჯელი მოელის სულებისაგან, სულეთში ტანჯვა-წვალებაში მყოფებისაგან. გაბოროტებულნი ღამ-ღამობით სოფელში ჩნდებიან მოძრავ ნათლის სვეტების სახით და სჯიან თავიანთს უზრუნველ და უდარდელ ნათესავებს და მატერიალურ ზარალს მიაყენებენ ხოლმე: შინაურს საქონელს ჰირს გაუჩენენ ან თავს დაატეხენ რაიმე უბედურებას, რის მსხვერპლად ოჯახის ესათუის წევრი ხდება ხოლმე. უამბნიათ ისიცა, რომ ერთხელ საღამოს სულმა თავის ნათესავს წაართვა ერთი წყვილი ხარი, რომელსაც ის ტყიდან შინ მოერეკებოდა თურმე. როცა ღამე სულები სოფელ-სოფელ დაგოგავენ, ერთმანეთს ხმას აძლევენ გაგრძელებული სტვენის საშუალებით. ამიტომ მეგრელი, განსაკუთრებით ღამე, ერიდება სტვენას, რომ ამით რომელსამე სულს არ ეგონოს—მეძახიანო, და ისიც მსტვენელის სახლში არ წამოვიდეს და ასეთისე არ დააზარალოს.

სალათას ძილით დაძინებულთა და მერე გამოღვიძებულთაგანაც ესმის ხოლმე მეგრელს საიქიოს ამბები, ზოგჯერ მეტად დაწვრილებითაცა. სალათას ძილი, მეგრელის წარმოდგენით, იგივეა, რაც ნამდვილი სიკვდილი, დასასრული მიწიერ ცხოვრებისა, სულის გადასვლა სულეთში. მაგრამ ასეთი სიკვდილი შედეგია გაუგებრობისა, შეცთომისა, რომელიც ზოგჯერ მოუვა სიკვდილს. ეს შეცთომა, რა თქმა უნდა, გამოსწორდება სულეთში. სანამ სულეთში შევიდოდეს, ახალგარდაცვლილმა უნდა გაიაროს „ბეწვის ხიდე“¹ (ბეწვიზ ხინჯი), რომელიც ჩვენს პლანეტას სულეთთან უერთებს. როცა სული ამ საბრკოლს გასცდება და სულების სამეფოში თავს ამოჰყოფს, სულეთის მცხოვრებნი გარსშემოეხვევიან, გაიკვირებენ მის მეტიჩრობას, წინამასწარ ამოსვლას, უბოდიშოდ

¹ ბეწვის ხიდი ანუ ბეწვისაგან გაკეთებული ხიდი—შემავრთებელია სააქაოსი და საიქიოსი. იქით-აქეთ უსაზღვრო სივრცეში სდულს კუპრი. თუ სული ცხონებულია და ცოდვები არ ამძიმებს, მსუბუქად და იოლად გაივლის ბეწვხედ. ხოლო თუ ცოდვილია და ცოდვებით დატვირთული, ამ ადუღებულ კუპრში ჩავარდება.

გამოადგებენ კინწის კვრით, როგორც დაუპატიჟებელ სტუმარს და თანაც ეტყვიან: „შენი ჯერი ჯერ არ მოსულა, სიკვდილი აჩქარებულა, ჯერ წამოსაყვანი არა ყოფილხარო“. ნათესავ-ნაცნობები შეცთომით მისული სულისა სარგებლობენ ამ შემთხვევით და სხვადასხვა რასმე ავალბენ თავისიანებთან, ვინც „ქვევით“, მიწაზე, სცხოვრობენ; ქებასა და მადლობას უთვლიან იმათ, ვინც საკურთხებს უკეთებენ; პირიქით, საყვედურით ავსებენ იმათ, ვინც მათთვის არა ზრუნავენ, აქ შიმშილითა ხოცავენ. „გაგონილა,—იძახიან ისინი,—ყველანი სჭამენ, სვამენ, განცხრომაში არიან, ჩვენ კი მშვიერ-მწყურვალნი ვყრივართ, რადგან საკურთხებს არ გვიკეთებნო“... სალათას ძილისაგან გამოღვიძებული სათითაოდ ყველას ეუბნება სულების მიერ დავალებულს, მოუთხრობს მათის მიცვალებულების სულების ამბავს, ვის რა უღზინს, თუ უჭირს.

მიცვალებულს ეკლესიაში რომ მიასვენებენ, მღვდელი წესს აუგებს, შუბლზე და ხელებზე ზეთს წაუსვამს, და ქალების საერთო წივილ-კივილში კუბოს საფლავეში ჩაუშვებენ. მიწაში კუბოს ჩაშვებისას ეკლესიის ზარებსა ჰრეკდნენ. წინათ, როცა ეკლესიებში ზარები იშვიათი იყო, მღვდელი ხეზე დაკიდებულ ფიცარს ჯოხს არტყამდა და ზარების მაგივრად ხმას გამოაცემინებდა. მიცვალებულს საფლავეში ჩაუშვებენ, პირველად მღვდელი იღებს ამონათხარ მიწას მუჭით და ზედ აყრის მიცვალებულს. მღვდელს შემდეგ დამსწრენი ყველანი იღებენ პეშვით მიწას და აყრიან¹, თან ცდილობენ მიწას ქვა არ გაჰყვეს—მკვდარს „არ ეტკინოსო“.

მიცვალებულს, ჯერ კიდევ შედარებით ახლობან, საფლავეში მის საჯდომ ცხენს ჩაატანდნენ ხოლმე, რომელსაც სულეთშიაც უნდა განეგრძო თავისი სამსახური პატრონისათვის. ეს ჩვეულება ძალიან გავრცელებული იყო მთელს საქართველოში, რაიცა მტკიცდება მის სხვადასხვა პროვინციებში საფლავეების გათხრის დროს აღამიანის ძვლების გვერდით ცხენის ძვლების აღმოჩენითა. სულ ძველად მიცვალებულ ქმართან ერთად ასაფლავებდნენ მისს ცოცხალ ცოლსაც, რომელსაც ცოლობა უნდა გაეწია თავის გარდაცვალებულ ქმრისათვის სულეთშიაც. მაგრამ ჩვენამდე მხოლოდ სიმბოლიურად მოაღწია ამ ორმა ჩვეულებამ. სულ დიდი ხანი არ არის, ცხენს ძუას მოსჭრიდნენ და პატრონის საფლავეში ჩააყოლებდნენ; მაგრამ მეგრელებს ახლა ესეც არ მიაჩნიათ საჭიროდ, სჯერდებიან იმას, რომ მოჰყავთ შავით შემოსილი უნაგირიანი ცხენი თავის გარდაცვა-

¹ მიცვალებულისათვის შესასრულებელ წესებში მიწაში დამარხვა და მიწის მიყრა—მთავარი ნაწილია დასაფლავების პროცედურისა. მიცვალებული უმეკველად უნდა იქნას დამარხული და მიწამიყრილი, რომ მისი გვამი არ დარჩეს მიწის ზედაპირზე, ნადირის შესაქმელად. მიწის მიყრის პროცესი გამოიხატებოდა მით, რომ სამარეში ჩაშვებულს კუბოს მიცვალებულისას პეშვით მიწას მიაყრიდნენ ხოლმე. ეს აშკარადაა გამოხატული ზემოთმოყვანილ ქალვაჟის სატრფიალო ლექსის ბოლოში:

„სქანი სქვამი ხე-კუჩხითი
დიხა ქომნმოჭაბულე.

შენი მშვენიერ ხელ-ფეხითა
მიწა ზედა დამაყარე.

ლებული პატრონის საფლავთან, ცხენი მანამდეა გაჩერებული, სანამ მის პატრონს მიწას მიაბარებდნენ; შემდეგ ისევ სახლში მოჰყავთ. იგივე ითქმის მიცვალეზულის დარჩენილი ქვრივის შესახებ. ქვრივი კმაყოფილდება იმით, რომ მოიჭრას ნაწნავი თმები და ჩაატანოს თავისს ქმარს. მაგრამ თანდათან ეს ჩვეულებაც გადავარდნილად უნდა ჩაითვალოს და კანტი-კუნტად თუ წააწყდება კაცი. დღეს ქვრივი მხოლოდ მიიწვევს თავის მიცვალეზულ ქმრის საფლავში ჩასაგარდნად და სიმბოლიურად აჩვენებს დამსწრეთ, რომ ცოცხლივ უნდა დაიმარხოს ქმართან ერთად, თან გაჰყვეს სულეთში. როცა ძიძას თავისი გაზრდილი უკვდება, ხსენებულ ჩვეულების თანახმად, ნაწნავებს იჭრის და საფლავში ჩააყოლებს გარდაცვალეზულ გაზრდილს.

მიცვალეზულს საფლავში ჩააყოლებენ აგრეთვე ხელადით ღვინოს, ფულს, არაყს, თუთუნით სავსე ქისას, ტალ-კვესსა და აბედს,—ყოველივე ეს საჭიროა მიცვალეზულისათვის სულეთში. ძუძუთა ბავშვის საფლავში შუშით რძეს ჩააყოლებენ ხოლმე.

ერთი წლის ბავშვის ცხედარს აკვანში ჩაკრულად წაასვენებენ დასასაფლავებლად, იქ ბავშვის სხეულს ცალკე მიწაში ჩაუშვებენ, ხოლო აკვანს, რომელიც ამ შემთხვევაში კუბოს მაგივრობასა სწევს, ეკლესიის გალავანში სტოვებენ. ასეთი აკვანი, მეგრელთა რწმენით, ბედნიერების მომნიჭებელია, და ვისაცა სჭირდება, ეკლესიიდან წამოიღებს და თავის ბავშვს შიგა ზრდის ხოლმე. საფლავში ჩაშვების დროს მიცვალეზული ბავშვის სხეულს ქვეშიდან ყავარს ან ცაცხვის ქერქს ამოუდებენ, რომ მიწასთან შეხებისაგან უსიამოვნო გრძნობა არ განიცადოსო. ყვავილისაგან გარდაცვლილი სრულებით უკუბოდ იმარხება. საქმის გახლავით, რომ „ბატონების“ სული, — მეგრელის რწმენით, — კაცს კი არა ჰკლავს, არამედ თავის სამეფოში მიჰყავს, როგორც ყმა და მონა. ამიტომ, მეგრელს უფლება არ აქვს „ყვავილისაგან“ გარდაცვალეზული მკვდრად მიიჩნიოს, პირიქით—ცოცხლად ჩასთვალოს და, როგორც ასეთი, უფლება არა აქვს ისე დაასაფლავოს, როგორც ამას დასაფლავების დადგენილი წესები მოითხოვს; და რომ ბატონები არ გააჯავრონ კუბოს ჩვენებით, მიცვალეზულს პირდაპირ საკაცზე დაასვენებენ და შიშველ სხეულს მიაბარებენ მიწას. ამნაირი რწმენა ბატონების ავადმყოფობის შესახებ მეგრელს აიძულებს ბატონებისაგან მოკლული ადამიანი არ დაიტეროს, როგორც ჩვეულებრივი მიცვალეზული. ჯერ დამარხავენ დაუტერებლად. და მხოლოდ 3—4 თვის შემდეგ, ე. ი. როცა იმდენი ხანი გაივლის, რამდენიც, მეგრელის აზრით, საკმაოა, რომ ბატონებს დაავიწყდეთ, თუ ოდესმე ამა თუ იმ ოჯახიდან „ტყვედ“ რომელიმე წევრი წაიყვანეს, გაიმართება დატერება მიცვალეზულის ნიშანზე.

დაკრძალვის განმკარგულებლები ცდილობენ, საფლავის ამოვსების შემდეგ, მიწა კარვად დატკეპნონ ფეხებითა და ზევიდანაც ბეჭობი რამ გაუკეთონ საფლავის სისწრივ. ამ ბეჭობის ორსავე მხარეზე მიწაში ჩაარჭობენ თითო-თითო დიდი, კონუსებრი ფორმის ქვას. მიცვალეზულის ორიენტაციის მხრივ დაცულია წესი, რომლის ძალით მას პირი აღმოსავლეთისაკენ უნდა ჰქონდეს შექცეული. სხვა სასაფლაო ნიშანს მეგრელის საფლავზე ვერ ნახავთ.

აქ მოვიხსენიებთ ერთს ჩვეულებას, რომელიც გვიჩვენებს იმას, რომ მიცვალებულისათვის ხელის მიკარება შემწიკვლელად ითვლება, რის შემდეგ ხელისშემხებმა უეჭველად უნდა დაიბანოს ხელები. დასაფლავების შემდეგ უკანდაბრუნებული მოტირალნი ეზოში უეჭველად იბანენ ხელებს და ზოგჯერ პირსაც.

ეს არის ერთადერთი სახე მიცვალებულის დასაფლავებისა, რომელსაც ვხვდებით ჩვენს დროში სამეგრელოში. სხვა გვარი დამარხვის შესახებ თქმულება არაფერია დარჩენილი. ამასთან, ის თქმანი, რომელნიც გამოხატავენ დასაფლავების ჩვეულებებს, ყველანი მოწმობენ იმას, რომ მხოლოდ ისეთი დასაფლავება იცოდნენ მიცვალებულისა, სახელდობრ: მკვდარი მიწაში ისე დაეფლოთ, რომ გარეშეს გასჭირებოდა მისი ამოთხრა მიწიდან. თვით მეგრული სიტყვა საფულუა ნიშნავს დამალულ ადგილას ჩადებას, დამარხვას რისამე. ზმნა საფულუა - საგან წარმომდგარია არსებითი სახელი საფულე, ანუ ქართული საფლავი.

ზემორე ჩვენ მოვიტანეთ ხალხური ლექსი, რომელშიაც, ანდერძის სახით, გამოთქმულია მოტრფიალე ვაჟის თხოვნა სატრფოსადმი: რომ მოვკვდე, ჩემს ცხედარს ცრემლები დააპკურეო. იგივე სთხოვს: გამითხარე მიწა, შიგ ჩამდევი და მიწა კარგად დამატკებნე ხელ-ფეხითაო. ლაპარაკში, როცა უნდათ გამოხატონ გულმტკივნეულობა და სიკეთე ვისიმე, მეგრელები ხშირად მიმართავენ ამ სიტყვებს თავიანთ კეთილის-მყოფელთ „ნეტავი, შენის ხელით მიწა დამეყრებოდეს“. დასასრულ, შემდეგი გამოთქმანი იმას მოწმობენ, რომ მიცვალებული უეჭველად მიწაში უნდა იყოს დამარხული: „შე მიწადასაყრელო“ („სი დინამუნაციმალი“); „მიწაში ჩასაწვენო“ („დინხას ქედიგონჯირუნი“); „გავისკდა მიწა“ („დინხაქ გოგინორცქუ“).

ყოველივე ესე პირდაპირ იმას გვეუბნება, რომ თუ კიდევ არსებობდა სამეგრელოში სხვა წესი მიცვალებულის დამარხვისა, ეს წესი შეიძლება არსებულყო სულ უხსოვარ დროებში. თუმცა ამასთან უნდა აღვნიშნოთ, რომ მეგრელების მეზობელ და მონათესავე აფხაზებს, იტალიელ მისიონერ ლამბერტის (სამეგრელოში ცხოვრობდა მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში) მოწმობით, ჩვეულებადა ჰქონდათ მიცვალებული გამოღრუბულ ძელში ჩაედოთ და ხეზე დაეკიდნათ.

—:—

რაკი გავეცანით მეგრელების რწმენას საიქიოს ცხოვრების შესახებ, ჩვენთვის ადვილი გასაგები იქნება, თუ რად არის ასეთ უმწვერვალესობამდე მისული მეგრელების პატივისცემა თავიანთი მიცვალებულების ხსოვნისადმი. მიცვალებულთა სული განიადაგებული ზრუნვისა და თავყანისცემის, კულტის საგანია ცოცხლად დარჩენილ ნათესავებისათვის. ვინც სულეთში მყოფ თავის მიცვალებულთა ცხოვნებისა (არსებობისა) და ყოველმხრივ კმაყოფილებისათვის არა ჰზრუნავს, დამნაშავეა, რომლისათვის სასჯელის მოძებნაც კი გასაჭირია. თვით სასაფლაო, სადაც დამარხულია მეგრელთა წინაპრების ძვლები, მათთვის წმინდა და იმავე დროს შიშისმგვრელ ადგილად ითვლება, რომლის გარშემო თავს იყრიან, როგორც სიხარულის, ისე მწუხარების წამებში, ამა თუ იმ სოფლის ყველა წევრები.

შავეებს ჩვეულებრივ ერთ წლამდე ატარებენ. შავეების ტარების დროს, მშობლები თუ ნათესავები მიცვალებულისა, მისდამი უმეტესის სიყვარულის გამოსატყობად, თავიანთს თავს აკლებენ ყოველგვარ სიხარულსა და სიამოვნებას; სოფლის თამაშობა-მხიარულებაში მონაწილეობას არა ღებულობენ, არამღერიან, გაღიმებასაც კი ეკრძალებიან, სულმუდამ დაღვრემილები დადიან, სახეზე უზომო სასოწარკვეთილება ეტყობათ. მამაკაცები თმასა და წვერს იპარსავენ და მერე მოუშვებენ გლოვის გათავებამდე; წინათ წარბებსაც კი იპარსავენ. ამ გაპარსვის შემდეგ ამოსულ თმასა და წვერს არ ივარცხნიან, არ იკრეჭავენ იმ შემთხვევამდე, რომლის შესახებ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. მგლოვიარეს ლოგინი შესდგება ჩაღისაგან, რომელიც გაშლილია კერის პირას, მიწაზე. მგლოვიარე წვება ტანთგაუხდელი, განსაკუთრებით პირველ 40 დღეს ოჯახის წვერის სიკვდილის შემდეგ. ზევიდან იხურავს შავს საბანს. საკმელი—ჩვეულებრივზე ნაკლებია და სამარხო. მგლოვიარე საერთო სუფრას არ მოუჯდება, მისს შეჭამანდს სანელებელი არ უნდა ჰქონდეს, ჭიქიდან წყალს არ დალევს¹, სახსნილოს კბილს არ დააკარებს, ყოველსავე შემთხვევაში, მარხულობის პირველ 40 დღეს, ერიდება განსაკუთრებით ხორცეულს, რომელიც მიცვალებულის ხორცს მოაგონებს.

სამაგალითოდ და მისაბაძად ითვლება ქვრივი ქალი, რომელიც არამც თუ ასრულებს ყველა სამგლოვიარო წესებს, არამედ გადასწყვიტა უერთგულოს თავის განსვენებულ ქმრის ხსოვნას, მეორეჯერ არ გათხოვდეს, რომ საიქიოში ურცხვენელად და სინიღისის უქვეყნელად წარსდგეს მის წინაშე, ვისაც სააქიოში შეუერთა თავისი ბედი და იღბალი. ყოველ შემთხვევაში, დაქვრივებულ ქალისათვის აუჯად ითვლება წელიწადზე ადრე ხელმეორედ ქმარს გაყვეს. სულწასულს ქალს მეზობლები დასძრახავენ, თითოთ საჩვენებელი ხდება მათ თვალში, მათს გაკილვას თავს ვერ დააღწევს. მაგრამ იგივე მეზობლები ისე მკაცრად არ ეპყრობიან ქვრივ მამაკაცთ, რომელნიც ცდილობენ „კერაზე ცეცხლი არ ჩააქრონ“ („ქერიას დაჩხირი ვეგოიშქირიტას“), ე. ი., მალე მოიყვანონ „ფეხი“ პირველის ცოლისა, რომელიც მეგრელებს კერაზე მთავარ შემნახველად მიაჩნიათ ცეცხლისა, რაიცა უდრის მთელის ოჯახის არსებობას.

შავეების ტარება არ შეიძლება ყვავილისაგან ან ჟინის² (ზეციერის) წყრომისაგან გარდაცვალებულთათვის იმავე საფუძვლით, რა საფუძველითაც არ შეიძლება მათი დატირება (იხ. ზემოთ).

როცა შავეების ტარების ვადა გაივლის, მიცვალებულის მშობლები ცდილობენ მის მაგიერად აიყვანონ სხვა, ვინც როგორც ასაკითა და სქესით, ისე თავის ფიზიკური და სულიერი თვისებით ყველაზე მეტად მოაგონებს გარდაცვლილ პიროვნებას, ყველაზე მეტად დაუყენებს თვალწინ მის სახეს. იმას, ვინც

¹ შუშის ქურტლის ხმარება ამ შემთხვევაში ფუფუნებად ითვლება. ეს ადვილად ასახსნილია, რადგან იმ დროს ჭიქა არ იშოვებოდა და ხირკას ხმარობდნენ მის მაგიერ.

² „ჟინი“ პირდაპირ ნიშნავს—რაც ზევით არის, რაც გადმომდგარია მადლიდან, რაც ზევიდან გადმოგვეყურებს, ანუ ზეციერი. სალოცავადა აქვსთ ჟინი სამურხაყანოში და მის მოსახლვრე სამეგრელოს ადგილებში.

თვალში მოუვა გარდაცვლილის მშობელს, შუაკაცს გაუგზავნიან და სთხოვენ „მოჰკრიკონ“ თმა, რომელსაც ის ატარებს გარდაცვლილ შვილზე („ომორგუალე თომაშ მუკოყოთინაფა“)¹. იმას, ვისაც მიჰმართავს შვილის დამკარგავი მამა, ასეთი თხოვნის მნიშვნელობა სავსებით ესმის: იმან მიცვალებულის შვილის მაგიერობა უნდა გაუწიოს, და, რა თქმა უნდა, აცხადებს მისადმი მიმართულ თხოვნის აღსრულებისათვის მზადყოფნას, მაგრამ მაინც თავმდაბლობას იჩენს და განუცხადებს—ვაი თუ ვერ შევძლო გაგიმართლოთ იმედებო...

დანიშნავენ „თმის მოგდების“ ანუ ახალგაზრდა კაცის შვილდაყვანის წესის შესასრულებლად დღეს. მომავალი შვილი დანიშნულ დღეს, თავის „მომავალ“ მშობლებისა და ნათესავებისა და აგრეთვე ამ შემთხვევისა გამო მოწვეულ რამდენიმე მეზობლის თანადასწრებით, თავის მომავალ მამას დიდის ამბით სამჯერ მოჰკრეჭავს მაკრატლით თავზე თმას და სამჯერვე დაატანს: „მე—შვილი, შენ—მამა“. ამის შემდეგ მამის თავზე დარჩენილ თმას ვინმე შინაური გადაკრეჭავს. ამ თმის მოკრეჭის შემდეგ თავდება გლოვა მიცვალებულისა და მისთვის შავების ტარება. ამ წუთიდან ახალგაზრდა კაცი, ვინც თმა მოკრიჭა („თომა გამკუყოთუ“) მამას, მისთვის იქნება „სქუაჩაფილი“² ანუ შვილად მოკიდებული. მოკრეჭილ თმას თან გაატანენ მთელს გლოვასა და მწუხარებას, რაც განიცადეს შვილის დაკარგვისა გამო.

შავების ტარების დროს გათავებისა, დანაქარგის ანაზღაურებისა და „გადაცვალებულ შვილის პოვნის“ გამო გამართავენ პურობასა, რომელზედაც მამასა და ნაშვილევს მოულოცავენ მშობლიურის კავშირით დაკავშირებას, ამასთან ერთად, რა თქმა უნდა, არ ივიწყებენ მიცვალებულსაც, რომლის შესანდობრად და სულის საცხოვნებლად ღვინით სავსე ჭიქას პურზე (ან მჭადზე) თავს წაუქცევენ.

შვილდაყვანილი პირველ ღამეს თავის ახალ მშობლებთან ატარებს. ახალშეძენილი მშობლები მიცვალებულის ნაქონ რასმე ნივთს აჩუქებენ: სატევარს, ქამარს ან სხვ. რასმე. ნაშვილევმა ეს ნივთი უნდა ზედ ატაროს, რომ მშობლებს უფრო შესახებად აღუდგინოს მახსოვრებაში გარდაცვალებული შვილის სახე და რომ, ასრე ვსთქვათ, სრული ილუზია იქმნეს მიღებული. ამის შემდეგ ნაშვილევი თავის მხრივ თავის „მშობლებს“ დროდადრო საჩუქრებს მოუტანს, ხშირად რჩება მათთან ღამით, სადილ-ვახშმად, ეხმარება საოჯახო საქმეებში და საზოგადოდ თავი ისე უჭირავს, როგორც ნამდვილ, სრულუფლებიან წევრს ოჯახისას.

შვილდაკარგულ დედის მიერ ვისიმე შვილდაყვანა სწარმოებს ისეთი აქტის საშუალებით, რომელიც მოგვაგონებს სურათს დედის ცხოვრებიდან,

¹ შავების ტარების გათავებას მეგრულად ჰქვია: „უჩაშ დორღვაფა“ (შავის დაყრა). შავების ტარების შემდეგ ჩვეულებრივ (სამხიარულო) ტანისამოსზე გადასვლისათვის ერთგვარი თანდათანობაა შემოღებული: შავების „დაყრის“ შემდეგ იცვამენ (ქალები) ჩითის თეთრ წინწკლებიან ან ზოლიან კაბას. ამის გაცვეთის შემდეგ, ასე ნახევარ წელს უკან, იცვამენ წმინდა სამხიარულო ფერის სამოსელს.

² სქუაჩაფილი შემოკლებული „სქუაფუჩაფილი“-ა, რაც ქართულად ნიშნავს: შვილად ფიცებული ანუ შვილობის ფიცმიცემული.

როცა ის თავის ძუძუთა ბავშვს ძუძუს აწოვებს. დედა გულს გადიღედავს და შვილად ასაყვანმა ძუძუს ორივე თავს („ძუძუშა კიბირის გედგუმა“) „კბილები უნდა დაადგას“, ვითომ ძუძუმწოვარა ბავშვია და შეპტიცოს სამჯერ: „შენ—დედა, მე—შვილი“. ამ სიტყვებით ეფიცება: მისი ერთგული, ალალი შვილი იყოს. ახალგაზრდა კაცი გადაიქცევა „სქუა (ფუ) ჩაფილად“ ანუ შვილნაფიცად, ხოლო დედა—„დიდა (ფუ) ჩაფილად“ ანუ დედანაფიცად. ასეთი აქტი შვილნაფიცობისა შეიძლება იმის გარეშეც მოხდეს, როცა დედა გარდაცვალებულს შვილსა ჰგლოვობს და ეძებს მის სამაგიეროს. ასე, მაგალითად, როცა ეძიებენ ვისსამე მფარველობას გინა წყალობას (უმეტეს წილად ძლიერი მტრისას), საქმარისია წყალობა-მფარველობის მაძიებელს ნება დართონ, ძუძუზე „კბილი დაადგას“, ვისგანაც წყალობას მოელიან იმის ცოლს ან დედას, უკიდურეს შემთხვევაში, დედათა სქესის რომელსამე ნათესავს; როცა ამის ნებას მისცემენ, ის გადაიქცევა შვილნაფიცად, ამ ოჯახის სრულუფლებიან წევრად.

ამგვარად, ამ ჩვეულების წყალობით, რომელიც მთელ საქართველოშია გავრცელებული, ვისაც მამა მოუკვდება, ან დედა ან ვინმე ნათესავთაგანი, შეუძლია დაკარგულის მაგიერ სხვა მოიკიდოს ისეთი, რომელიც დააკმაყოფილებს ამ შემთხვევაში მისადმი წამოყენებულ მოთხოვნილებას. ეს ჩვეულება ნათესავების მოკიდებისა მეგრელთა შორის ძალიანაა გავრცელებული და მათს ცნოვრებასა და ურთიერთობაში დიდ როლსა თამაშობს.

—:—

შავების ტარებასთან ერთად მეგრელის მთავარი ყურადღება მიქცეულია იმისათვის, რომ „ემსახუროს“ გარდაცვალებულის სულს, გაუკეთოს „საკურთხები“ (ტაბლები), რომელიც ერთგვარი საკმელია საიქიოს სულისათვის. ამასთანავე, მღვდელს შეუკვეთავენ ორმოცი დღის განმავლობაში წირვას და საწირავად აძლევენ მიცვალებულის ცხენს ან მის ნაქონ რაიმე ძვირფას ნივთს: ვერცხლის ქამარს, სატევარს, ხმალს, თოფს და სხვ.

მეორმოცე დღეს ვისიმე გარდაცვალების შემდეგ მოაწყობდნენ „გეყვილას“, რაც ქართულად ნიშნავს „ზედ დაკვლას“. „ზედ დააკლავდნენ“ მიცვალებულს ხარს (ერთს ან რამდენიმეს), ცხვარს (ან ცხვრებს) და სხვ. მეგრელსა სწამს, რომ რაც უფრო მეტს საქონელს „დააკლავენ ზედ“¹ მიცვალებულს, მით უფრო ელხინება მიცვალებულის სულს, რომელიც მოუთმენლად ელის ამ საქონლის დახოცვას საიქიოში შვება-ლხენის მოსაპოვებლად. ამ ზედ დაკვლაზე მოიწვევენ მეზობლებს ყველას. მაგრამ სანამ სუფრას მოუსხდებოდნენ, ნიშანზე ხელმეორედ და უკანასკნელად იტირებენ მიცვალებულს. ნიშანზე სტირიან ის ნათესავები და ნაცნობები, რომელნიც პირველ ტირილს ამა თუ იმ მიზეზით ვერ დაესწრებიან.

ძველად ასეთ „ზედ დაკვლაზე“, რომელსაც აწყობდნენ დიდკაცების პატივსაცემლად, თვითონ სამეგრელოს მთავარი ესწრებოდა. ასეთ შემთხვევისა-

¹ როცა მეგრელს საქონელი გააჯავრებს და ეურჩება, საქონლის დაწყველის ერთგვარი ფორმულა ასეთია: აი, შე შენის პატრონის ზედდასაკლავო, ე. ი. სასიკვდილო!

თვის, რათა დიდის ამბითა და ზეიმით ჩაეტარებინათ „ზედ დაკვლა“, აკეთებდნენ რამდენსამე სეფას; ერთს სეფაში გაშლიდნენ მიცვალებულის ნიშანს, მეორეში დაუყენებდნენ მის უნაგრიან ცხენს, მესამეში მისი სანადირო ძაღლები ეჭირათ ხელში, უკანასკნელში—მისი სანადირო ქორები და მიმინოები. ტირილის წინ შიშვლდებოდნენ წელს ზემოთ, ფეხებზე საცმელს იძრობდნენ—სწორედ ისე, როგორც პირველ ტირილის დროს, და მისი კუთვნილი საგნების საშუალებით, რომელნიც ობლად იყვნენ დარჩენილნი („ომბოლოდოსქილაღირი“), მიუტირებდნენ მის ლანდს, იქვე უჩინრად დამსწრეს.

ამ დღისათვის საკურთხად აკეთებენ ყოველსავე, რაც სანუკვარი გამოუგონია მეგრულს საკულინარო ხელოვნებას და განსაკუთრებით რაც ეამებოდა მიცვალებულს, ცოცხალი რომ ყოფილიყო: შამფურზე შემწვარი ქათამი საწებლით, გულ-ღვიძლი დაკლული საქონლისა, შამფურზე შემწვარი გოჭი, ხაჭაპური, სულგუნები, მაწონი; სუფრაზედვე დევს თუთუნით სავსე ქისა, აბედი და ტალ-კვესი—თუ მიცვალებული თუთუნის მწვეელი იყო. ხოლო თუ საკურთხი ახლადგარდაცვალებულ ძუძუმწოვარა ბავშვისათვის იყო—საქმელს მიემატება ერთი ჭიქა რძე, რძის ფაფა, ტკბილეულობა, სათამაშოები, მძივი, ყვავილები... მღვდელი სუფრას აკურთხებს და ქოთნის ნატეხზე, საცა ნაკვერცხალი ყრია, საკმეველს დააგდებს; შემდეგ ხორცს მოსჭრის, პურს მოსტეხავს, ღვინით სავსე ჭიქას თავს წაუქცევს პურის ნატეხზე და მიცვალებულს შენდობას და ცხოვნებას შეუთვლის¹. ამავე დროს სუფრაზე დასვავენ მტრედს ისე, რომ იქიდან გარეთ გაფრენა შეეძლოს. ამ შემთხვევაში მტრედი სიმბოლოა მიცვალებულის სულისა, რომელიც ამ სადილის მოლოდინში სააქაოში იყო და მხოლოდ ამ „ზედდაკვლის“ გამართვის შემდეგ გამოფრინდება სახლიდან ზეცაში, სულეთში გასამეზავრებლად². მღვდლის მსგავსად დამსწრენი ნაკვერცხალზე დააგდებენ თითო მარცვალ საქმეველს, მიცვალებულს ცხონებას შეუთვლიან და სუფრას მოუსხდებიან.

საკურთხის კურთხევის შემდეგ იწყება ცერემონია „პირის გახსნილებისა“ („პიჯიშ გარსხინება“). პირის გახსნილება პირდაპირა ნიშნავს: შეკრულის პირის გახსნას, ვალებას. ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ ვინც ახლა უნდა „გაიხსნას პირი“, აქამდე პირი შეკრული ჰქონდა ხორცეულის ჭამისათვის, ხორცეულს არ იკარებდა, მარხულობდა³ (პირს იმარხავდა ხორცეულის ჭამისაგან, პირში არ უშვებდა ხორცეულს). ზემორე ნათქვამი იყო, რომ მიცვალებულ-

¹ შესანდობარსა სვამენ იმისთვის, რომ უსურვებენ საიქიოში ეპატოს, თუ რომ დანაშაული მიუძღვის ვისთანმე, რომ ცხოვნდეს. ამ პურის ნატეხს, ღვინო დასხმულს, მერე არავინ მიეკარება,—მკვდრის კერძად ითვლება. მიცვალებულს ცხოვნებას უთვლიან ყოველთვის, როცა ღვინის სმა და სადღეგრძელებს ამბობენ ხოლმე. როცა ცოცხლებს ადღეგრძელებენ, უეჭველად მიცვალებულს ცხოვნება უნდა შეუთვალონ. ჩვეულებრივ, სადილად, თუ მიცვალებულზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, უეჭველად ცხოვნებას შეუთვლიან.

² თუ მტრედი, სანამ სახლიდან გამოფრინდებოდა, კერასთან დაჯდა და გარშემო დაიწყო ცქერა, თითქო ყოყმანობს, გაფრინდეს თუ არაო, იმის ნიშანია, რომ მიცვალებულის სულს „გაფრენა არ უნდაო“, ენანება თავისიანების სახლის მიტოვებოა...

³ მარხვა მეგრულად არის პიჯანი („პიჯიშ ჩულა“), ე. ი. პირის დამარხვა, დაცვა (სახსნილოსაგან).

ზუღის მშობლები, განსაკუთრებით ქალები, როგორც ყველაზე მეტად ერთგული დამცველები ძველის ტრადიციებისა, ვისიმე გარდაცვალების შემდეგ ამათი მხნის განმავლობაში, ყოველსავე შემთხვევაში პირველ ორმოც დღეს, მიცვალეზულის დასაფლავების შემდეგ, ე. ი. სანამ მისი სული ჯერ კიდევ ნათესავებს შორის ტრიალებს, „სახსნილოს“ ანუ ხორცეულს არ მიეკარებიან. მეორმოცე დღეს კი, სულის „წასვლის“ შემდეგ, მარხულობა უნდა გათავდეს და მომარხულებს ჩვეულება ნებას აძლევს „პირი გაიხსნას“ ანუ ხორცის ჭამა განაახლოს. მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ მიუხედავად ამ ნებართვისა, მშობლები თვითონ „კბილს არ დაადგამენ“ ხორცეულს და ამით სხვებს აჩვენებენ, რომ სურვილი აქვთ განაგრძონ მარხულობა, იშინებოდნენ, რომ ამით „ულხინონ“ მიცვალეზულის სულს. რომ მომარხულეს ჯიუტობაზე ხელი ააღებინონ. საქმეში ჯერ მღვდელი ჩაერევა, შემდეგ მეზობლები და მახლობლები, არწმუნებენ: კმარა ამდენი მარხულობა, თავს ნუ იკლავთო, მიცვალეზულის სული მოხარულია თქვენი ერთგულებითა და ზრუნვით და თქვენს მიერ კიდევ გაგრძელება მარხულობისა მხოლოდ შეაწყუბებს, იმას სულს ნუ დაუმძიმებთო. ბოლოს, როცა დარიგებით ვერას გააწყობენ და მომარხულენი თავის ხელით არ ჩაიდებენ ხორცს პირში, მეზობლები ძალათი ჩაუდებენ პირში ხორცის ნაჭერს და ამის შემდეგ პირი ხორცეულობისათვის ხსნილად ითვლება. ამის შემდეგ ყველანი სუფრას მოუსხდებიან. ამოირჩევენ თამადას, რომელიც პირველად „ცხოვნებას“ შეუთვლის მიცვალეზულს. აი ის სიტყვები, რომლითაც ჯერ თამადა და მერე სხვები მიმართავენ ოჯახის უფროსს: „ღმერთმა აცხოვნოს ანუ „ოჩხონუნას“¹ და ულხინოს შენს მიცვალეზულს და შენ დიდხანს არ მოგშალოს“² („გამოლარასას“), ე. ი. დიდხანს გაცოცხლოს, არ მოგკლას, რომ არ დაგავიწყდეს მისი სული და ხშირად იგონებდე ხოლმე (იგულისხმე: „საკურთხი გაუკეთო ხოლმე“).

მეორმოცე დღემდე ყველას ევალება მიცვალეზულის სულის მოსახსენებლად ტაბაკზე ღომს რომ დააგებენ, მიცვალეზულისთვის ცალკე დააგონ ხოლმე იგივე ღომი. იგულისხმება, რომ მიცვალეზულის სული იდუმლად მოდის და შეეჩქევა თავის კერძაო.

მეორმოცე დღის შემდეგ ყველა ცდილობს მიცვალეზულს, რაც შეიძლება, ხშირად უკეთოს საკურთხი მის სულის მოსახსენებლად, ხსნილში—სახსნილო საკმელებისაგან შემდგარი, ხოლო მარხვაში—სამარხო, თაფლგარეულ საკმელებს.

¹ საინტერესოა ეტიმოლოგია სიტყვისა ცხოვნება ანუ მეგრული ჩხონაფა-სი. მისი ძირი ქართულად **ცხ**, ხოლო მეგრულად **ჩხ**. აქედან წარმოებული სიტყვები: ჩხე—ცხელი, დაჩხირი—ცეცხლი, ანუ რაც იწვის, რაც სიცოცხლისათვის საჭიროა, ჩხურუ—უცხელო—სიცივე, ჩხანა—რაც ათბობს—მზე, ჩხონაფა—თბილად ყოფნა ანუ არსებობა, ცხოვრება, ცხოვნება. აი ამ ჩხონაფა-ს ან საიქიოში სულის მიერ ცხოვრების განგრძობას უსურვებენ მეგრელები თავინათს მიცვალეზულს.

² ახსნა სიტყვისა არ მოგშალოს, მეგრულად—გამოლარასას იხილე ზემორე, სადაც ლაპარაკია მეგრულთა სასატრეოლოგო მითოლოგიის შესახებ. ამ სიტყვით მიმართავენ ხოლმე მეგრელები ერთმანეთს, როცა უნდათ დიდი ხნის სიცოცხლე უსურვონ: „სქანი დუდი ვამომილასას“ (შენი თავი ნუ მომიშალოს) ე. ი. შენი თავი ნუ წამეშლება ზეცაში, დიდხანს გაცოცხლოს ჩემს ღხენად და ნუგეშადო.

ბისაგან (კორკოტი); საქმელებში ეს განსხვავება სავსებით ეთანხმება სულელების ცხოვრებას სულეთში, რადგან, მეგრელის აზრით, იმ ქვეყანაშიაც გასავალი აქვს მარხულობის წესსა. ხშირად საკურთხის კეთება, რა თქმა უნდა, მარტო ჭირისუფლის გულმოდგინებაზე არ არის დამოკიდებული, საკითხავია, თუ ქონება რამდენად აძლევს ამის ნებას. ანდაზაც კი აქვთ მეგრელებს ამის შესახებ: „ნდიდარქ ჯვეშ ღურელემს გუკეთე საკურთხი დო ღარიბს მუმამათ ვაკეფინუა“ (შეძლებულმა ძველ მიცვალებულებს გაუკეთა საკურთხი და ღარიბმა თავისს (გარდაცვლილ) მამასაც ვერ გაუკეთაო).

ის სულელები, ვისაც ჭირისუფლები თავთავის დროზე არ უკეთებენ საკურთხს, შიმშილით გატანჯულები, თავისიანებს სიზმარში გამოეცხადებიან ხოლმე. გამხდრები, შიმშილისაგან გვერდებჩაცვინულები, და საყვედურით ავსებენ, ემუდარებიან: მიხედეთ თქვენს ღმერთს, ნუ გვაშიშნობთ, საკურთხი ხშირ-ხშირად გაგვიკეთეთო! სულეთში საუკუნო შიმშილობა ხედებათ წილად იმ მიცვალებულთ, რომელთაც „სააქაოში“ არავინ დარჩენია ისეთი, რომ საკურთხებისათვის იზრუნოს. ასეთ ობოლ, უპატრონო სულებს ზოგჯერ გულკეთილი მეზობლები და შორეული ნათესავეები უკეთებენ საკურთხს.

აღდგომის მეორე დღისათვის მეგრელებს „შურეფი“ (სულელები) ან სულეების უქმე უქვიათ და ეს დღე საგანგებოდ შეწირულია როგორც დიდი ხნის, ისე ახლადგარდაცვალებულ სულეების მოხსენებისათვის. ამ დღეს სასაფლაოზე ყოველ საფლავზე უნდა ვხედავდეთ საკურთხს ამ დღისათვის მოსულთა და უჩინრად თავიანთ საფლავებზე დამდგარ და საკურთხების მომლოდინე სულთათვის. მღვდელი აკურთხებს სათითაოდ საკურთხს, მერე ნახევარი თვითონ მიაქვს, და მეორე ნახევარი რჩება საკურთხის მომტანს.

საკურთხების ეს ნახევრები პატრონებს აქედან მიაქვთ და სასაფლაოზედვე ხეების ჩრდილში სახელდახელო სადილსა მართავენ. სვამენ სულეების საცხოვნებლად, მღერაინ, ქეიფს ეწევიან, როგორც აღამაინები, რომელთაც შეგნებულნი აქვთ, რომ აღასრულეს თავიანთი წმინდა მოვალეობა. მოლხენის დროს ერთი ჯგუფი მეორეს „მოსაკითხს“ უგზავნის: ხორცის საუკეთესო ნაჭრებს, ღვინოს და სხვ. მოსაკითხის გადამცემი ლოცავს და საუკუნო ნეტარებას უსურვებს იმათ მიცვალებულს, ვისთანაც მოსაკითხი მიაქვს. მეორე ჯგუფიც ცდილობს პირველს არ ჩამორჩეს, თუ უკეთესი არა, იმნაირი მოსაკითხი მაინც გაუგზავნოს და საალერსო სიტყვები შეუთვალოს მიცვალებულისათვის და სხვ. თავში ღვინო შემჯდარი სოფლელები სადილს ათავებენ ცეკვით, ბურთის თამაშით და ცხენის ჯირითით, სანამ ღამის სიბნელე იქეთ-აქეთ არ გაყრიდეს ყველას.

გარეშე ამ წესებისა, ყოველდღიურ ცხოვრებაში მიცვალებულთა ხსოვნა და თაყვანისცემა წმინდად არის დაცული მეგრელებში და საერთოდ გარდაცვლილთა სულეების კულტს განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობიან. მიცვალებულთა სულეები ყოვლადის მოწიწებით მოიხსენება ხოლმე, მათ სახელებს უმატებენ საალერსო ხასიათის სხვადასხვა ეპიტეტებს. შიში, რომელიც ამ შემთხვევაში მეგრელს ჩაჭრილი აქვს მიცვალებულთა სულისაგან, მის წარმოდგენაში მთელ მის არსებაზედაა გამეფებული. იგი დარწმუნებულია, რომ მარ-

ტოლოდენ ხსენება მიცვალებულის სახელისა ან სიკვდილისა საქმაოა, რომ ამით ნიშანი მიეცეს სიკვდილის მოსასვლელად და მის მხსენებელის სულის წასაყვანად. ამიტომ ერთიცა და მეორეცა (სული და სიკვდილი) ლაპარაკში პერიფრაზებით უნდა შეიცვალოს, ერთი სიტყვის მაგიერ რამდენიმე სიტყვა უნდა იქმნეს ხმარებული მის გამოსახატავად. ასე, მაგ., სახელი, რომელიც ერქვა მიცვალებულს, შეიცვლება სიტყვებით, რომლებიც გამოხატავენ თვით სიკვდილის აქტს: „ჩქიმი მაჭუალი“ (ჩემი დამწველი) ე. ი. ვინც მე ცეცხლი მომიკიდა (იგულისხმება: თავის სიკვდილით), ან „უხანო“ (ხანმოკლე, უდროვოდ მკვდარი), „უხვაშქარე“ (უბედური, ვისაც შუბლზე არ ეწერა დიდის ხნის სიცოცხლე) - უკიდურეს შემთხვევაში, როცა წამოსცდებათ სიტყვა „სიკვდილი“, უმეგლად დაუმატებენ მის ეპიტეთს: „ღურუ თოლწკუტილი“ (სიკვდილი თვალდახუჭული); ან „ღურუს თოლქ ღურდითუ“ (სიკვდილს თვალი დაუდგეს ისე, რომ არ შეეძლოს მოსვლა და ხალხის წაყვანა). ლაპარაკში, როცა სიკვდილზე ჩამოვარდება სიტყვა, ცდილობენ მალე გადავიდნენ სხვა თემაზე. თუ ამ დროს ვისმე ცხვირი დააცემინა, მის გვერდით მჯდომარემ მაშინათვე სამჯერ უნდა დაარტყას ზურგზე მუშტი და დატანოს: „მის მოსვლამდე თავი არ გტკენოდეს“. ამ ჩვეულების ახსნა ასეთი უნდა იყოს: უმეტესი წილი ავადმყოფობათა (განსაკუთრებით გაცივებით) იწყება ცხვირის დაცემინებით; ამ შემთხვევაში მიცვალებულის ან სიკვდილის ხსენებაზე, რომელიც მოსდევს ამათუიმ ავადმყოფობას, ჩნდება ავადმყოფობა, შედის ცხვირის დამცემინების სხეულში, მაგრამ მუშტის ცემითა და მუქარით ის დროითვე გამოძევებული იქნება სხეულიდან. მოხდება ხოლმე, რომ ვისმე ეკითხებით მის ავადმყოფ ნათესავის ამბავს, რომელიც თურმე დიდი ხანია ვარდაცვლილა, მაშინ თქვენი მოსაუბრე გიპასუხებს: „თქვენი ჭირი წაიღო“ („თქვანი ჭირი მიდელუ“), ე. ი. თქვენს მაგიერ მოკვდა (ამის შესახებ იხ. ზემორე, საცა ლაპარაკია ავადმყოფის სამკურნალო საშუალებებზე). როცა დედას უნდა აღნიშნოს მსგავსება თავის შვილისა მის მიცვალებულ მამასთან, უკანასკნელის სახელს არ ახსენებს, მხოლოდ იტყვის: „სულ ჩემ უანაწეროსა ჰვავს, მისი ხანი მიემატოს“...

როგორც მიცვალებული, ისე მისი საფლავი და საზოგადოდ სასაფლაო მეგრელს უზომოდ აშინებს. ხოლო ეს შიში წარმოსდგება იქიდან, რომ მეგრელსა სწამს, რომ მიცვალებული—ბოროტი არსებაა და თუ კი ვინმე გაიმართავა, უეჭველად ცუდს რასმე შეამთხვევს. განსაკუთრებით საშიშოა სასაფლაოზე მისვლა ღამით, ან თუნდ შორი-ახლო გავლა მისკენ, მეგრელი უმაღ სიცოცხლეს გასწირავს, ვინემ გაბედავდეს ღამე სადარბაზოდ ეწვიოს სასაფლაოს უტყვ მცხოვრებთ.

მიცვალებულთა სულები და მათი საფლავები მეგრელთათვის საფიცია: „დედის სული მე“ (დიდაში შურიმა) ნიშნავს: გფიცავ დედის სულს; გფიცავ დედის ძვლებს ან დედის კუბოს ფიცარს. ამ საფიცარ სიტყვების წარმომთქმელი თავის წმინდა მოვალეობადა სთვლის მიცემული ფიცი შეასრულოს, ტყუილი არა სთქვას. დიდ დანაშაულად ითვლება ტყუილად დაიფიცოს კაცმა თავის მიცვალებულთა სულები; თავიანთი მიცვალებულების საფლავების მკრეხელობა მიცვალებულთა ნათესავების მიერ სასტიკად ისჯება, მკრეხელთ სდევნიან რო-

გორც საშინელი ბოროტების ჩამდენ ავაზაკებს და თავიანთ მიცვალებულთა შეგინებულ სახელის აღსადგენად სიცოცხლეც კი არ ეშურებათ.

მიცვალებულთა ნათესავებს ძალიანა აქვთ განვითარებული ცნობისმოყვარეობა—გაიგონ საიდუმლოება განსვენებულთა სულების ყოფა-ცხოვრებისა, გაიგონ—რა დღეში არიან. ამ ცნობისმოყვარეობას უმთავრესად იკმაყოფილებენ სიზმრებით. შემდეგი ნიშანი პირდაპირი მაჩვენებელია იმ ნეტარებისა, რომელშიაც იმყოფება მიცვალებულის სული საიქიოში, მაგ., ზოგჯერ ახლადდამარხულ მიცვალებულის საფლავზე ჩნდება ნათლის სვეტის სახით ფოსფორული ემანაცია, რომლისათვის მეგრელებს ნათელი უქვიათ. ამ შემთხვევაში მეგრელს უხარის, რადგან დარწმუნებულია, რომ მისი მიცვალებულის სულს აქ „ნათელი დასდგომია“, მაშასადამე „იქ“ (საიქიოში) დალხინებულია და კარგ დღე-შიაო.

სახალხო ექიმობაში მკვდრების ძვალს სამკურნალო თვისებას მიაკუთვნებდნენ ხოლმე: ვისაც ხელი უოფლიანდებოდა, საკმარისია ხელი მოჰკიდოს მკვდრის ძვალს, რომ სავსებით განიკურნოს სენისაგან. ძვლებსავე აქვთ მოჯადოების თვისება. ამას მიმართავენ ქურდები, რომ უფრო ადვილად მიითვისონ მოყვასის საკუთრება. ამისთვის კაცის ძვლით მიწაზე გარშემო წრეს შემოავლებენ იმ სახლს, სადაც უნდათ შეპარვა საქურდლად. ყველა ცოცხალ არსებას, რაც ამ მოჯადოებულ წრის შიგნით მოექცევა, გულის ძილით დაეძინება და ამ ძილის დროს ქურდებს სახლიდან გამოაქვთ, რაც კი მოეწონებათ.

მ თ ს რ ო ბ ე ლ თ ა ს ი ა

1. არაბული აბიკა, 60 წ., ს. როშკა
2. არაბული თათარა, 55 წ., ს. ბარისახო
3. არაბული ნათულა, 75 წ., ს. მაწმაო
4. არაბული სურხანაური, 60 წ., ს. მაწმაო
5. არაბული შინშია, 60 წ., ს. როშკა
6. არაბული ხთისო, 57 წ., ს. ბარისახო
7. ბალიაური თუთი, 47 წ., ს. ახიელი
8. ბალიაური ლეილა, 60 წ., ს. ახიელი
9. ბალიაური შზია, 23 წ., ს. ახიელი
10. ბალიაური ნათელა, 40 წ., ს. ახიელი
11. გიგაური სანდუა, 60 წ., ს. ბლო
12. ლიქოკელი დათვია, 56 წ., ს. ქობულო
13. ლიქოკელი გიორგი, 55 წ., ს. აქე
14. ოჩიაური ალეკა, 100 წ., ს. ახიელი
15. ოჩიაური ბერდედა, 50 წ., ს. ახიელი
16. ოჩიაური თარუა, 80 წ., ს. ახიელი
17. ოჩიაური მიხა, 51 წ., ს. ახიელი
18. ქერაული ბაბალე, 25 წ., ს. უკენახადუ
19. შუშანაშვილი ბერიძე, 82 წ., ს. შუაფხო
20. წიკლაური აშექალა, 25 წ., ს. როშკა
21. წიკლაური ბერდია, 70 წ., ს. როშკა
22. წიკლაური გაგა, 78 წ., ს. ამლა
23. წიკლაური დედაქალა, 20 წ., ს. როშკა
24. წიკლაური ლელა, 65 წ., ს. დათვისი
25. წიკლაური მარიაში, 18 წ., ს. როშკა
26. წიკლაური სამძიმარი, 63 წ., ს. დათვისი
27. ჭინჭარაული გიგია, 55 წ., ს. ბარისახო
28. ჭინჭარაული მამუკა, 60 წ., ს. ბარისახო
29. ჭინჭარაული მგელა, 47 წ., ს. შატილი
30. ჯაბუშანური გიორგი, 60 წ., ს. ახიელი
31. ჯაბუშანური ლუკა, 55 წ., ს. ახიელი

ს ა ქ ი ე ბ ე ლ ი

- აბაზი—162
 აბაი—106
 აბელი—56,57,178 183
 აბედით ხელის დაწვა—56
 აბიკა—81,94,135
 აბრაამი—81,85
 აბრაშუმის საბელი—101
 „აბრაშუნი“—112
 „აბრაშუნის ფეესვი“—77
 აბუღლითა—103
 აბჯარი—4, 120, 122, 153
 ადადა—93
 ადამიანი—11, 50,161
 ადგილის გამოცვლა—5
 ადიონანი—111,147
 ადუაის ქალი—93
 ავადმყოფი—3, 4, 17, 33, 41, 67, 142, 165, 166, 157
 ავადმყოფობა—50, 162, 186
 ავაზაკი—163, 187
 ავგაროზი—165
 ავდარი—118
 ავ-ზიანი—82
 ავი—8,82
 ავი გული—45
 ავი თვალი—26
 ავი სული—51, 53
 ავშარა—77
 „აზირ“—75
 ათათა ბიკი—104
 „აკავანი“—128
 აკვანი—42,178
 აკუშო—94, 111, 130, 147
 აკუშოს დედე—95
 ალალი—12, 43, 44
 ალალი შვილი—182
 ალამი—170
 ალანი—83
 ალაო—20
 ალაღებული—104
 ალექა ოჩიაური—139, 141, 144
 „ალობის მიცემა“—164
 ამაგი—12
 ამანათი—110, 124, 147
 ამანათობა—124, 173
 ამოდ მორწმუნე—59
 ამაყი—146, 147
 „ამოკვარნი“—181
 „ამინ“—24, 44, 164
 „ამპარტიონნი“—85
 ამხანაგი—34, 36 57, 78, 96, 137, 139, 140, 167
 ამლა—110, 111, 121, 145, 148, 152, 154 155
 ამლეი—149
 ანაბრიე—57
 ანგელოზი—43, 81, 82, 83, 85, 86
 ანდაბ-ანდაბად—58
 ანდაბი—11, 45, 57, 58, 106
 ანდაზა—174, 185
 ანდერძი—179
 აპარეკა—95, 136, 139
 არაბული—81, 139
 არამი—126
 არბორიკოლური—162
 არდოტი—94
 არაყი—8, 14, 21, 24, 27, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 53, 54, 68, 69, 70, 73, 78, 98, 144, 178
 არაყი და ტაბლა—31
 არაყით შინ მისვლა—76
 არზიმნი—84
 არიარე—110, 115
 არიშვინი—103
 არმისი—84
 არსილნი—84
 არყი—74
 არყის ძირი—102
 „არჩეევი“—114
 არწივი—38, 98
 „არწივის მაღალი“—154

- „არხვატი“—75
 არხოტი—5, 35, 36, 125, 147, 148
 არხოტიენები—121, 145, 154
 არხოტიონი—75, 96, 110, 137, 147
 არხოტის გადასავალი—147
 არხოტის თემი—4, 13, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 49, 56
 არხოტის ქალა—122, 149
 ასაკი—162, 180
 ასო-ასო—173
 ატირდომილი—86
 ატლასი—97
 აუგი—180
 აფხაზი—170
 აფხუშოს ძირი—101
 აღდგომა—185
 აღვირის ტარი—77
 აღმოსავლეთი—178
 აღო—44
 „აშალი“—41
 აშალუა—122
 აშექალი—143
 აშექალ წიკლაური—143, 144
 აშტალუა—154
 აშურმანი—95
 აქე—139, 140
 ახალგაზრდა ვაჟი—29
 ახალგაზრდა ქალი—16
 ახალგაზრდობა—166
 ახალდაბადებული—49
 ახალხალი—96, 106, 107, 122
 ახალი მიცვალებული—19
 ახალუბნი—171
 ახალწელ დილა—46
 ახალწელი—170
 „ახალწლის სული“—170
 „აკვების შაბათი“—47
 ახიელელი—117
 ახიელი—110, 123, 139, 141, 144, 145, 146, 147,
 148, 150, 151, 152 155, 156, 157
 ახლო ბიძაშვილი—14, 49
 ახლობელი მოკეთე—42
 ახლო ნათესავი—68
 ახუნ გორი—100
 ახუნი—100
 ახუნ სულა—101
 ახურა—95
 ავო—97
 ავოელი—95, 123, 125
 ავოს თავა—95
- ბაბაღე ქერაული—146
 ბაბთა—170
 ბაბუა—107, 113, 119
 ბაბუას შვილი—94
 ბაბუტნი—114
 ბაბუკურთი—75
 ბაბლია—107, 144
 ბადია—110
 ბადია ბალიაური—147
 ბადია ბალიაურის შვილი—146
 ბადრიანები—129
 ბადურჯია—103
 ბადურჯიკათ საყურა—103, 141
 ბაგეში—35, 57, 161, 182
 ბაგეშის სიკვიდილი—53
 ბაგეშის ცხედარი—178
 ბათაკათ თორგელი—136
 „ბათაკანი“—136
 ბათირა—93, 135
 ბაკანი—26, 35, 47
 ბალანა—104
 ბალახი—19, 59
 ბალთა—95
 ბალიაური—110, 150
 ბალიში—67, 167
 ბალდი—144, 153
 ბამბა—12
 ბამბის ლოგინი—110, 146
 ბანი—5, 7, 27, 31, 35, 67, 74, 95, 106, 112, 148
 ბან-კარი—57
 ბარაქა—45, 46, 73, 81
 ბარბაცი—39
 ბარება—52
 ბარება სულისა—83
 ბარზიშნი—82
 ბარი—118, 119
 „ბარისაკვანი“—136
 ბარისახო—82, 83, 84, 136, 138, 139, 146
 ბარისახოს თემი—65, 67
 ბარმისი—84
 ბარტყი—95
 ბარუქი—110, 146
 ბასილთ თარგშა—114, 150
 ბასილთ ქალი—114, 150
 ბატარა—108
 ბატკანი—14, 19, 162
 ბატონების სული, 178
 ბატონი—124
 „ბაცასად“—97

- ბაძია—155
 ბაწარაულა—93
 „ბაჭიჭი“—37
 ბაჭუათ ახალა—110, 146
 ბაჭყურა—113
 ბაკა—137
 ბებერანი—113
 ბებერი—100, 139
 ბედი—162
 „ბედის კვერი“—49
 ბედნიერება—165
 ბედნიერი—53, 165
 ბედნიერი თვალეზი—163
 ბევრათ გიჟა—150
 ბევრათ უბანი—150
 ბევრათ ქალი—150
 ბევრი ბევრეული—82
 ბელთემი—82
 ბერდედა—108, 118, 120, 121, 145, 151
 ბერდედა ოჩიაური 145, 146, 154
 ბერდედა წიკლაური 152
 ბერდენკა—117, 124
 ბერდია—102, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 123, 147, 148, 152
 ბერდია ცისკარაული—152, 155
 ბერდია წიკლაური—135
 ბერდიასშვილი—123
 ბერდიშვილი—114, 122, 149, 155
 ბერი—44, 85, 128, 129
 ბერიშვილი—124
 ბერიძე შუშანაშვილი—151, 157
 ბერიძიშვილი—106
 ბერი ჯიკვის რქანი—94
 „ბერო“—100
 ბერუათ გაგა—105, 142
 ბეჭაური—99
 ბეჭისთავი—114
 ბეჭობი—178
 ბეჩავობა—6
 ბეწინა—44, 114, 116, 151
 „ბეწვის კიდი“—59, 176
 „ბეწვიშ ხინჯი“—176
 ბეწიკა—83, 108
 ბეწიწური—117, 159
 ბეწვითურა—96
 ბეჭედი—10, 16, 148
 ბეჭი—120, 129
 ბილიკი—52
 ბინა—95, 152
 ბისო—97
 ბიჩინა—117,
 ბიჩინაგა—124, 156
 ბიძა—99, 102, 104, 125, 139, 156
 ბიძაშვილი—11, 12, 16, 18, 19, 50, 68, 108, 114, 140, 145, 149, 150
 ბიძაშვილობა—150,
 ბლო—148, 150
 ბლოელი—115, 150
 ბნელეთი—44
 ბნელი—85
 ბნელი ადგილი—6
 ბოთლი—27, 45, 46, 47, 152
 ბოლოკი—172
 ბოროტება—187
 ბოროტი—163
 ბოროტი არსება—169, 186
 „ბორტი“—114, 149
 ბოსელი—26, 51, 96, 102, 145, 154
 ბოსლის კარი—96
 ბოძალი—163
 ბოჯოლთა—99
 ბრალდებული—56
 ბრალი—163
 ბრინჯი—70
 ბროლის ქვა—13
 ბრტყელი თეთრი ქვა—38
 ბრძოლა—141
 ბრწყენა—167
 ბუბა—93, 103, 106, 116, 123, 130, 135, 151
 ბუბა არაბული—151, 155
 ბუბიკა—96, 118, 137, 138
 ბუგუ—137
 ბუდე—121, 169
 „ბუზიკანტობა“—115
 ბულოთ ქალიშვილი—105
 ბუნება—165
 ბუნებრივი ნაკლი—50
 ბურთის თამაში—185
 ბურნითი—74
 ბურციკაშვილი—98
 ბუსკა—102
 ბუჩა—95, 127, 130
 ბუჩუკურელი—128, 145,
 ბუჩუკურთა—138
 ბუჩუკური—98, 99, 27, 157
 ბუწანკარულა—119
 ბაბრიელი—82
 გაგა—107, 142

- გადაბურვა—173
 გადაძდები სენი—166
 გადასაბურავი—172
 გადასაფარებელი—173
 „გადატირება“—163
 გადაცემა—163, 164
 გადაცვალბული—174, 182
 გადაცვილითა სულგების კულტი—185
 გადირჩინებული—122
 გაზაფხული—38, 51
 გაზრდილი—151, 178
 „გაკეთებულნ მინანი“—16
 გალილია—84
 გალობა—81
 გალავანი—174
 „გამათანი ენაი“—39
 გამარჯვება—8
 გამიხარდი—76
 გამიხარდი წიკლაური—75
 გამლაღენი—6
 „განბილებული“ (შერცხვენილი)—49
 განგრძობა—184
 განმკარგულელებელი—178
 განსვენება—81
 განჩინება—163
 „გაოკრებული“—7, 17, 46
 „გაპოზდენენ“—10
 გარდამავალი ცისკარი—149
 გარდაცვალება—48
 გარდაცვლილი—143
 „გარენგარ“—18
 გარეშე გვარი—4, 34
 გარეშე სამუშაო—17
 გარეშე ხალხი—14
 გარეული ფრინველი—174
 გარსიათ ივანე—107, 144
 გარღვეული შავი—169
 გასართობები—19
 გატესგალა—150
 გატესვილი—115
 გაუთხოვარი ქალი—18
 გალიმება—180
 გაჩენა—161
 გამობილება—106
 გაჭირებული—163
 გაჭირება—41, 176
 გახსენება—46
 გაჯავრება—108
 გელდიაური—97, 138
 გეჯურა—116, 151
 გესორე—84
 „გმევილაფა“—182
 გვალვა—58
 გვამი—51, 168
 გვარეული—34
 გვარი—11, 49, 94, 122, 135, 136 151, 153, 155
 გველეთელი—124
 გველი—109, 112, 121, 128
 გვერდი—118, 120
 გვირგვინი—81, 108
 „გვლევა“ (გლოვა)—17
 გვრინი—39, 94, 101, 124, 125, 126 127, 128, 129, 130, 156
 გიგაური—104
 გზა—5, 11, 12, 27, 34, 37, 52, 55, 57, 75, 78, 136, 139, 152
 გზანი და საფლავანი—53
 გზის პირი—20
 გიგა—97, 99, 104, 130
 გიგა გიგაური—103, 104, 125, 142
 გიგათ გიგა—142
 გიგაური—93, 99, 130, 152
 გიგია—76, 105, 109 122, 123, 145, 146, 155
 გიგია ნაროხაული—154
 გიგია ნინიას-ძე ჭინჭარაული—83
 გიგი წიკლაური—155
 გიგი ჯაბუშანური—108, 145
 გილდები—124
 „გინაფორალი“—172, 173
 „გინონგარა“—168
 გიორგი—120, 135, 137
 გიორგი ლიქოკელი—135, 139, 140
 გიორგიობა—96
 გიორგის ხატი—164
 გიორგი ჯაბუშანური—156
 გიორგობისთვე—164
 „გიორგწმინდა“—136
 „გიჟა“—114
 გიჟი—124
 გირაო—164
 გიჩინანნი—119
 გლეხი—82
 გლოვა—81, 180, 181
 გმინი—95
 გოგია—106, 143
 გოგიათ ივანე—106, 143
 გოგიაის შვილი—106
 გოდოლი—174
 გონებანი—82

- გონი—109, 114, 115
 გორა—104
 გორგი—94, 97, 98, 133
 გორისპირი—113
 გორკეველის გორი—128
 გოჭი—183
 გრძელი თმა—17
 გრძნობანი—176
 გუგუთ თათია—119
 გუდა—13, 140
 გუდამაყარი—99, 127
 გუდანელი—126
 გუდელა—95, 98, 125, 156
 გული—4, 6, 88, 101, 103, 105, 108, 109, 116,
 131, 137, 143, 145, 163, 168, 170, 171
 გულიანი—44, 47, 54
 გულიანი „კეცელი“—48
 გულიანი სახელსადებები—47
 გულიანი „ქადისკვრები“—23, 27
 გულის ძილი—187
 გულ-მკერდი—168, 171, 174
 გულ-ღვიძლი დაკლული საქონლისა—183
 გულ-ხელის დაკრეფა—166
 გუნდი—170, 172
 გუნება—101
 გურაი—117
 გუროელი—115, 151
 გუშინ-წუხრ—104
 „გძელი სკამი“—52
- ღ** (დაი)—9, 16, 17, 18, 88, 95, 100, 101, 109,
 117, 118, 120, 124, 131, 136, 137, 138, 139,
 140, 146, 148, 153
 დაბადების დღე—40
 დაბანა—9
 დავარაყილი—111
 დავითი—84, 121
 დავითინი—44
 დავით წიკლაური—148, 154
 „დავლათი“—95
 დაზარალებული—164,
 დათა—99
 დათვი—104
 დათვია—114, 128, 129, 150, 157
 დათვია ლიქოკელი—138
 დათვისი—148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157
 დათვის ჯვარი—102
 დაკბილული—170
 დაკვრა—9
- „დაკოკვილი“ (ხატისმინდობილი)—5
 დაკოკლება—77
 „დაკრეფა“—4, 5
 „დაკურთხეველი“—57, 75, 76, 78
 დალოცვა—70
 დამარბვა—48, 52
 დამარბული—170
 დამნაშავე—164, 179
 დამსწრე—35
 დამტვრეული—98, 120
 დამტირებელი—171
 დამტკბარი ფქვილი—21
 დამფასებელი—26
 დამხედური—8
 დამხრჩვალი—51
 დანა-სარტყელი—121
 დანი—122
 დანიშნული—108, 144
 დაპირებული საქმრო—99, 139
 დარდნადელი—166
 „დარიფანი“—67
 დარქიხანათ ჯოჯოლა—137
 დასავლეთი—67
 დასაფლავება—9, 11, 20, 69, 168, 175
 დასაფლავების დღე—67
 დასვენებულ-დაწყნარებული—7
 დატირება-დასაფლავება—168
 დაუსვენარი—31
 დაუსრულებელი—175
 დაულღვილი—111
 დაფხაებული—105
 დაქვითინება—5
 დაქვრივებული—172
 დაღონებული—89
 „დაყენებული დოღვი“—27
 დაყმუვლება—167
 დაშნა—100
 „დაჩილული“—118
 დაჩხირი—184
 დაცინვა—154
 „დაწული“—57
 დაწუნებული—89
 დაწყალობება—85
 დაჭვრეთილი—83
 დაჭრა—143
 დაჭრილი—10, 49, 141
 „დაძინებული“ სხეული—176
 და-ძმა—6, 139
 „დაზღუდული ქვა“—148
 დგნალი—74

- დედა 6, 7, 9, 18, 19, 30, 36, 77, 94, 99, 106
 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119,
 121, 123, 135, 139, 143, 145, 146, 147, 148,
 150, 151, 152, 181, 182, 186
 დედა-დები—131
 დედა დიდის მეუფისა—86
 დედათა სქესი—182
 დედათფერობა—124
 დედაკაცი—12, 40, 42, 53, 67, 68, 69, 70, 145
 დედამთილი—17
 დედამთილობა—106
 დედამიწა—161, 163
 დედანაფიცი—182
 „დედაო დიდის ღთისაო“—83
 დედაქალ წიკლაური—143, 144
 დედა-შვილი—8
 დედაშვილობა—36, 109, 112, 139
 დედიდა—25, 117
 დედის გლოვა—119
 დედის დედიძმა—148
 დედის ერთა—38, 77, 103, 108
 დედის კალთა—148
 დედის ნებიერა—130
 „დედის სული მე“—186
 დედის ქალაო—121
 დედის ძვლები—180
 დედის ძუძუ—109, 145
 დედინაცვალი—140, 141
 დედი-ძმა—58, 76, 98, 99, 102, 105, 117, 119,
 120, 122, 123, 125, 138, 139, 141, 143, 153
 დედ-მამა—7, 8, 45, 107, 111, 112, 122, 123,
 147, 148,
 დედობა—116
 „დედროვანი“—7, 30, 32, 34, 36
 დედული—8, 24, 25, 36, 37, 106, 112, 123
 დეკანოზი—82, 85
 დეკეული—26
 დერეფანი—5
 დვირბინი—118, 130
 დიაკონი—81, 84
 დიასახლისი—27, 28
 დიასახლისობა—143
 დიაცი—17, 19, 33, 73, 74, 111, 114, 150
 „დიდაფუხაფილი“—182
 „დიდაში შურიმა“—186
 დიდება—43, 82, 85, 106, 163
 დიდებული—81
 დიდი—121
 დიდი კელაპტარი—172
 დიდი სახარება—43
 დიდი ქვები—13
 დიდი ღმერთი—5
 დიდური—146
 დილა—9, 14
 „დილა წუხრი“—7
 დინჯი—149
 დის ნატირალი—98, 156
 დის შვილი—29, 99
 დისწული—76, 99, 102, 106, 110, 117, 119,
 122, 123, 125, 139, 141, 146, 153, 155
 „დიშვილა“—106
 დიჩინი—110, 146
 დინა—172, 177
 „დინაქ გოგისორცქუ“—179
 „დინას ქედგიონჯირუნი“—179
 „დობილთა“—41
 დოდოჩანი—115
 „დოდვი“—26, 29, 30, 34, 108
 „დოდვი მარბოლი ცხენი“—76
 დოლი—25, 26, 34, 48
 დოღურუ—167
 „დონანი“—38, 73, 74
 დრო—110, 119
 დრო-ჟამი—131
 დროშა—51, 54, 97
 დუალიზმი—175
 დუმა—93
 დუმაცხოველი—127
 დურბინდი—136
 დურბინი—95
 დუსთურა—122, 154
 დუშმანი—5
 დღე—45, 84, 110
 დღეგრძელობა—70, 85
 დღენი შეუმოკლდენენ—36
 დღეობა—19, 164
 დღე-ღამე—127
 შო—5, 167, 168
 ეკალი—56, 74
 ეკლესია—82, 84, 162, 177
 ეკლესიის გაღვანა—178
 ელენა—105, 143
 ენა—39, 81, 83, 93, 106, 117, 131,
 ენით ნათქვამი—43
 ენის მიტან-მოტანა—55
 ენბო—10, 20, 25, 27, 32, 33, 34, 38, 45, 47,
 53, 54, 67, 127
 „ერაწი“—27
 ერი—44, 82, 84, 85

- ერისთავი—110
 ერწოს ყელა—119
 ესაჩუ—117, 152
 ეფრემი—82
 ეშმაკი—53
- „ჭაი-ვაი“**—170, 171
 ვაზი—162
 „ვაკეთურნი“—115
 „ვაშლიარსას“—184
 ვანგარული—84
 ვაჟა—122
 ვაჟი—23, 97, 99, 101, 104, 115, 119, 128
 ვაჟიშვილი—18
 ვაჟაკი—6, 7, 50, 99, 138
 ვაჟაკობა—171
 ვაჟობა—97
 ვარგალი—84
 „ვართაზე“—41
 ვარსკვლავთ აღრიცხვა—161
 ვარსკვლავი—161, 163, 175
 ვარცი—106, 114, 150
 ვარცლ-საცერი—143
 „ვაშინერსი“—161
 „ვაშკაცი“—93, 101, 110, 118, 121, 122, 125
 ვაცი—39, 73, 74
 ვახშამი—14, 21
 ვახშამობა—34
 ვეზირი—138
 ველი—111
 „ვერ მოსვლა შენი“—140
 ვერქენის ტოტი—94
 ვერცხლი—10, 147, 163
 ვერცხლის თასი—77
 ვერცხლის იარაღი—131
 ვერცხლის ფულები—166
 ვერცხლის ქამარი—182
 ვერცხლის ჯაჭვი—16
 ვერძი—44, 82, 85
 ვეფხი—98, 107, 118, 138, 144
 ვეშაგურის შვილი—106, 143
 ვეძა—139
 ვიშვიში—170
- ზ**
 ზალტე—16
 ზამთარი—10, 51, 52, 145
 ზარალი—162, 176
 ზარი—172, 174, 177.
 ზაფხული—10
 ზედღება—77
 „ზედდაკვლა“—182, 1831
 „ზედამდეგი“—22, 31, 32, 33, 36, 69
 „ზედამჩონი“—6, 9, 24, 37, 40
 ზედაწელი—170
 ზეთი—177
 ზეთისხილი—172
 ზენგორა—107
 ზენურანი—114
 „ზეპირ“—58
 ზეპირსიტყვაობა—174
 ზეცა—85, 175
 „ზეცაშე“—175
 ზეციერი—180
 ზგავი—52, 113, 147
 „ზგავის დაღვეა“ (ზგავით სიკვდილი)—51
 ზგავის დაღვეული—53
 ზგადა—137
 ზგაიდი—96
 ზგინი—57
 ზიანი—40
 ზისცვარი—45, 57, 93
 „ზღები“—113
 ზომა—168
 ზრუნვა—184
 ზულიაი—103
 ზუმბა—142
 ზურგი—165
 ზღვა—163
 „ზღვენი“—81
 „ზღვნობა“—4
 ზღუდე—84
 ზღუბლთ ძირი—33
 „ზღუბლნი“—28
- თ**
 თაგურა—124
 თადარიგი—168
 თავდამზრჩვალი—53
 თავდაზრილი—5
 თავგზა—149
 თავდაპერილობა—138
 „თავზედ-მკვდარზედ დება“—24
 თავი—5, 6, 9, 12, 35, 67, 70, 175, 181, 182
 თავის გამართლება—55
 „თავის დამარხვა“—48
 თავის დღით სიკვდილი—4, 49
 თავისთავის დატირება—174
 თავის მოკვლა—50
 თავის ჩამოზრჩობა—50
 „თავმოსაპარსაო“—70
 თავსაფარი—24

- თავშალი—10, 38
 თათარა—75, 136
 თათარა არაბული—82
 თათართ ჯავახა—103, 141
 თათ-ბაჭიჭი—16, 37
 თათები—16
 თათი—108
 „თათნი“—37
 თათუა—111, 147
 თათ-ქალბანი—10
 თამადა—184
 თამარი—128
 თამარიშვილი—99
 თამაში—19
 თამაშობა—169, 180
 თამბაქო—37, 38
 თანგულა—99, 127, 128, 129
 თარუა—101, 122, 140, 155
 თარუა ოჩიაური—151
 თარუა წიკლაური—155
 თარჯიმანი (მესულთანე)—3
 თასა—82
 თასი—32, 43, 73, 82
 თას-ყანწი—44
 თაფლი—162, 184
 თაფლის სანთელი—4, 162, 163, 164, 170
 თალი—161
 თეგზი—172
 თემი—6, 8, 9, 28, 33, 36, 38, 43, 47, 53, 71
 თეთრი—10
 თეთრი ბროლი—20
 თეთრი სუღარა—168
 თეთრი ჯორი—99
 თემ-სოფელი—123
 თესლი—44
 თვალადი—138
 თვალ-გული—45, 102
 თვალის დანუჭვა—4
 თვალთ საჭურღლად—129
 თვალი—26, 42, 59, 81, 83, 97, 98, 100, 111, 118, 167, 168
 თვითმკვლევლობა—50, 150, 151
 თვისება—170
 თიანეთი—120
 თიბე—125
 თიბვა—39, 100, 125, 127, 142, 148
 თივა—7, 26, 101, 127, 130
 თივა-ქერი—76, 77
 „თიბის შამშაბათი—44, 47, 88
 თიკან-ბატკნები—41
 თინი ბეჯაურთა—95
 თიუკანი—84
 თმა—18, 44, 59, 84, 85, 96, 109, 115, 121, 137, 138, 145, 168, 170, 172, 174, 178, 180, 181
 „თმის მოგდება“—181
 თოკი—12, 51, 68
 „თომა გამკუცოთუ“—181
 თორელი—104, 125
 თოფი—10, 16, 49, 51, 55, 56, 77, 93, 94, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 111, 119, 122, 123, 124, 126, 127, 130, 131, 137, 142, 143, 147, 150, 152, 155, 182
 თოფრა—29, 57
 „თოფის გატეხა“—13, 14
 თოფ-ხმალი—143
 თოხი—54
 თოხოლხათ ქალი—121
 თუნგი—45
 თუთი ბალიაური—154, 156
 თუთუნი—178
 თუკუნი—84
 თულუხი—73
 თუშეთი—139
 თუში—137, 145
 „თქველექათი“—97
 თქმანი—179
 თხა—14, 35
 თხლე—21
ოარალი—7, 10, 12, 13, 15, 16, 31, 36, 37, 56, 67, 68, 69, 75, 77, 88, 98, 121, 122, 136, 137, 141, 165, 171
 „იარუსამლეტი“—83
 იასო—84
 იასონ მაკალდანელი—85
 იალი—5, 11, 29, 43, 83, 84
 „იალში იდვა“—50
 იდეათა ასოციაცია—166, 168, 169
 იდუა—103, 141, 151
 იდუკა—115
 „იერუმსალეთი“—61
 „იერუმსალიმი“—84
 იერუსალიმი—43, 45
 იესო კოროზმანელი—44
 იერარქიული კიბე—161
 ივანე—106
 „ივანეთ მეკანტალია“—102, 140
 „ივერია“—85, 86
 ივონეური—148

- ივრე—83
 „ილასუ“—161
 ილორი—162
 იმედა—95, 109, 130, 136
 იმედი—100, 118, 181
 „ინაბარა“—8
 იონეურ ოჩიაური—148
 იონია—82
 იორდანე—44, 81, 82, 84, 85
 ირემი—98, 100, 126, 139
 ისარი—39, 74, 100, 105, 128, 139
 „იწარამარაო“—49
- ქ**
- კაბა—170
 კავშირი—181
 კალათა—35
 კალანდა—170
 კალთა—45, 96, 102, 112, 121, 123
 „კალთ გორი“—97
 კალოსთავა—102
 კანაფი—74
 „კანჭი“—17, 18, 128
 კანჯარაი—114
 კანჯარუა—150
 „კაპარი“—38
 კაჟიანი თოფი—142
 კარატის ჯვარი—51, 53, 54
 კარაქი—10, 13, 40, 41, 57
 კარი—5, 6, 8, 27, 32, 34, 35, 36, 44, 45, 46, 52, 56, 59, 74, 82, 85, 105, 107, 108, 110, 120, 123, 142, 164
 „კარის თავზე შედებდა“—28
 კარმიდამო—42
 კარწეულთა—94
 „კარწინ“—164
 კატა—45, 55
 კაფია—95, 107, 127, 130, 142
 კაცი—6, 44, 46, 73, 82, 86, 137, 143, 154, 162
 კაცური—122
 კაც-შუაკაცი—75
 კახეთი—20
 „კახვი“—115
 კბილი—39, 165, 167
 კედელი—69
 კეზი—112, 148
 კენტი—15, 25, 69
 კენჭის ყრა—69
 კერა—43, 112, 115, 148, 180, 183
 კვალი—99, 124, 139
- კვალკაცი—5
 „კვერეული“—69
 კვერი—13, 20, 73, 129, 140
 კვერნა—151
 კვირა—44, 69, 107, 139
 კვირიკა 94
 კიბე—59
 „კიბირი“—182
 კივილი—168, 172
 კითხული—76
 „კიკიმო“—18
 კილვა—154
 კილო—48, 135
 კინწის კვრა—177
 კირნი—82
 კისერი—77, 120
 კიშკეური—128
 კლდე—52, 124
 კმარა—112, 148
 კოდი—21, 22, 23, 24, 28 35, 73, 74, 81, 96 136
 „კოდ-სამკურთხეველი“—47
 კოჯი—31, 34, 35, 38, 46
 კოკა—24, 46
 კომლი—69
 კორკოტი—185
 „კოფეები“—35
 კოჭლი—123, 148
 კოხი—34
 კრძალვა—166
 კუბატი—20, 27, 34, 35, 47, 68, 69
 კუბო—168, 170, 171, 174, 186
 კუდიანი—33, 115, 162
 კუდიანობა—33
 კულტი—9, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 65, 71, 159, 161, 179
 კუპრი—176
 კუპრის ალი—59
 კუპრის გუბე—59
 კურატი—4
 კურდღელა—100, 102, 139
 კურთხევა—44, 181
 „კურთხევაი“—43, 44, 68, 84
 კურთხეული—82
 კურთხეულობა—84
 კუჭულანი—96
- ლ**
- ლამბერტი—179
 ლამიანი—111, 116, 147
 ლანდი—183

- „ლორელები“—73
 ლაპარაკი—41, 164
 ლაშარი—116
 ლაშქარი—97, 116
 ლაღნი—107
 ლეგა—95, 104, 113, 142, 147
 ლეგანი—116, 151
 ლეგოსანი—97, 130
 ლეილა—147
 ლეილა ბალიური—149, 153, 155, 156, 157
 ლეკი—137, 139
 ლეკეთი—137
 ლეკვა თორელაშვილი—151
 ლელა—109, 112, 113, 116, 118, 119, 137, 146, 194
 ლელა წიკლაური—148, 152
 ლელია—96, 137
 ლიბუ—112, 148
 ლიქოკა—23, 51
 ლიქოკელი—94
 ლიქოკელი ბუბიკა—135
 ლიტრა—47
 ლობიო—38, 172
 ლოგინი—5, 36, 100, 101, 109, 110, 146, 149, 165, 166, 167, 180
 ლოგინობა—125
 ლოდი—85, 105
 ლოლო—119
 ლომიკათ სუმბატა—135
 ლომიკანი—94
 ლოპიანნი—126
 ლოყა—168
 ლუბის თავი—103
 ლუდ-არაყი—68, 74
 ლუდი—20, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 48, 69, 70, 78
 ლუდიანი თასი—24, 46, 85
 ლუდიანი კოდი—28, 70
 ლუდის ადუღება—47
 „ლუდის შეყრა“—21
 ლუდის „ჭიჭი“ (ქაფი)—21
 ლურსმანი—164, 165
 ლურჯა—88, 106, 111, 117, 131, 147
 ლურჯი—10
 ლურჯოსანი—97
 ლუქი—169
 ლხინი—37, 70, 73, 81
 მაგანჭური—94, 135
 მადლი—43, 59, 81, 82, 85
 მადლიანი—43, 83, 86, 107
 მახლი—18, 48
 „მათვალარეფი“—170
 მათრახი—77
 მათრაკი—75, 78, 124, 171
 მაია—121
 მაია ბალიური—154
 „მაკეთე“—6, 7, 8, 28, 45, 76, 110, 116, 146
 „მაკეთე მამკითხავი“—73, 81
 მაკრატელი—181
 მამა—6, 8, 18, 84, 100, 108, 114, 115, 118, 139, 148, 150, 163, 181
 მამაკაცი—5, 17, 21, 31, 36, 48, 51, 56, 67, 68, 70, 74, 174
 მამათილი—17, 48, 93, 108, 144
 მამაცი—147
 მამაცობა—140, 142
 მამიდა—25, 97, 113, 117, 128, 131, 138, 150, 157
 მამიდაშვილი—117, 152
 „მამისახლი“—7, 24, 25, 32, 37, 49, 58, 115, 148, 150
 მამის იმედი—99
 მამის ცოლი—102, 117, 126, 127, 140, 142, 152, 156
 მამიშვილი—119
 მამიშვილობა—153, 165
 „მამიმმა“—5, 6, 58
 „მამეკდარი“—122
 მამკლავი—54, 94, 95, 109, 114, 116
 მამობა—114
 „მამრღვანი“—19, 27, 30, 34
 მამუკა კინჭარაული—139, 146
 მამული—7, 94, 121, 133
 „მამყოლი“—32, 69
 მანანი—84
 „მანგარალი“—170
 მანდილი—10, 16, 17, 18, 37, 40, 114, 150
 მანდილოსანი—145, 155
 მანეთი—162
 მარაისძის შვილი—111, 112
 მარიამი—82
 „მარიამ მაგალდანელი“—85
 მარიამ მაგალდანელი—44
 მარიანობა—97, 100, 111, 129, 138
 „მარიანობიდგე“—129
 მარილი—26, 38, 41, 44, 57, 73, 74, 85
 მარმანი—44, 85
 მარნაული—97
 მარტივი—43
 მარტიათ ჩალხია—106, 143

- მარტია ნაროჯული—147
 მარტოკი—130
 მარში—170
 „მარწკინალი“—167, 168
 „მარკე“—6, 37, 70, 73, 81, 82, 83, 85, 94
 მარხულობა—183, 184, 185
 „მასედილი“—124
 მასხინძელი—33, 48, 68, 70, 81, 137, 169
 მასრა—10, 96
 მასწავლებელი—86
 მატი—150
 მაუდი—16
 მაურავი—110
 მალალთ ბუჯია—93
 მაყარი—81
 მაშვრალი—101, 126
 „მაშთაჯური“—122, 154
 მაშულარი—31
 მაჩურთ ბაკა—137
 მაცნაური—109, 111
 მაცნე—95
 მაცხოვარნი—85
 „მადახინარი“—36
 „მადირაფუ“—166
 მაწევარი—28, 73
 მაწონი—183
 „მაწული“—81
 მაკელე—124
 მაწყევარი—164
 „მაჭრეხილი“—13, 67
 „მახვეით მშვიდობით“—8
 მახლობელი—29, 164, 184
 „მბტე“—93
 „მგებრი“—11, 32, 57, 58
 მგელა—97
 მგელა ჭინჭარაული—135, 136, 137, 138, 141, 142, 143
 მგელი—118, 138
 მგზავრი—20, 51, 52
 მგლოვიარე—17, 19
 მგორიალე—118
 მდევარი—103, 141
 მდინარე—51
 მერაყე—31, 33
 მებურნითე—74
 მეგობარი—42, 151
 მეგრელი—161, 162, 164, 171, 173, 175, 179, 182, 185, 186, 187
 მედროშე—54
 მედროშეობა—82
 მეენე—3, 39, 41
 მეზობელი—4, 16, 20, 22, 31, 33, 46, 48, 49, 51, 140, 162, 168, 169, 170, 173, 180, 181, 182, 184, 185
 მეზობლობა—114
 მეთაფლია—163
 მეთემე—27, 28, 29, 31, 33, 47
 მეკარე—32, 33, 36
 „მეკარე-მესამრელოე“—33
 „მეკოდე“—21, 22, 23, 24
 მელა-კვერნანი—115, 151
 მემიჯნე—97
 მემკვიდრე—17
 „მემცხვარე“—137
 „მენაძველაე“—116
 „მენგარა“—171
 „მენდობე“—28
 მეომარი—138
 მეორე დღე—13, 185
 მეპურე—23, 24
 „მერჯულიე“—36
 მესამე დღე—13, 170
 „მესამრელოე“—33, 42, 53
 მესაფლავე—11, 12, 13
 მესისხლე—102, 109, 111, 123, 127, 141, 147
 „მესულეთე“—30
 „მესულთანე“—3, 36, 40, 42, 69
 მეტობა—96, 146
 მეუნარგია—163
 მეულლე—145, 148, 149, 150
 „მექადაგე“—3, 4
 „მექებაენი“—21
 „მექობე“—52, 53
 „მელამისთენი“—85
 „მეშაბათე“—34
 „მე—შვილი, შენ—მამა“—181
 „მეჩიქროე“—23
 „მეცომე“—23
 მეძალეი—93
 მეჭეჭი—161
 მეხატე—82
 „მეხატული“—163, 164
 მეხეური—162
 „მეხეწურნი“—4
 მეხი—53, 114, 123, 148
 „მეხნაკარეი“ (მეხით მოკლული)—53
 მეკუნდარი—100
 „მეჯამენი“—28
 მზე—5, 6, 7, 8, 11, 67, 96, 104, 109, 110, 112, 113, 117, 120, 122, 126, 146, 184

- მზევინარი—115, 151
 მზევინარ წიკლაური—151
 მზე მაისის პირს ამოსული—149
 მზექალა—96, 121
 მზექალიკა წიკლაური—154
 მზექალუა—103, 104, 137, 141, 142
 მზია—97, 138
 მზია ბალიაური—147
 მზირი—137, 151
 მზის სინათლე—172
 მთა—44, 51, 52, 82, 85, 97, 115, 118, 119, 147, 148, 152, 154, 163
 მთა-ბარი—6
 მთა-გზანი—88
 მთა-გორი—148
 მთავარ-ანგელოზი—82
 მთავანი—83
 მთავარი—43, 83
 მთასიქითელი—105, 143
 მთელი—6, 75
 მთვარე—126
 მთვრალი—52, 101, 126
 მთიბელი—93, 97, 102, 104, 128, 129, 130, 131, 157
 მთიბლური—107
 მთხოზია—77
 მთხოვნელი—163
 მთხოზბელი—135, 156, 157
 მიდენა—114
 მიდენ-მოდენა—89
 მიხანი—123
 მითხო—101, 102
 მითხოელი—94, 97, 98, 101, 102, 135, 140
 მითხოველი—101
 მიმთვისებელი—165
 მიმინო—183
 მინან შუქიაური—145
 „მინები“—47
 მინდია—82, 101, 102
 მინდიკა—106
 მინდორი—59, 97, 170
 მირონი—82
 მისრია—128, 157
 მისრიათ კარი—100
 მიტკალი—170
 მიქიელ-გაბრიელი—82
 მიცვალბული—9, 10, 12, 13, 20, 23, 29, 31, 33, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 53, 54, 59, 69, 135, 143, 145, 148, 150, 152, 153, 154, 161, 168, 169, 173, 174, 179, 180, 183, 184, 186, 187
 „მიცვალბულის ენა“—39, 40, 41
 „მიცვალბულის ზეპირდარჩენა“—58
 მიცვალბულის მაგიერობა—28
 მიცვალბულის ნათესავი—186, 187
 მიცვალბულის ნაქონი ნიეთი—181
 მიცვალბულის სახელი—186
 მიცვალბულის სული—183, 184
 მიცვალბულის ქვრივი—178
 მიცვალბულის ხარჯი—9
 მიწა—7, 12, 58, 67, 69, 88, 108, 111, 121, 131, 146, 168, 169, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180
 „მიწადასაყრელი“—179
 „მიწაში ჩასაწვენი“—179
 მიწა-წყალი—54
 მიწიერი ცხოვრება—162, 176
 „მიწის ლოგინი“—97
 „მიწის ქიანი“—88
 მიხა ოჩიაური—153, 156, 157
 „მიკელვა“—67
 მიხიელა—75, 120
 მიხიელ სარხიელი—44, 85
 მიჯნა—34, 40
 მკერდი—29, 77, 147
 მკვდარი—20, 39, 45, 49, 55, 75, 76, 85, 137, 143, 175, 178, 187
 „მკვდარ-ზედება“—16
 „მკვდართ საწირავი“—55
 „მკვდართ შანდობა“—37
 „მკვდართ წირვა“—55
 მკვდრის დალოცვა—85
 მკვდრის ძვალი—187
 მკვდრის ძილი—175
 მკველი—49, 136, 150
 მკითხავი—3, 4, 73, 164
 მკლავი—57, 129
 მკრეხელობა—186
 მმოსავი—165
 მნათობი—161
 „მოამბე“—143, 170
 მოგვარე—4, 5, 8, 11, 14, 16, 22, 29, 35, 37, 46, 48, 49, 58, 162
 მოგვარე მამაკაცი—49
 მოგვარე მოკეთე—53
 „მოვლა“—9
 მოზარე—172, 174
 მოზვერი—26, 27, 162, 164
 მოზომილი—11
 მოთქმით ტირილი—170, 174

- მოკეთე—8, 24, 29, 36, 41, 47, 48, 60, 70, 169
 მოკითხვა—165
 მოკლია—103, 111, 141, 147
 მოკლული—49, 101, 137, 140
 მომაკვდავი—4, 167
 მომარხულე—184
 მომკლავი—155
 მომტირალი—142, 168
 მომჩივანი—164
 მომჭირნე—22
 მონა—105, 135, 178
 მონადირე—51, 52, 137, 139
 მონადირეობა—135
 მონათესავე—49
 მოპირდაპირე—56
 მორევი—105, 118, 124
 მორიალე—118
 მორჩილება—163, 165
 მოსაკითხი—166, 185
 მოსისხლე—18, 140
 მოსისხლეობა—135, 136
 მოსულთანე—41
 მოტირალი—6, 16, 17, 18, 36, 38, 53, 68, 142, 148, 171, 174
 „მოუვლენ სულნი“—3
 მოურავი—146
 „მოურგენია“—144
 მოუშვებენ თმასა და წვერს—180
 მოქარგული გულისპირი—17
 მოქვითინე—9, 131
 მოყვანილი 113
 მოყვასი—164
 მოხზუბარი—56
 მოწესრიგე—171
 მოხევე—138
 მოხუცებული—173
 მოხუცებულობა—50
 მოხუცი—9, 13, 16, 17, 18, 35, 48, 67, 174
 მოჯადოება—187
 მოჯალაფე—40
 მთავე წყალი—139
 მსხალი—39
 მსმენელი—145
 მსოფლიო სივრცე—161
 მსხვერპლი—44, 85
 მტერი—5, 7, 8, 9, 11, 14, 40, 43, 93, 109, 118, 140
 მტერობა—75
 მტირალი—108
 მტკაველი—130
 მტრედი—14, 53, 82, 167, 183
 „მტყობიე“—8, 67
 მუმა—185
 მურყანი—17
 მუსრი—99
 მუჟარა—104, 129, 186
 მუშა—98
 მუშტი—186
 მუცელი—81, 82
 მუჟა—177
 მუხლი—4, 26, 98, 116
 მუხრანი—97
 მლე—82
 მღერა—70, 170
 მღვდელი—167, 177, 182, 183, 184, 185
 მყვირალი—126
 მშაველათ მამუკა—102
 მშველელი—119
 მშვენეური—109
 მშვიდობა—73
 მშვილდი—39, 123, 128, 157, 181
 მშობელი—19, 50, 165, 166, 171, 180, 181, 184
 მშობელ-ნათესავი—168, 176
 „მშრალი“—21
 მცდელი—82
 მცენარე—168
 მცხორეები—161
 მცხრომალნი—85
 მძებნელი—119
 მძივი—16, 17, 26, 77, 183
 მძიმე—43, 83
 მძინარა—103
 მძოვრი—168, 175
 მწვანელი—172
 „მწუნობარი“—8
 მწუხარება—166, 171, 176, 179, 181
 მწყევარი—82
 მწყემსი—33, 51
 მწყობრი—171
 მქადი—166, 172, 173, 181
 მჯილი—171
 მკარი—88, 98, 120
 „მკედარი“—25, 30, 34 76, 88
 მხედრობა—26
 მხედველობა—50
 მჯავრი—43
 მჯელ-მჯავრე—83

- ნაბადი—12, 38, 52, 68, 118, 150, 171
 ნაბარები—115
 ნაბიჭვარი—138
 ნაგაბარი—123
 ნაგავი—174
 ნადირა—107
 ნადირობა—103, 125, 138
 ნადირი—106, 118, 124, 128, 174, 177
 „ნადოღვევი“—26
 ნავი—168
 ნახირ-ვეზირი—97
 „ნახიდვობ-ნასანთლობი“—4
 ნათელა—111, 113, 115, 117, 119, 121, 122, 146, 150, 152, 153
 ნათელა ბალიაური—146, 147, 148, 153, 155
 ნათელა კოლიკაური—153
 ნათელა წიკლაური—146, 150, 153, 154
 ნათელი—44, 85, 187
 ნათელისძე—126
 ნათელისძე არაბული—149
 ნათელისძის ბაჭყალი—149
 ნათესავი—3, 8, 12, 14, 68, 147, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182
 ნათესაობა—89
 ნათია—106, 143, 144
 ნათიბი—114
 ნათლის სვეტი—176
 ნათუა—112, 148
 ნათულა—110, 149
 ნათქვამი—85
 ნაკერობა—170
 ნაკვერცხალი—183
 ნაკრფი—101
 ნალი—76
 ნალთავი—104
 ნალიანი—106, 124
 ნათლობა—42
 „ნალოცი“—26, 33, 47
 „ნამაშვრალი“—49
 ნამჭეისლარი—103
 ნამცეცი—167
 ნამკრევი—11, 95, 97, 100, 104, 107, 113, 125, 127, 129, 130
 ნანატრი—107, 144
 ნანეფარი—116
 ნანუა—113, 115, 150
 ნანუა არაბული—109, 145, 149
 ნანუა—111, 114, 117, 149, 152
 ნანუა არაბული—152
 ნანუა გიგაური—148
 ნანუა ცისკარაული—149
 „ნარევი“—9, 13, 14, 25, 26, 67, 68
 ნასახლარი—7, 12
 ნატირალი—39, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155
 ნატყვარი—95, 100, 103, 129, 139
 ნაღები—40
 ნაღველი—171
 ნაყროს გორი—116
 ნაშვენები—131
 ნაშვილენი—181
 ნაშთი—174
 „ნაცივარი სახლის დანათელა“—19
 ნაცნობ-მეგობრები—174
 ნაცნობი—182
 ნაწვრეთი—34
 ნაწველ-ნადღეები—41, 57
 ნაწილი—44, 144, 147
 ნაწოლი—150
 ნაჭერი—15
 ნაჭმევ-ნამადღეები—126
 „ნახელიტრა“—11, 68
 ნახირი—33
 ნახშირი—26
 ნაკადი—114
 ნაკარელა—119
 ნაკელი—129
 „ნეკი“—24
 ნემსი—57
 ნესტი—44
 ნეფე—106
 ნეშტი—52, 84
 „ნივ-ღვარი“—94
 ნია—105
 ნიგოზი—39, 173
 ნივთი—166, 169
 ნიკორი—101
 ნიმუში—79, 91, 113
 ნინი—122
 ნინია—148, 155
 ნინიას სახლი—112

- ნინო—123
 ნინო წიკლაური—155
 ნიორი—41
 ნიშა—113
 ნიშანი—13, 51, 57, 113, 169, 172, 174, 182, 183
 ნიშა ცხენი—149
 ნიჩაბი—52
 „ნიძორი“—175
- ნ**ბლის კალო—103, 130
 ნბლის ობოლი—121
 ნბლობა—50
 ნბოლი—40, 49, 127, 140, 141, 143, 145, 148, 185
 ნთხკუთხი—13, 17
 ოინი—162
 „ომბოლო დოსქილადირი“—183
 ომი—93, 101, 123, 126
 „ომორგულაღ თომაშ მუკოცოთინაღა“—181
 „ონჩქარი“—59
 ოუა—107, 120
 ორი—28, 42, 137, 144
 ორმოცი დღე—184
 ორსული—36
 ორშიანი—108
 ორწყალი—95
 ოსტატი—163
 ოქრო—10
 ოქროტურგილი—163
 „ოშკაცი“—74, 102
 ოშურეთი—168, 175
 ოჩიაური—108, 112, 120, 145
 „ოჩხონუ“—184
 ოცი პური—23
 „ოხვამერი“—165
 „ოხვამური“—162
 ოკერი—88
 ოკერხვეი—101
 ოკერკვეელი—95
 ოკერკველნი—128
 ოკრობა—101
 ოჯახი—8, 12, 19, 25, 26, 40, 46, 54, 56, 57, 67, 75, 82, 144, 147, 148, 150, 152, 168, 176, 180
 ოჯახის უფროსი კაცი—8
 ოჯახის წევრი—3, 31, 49, 153, 182
- პ**აპა—137
 პარასკევი—70
 პატარა—39, 41
 პატარძალი—144
 პატარძლობა—144
 პატიება—164
 პატივი—163
 პატივისცემა—39, 165
 პატრონი—4, 6, 13, 15, 75, 76, 85, 88, 105, 117, 119, 123, 124, 131, 137, 143, 152, 155, 166, 177, 178, 182
 პერანგი—10, 15, 37, 163, 171
 პერიანი—96
 პეტრე მოწაფე—84
 პეშვი—177
 პირადი დაპატიეება—28
 პირ-ამასაკედისკესად
 პირაქეთელი კვესური—75
 პირაქეთი—53, 68, 148
 პირაქეთი ხვესურეთი—5, 13, 53, 147, 155
 პირგამართული—104
 პირველი ღამე—181
 პირველობა—34
 პირველყოფილი ხალხი—173
 პირზე ხელის დაფარება—4
 პირი—12, 109, 119, 178, 179, 184
 პირი-ბაგე—82
 პირი-სახე—12
 „პირის გასალობი ასახვრეტი“—41
 პირის გასალობი ზისცვარი—54
 „პირის გახსნილება“—183, 184
 პირის მოკუმვა—4
 პირის მკერნი—28
 „პირის ტეხა“—18
 პირის ქარი—43, 82, 83
 პირის წყალი—94
 „პირიკსნა“—14
 პირიქითი—53, 68, 99
 პირიქითი ხვესურეთი—70, 149
 პირლამაზი—110
 პირმატუსეილი—140
 პირმოტენილი—127
 „პირნილობა“—48
 პირუბანელი—126
 პირუტყვი—41, 49, 162
 პირქვე—167
 პირჯვრის გამოსახვა—83
 „პიჯიშ გარსხინება“—183
 „პიჯიშ ჩუალა“—183
 პლანეტა—161, 176
- პ**აველე—44, 85
 პაიკი—10, 16

- პროგრამა—162
 პური—8, 12, 13, 14, 15, 20, 22, 23, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 41, 44, 47, 67, 70, 73, 84, 85, 101, 115, 140, 152, 166, 172, 181
 პურის კვერი—13
 პურის გამოცხობა—23
 პურის ჭამა—69
 პურმარილიანობა—144
 „პურმატყველი“—44
 „პურმეტყველი“—85
 პურობა—83, 181
 „პურსატანი“—28, 39
 პურ-ყველი—35
 პურუმნი—44, 85
- ჟ**
 ჟამი—83, 129
 ჟამიანობა—149
 ჟამ-კარი—27
 ჟინი—180
- რ**
 რაფე—89
 რაკელ—45, 88, 118
 რვალი—26, 77
 რიგი—73, 83, 97, 175
 რიოში—83
 რიყე—12, 54
 რკინა—10
 „რკინისი არაფერ წაყვეს მიწად“—10
 რკინის კარნი—126
 რკინის კვერი—111, 147
 რკინის ნივთი—167
 რკინის სამკაული—10
 რკინის შუბი—163
 როშკა—71, 73, 114, 123, 135, 143, 144, 150
 როშკის თავი—123
 რუსეთი—143
 რუსული—93
 რქა—98, 120
 რძალი—16, 17, 18, 43, 49, 105, 142, 149, 150
 რძე—12, 34, 35, 41, 46, 47, 53, 54, 57
 რძის ფაფა—34, 183
 რძის შედღვება—41
 რწმენა—161, 178, 179
 რჯული—75, 78, 84, 106, 143
 „რჯულის მოჭრილი“—76
- ს**
 სააბრაშუნე—121
 სააზნაურო—110, 113, 146
 საარაყე—16, 38
 სააქაო—20, 43, 45, 85, 162, 175, 176, 180, 183, 185
 საბამი—74
 საბატონო—6
 საბელი—114
 საბნელეთი—172
 საბრკომი—176
 საბუილა—155, 172
 საბურავი—112, 148
 საგალობელი—170
 საგზალი || საგძალი—11, 13, 39, 41, 43, 45, 54, 69, 77, 78, 83, 98, 120, 140
 საგირგალი—116
 საგლეხო—82
 საგონები—83
 „სადაბადო“—165
 სადედოფლო—6
 სადგურ-სამყოფი—41
 სადილო—99, 120
 „სადიაცო“—16, 17, 18
 სადილი—21, 129, 183
 სადილობა—127
 „სადილობიდეგ“—102, 127
 სადოლე—26
 სადღეგრძელო—183
 საერო—99
 საზღელი—82
 სათავე—13, 95, 127, 130
 სათამბაქო—16
 სათამაშო—166, 183
 სათაურა—10, 16, 17, 18, 19, 37, 38,
 სათიბი—140
 სათითე—112, 121
 სათოფე—74
 საილე—83
 საიქიო—10, 15, 31, 33, 40, 41, 45, 49, 53, 56, 57, 58, 77, 85, 143, 144, 147, 155, 176, 179, 182, 183, 184, 187
 საიქიოს ამბები—176
 საიქიოს მყოფი გვარები—58
 საიქიოს ცხოვრება—175
 საკადრისი—163
 საკარცემო—99
 საკაცე—9, 12, 13, 49, 50, 78, 174, 178
 საკერავი—121
 „საკვამი“—32, 35, 82
 საკვეხური—104
 საკვამე—122
 Sakhokia—166

- საკინძე—171
საკლავი—19, 35, 41, 48, 49, 52
საკმეველი—183
„საკუპრისალე“—59
საკურთხი—176, 177, 182, 183, 184, 185
სალაქლია—120, 153
„სალა-გორკა“—99
სალდათი—93
სალხინო—23
„სალოგინე“—9, 17
სალესავი—139
სალესველი—95, 130
სალოცავი—3, 41, 162, 165
„სამბური“—68
სამაგანძურო—95
სამაკეთელ—116
სამანიდაო—43
სამარადისო—175
სამარე—18, 177
სამართალი—44, 84, 85
სამარის კარი—78
„სამარხი“—35
სამარხო—38, 74, 172, 180
სამარხო პურები—73
სამარხო ტაბლა—74
სამარხ-საქნარი—48
სამახარობლო—127, 141
სამგლოვიარო „ზარი“ 170
სამგლოვიარო კარავი—172
სამგლოვიარო წესები—180
სამდურავი—17
სამეგრელო—159, 161, 165, 166, 170, 173, 179, 180, 182
სამერჯულეო—37
სამეფო—108
სამზეო—47, 59, 107, 144
სამზეური—107
სამზირი—102
„სამზირლად“—140
სამთასიჭითო—105
სამთიბლო—127
სამი—13, 27, 28, 42, 45, 47, 76, 122
სამიზნე—38
სამიწე—108
სამი „წილობა“—35
სამკაული—10, 13, 15
სამკვდრო—142
სამოთხე—59
სამოსელი—181
სამრეკლო—164
„სამრელო“—33
სამ-სამი—14, 15, 27, 45
სამსახური—177
სამტყუ—96
სამუდამო სახლი—7
სამუკა—104, 137, 142
სამუკაობა—96
სამურზაყანო—180
სამყოფი—115
„სამყოფელი“—175
სამშაბათი—67
სამშობლო—54, 107
სამშობლო მიწა—173
სამშობლო სოფელი—173
სამძიმარი—81, 89, 94, 118, 152
სამძიმარ წიკლაური—148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157
სამხარაული—97
სამხიარულლო—46, 181
სანავი—97, 137, 138
სანადირო—139, 183
სანათიბძია—95
„სანაწყვერო“—15
სანაჭრევე—75
„სანგალი“—96, 137
სანგარი—137
სანგი—96
სანდო კაცი—33
სანდუა—112, 113, 114, 148, 150
სანდუა გიგაური—146, 150
სანელბეგლი—180
„სანერბიელო“—25, 28, 34, 67, 68
„სანთელ დღე“—15, 35, 36, 69, 70
სანთელი—3, 5, 9, 11, 14, 34, 35, 36, 41, 43, 45, 47, 54, 68, 69, 73, 81, 83, 187
„სანთელ წელთაგება“—15, 35, 36, 48
სანთლის სვეტი—187
„სანთლის ფეკი“—15
სანთავაგე—173
სანუკვარი—166, 183
საომარი—107
„საპირიკსნო“—14, 17, 53, 55, 68
საპოხი—40, 45, 57
სარეცელი—165, 167
სარკე—169
სარკმელი—43, 154
სარტყელი—18, 37, 96
„სასაგძლე“—13
„სასადულრე“—21
სასამარე—118

- „სასამარხე“—67
 სასაფლაო—11, 12, 13, 46, 52, 53, 54, 58, 68,
 146, 149, 151, 178, 179, 185, 186
 „სასაქნარო პური“—21, 22
 სასიკვდილო—75, 182
 „სასიპის ღელე“—97
 სასმელი—39, 43, 45, 73, 77, 120, 170
 „სასულეთი“—42
 სასუსნი—166
 სასუფეველი—53
 სასჯელი—176
 სატაბლე—14, 28, 33
 „სატანი“—5, 15, 25, 33, 47
 სატევარი—169, 170, 181, 182
 სატენი—122
 სატირელი—105, 155
 სატრფო—171, 179
 სატუსაღო—120
 სატყავე—96
 საუბარი—93, 107
 საურჯულო—111, 147
 საფარცხვალი—131
 საფარცხველი—100
 „საფაფრე“—26, 29, 77
 საფერხე—165, 166
 საფეხური—161
 საფიცი—186
 საფლავი—4, 11, 12, 13, 53, 54, 56, 113, 116,
 148, 152, 173, 177, 178, 179, 186
 საფლავ-სამარე—52, 53, 54
 საფულე—172, 179
 „საფულუა“—179
 „საფუარი“—21
 საფუკრე—16, 38
 საფქვაეი—100, 126
 საქალამნე—16, 37, 38
 „საქანა“—39
 საქართველო—177, 182
 საქმარე—95
 საქმრო—108, 144
 „საქნარი“—20, 22, 24, 25, 27, 28, 31, 34, 35,
 36, 39, 41, 43, 70, 136
 საქონელი—182
 საქონი—46, 75
 საქორწილო—136
 საღათას ძილი—176
 საღამო—47
 საყაჩაღო—137
 საყდარი—110
 „საყენო“—32
- საყელო—16
 საყელთური—29
 საყვავ-ყორნე—88
 საყურა—141
 საყურიანი—121
 საყური—94
 „საშავე“—17
 საშინაო—110
 საშიშველო—168, 169
 „საშუბლური“—26, 29, 77
 „საჩეხე“—52
 საჩივარი—164
 საჩუქარი—11, 166
 საცერი—106, 114, 150
 „საცხვარე“—27
 საძველო—82
 საძილა არაბული—147
 „საძმაზლო“—25
 „საძროხის ყურე“—121, 154
 საწამლაეი—51
 „საწდე“—30, 31, 35, 73, 82
 „საწდელი“—40
 საწებელი—183
 საწვიე—16
 „საწოლთკედი“—107
 საწოლი—69, 98, 100, 118
 საწყაო—21
 საწყლე—20, 150
 სახალხო ექიმობა—187
 სახანო—98
 სახარება—44, 82, 83, 85
 სახე—9, 51, 101, 137, 143, 167, 168, 180
 სახელი—38, 42, 43, 54, 57, 115, 118, 130,
 150, 151, 154
 „სახელსადებები“—3, 11, 20, 23, 27, 28,
 36, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 54
 „სახეიელი“—10, 40, 41, 45, 54
 სახენელი—7
 სახლი—3, 7, 8, 12, 13, 19, 29, 31, 35, 36,
 41, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 67, 70, 81, 85,
 108, 142, 144, 148, 151, 167, 169, 170,
 174, 183, 187
 სახლის არაეი—31
 სახლის ბანი—55
 სახლის კარი—120
 „სახლის კაცი“—18, 25, 75
 სახლის კუთხე—164
 „სახლის სანათლაეი“—20
 „სახლის ცხენი“—30
 „სახლის შამბრუნი“—45

- სახლის შვილი—126
 სახლის წვერი—51
 სახლ-კარი—136
 სახლ-ქონება—7
 სახმთო—3
 „სახმთო ღამისთევა“—4
 სახნის-საკვეთი—57
 სახსნილო—180, 183, 184
 სახურავი—99
 საკარის მაღალი—96, 121, 137, 154
 საკმარი—11, 43, 57, 68, 69, 83
 „საკმითმატიროლ“—24, 23, 33
 „საკნავი“—115
 „საკსარი“—137
 საჯვარო—22
 „საჯუთისგორო“—113
 სენი—187
 სეფა—168, 172, 183
 სეტყვა—148
 სეე—20
 სეებედი—161
 სეილი—20, 21, 21, 22, 26, 33, 140
 სეილის კვერი—102
 სთაგაურობა—119
 სია—161
 სიათა—104
 სიბერე—100, 126, 136
 სიდედრი—9, 17
 სიდიდე—142
 სიზმარი—42, 54, 167, 175, 176, 185, 187
 „სითბო“—165
 „სიკვდილიდგე“—73
 სიკვდილი—6, 7, 10, 43, 49, 50, 51, 52, 69, 83, 111, 113, 114, 118, 141, 142, 147, 148, 149, 150, 152, 161, 165, 167, 168, 170, 174, 175, 177, 186
 სიკოტლე—112
 სიმამრი—17
 სიმბოლო—183
 სიმთვრალე—120
 სიმინდი—38
 სიმწარე—162
 სიმღერა—19, 143
 სინათლე—81, 167
 სინა-რკინისანი—126
 სიონელი—44, 82, 85
 სიონი—83, 84
 სიპი—11, 12, 22, 112, 148
 სიპრიელა—100
 „სისკარი“—113
 „სისწვენი“—21
 სისხლი—20, 44, 49, 52, 53, 55, 56, 82, 85, 95, 97, 101, 105, 115, 116, 126, 127, 129, 130, 168
 სიტკბოება—162
 „სიტვო“—165
 სიტყვა—5, 7, 10, 42, 44, 84
 სიღარიბე—163
 სიყვარული—83, 176, 180
 სიყმის შვილი—106
 სიცივე—184
 სიცილი—120
 სიცილ-ოზუნჯობა—9
 სიცოცხლე—10, 45, 174, 175
 სიძე—96, 116, 137, 138, 151
 სკამი—8, 27, 105, 123
 „სკანალე“—44
 სკანი სკანალე—84, 85
 „სკლატაბრაშუნი“—26
 „სკლატი“—10, 104, 106, 122, 130, 142
 სკლატის ტალავარი—154
 სკოლა—146
 სოფელი—5, 6, 11, 12, 16, 17, 24, 27, 30, 31, 34, 36, 38, 40, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 67, 68, 69, 70, 73, 93, 122, 138, 147, 162, 164, 168, 172, 179
 სოფელელი—9, 14, 31, 33, 48, 70, 88, 102, 113, 149
 სოფლობა—94
 სრევალი—100
 სტატისტიკა—161
 სტეფანელი—82
 სტეფანე—81
 სტუმარი—6, 7, 8, 22, 33, 35, 40, 48, 57, 68, 69, 70, 93, 137, 177
 სტუმართმოყვარეობა—144
 „სუდარი“—10, 11, 25, 75
 „სუღია“—126
 სუკი—129
 სულა—100, 128, 129, 139
 „სულამაი“—44, 67, 70
 სულგუნი—183
 სულდანალევი—54
 „სულეთი“—34, 39, 47, 53, 58, 59, 121, 168, 171, 176, 177, 178, 179, 183, 185
 „სულეთის კარის ყარაული“—59
 სულეთის ღმერთი—59, 107, 144, 157
 „სულეთობა“—30, 40
 სულთა ბორკვანი—43
 „სულთაკრეფა“—38, 44, 73, 83

- სულთმოპობა—167
 სულითწინამძღვარი—43
 სული—3, 4, 5, 11, 42, 43, 46, 53, 59, 74, 81, 82, 84, 86, 89, 103, 105, 142, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 171, 173, 175, 177, 179, 182, 184, 185, 187
 სულხერი—163, 180
 სულის ამოხდომა—167
 სულის გამოძახება—30
 სულის ენა—42
 სულის კურთხევა—78
 სულის მკითხავი—3, 30
 სულის მოხსენება—8
 სულის სახელი—42
 სულის ტალავარი—37
 სულის ღმერთი—117
 „სულის ცხენი“—26, 29, 30, 57, 68
 სულის ზუცესი—12, 15, 20, 24, 25, 28, 29, 34, 35, 38, 43, 46, 47, 54, 68, 69, 70, 73, 77, 82, 83, 84
 სულის ზუცობა—79
 „სულისკსნა“ (კრატის ჯვარის მოყვანა)—53
 სულმკვდარი—81
 „სულუქცევი“—32
 სულწუხალ—103
 სუმბატა—135
 სუნე—167
 „სურვიელი“—145
 სურვილი—176
 სურიელი—109
 სურსათი—173
 სუფრა—21, 41, 85, 86, 180, 182, 183, 184
 სუხანავარ არაბული—156
 სქესი—180
 „სქუა (ფუ) ჩაფილი“—181, 182
 სწორ-ამხანავი—24, 29, 36
 სწორები—12, 88, 101, 146
 სწორი—110
 სწორფერი—16, 93
 სხეული—167, 175, 178, 186
 სხვენი—174
 „სხვერპლი“—85
 „სხვისი კელით სიკვდილი“—49
 ტაბაკი—47, 184
 ტაბლა—7, 11, 14, 15, 24, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 48, 54, 68, 69, 70, 73, 74, 81, 82, 83, 84, 85, 102, 176, 182
 ტაბუ—161
 ტალავარი—6, 7, 11, 15, 18, 29, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 47, 54, 67, 69, 70, 74, 77, 109, 113, 119, 121, 123, 124, 145, 155
 „ტალავართ აბერტყა“—15, 37
 ტალავართ ატანა—18
 ტალავართ აღება—36
 „ტალავართ ახვევდენ“—17
 „ტალავართ გაშლიდენ“—9, 16
 ტალავართ დასხმა—15
 ტალავარნი იშლებოდა—27
 „ტალავარნი სხენ“—45
 ტალ-კვესი—178, 183
 ტანი—7, 115, 116, 131
 ტანიე—108, 145
 ტანის დღე—95
 ტანისამოსი—4, 10, 15, 29, 38, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 69, 136, 155, 169, 170, 172
 ტარი—118
 ტაფა—26
 ტაძარი—82
 ტახტი—16, 17, 69, 74, 118, 163, 172
 ტერელო—103, 115, 151
 „ტიბინი“—165
 „ტიბუ“—165
 ტივი—48
 ტიკი—73
 ტირილი—5, 12, 15, 19, 37, 39, 67, 114, 115, 117, 136, 137, 141, 145, 149, 167, 170, 171, 172
 ტკბილეულობა—183
 ტოლაი შუქია—107, 144
 ტოლ-ამხანავი—4
 ტომარა—21, 28
 ტოტი—97, 113, 119, 170
 ტუნტულა—113
 ტფილი—165
 ტყავი—18, 37, 93
 ტყე—100
 ტყვე—178
 ტყვია—105, 118, 120, 122, 139, 142, 151
 ტყლაპი—154
 „შანაწერო“—162, 186
 უარია—154
 უბანი—103, 114, 150
 უბე-კალთა—12
 უბე—10, 75, 97, 128, 129, 145
 „უბედო“ (უშვილო, ხნიერი)—19, 25
 უდღლოს ბოლო—94
 უენარი—113

- უენო—117
 უთავგზია—113
 „უთმო-უძმო“—7, 17
 უთურგანი—94
 უკანახო—138
 უკანახადუ—71, 146
 უკანახოვლები—99, 125
 უკენობა—109, 112, 113, 122
 „უკეთი“—69
 უკვდავება—178
 უკვდავი მარიამი—44, 82, 84
 „უკლო“—108
 უკლობა—9, 37
 უკურნებელი ავადმყოფი—173
 უკულმა—54
 ულაყა—147
 უმეცარი—107
 უმზეური—120
 უმყოფლავი—108
 უნაგირი—26, 29, 68, 75, 76, 77, 78, 165, 177, 183
 უნაწილო—11, 17, 18, 36, 153
 უნტრუა—119, 120
 უპატრონო—32, 45
 ურუმნი—82
 „ურძნის“ მძივები—26
 ურჯუჟა—109, 146
 „ურჯულა“—54
 „ურჯულოსად სახელის დადება“—54
 უსაჭურისძე—128
 უსახელო—45
 „უსენია“—149
 „უსმელა“ წყალი—69
 უსურმაგი—55, 56
 უსხეულო—176
 უტევანი—82
 უფალი—44, 81, 82, 84, 85
 უფროსი—41, 138
 უფროსი დიაცი—36
 უფროსი კაცი—68
 უფროსი მამაკაცი—5
 უფროსი მკვდარი—57
 უფროსი ქალი—47
 უქმე—185
 უქმი—129
 „უყვაშუტარე“—162, 186
 „უშვილობოლო“—25
 უშვილო—29, 48, 77
 უშიშა—119
 „უჩაშ დორღაფა“—181
 უჩიგვი—125
 „უჩინი“ (ბნელი)—5
 უცნობი—116, 151, 153
 უცხოელი—108, 145
 უწმაწური სიტყვები—169
 უწმინდური—52
 უწყლო—45
 „უხანა“—186
 უხარწერი—81
ფ
 ფალავანი—105, 117
 ფანდური—18, 19 106, 143
 ფანდურზე დაკვრა—19
 ფანდურის გატეხვა—19, 70
 ფარაგი—17, 18, 19, 145
 ფარაგის ღილი—109
 ფარდაგი—12, 15, 16, 21, 26, 29, 32, 36, 67, 69, 70, 73, 74
 ფარდაგი-ხალიჩა—52
 ფარი—16, 99, 139
 ფარიკაობა—99, 128
 ფარსნის თავი—110, 139
 ფარჩა—10, 75, 77
 ფასიორა—45, 130, 136
 ფატუმი—162
 ფაფა—34, 47, 53
 ფაფანავი—10, 16
 ფაფარი—25, 29, 77
 „ფაშაველი“—151
 ფაშლაკი—38
 „ფეესვი“—19
 ფერადი ნაჭერი—25
 ფერადი ძაფები—26
 ფერი—107, 113
 ფერუქვეველი—45, 81
 ფეხი—11, 24, 51, 74, 101, 145, 148, 162, 163, 171, 174, 178, 180
 ფეხსაცმელი—41, 54
 ფერკისა—46
 „ფერკისობა“—115
 ფეკი—83, 88, 105, 109, 118, 124, 125
 ფირცხელაური—128, 157
 ფიცარი—6, 27, 31, 35, 38, 67, 168
 „ფლასი“—67
 ფორი—20, 21
 ფოსფორული ემანაცია—187
 ფრანგული—93, 105, 106
 ფრჩხილი—168, 174
 ფსკერი—163
 ფუდულობა—104
 „ფუილი“—22

- ფული—16, 163, 164, 178
 ფურბ—27, 125, 165
 ფუფუნება—180
 ფქვილი—11
 ფშაველი—100, 137
 ფშავი—139
 ფხიტუ—95
- ქ**ადაგი—3, 82
 ქადაგობა—82
 ქადა—20, 65, 70
 ქადის კვერი—14, 30, 35, 45, 46, 47, 70
 ქაცციხე—115, 151
 ქახდარი—16
 ქათამი—183
 ქათიბი—16
 ქათინაური—163
 ქალამანი—10
 ქალაქი ადგილი—173
 „ქალ-დედროვანი—27
 „ქალ-დისწული“—32, 45
 ქალ-ხალი—94, 98, 103, 116, 123, 155
 ქალი—8, 11, 13, 21, 23, 26, 31, 37, 48, 51,
 52, 56, 58, 67, 74, 77, 101, 104, 106, 112,
 115, 118, 121, 125, 129, 138, 139, 143,
 149, 154, 174
 „ქალია“—120
 ქალია ოჩიაური—145, 153
 ქალის „ლაბაკი“—38
 ქალი ქადაგი („მექადაგე“)—3
 ქალიშვილი—19
 ქალობა—112, 121, 148
 ქამარი—181
 „ქანდარა“—36, 67
 „ქარ-ბორია“—166
 ქარი—95, 119
 ქარ-ნიავე—114
 ქარქაში—165
 ქაქია თეთრაული—147
 ქება—44, 135, 136, 154
 ქება-დიდება—136, 138, 141, 144
 ქებული—81
 ქედის მოხრა—76
 ქელეხი 53, 167, 172, 173, 174
 ქემზი—93
 ქერ-თივა—57, 117
 ქერი 7, 20, 21, 22, 26, 57, 78, 152
 ქერის კვერი—127
 ქერჩაობა—119
 ქვა—118, 152, 164, 177, 178
- „ქვაბების დაყრა“—21, 22, 23
 ქვაბი—35, 68, 73, 128, 165
 ქვეითი—58
 ქვეშ საგები („სალოგინე“)—5
 ქვეყანა—84, 147
 ქვითინი—9, 131
 ქვითკირი—115, 150
 ქვიშა—113, 119, 129, 163
 ქვრივი—48, 180
 ქინთი—28, 29, 73
 ქისა—178
 ქისტაური—101
 ქისტეთი—140
 ქისტი—54, 94, 102, 118, 135, 137, 138, 140,
 141, 149, 151, 154
 ქისტური—119
 ქიტე—20, 38
 ქიტურა—74, 114
 ქიჩილანა—99
 ქმარი—50, 58, 101, 104, 107, 111, 114, 118,
 138, 144, 146, 150, 170, 172, 177, 178, 180,
 ქმრის ბინა—48
 ქმრის დისწული—110, 146
 ქმრის ძმები—144
 ქმოსტელი—144
 ქმრეული—24, 25, 32, 37, 48, 49, 113, 114,
 115, 149, 150
 ქობულო—138
 ქოთნის ნატეხი—183
 ქომავობა—163
 ქონება—144, 185
 ქორაისშვილი—123
 ქორა ჯორელა—113, 149
 ქორი—81, 108
 ქორით ქალი—121
 ქორწილი—19
 ქოქა—16
 ქოქლო—10, 16, 18, 31, 37
 ქოქომონი—127
 ქოჩი—101, 103, 185
 ქოჩორა—77
 ქოხი—52, 53
 ქრთამი—111, 113, 147, 149
 ქრისტე—43, 44, 45, 82, 83
 ქრისტენი—43, 86
 ქრისტიანობა—73
 ქსოვილის ნაქერი—13, 45, 54
 ქული—4, 9, 10, 16, 37, 104, 124, 136, 142,
 163, 171
 ქუდიანი—47

ქუდმოხდილი—29
ქუთხო—129
ქურდი—140, 187
ქურდობა—55, 137

წაბაკი*—38, 39
ღამე—9, 13, 14, 84, 111, 137, 161
ღამის გზა—126
ღამის თევა—3, 4, 9, 166, 168
ღამის მთვეელი ხალხი—9
ღამის ტეხა—68
ღართი—170
ღარი—20
ღარიბი—54, 75, 163, 185
„ღაჯია“—56
„ღდეღი“—82
ღელე—130
ღვინო—44, 84, 172, 173, 181, 183, 185
ღვდეღი—84, 146
ღვედის იარაღი—95
ღვთის უღუჟა—47
ღვიძლი—14
ღილა—102
ღილი—17, 26, 145
ღილღური—119
ღმერთი—6, 8, 24, 43, 44, 45, 53, 54, 70, 73, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 95, 104, 106, 110, 114, 128, 130, 146
ღომი—166
ღონე—165
ღორი—99, 127
ღორობა—99, 127
ღრიალი—168
ღრუბელი—86, 101, 120
ღუმელი—22, 67
„ღურელი“—185
„ღურელიშ რუღქ მიდეღუ“—175
„ღურუ თოდწკუტილი“—186
„ღურუს თოდქ ღურდითუ“—186

ჟაბალახი—170
ჟეგარი—178
ჟალანი—41, 111
ჟამირი—7
ჟანა—7, 115, 130, 150
ჟანწი—24, 29, 39, 43, 45, 68, 73, 77, 81, 83
ჟარაული—82
ჟარმანნი—84
ჟაურმა—14
ჟაჩალი—137

ჟაწიმი—16, 98, 123
ჟაჭი
ჟბა—98
ჟელის მოტეხა (მოღობა)—4
ჟელის სამკაული—16
ჟელსადები—16, 77
ჟელტრელი—103
ჟევეილი—168, 178, 180, 183
ჟეველი—8, 20, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 45, 68
ჟვერუ-კერა—17
ჟვითელი—17
ჟვილი—167
ჟინული—32, 78
„ჟინული“ ერბო—27, 28
ჟინი—123
ჟმა—4, 178
ჟმაწვილი—116, 117, 120
ჟმაწვილ-ჟმუწვილი—107, 144
ჟორანი—100, 139
ჟოფა-ცხოვრება—143, 187
ჟოჩალი—147
ჟუნტურა—7
ჟურთა სმენა—50
ჟური—57, 81, 83
ჟურით გაგონილი—43
ჟურის ბიბილო—56
ჟურის გახვრეტა—56
„ჟურის მაკრა“—56
„ჟურ მაკრილ ჟმა“—56
ჟურს ეკლით „გამახკაწრავდენ“—56
ჟურის მოკრა—27
ჟურძენი—162

შათ ხორა—105
„შატირება“—40
შაბათი—44, 67, 73, 82
„შავარდენი“—93
შავი—180, 182
შავი მიტკალი—169
შავი საბანი—180
შავის დაცრა—181
შავის ტარება—181
შავნაბადი—124
შავრა—105, 112, 143
შაირი—169
„შაკაზმულობა“—78
შალვარი—10, 16
შამამბრუნავი—53

- „შამამბრუნავი სულელები“—23
 შამჩლის თავი—107
 შამფური—183
 „შამწირავი“—56
 „შანახვა-დამარხვა“—8
 „შანდობა“—27, 28, 81, 83
 „შანდობას ეტყოდა“—14, 16
 „შანდობას“ ძახება—32
 შარინდა—103, 130
 შარმანაული—93, 135
 „შარაები“—109, 145
 შარი—18
 შატილი—5, 96, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143
 შატილიენები—103, 141
 შატილიონი—103, 137, 138, 141
 „შაწირვა“—56
 შეთქემა—4
 შე მკედარ გადაძალღებულთ“—55
 „შე მკედარ ჩაციკაულო“—55
 შემოდგომა—57
 შემეტყობინებელი—8
 „შემეტყობინები“—49
 შემოსწრებელი—24
 „შემცხადაფალი“—169
 შენდობა—11, 20, 35, 36, 38, 40, 41, 42 47, 69, 132, 164, 183
 „შენ—დედა, მე—შვილი“—182
 „შენდობის თქმა“—45
 შერიგება—143
 შერქმეული—154
 „შე სამიწე“—144
 შესანდობარი—31, 174
 შესაწირავი—163
 შეშა—21
 „შეცხადაფა“—169
 შეძლებულება—26
 შეძლებული—135
 შვიდი—15
 შვიდი თვე—52
 შვიდი კვირა—69, 144
 შვიდი სანთელი—69
 შვიდ ხავიწიანი ქადა—69
 შვილდ-ისარი—126
 შვილი—8, 12, 18, 19, 45, 76, 95, 100, 108, 109, 110, 112, 113, 116, 117, 118, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 163, 165, 174, 181, 182, 186
 შვილად აყვანა—181
 შვილად ფიცებელი—181
 შვილდაკარგული—181
 შვილისშვილები—45, 174
 შვილნაფიცი—182
 შვილნაფიცობა—182
 შვილობა—99
 შვილობის ფიცმიცემული—181
 შვინდა—122
 შობაიანი თათები—16
 „შობაიანი“ შემკულება—16
 შიგიში—75
 შიმშილი—185
 შიმშილ-წყურვილი—5
 შინ—35, 36, 73, 74, 77, 81, 106, 112, 115, 117, 120, 122, 136, 147
 შინაური—3, 11, 176, 181
 „შინში“—18, 19, 94
 „შინშ-შინშიშვილები“—5
 შინ წასული—118
 „შინ ხვეწნა“—76
 შიშველი—26, 30, 178, 183
 შიში—166, 185, 186
 შიშნა—110, 146
 შკოლა—110
 შოთა—106
 შოთხი—74
 შრომა—83, 138
 შუაკაცი—56, 181
 შუაფხო—151, 157
 „შუაცხვირი“—99
 შუახნის კაცი—9
 შუბი—136, 139
 შუბლი—29, 40, 161, 162, 171, 177
 „შუკუნი“—20
 შური—108, 118, 122, 145, 185
 შურს გეშავილა—175
 შუქიაურთ ქალი—108
 შული—31, 46, 106
 შუმის ჭურჭელი—180
 „ჩალა“—5, 21, 69, 180
 ჩალეული—110
 ჩალხურნი—94
 „ჩამოვლევა“—31
 ჩამოშლილი—117, 118, 131
 ჩამობრჩობა—50
 ჩამლა—105
 ჩამღელი—105
 ჩარგალი—100, 101, 124, 139
 ჩარგალელი—100
 ჩარგლის კარი—129, 139

- ჩარდახი—99, 108
 „ჩარეკა“ (ხელადა)—27
 „ჩარქეზა“—114
 „ჩარქუზა“—150
 ჩარჩო—127
 ჩაჩაურთ ნათელა—154
 ჩაჩაური—122
 ჩაჩაურ წიკლაური—145
 ჩაცმა—9
 ჩაცმა-დახურვა—136
 ჩვარი—10, 17, 18, 19, 40,
 ჩვეულება—137, 171, 173, 175, 179, 186
 ჩითის კაბა—181
 ჩირდილი—128
 „ჩიქორთაულა“—113, 149
 „ჩიქრო“—21, 22, 23
 ჩიხაი—125
 ჩოხა—10, 16, 37, 104, 125, 142
 ჩოკა—108, 116, 122
 ჩოკა სკლატიანი—95
 ჩოკის კალთა—9
 ჩრდილი—185
 ჩუათ თამარი—141
 ჩული—96, 137
 ჩუჩაყური—95
 ჩქამი—95
 „ჩქამი მაჭული“—186
 ჩიანა—184
 ჩიონაფა—184
 ჩუბი—55, 56, 138, 139, 142, 143
 ჩურუ—184
 „ჩურტი“—22, 47
- ც**—43, 59, 81, 83, 101, 120, 123, 161,
 163
 ცა ქერუბის—86
 „ცა-ღრუბელნი“—58
 „ცის ღმერთი“—44
 ცალი—11
 „ცალედ“ (ცალიერად)—13
 „ცალი ხელით სატირელი“—171
 „ცალი ხეშ ონგარალი“—171
 ცაცვის ქერქი—178
 ცახცახი—41
 ცახცახ-კანკალი—39
 ცეკვა—70, 143, 185
 ცელი—7, 47, 103, 104, 113, 124, 125, 127,
 129, 130, 131, 136, 139, 148
 ცერი—106
 ცეცხლგამძლე სიხები—21
 ცეცხლი—5, 22, 45, 46, 57, 67, 108, 144,
 180, 184
 „ცეცხლთ გზება“—4
 ცეცხლის ალი—59
 „ცეცხლის კარავი“—44
 ციათ თარუა—110, 119, 146, 153
 ციანი—119
 ციგა—39
 „ცივი“—20, 67, 68
 ცივი იარაღი—49
 ცილის წამება—55
 ცინკის კუბო—168
 ცისკარაული—117, 123
 ციცა—56
 ციხე—59, 96, 99, 108, 111, 117, 120, 121,
 123, 131, 139
 ციხე ქვიციკირი—126
 ციხის კარი—96
 ცნობა-ნდობა—5
 ცოდვა—43, 45, 56, 81, 83
 ცოდვიანი—43, 83,
 ცოდვილი—82, 176
 ცოდო-ბრალი—102
 ცოდო-მადლი—107
 „ცოლეული“—8, 24, 25, 32, 36, 37, 48, 58,
 120, 126, 153
 ცოლი—6, 8, 9, 12, 19, 29, 30, 48, 77, 88,
 107, 111, 118, 122, 124, 137, 138, 142,
 144, 148, 172, 177, 182
 ცოლის-და—96, 116, 127, 137, 151
 ცოლის დობანი—96
 ცოლის შერთვა—48
 ცოლის-ძმა—137
 ცომი—25, 67
 ცოტინა—101
 ცოცხალი—42, 147, 155
 ცოცხალი კრავი—84
 ცოცხი—174
 ცრემლი—6, 37, 174, 179
 „ცუდა“—110, 146
 „ცუდად შრომა“—13
 ცუდი—136
 ცული—164, 168
 ცხავი—28
 ცხედარი—140, 169, 170
 „ცხენ დოღვი“—25, 69
 ცხენი—7, 12, 25, 26, 30, 31, 33, 34, 48, 56,
 57, 58, 74, 75, 76, 77, 78, 88, 104, 105,
 106, 108, 111, 112, 113, 116, 119, 120,

- 122, 137, 140, 143, 162, 163, 172, 177, 182
 ცხენ-ბარალი—6, 7
 ცხენი „მეწინავე“—26
 ცხენის „გამკეთებელი“—34
 ცხენის „გამკეთებელი“ ქალი—24
 „ცხენის თოფრა“—26
 ცხენი „სულისა“—25
 ცხენის ქურდი—163
 ცხენის ძუა—177
 ცხენის ჯირითის წესები—185
 ცხენი „ხვადი“—16
 ცხენ-მედარი—26, 27, 31, 34, 116, 117
 ცხენ-ოკერი—131
 „ცხენ-ტაბლა“—27, 30, 33, 34, 67, 68
 ცხენ-ჯორები—55, 56
 ცხვარი—4, 14, 19, 26, 27, 48, 52, 54, 88,
 116, 137, 163, 182
 ცხვარი ტარიგი—82
 ცხვრის ტყავის ქურქი—10
 ცხოველი—175
 „ცხოვნება“—179, 183, 184
 ცხოვრება—139, 161, 162, 179, 184
 ცხოვნება—184
 ცხოვნებული—176
 ცხრა—15, 35
 ცხრა „კვერი“—34
 ცხრა კვირა—69
 ცხრა მთა—163, 166
 ცხრა „სანთლის ფეცი“—23
 ცხრა ტაბლა—23
 „ცხრა ფეცი“ სანთელი—68
 ცხრანი ძმანი—99
- ძ**ალა—82
 ძალად დაბრუნება—12
 ძალღი—55, 56, 59, 113, 150, 167
 ძალღი კუდიანი—103
 ძალღის სისხლი—55
 ძალღ-ციცაბები—55
 ძალღ-ციცათად ცემა—55
 „ძახილი“—6, 8, 16
 „ძახილით“ ტირილი—12, 40, 53, 74, 76, 86,
 88, 89
 ძე—84
 ძელი—6, 168, 174
 ძვალი—52, 58
 ძველი მიცვალებულის ძელები—13
 ძველი საფლავი—58
 ძველი ტანისამოსი—16
 ძელები—52, 58
- ძილა—113, 149
 ძილი—175
 ძილია—146
 ძილუა—110, 112
 ძილუა გიგაური—148
 ძირეული ხატი—162
 ძირი—117, 152, 176
 ძიბა—178
 ძმა—5, 11, 12, 18, 19, 76, 83, 88, 94, 95,
 100, 101, 105, 107, 109, 112, 114, 115,
 117, 120, 124, 139, 140, 142, 145, 146,
 149, 150, 151, 153, 154, 156
 ძმა-ბიძაშვილი—37
 „ძმა ხალი“—25
 ძმათ უარია—122
 ძმათ უბირა—122
 ძმებზე საწყალი—154
 ძმისწულ-მამიდანი—113, 149
 ძმარი—114
 ძმობა—116, 118
 ძმობილი—25, 137
 ძმობილის ცხენი—25
 ძროხა—26, 27, 48, 75
 ძუა—30, 77, 99
 ძუა-ფაფარი—12, 26, 29
 „ძუძუ“—182
 ძუძუმწოვარი—12, 14, 182, 183
 ძღვენი—166
- წ**ამალი—98
 წამლიანი—128
 წამყვანი—11
 წარბი—180
 წარსული ცხოვრება—40
 „წამკვა“—37
 „წელთავება“—15, 70
 წელი—73, 74, 93, 110, 118, 119, 124
 წელიწადი—48, 78, 180
 წერა—111
 წერისმცოდნე—173
 წერილი—81, 169
 წესი—43, 48, 52, 67, 73, 83, 136, 142, 175,
 177, 178,
 „წელიწად დილა“—44, 46
 წვანილი—84
 წვერი—44, 84, 85, 120, 167, 180
 წვერ-ულვაში—168
 წვიგ-საკრავი—16
 წვიმა—58, 84
 წვიმიანობა—58

- წითელი—10, 97, 130
 წითელპერანგა—130
 წიკლაური—99, 111, 128
 წილი—25, 34, 39, 54, 67, 69, 74, 107, 108,
 111, 115, 128
 წილისყრა—26, 74
 წილნამაშვრალი—7
 „წილ-ნაწილი“—47
 „წილობა“—15
 წინაპარი—162, 179
 წინა ცხენი—26
 წინდა—10, 16
 „წინკადუ“—75
 „წინკადუელი“—75
 წირვა—43, 83, 182
 წისქვილი—21, 51
 წიწანი—73
 წიქა—109, 146
 წლის თავი—35, 36
 წმიდა გიორგი—162, 163, 164, 165
 წმიდანი—163
 წმიდა ლთისმშობელი—84
 წმიდა ხე—164
 წნელი—12, 52
 წრიაპი—52
 წრიალი—81
 წუნა—126, 156
 წულა—124
 „წუზად“—103
 წუზრი—126
 წყალთ დაღაცვა—20
 წყალი—11, 14, 34, 44, 45, 46, 50, 54, 58,
 67, 68, 73, 82, 83, 98, 104, 114, 115, 116,
 124, 125, 151, 162, 165, 168
 წყალკურთხევა—78
 წყალს იქით—107
 წყალს იქითელი—94, 135
 „წყალს უხიდავ“—56
 წყალში გადავარდნა—50
 წყალში დამხრევალი—53
 „წყალნი წილდები“—20
 წყალობა—81, 165, 182
 წყალობა-მფარველობა—182
 „წყალ-წილა“—34, 35, 53
 წყარო—20, 112
 წყარუა—20
 წყევა-კრულვა—102, 140
 წყევა—169
 „წყემსი“—128
 წყლობო გაბანა—10
- წყლული—10, 40, 45, 57
 წყრომა-როსხვა—162
 წყრული—40, 45, 57
 „წყრულის საპოხი“—41
 „წყრულის შესახვევი“—41
- შ**
 შალა—97, 118
 შალას-სოფელი—94
 შამა-სმა—177
 შანთეთი—103
 „შარდიანი“—99
 შაფური—163
 შერი—12, 35, 52
 შერხო—22, 28, 73, 114
 შეტყოველი—97
 შევეი—20, 22, 26, 33
 შიალუა—114
 შიგანე—128
 შიგანეს კიდი—128
 შიელ-გუდანელნი—95
 შილობი—170
 შიმლა—112, 148
 შინჰარაული—137
 შირი—70, 176
 შირი-ლხინის დღე—37, 44
 შირიმე—116, 131
 „შირის მტყობიე“—67
 შირის მწყენელი—56
 შირის პატრონი—5, 11, 17, 19, 20, 46, 67,
 68, 69, 70, 73, 74, 77, 78, 81
 შირისუფალი—5, 6, 13, 14, 19, 20, 23, 27,
 28, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42,
 48, 52, 53, 54, 57, 68, 171, 185
 შირისუფლის ნუგეში—9
 შირისუფლის კარი—53
 შირის წყენა—5, 8, 9, 52, 53, 67, 129
 შიუხი—123
 შიშკარი—170
 შიქა—181, 183
 შიშველა—129
 „შიშველის გორა“—114, 150
 შიხო—125
 „შიქები“—38
 „შკდით დაღლიშნული“—23
 შოლოკაური—118, 153
 შორმეშავი—136
 შრა-პრილობა—76
 შრელი—10, 117
 შრილობა—40
 შურქელი—11, 46, 70, 81, 83, 107, 144, 165

- ბაეწი—25, 27, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 47,
 68, 70
 „ხაღარჯება“—46, 47, 70
 ხალიჩა—12, 15, 16, 26, 67, 69
 ხალხი—6, 13, 31, 36, 48, 73, 81
 ხანჯალი—4, 10, 16, 31, 40, 46, 56, 152
 „ხანჯარი“—75, 102, 117
 ხარი—102, 111, 141, 147, 176, 182
 ხარჯი—13, 15, 20, 22, 31, 35, 36, 41, 44, 48,
 53, 54, 70, 97, 136, 148, 149, 173
 ხატბური—85
 ხატი—5, 12, 19, 41, 46, 51, 84, 85, 146, 162,
 163
 ხატიონი—5
 ხატისათვის გადაცემა—164
 ხატის დღეობა—19
 ხატის კარი—46
 ხატის მკითხავი—3
 „ხატის მსახური“—163
 ხატის მოსამსახურე—54
 ხატის ნიშანი—10
 ხატის ხუცესი—15, 83
 „ხატიშ გინონამა“—164
 ხაძიასშვილი—123
 ხაჭაპური—183
 ხახვი—173
 ხახონი—116
 ხბო—13, 19, 52
 ხე—27, 162, 164, 170
 ხეესურეთი—5, 20, 36, 58, 74, 76, 111, 113,
 122, 123, 136, 139, 144, 148
 ხეესური—53, 54, 56, 59, 75, 113, 121, 135,
 137, 138, 140, 144, 147, 149, 154, 155
 ხეესური გელდიაური—97, 138
 ხეესურული—142
 ხეზე დაკიდება—179
 ხე-კუჩხითი—172, 177
 ხელადა ღვინო—178
 ხელდაკერილი—102
 ხელგაშლილი—22
 „ხელზეწასასხმელი“—53
 ხელი—41, 51, 54, 56, 68, 70, 82, 131, 161,
 165, 168, 177, 179
 ხელი უოფლიანდება—187
 ხელნები—179
 ხელოსანი—51
 „ხელოსან-მედროშე“—54
 ხელობა—113, 149
 ხელსაქმე—17
 ხელუკულმა—102
 ხელ-ფეხი—172, 177, 179
 ხელცარიელი—166
 ხვადი—26, 29
 ხვეწება კაცისა—83
 ხეთის მშობელნი—43
 ხთის კარი—4, 41
 ხთისმშობელნი—83
 ხთისო—107
 ხთისო არაბული—83, 84
 „ხთის უღფა“—47
 „ხთიშვილთ კარი“—4
 „ხთიშვილნი“—3, 4
 ხიალოს კალო—97
 ხიდი—59, 124
 ხიზანათ მარტია—110, 146, 147
 ხიზანათ ულაყა—110
 ხიზანასშვილი—12
 ხილაბანდი—170
 ხილი—162, 166
 ხინკალი—14, 70
 ხირკა—180
 ხის ჯამები—35
 ხიტაღე—147
 „ხიფზოლა“—38
 ხმალი—4, 5, 10, 16, 139, 142, 149, 169, 182
 ხმამაღალი ტირილი—6, 169
 ხმელეთი—51
 ხშიადი—3, 11, 14, 41, 45, 68
 ხშიად ლაღში—74
 ხმით მოტირალი 12, 24, 30, 33, 36, 39, 40,
 47, 69, 76, 131, 135, 143, 145, 146
 ხმით ნატირალი—9, 91, 113, 131, 132, 144,
 145, 147, 148
 ხმით ტირილი—6, 9, 154
 ხნიერი მამაკაცი—67
 ხოდედა—121
 ხოლიგა—103, 106, 115, 141, 151
 ხომიხურა—96, 137
 ხორა—142
 ხორბალი—166
 ხორცეული—8, 180, 183, 184
 ხორცი—14, 20, 35, 44, 57, 69, 70, 82, 126,
 183
 „ხოყანა“—96
 „ხოხისანი“—99
 ხრამი—174
 ხრწნილება—167
 ხსენება—186
 ხსოვნა—179

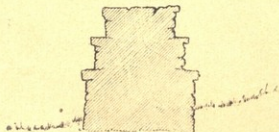
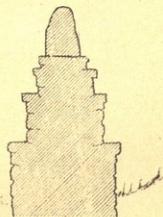
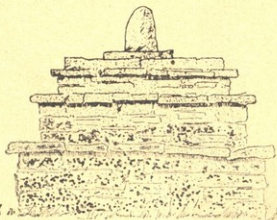
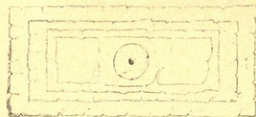
- ხუდაბური—84
 ხუთი—25, 27, 45, 47, 77
 ხუთი ძროხა—74
 ხუთი ხუდაბური—44
 ხუთმეტი—14
 ხუთშაბათი—67
 ხუთ-ხუთი—45
 ხურჯინი—12, 29, 77, 120, 153, 173
 ხურჯინ-საგზალი—78
 ხუცესი—44, 47, 82
 ხუცობა—15, 73, 82
- კადუა—146
 კარა—142
 კარათე—103
 კარი—96, 101, 102, 111, 121, 125
 კარი-ირემი—100, 102, 126
 კარ-მახვერი—126
 კაკმატელი—102, 140
 კდალი—26
 კვესურეთული—75
 კელი—41, 43, 45, 73, 75, 81, 83, 100, 107,
 110, 111, 120, 124
 კელქვეითი—56
 კელიმთ მინდია—140
 კირიმი—93, 95, 130
 კმა—36, 83, 103, 107, 139
 კმალი—33, 43, 83, 95, 96, 97, 102, 103, 105,
 106, 113, 123, 126
 კმარუაისშვილი—103
 კმალა—126, 156
 კმალი—100, 139
 კუნხალაური—93
- ჯ**აბური—104
 ჯავახა—141
- ჯავრი—33, 107
 ჯალამბერი—174
 ჯალაფი—47, 75, 105, 124, 128, 143
 ჯალაფობა—114
 ჯამი—25, 27, 28, 38, 45, 47, 52, 73, 74
 ჯარი—82, 108
 ჯერი—163, 177
 ჯვარედინი—57, 168
 ჯვარი—3, 9, 37, 43, 51, 73, 77, 84, 110
 ჯვარი მოლუვა—3
 „ჯვარიმც გწერავ“—12
 ჯვარის გამძღოლი—5
 „ჯვარის დიასახლისი“—5
 ჯვარის სათიბი—130, 157
 ჯვარის ხუცესი—73
 ჯვარი წმინდა—84
 ჯვარსა კურთხეულობა—84
 ჯვრის დაწერა—6
 „ჯვრის ღიშანი“—10
 ჯიბე—96
 „ჯილდა“—38, 39
 „ჯინჯიშ ხატი“—162
 ჯიკვი—93, 96, 97, 98, 107, 120, 137, 138,
 144
 ჯორელა—102
 ჯონი—52
 ჯოჯოხეთი—59, 81
 ჯუთელი—151
 „ჯუთის გორა“—113, 116, 149, 151
 ჯურკა—76, 110, 146
 ჯურჯიაული—123, 155
 ჯლანი—10, 37, 56
 ჯლან-წინდანი—97
 ჯლუნა—118
 ჯლუნა წიკლაური—152

E R R A T A

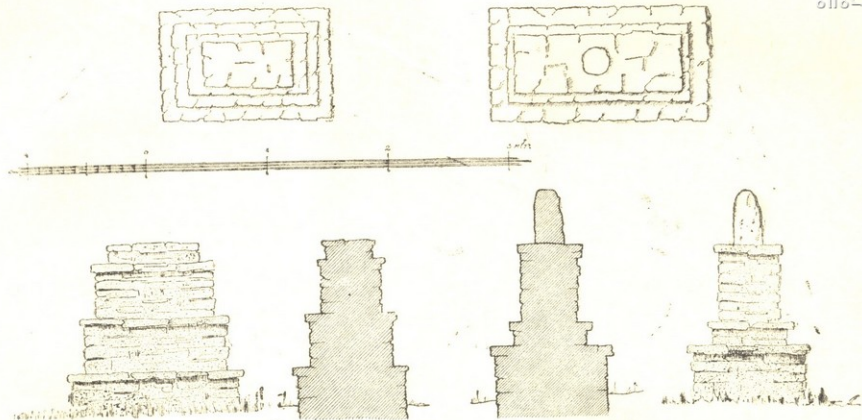
გვ.	სტრ.	არის	უნდა იყოს
13	14 ქვ.	გადავდების	გადავდების
23	4 ზ.	აკეთებდნენ	აკეთებდნენ,
33	14 ქვ.	ცხენმკედარნო	ცხენ-მკედარნო
50	11 ზ.	დაამარცხდება	დაამარცხებდა
50	6 ზ.	ოშხივართი	ოშხივარი
68	4 ქვ.	ასმევედა—	ასმევედა,
90	1 ქვ.	დაღონებულ	დაღუნებულ
131	2 ზ.	მოქვითანეები	მოქვითინეები
143	1 ქვ.	20.	20
145	21 ქვ.	ბარდედა	ბერდედა
146	24 ქვ.	უკენხალუ	უკენახალუ
156	22 ქვ.	სუხანავრ	სურხანაურ

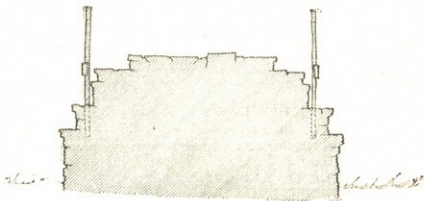
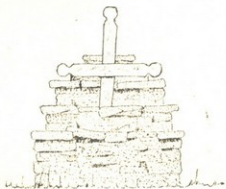
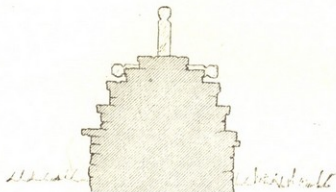
ტ ა ბ უ ღ ე ბ ი

ს. ბაცალივა საულ ვი ძეგლები—გუმები, კრილები, ხედები.

ს. ბაცალიგო. საფლავის ძეგლები—გვგვები, კრილები, ხედები.

ს. ბაცალიძე. საფლავის ძეგლი—გევმა, კრილი, ხედი.

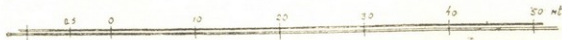
Ն. ՅԱՄՅԱԳՈՅՄ

ՆԱՆԱԳՐՎԱՐՆ ՅՈՅՅՅ

ՅԱՆԱԳՐՎՅՆ ԱՆՆԵՐԵՆԻՆ ՍՅԱՅԱՏ ՅԱՆԱԿՐԴՆԵՐՈՒՆ ՉԻՆԳՅՈՒՄ

ՅՈՒՐՈՇՈՒՄ ԵՈՒՅՅՅ

- ԵՐԾԱԿԱՂԵՍ
- ԳՈՒՅՆԵՐԿԵՒՄ
- ԹՈՒՇՈՇՅՆԿԵՒՄ
- ՅԿԵՆԿԵՒՄ
- ՆԱԿՐՎԱՐ

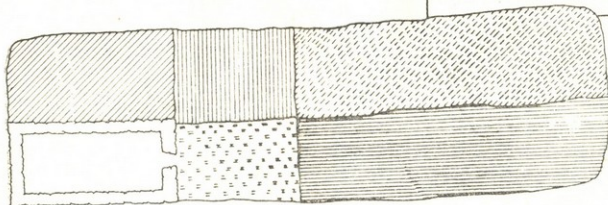

ՅՈՒՒՐՈՒՄԻ ՏՈՒՆՈՒՆ

ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՅՈՒՐՈՒՄ
ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՅՈՒՐՈՒՄ
ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՍԿՆԵՐՈՒՄ
ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՍԿՆԵՐՈՒՄ
ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՍԿՆԵՐՈՒՄ
ՍԿՆԵՐՈՒՄ	ՍԿՆԵՐՈՒՄ

Ն. ՆԱՌՆԱՆՄ

ՆԱՆԱՅՐԱՄԼ ՅԻՅՅԱ

ს. ბაცალიგო. საფლავის ძეგლი.

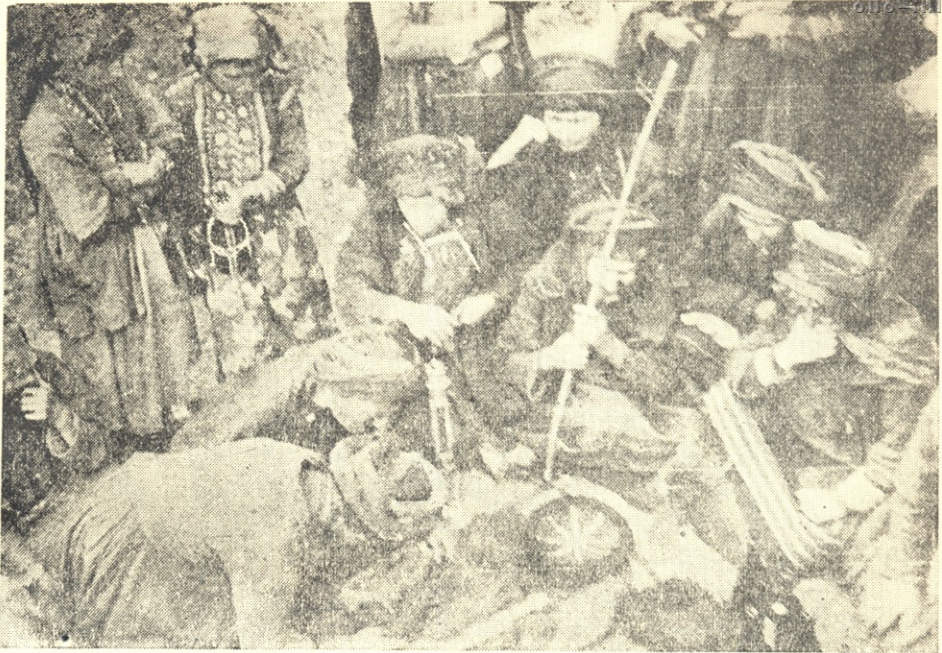
ს. ბაცალიგო. საფლავის ძეგლი.

ს. ბარისაზო ტალავართი დატირება.

ს. ბარისაზო. სულის ცხენი ტაბლასთან.

ს. ბარისაზო. ხმით მოტირალი

ს. ბარისაზო. ხმით მოტირალი.

ს. ბარისახო. ტალღარით დატირება.

ს. ბარისახო. ტალღარით დატირება.

ს. ბარისაზო. სულის ცხენი ტალავართან.

ს. ბარისაზო. ძახილით ტირილი.

დათვლით ტირილი

(გ ა გ რ ძ ე ლ ე ბ ა)

ა - ნ ე ბ ა - მ ა ს მ ი - ს ე ს ე უ - წ ე უ - ხ ა ს რ ე - რ ი

გ - ბ ა - ვ ა - გ რ ე ბ ი ა რ ვ ა - მ ე რ - ზ ე რ ი ბ ი რ ე - რ ი

ჩ ვ ე - ნ ა ს ვ ი - ვ ლ ი ბ ა - რ ი . ა - რ ე - ზ ე რ ე - რ ი

ს ხ ვ ა ი ე უ - წ ე უ - ხ ე ბ ვ ი - ქ ე - ზ ი ბ ი რ ე - რ ი

შ ე რ ც ხ ე - ნ ს ა ც ს ხ ვ ა ი გ ა - რ ა - ვ ა - ბ ა - ხ ე ბ რ ე - რ ი

რ ა ს ე - ქ ა ბ ე - ვ ა - ც ხ ი - ნ ე რ ე რ ე - რ ი

მ ე რ ი - ა - რ ა რ ი ვ ი ბ ი - უ - ვ ლ ი ბ ი რ ე - რ ი

ა რ ი - ა - რ ა რ ი რ ა ს ე - მ ა ბ რ ე - რ ი

ვ ა ს ე - რ ი - რ ა ვ ვ ა ს მ ი - ა - ბ ა - რ ე ბ რ ე - რ ი

12 856.

41-

 ՀԱՅԿԱԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
 ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆ